

NORGES LANDBRUKSHØGSKOLE
Agricultural University of Norway

Doctor Scientiarum Thesis 2003:33

BØNDER I ANTARKTIS

Hvalfangst og landbruk 1925-1940

Robert Lalla

Наташе

Summary

The 100 years between 1868 and 1968 was the most exploitative but also the last period of whale hunting on a global scale. For almost seventy years, Norwegian dominance in this business resulted not only in large incomes for the Norwegian state, but also in well-paid job opportunities for thousands of people from the coastal regions of Norway, especially from Vestfold county. Many of these whalers supplemented their earnings from the hunting expeditions with income from other working activities – a phenomena well known from Norway's economic history. Contemporary sources frequently referred to the great share of farmers among the participating whalers, but without further investigating the circumstances or consequences for this kind of part-time farming.

This dissertation analyses the combination of whaling and farming during the inter-war period between 1925 and 1940. Geographically, the analysis focuses on three administrative counties in Vestfold: Sandar, Stokke and Våle.

Three main questions addressed in the dissertation are:

- I. How many farmers and farmers' sons participated in whaling activity?
- II. What were the social and economic conditions for those participants?
- III. In which ways were the whaling and farming sectors influenced by each other?

In a broad attempt to cover most of the available sources, the dissertation is able to quantify approximately the number of whaling farmers. About 25 to 30 percent of all whalers were also connected to the agricultural sector – either by running a farm or by kinship relations. Locally, these figures could be much higher, for example, in some regions in Vestfold, almost three out of four whalers had a farming background. At the end of the period the share of farming whalers was slightly decreasing.

The second question is answered by incorporating previously unused sources, namely the whaling companies' payrolls. It is shown that the mean income for whalers was at a higher level than previously estimated by whaling historians. At the same time, the whalers' average income also was lower than what many contemporary opinions would indicate. The dissertation carries out a comparison between whaling incomes and shore workers' earnings, trades other than industry are incorporated in such an analysis. Within the whalers' hierarchy, there was a broad range of wage levels. But for all of them the following statement is true: compared to any shore work, employment in whaling resulted in a higher nominal wage.

The answer to the third question is less evident. Despite of many indicators that the money from whaling benefitted the agricultural sector in Vestfold, explicit quantitative figures for that claim could not be supported. Neither was the number of forced farms sales lower in whaling regions than in other parts of Norway, nor were the farms in whaling regions equipped with more technically advanced tools than in other parts of the country. Likewise, the development of the real estate prices did not show an increased interest for land ownership in Vestfold. Nonetheless, the contribution from whaling to both the individual farmer, the county's and the country's economic situation (through taxable income) must be assumed to have had a certain and important weight in the overall economic parameters of the inter-war period's difficulties.

As a contribution to a more international perspective, the dissertation also contains a note with regard to the Norwegian participation in German whaling expeditions.

Zusammenfassung

Das Jahrhundert zwischen 1868 und 1968 war die ertragreichste und auch letzte Periode des globalen Großwalfangs. Fast siebenzig Jahre sicherte die norwegische Dominanz in dieser Branche nicht nur dem norwegischen Staate enorme Einkünfte, sondern offerierte auch Tausenden Norwegern der Küstenregionen, besonders aus dem Verwaltungsbezirk Vestfold, eine gut bezahlte Arbeit. Viele der Walfänger besserten ihr Einkommen aus dem Walfang durch andere Arbeiten auf – ein bekanntes Phänomen in der norwegischen Wirtschaftsgeschichte. In vielen damaligen Quellen wird der große Anteil Bauern unter den Walfängern hervorgehoben, jedoch ohne die Umstände oder Konsequenzen dieser Berufskombination im Detail zu untersuchen.

Die vorliegende Dissertation analysiert die Kombination zwischen Landwirtschaft und Walfang in den Zwischenkriegsjahren 1925-1940. Geographisch stehen die drei Kommunen Sandar, Stokke und Våle in Vestfold im Mittelpunkt.

Drei Hauptfragen werden im Rahmen der Untersuchung behandelt:

- I. Welchen Umfang hatte die Kombination – wie viele Bauern und deren Söhne nahmen am Walfang teil?
- II. Wie sahen die Rahmenbedingungen für die Teilnehmer aus (mit besonderer Berücksichtigung der Lohnfrage)?
- III. Auf welche Weise beeinflussten die beiden Wirtschaftszweige einander?

Durch eine umfassende Auswahl und Bearbeitung der zugänglichen und vorhandenen Quellen kann die Zahl der Walfangbauern zumindestens annähernd bestimmt werden. Etwa 25 bis 30 Prozent aller Walfänger hatten gleichzeitig Verbindung zur Landwirtschaft – entweder durch eigenen Besitz oder durch verwandtschaftliche Beziehungen. Auf lokaler Basis konnten diese Zahlen jedoch durchaus viel größer sein, in manchen Gegenden Vestfolds hatten fast drei Viertel aller Walfänger landwirtschaftliche Interessen. Gegen Ende der untersuchten Periode nahm der Anteil der Walfangbauern leicht ab.

Auch die zweite Frage wird mit Hilfe bislang unbenützter Quellen, nämlich der Lohnlisten der Walfanggesellschaften, beantwortet. Es wird gezeigt, daß das durchschnittliche Einkommen auf einem höheren Niveau lag, als bislang von der Walfangforschung angenommen wurde. Gleichzeitig war der Durchschnittsverdienst jedoch niedriger, als viele der damaligen Quellen es darstellten. Im Rahmen der Dissertation wird auch ein Vergleich zwischen den Walfanglöhnen und den Verdienstmöglichkeiten in anderen Berufen an Land gezogen, hierbei werden auch andere Branchen – nicht nur die Industrie – in den Vergleich einbezogen. Innerhalb der Hierarchie der Walfänger gab es ein breites Spektrum der Entlohnung. Für alle Kategorien galt jedoch, daß die Verdienstmöglichkeiten an Bord die an Land – in vergleichbaren Stellungen – bei weitem überstiegen.

Die Antwort auf die dritte Frage ist weniger eindeutig, denn trotz vieler Hinweise darauf, daß das Geld aus dem Walfang dem landwirtschaftlichen Sektor Vestfolds zugute gekommen sei, konnten explizite Zahlen für diese These nicht bestätigt werden. Die relative Anzahl der landwirtschaftlichen Zwangsversteigerungen in Vestfold wich nicht wesentlich von der anderer Regionen ab, auch die Mechanisierung der Betriebe Vestfolds wies keine deutlichen Unterschiede zu vergleichbaren Gebieten auf. Auch die Eigentumspreise lassen nicht auf ein erhöhtes Interesse an landwirtschaftlichem Besitz in Vestfold schließen. Dennoch muß der Beitrag des Walfanges in den wirtschaftlich schwierigen Jahren der Zwischenkriegszeit, sowohl für den einzelnen Bauern, als auch für die gesamtwirtschaftliche Situation der Region (Steuereinnahmen) als bedeutend angenommen werden.

Als Beitrag zu einer internationaleren Sichtweise enthält die Dissertation auch ein Intermezzo über den Einsatz norwegischer Walfänger auf deutschen Expeditionen.

Резюме

Столетие между 1868-1968 гг. считается самым плодотворным и самым последним периодом в истории всемирного китобойного промысла. В течение почти семидесяти лет доминирующая позиция Норвегии не только давала норвежскому государству огромные доходы, но и поставляла тысячам норвежцев из прибрежных регионов работу с хорошими заработками. Большинство китобойцев проживали в области Вестфолд. Многие из них подрабатывали также и в других местах, и таким образом они смогли зарабатывать больше, чем крестьяне, работавшие только на фермах. Комбинация из разных работ всегда была известной частью экономической истории Норвегии. Многие современные источники свидетельствуют о присутствии большой части крестьян среди китобойцев. Анализа условий или последствий этой комбинации однако не хватает.

В этой диссертации исследуется комбинация между китобойным промыслом и сельским хозяйством в годах 1925-1940. Здесь рассматриваются три географических района в Вестфолде: Сандар, Стокке и Воле.

Три главных вопроса являются самыми важными в диссертации:

- I. Сколько крестьян и их сыновей участвовали в экспедициях китобойного промысла?
- II. При каких условиях (особенно с точки зрения доходов) участники экспедиций решали наниматься на китобойные суда?
- III. Какое взаимное влияние существовало между китобойным промыслом и сельским хозяйством?

Количество китобойцев-крестьян могло бы быть определено примерно имеющимися и доступными источниками. У 25 до 30 процентов всех китобойцев была связь с сельским хозяйством – или через владение собственной фермой, или через родство. Но эта часть могла бы быть намного больше: в некоторых районах Вестфолда трое из четверых китобойцев были связаны с сельским хозяйством. В конце рассмотренного периода часть крестьянских китобойцев уменьшилась.

На второй вопрос также было возможно найти ответ с помощью ранее неиспользованных источников. Анализ показывает, что средний доход китобойцев был больше, чем это полагало прежнее исследование китобойной истории. В то же время, китобойцы зарабатывали меньше, чем это было известно из многих современных источников. В диссертации также рассматривается сравнение доходов китобойцев и других специальностей на берегу, и в связи с этим китобойный промысел сопоставляется не только промышленностью, но и с другими отраслями. В иерархии доходов китобойцев существовал широкий спектр оплаты, но китобойцы всех ставок получали гораздо больше, чем они могли бы зарабатывать на суше.

Ответ на третий вопрос менее однозначный, потому что, несмотря на то, что в источниках часто есть упоминание того, что деньги китобойного промысла шли на пользу сельскому хозяйству Вестфолда, не нашлось данных для подтверждения этого тезиса. Относительное количество принудительных продаж с торгов в сельском хозяйстве Вестфолда не отличалось от других районов, степень механизации ферм Вестфолда была похожа на ситуацию в других краях, и развитие цен на имущество не показывает наличие особого интереса к владению фермами в Вестфолде.

Тем не менее, взнос китобойного промысла в период экономически тяжёлых лет междувоенного времени – для крестьян, района Вестфолда и страны (налоги) – должен считаться значительным.

В диссертации также рассматривается международная перспектива: в пятой главе небольшое интермеццо исследует менее известный объект китобойной истории: работу норвежских китобойцев в немецком китобойном промысле.

Førord

Arbeidet med denne avhandlingen startet i 1999, da jeg ble tatt opp som doktorgradsstipendiat ved Institutt for Økonomi og samfunnsfag (IØS). De fire følgende år ble tilbragt med kurs og forelesninger, arkivarbeid og skriving. Ikke alltid har progresjonen vært like lett å oppdage – spesielt når det kunne ta flere uker og måneder før en enkelt tabell tok endelig form... men motivasjonen har heldigvis ikke forsvunnet. Å skrive forordet kan da nesten ansees som en avsluttende belønning.

Alle kan skrive en god avhandling – men ingen kan skrive den uten hjelp, støtte, oppmuntring og velvilje fra mange andre. Derfor vil jeg rette en stor takk til alle som har bidratt til at jeg kunne avslutte mitt arbeid.

Professor Stein Tveite har vært veilederen min de siste fire årene. Hans vennlige og faglig alltid interessante og konstruktive kommentarer satte jeg stor pris på, hans uuttømmelige kunnskap og evne til å skape engasjement vil være et forbilde også utover denne stipendiatperioden. Ved siden av kritisk og målrettet veiledning har han også gitt meg mye frihet til å styre arbeidsprosessen selv. Denne kombinasjonen har gledet meg ofte.

Kollegene ved IØS takkes for et veldig hyggelig og inspirerende arbeidsmiljø og for mange gode innspill, tanker, vennlige ord og ideer de siste fire årene. Helheten er her mer enn summen av enkeltdelene. En spesiell takk til Valborg Kvakkestad og Ole Gjølberg som har kommentert deler av avhandlingen og til Carl Brønn som har vurdert det engelske sammendraget.

Mye tid tilbrakte jeg i arkivet til Kommandør Chr. Christensens hvalfangstmuseum i Sandefjord. Dette arbeidet ville ikke vært det samme uten den hjertelige mottagelsen jeg fikk der fra første dag. Bibliotekar Lone Kirchhoff har hjulpet meg mye, alltid effektivt, med velvilje og en tillitsfull innstilling. Tusen takk også til Dag I. Børresen, Jan Erik Ringstad og Øyvind Thuresson for interessante kommentarer, hjelpen med å finne frem til kildene og ikke minst for at jeg alltid følte meg velkommen i Sandefjord. Alle fotografier i denne avhandlingen er vennligst stilt til disposisjon av Hvalfangstmuseet.

Dessuten samlet jeg material i flere andre arkiver – i alle har jeg kunnet jobbe selvstendig og med god støtte av de ansatte. Dette betyr mye når man ikke alltid er sikker på å finne det man leter etter. En stor takk til Elisabeth Hansen i Vestfold Fylkesmuseum, Tønsberg, til de ansatte i Våle kommune, til Stein Engh i Long Traders og til Katharina Woithe og Wolfgang Bügel i Henkel.

Økonomisk historie er et lite fagfelt i Norge. Derfor er det ekstra viktig at de som jobber med faget benytter seg av den kompetansen og kunnskapen fagfellene sitter inne med. I tillegg til den faglige kontakten er også de sosiale sider hyggelige og viktige for å beholde motivasjonen og interessen. Jeg vil derfor takke Elisabeth Bjørsvik, Camilla Brautaset, Kristine Bruland, Gunhild Ecklund, Harald Espeli, Ola H. Grytten, Tore J. Hanisch, Fritz Hodne, Elisabeth Koren, Odd Harald Kvammen, Sverre Knutsen, Einar Lie, Pål Thonstad Sandvik, Harm Schröter og Espen Søylen. En spesiell takk til Bjørn Basberg som har støttet meg i troen på hvalfangsthistoriens fortrefelighet og som med vennlighet og konstruktive innspill har gjort mitt arbeid lettere.

Ved siden av det faglige nettverket er det også mange andre som fortjener stor takk. Dette gjelder især mine foreldre og min bror. Deres alltid tilstedeværende støtte har vært av uvurderlig betydning. Men også resten av familien og venner har gjort dette arbeidet mulig. Her holder jeg meg til det gode ordtaket: ingen nevnt og ingen glemt.

Til slutt vil jeg takke Natasja – din kjærlighet, tillit og omtanke gjør hver dag til et lite under. Спасибо!

Ås, 19. august 2003

Robert Lalla

Innhold

<i>Praktiske forklaringer</i>	1
0. Innledning	4
0.1 Avhandlingens deler	8
1. Avhandlingens rammer	10
1.1 Tidsavgrensning	11
1.2 Geografisk avgrensning	14
1.3 Oversikt over den eksisterende litteratur	17
1.4 Kilder og kildekritikk	21
1.5 Metodiske tanker	39
2. Hvalfangstens historie – en kort oversikt	44
2.1 De tidlige år	44
2.2 Den europeiske perioden	47
2.3 Den amerikanske perioden	50
2.4 Den moderne hvalfangsts epoke	52
2.5 Mot slutten	61
3. Skisse over landbrukets utvikling	63
3.1 Det norske landbruket i mellomkrigstiden	63
3.2 Sandar, Stokke og Våle	69
3.2.1 Deltagelse i hvalfangsten	71
4. Generelle teoretiske betraktninger	75
4.1 Yrkeskombinasjoner	75
4.1.1 Den direkte sammenhengen	82
4.1.2 Den indirekte sammenhengen	88
4.2 Problemstillinger	94
4.2.1 Yrkeskombinasjonens omfang	95
4.2.2 Kvalitative aspekter	96
4.2.3 Komparative tilnærminger	99
4.3 Lønn for strevet	100
5. Resultater	106
5.1 Yrkeskombinasjonen mellom landbruk og hvalfangst	107
5.2 Avlønningen i norsk hvalfangst og andre næringer	122
5.2.1 Fortjenestemuligheter, inntektsnivå og andre lønnsaspekter i norsk hvalfangst	129
5.2.2 Alternativ avlønning i mellomkrigstiden	145
5.3 Intermezzo: Nordmenn i den tyske hvalfangstens tjeneste	161
5.4 Bruken av pengene	171
5.4.1 Investeringer i landbruket på kort sikt	173
5.4.2 Investeringer i landbruket på lang sikt	176

5.5 Bønder som aksjeeiere	181
5.6 Gjeldskrisen og tvangsauksjoner	186
5.7 Hvalfangstens betydning for herredene	190
5.8 Produksjonsstrukturen i jordbruket	195
6. Konklusjon	200
6.1 Avhandlingens hovedspørsmål	200
6.2 Generelle konklusjoner og anmerkninger – oppgaver for fremtidig forskning	203
Sluttnoter	205
Appendiks 1	209
Appendiks 2	212
Appendiks 3	218
Appendiks 4	223
Appendiks 5	224
Appendiks 6	226
Kildeliste og litteraturliste	227

Oversikt over tabellene

Tabell 1 – Oversikt over antall gårdsbruk i driftsgranskingene fra 1925-1939	33
Tabell 2 – Oversikt over hvalfangernes hjemsteder i Vestfold mellom 1930 og 1940	56
Tabell 3 – Antall tvangsauksjoner over fast eiendom i herredene 1925-1939	66
Tabell 4 – Statistiske data for Sandar, Stokke og Våle	70
Tabell 5 – Oversikt over antall hvalfangerne fra Sandar, Stokke og Våle (absolutt og i forhold til den totale forhyringen) i perioden 1930-1940	72
Tabell 6 – Hvalfangernes tilknytting til landbruket i tre Vestfoldsherredene 1930	108
Tabell 7 – Hvalfangernes tilknytting til landbruket i utvalgte Vestfold-herredene i 1930	109
Tabell 8 – Tilleggsinformasjoner om hvalfangerne tilknyttet landbruket	112
Tabell 9 – Kombinasjonsbrukene 1930 sortert etter arealstørrelse	117
Tabell 10 – Hvalfangernes tilknytting til landbrukseiendommer i 1939 sortert etter størrelse	118
Tabell 11 – Forholdet mellom "hvalfangstgårder" og det totale antall bruk i 1930 i tre herreder	121
Tabell 12 – Utvalgte stillingers avlønning: en sammenligning av Devigs tall og nye beregninger	131
Tabell 13 – Utvalgte stillingers avlønning: en sammenligning av Tønnessens / Olsens tall og nye beregninger	136
Tabell 14 – Gjennomsnittsførtjeneste for de ulike tariffgruppene i hvalfangsten (estimert for perioden før opplagsåret) supplert med oppgitte tall fra Hvalfangstens Arbeidsgiverforening for sesongene 1935-1936 til 1938-1939	139
Tabell 15 – Skytternes førtjeneste mellom 1927 og 1938	141
Tabell 16 – Sammenligning av lønnsforhold for tjenestegutter i hvalfangst og landbruk 1927-31	150
Tabell 17 – Dagslønn for gårdsarbeid i sommerhalvåret 1925-1931	153

Tabell 18 – Sammenligning av lønnsforhold for gårdsarbeidere i hvalfangst og landbruk 1927-31	154
Tabell 19 – Overskudd fra gårdsdriften i Østlandsområdet 1926-1940	157
Tabell 20 – Småbrukenes driftsresultater 1932-1940	159
Tabell 21 – Avlønnen til skytterne i "Jan Wellem"-ekspedisjonen i sesong 1937-1938	168
Tabell 22 – Avlønnen på ekspedisjonen "Jan Wellem" i sesongen 1937-1938 (utvalg)	169
Tabell 23 – Sammenligning av fortjenesten i AS Fraternitas og "Jan Wellem" 1937-1938	170
Tabell 24 – Oversikt over maskiner på brukene i 1929 og 1939 i ulike regioner	173
Tabell 25 – Maskiner per bruk i 1929 og 1939 i ulike regioner	174
Tabell 26 – Utviklingen i eiendomsprisene i åtte fylker 1914-1939	177
Tabell 27 – Utviklingen i eiendomsprisene for Vestfolds herreder i perioden 1917-1941	180
Tabell 28 – Utvalgte hvalfangstselskapers utbetalte utbytte mellom 1934 og 1939	182
Tabell 29 – Antall tvangsauksjoner i Sandar, Stokke og Våle mellom 1925 og 1939	186
Tabell 30 – Oversikt over utvalgskriteria for sammenligningen av gjeldssituasjonen i elleve herreder	188
Tabell 31 – Antall tvangsauksjoner i åtte utvalgte herreder i Akershus og Østfold i perioden 1925-1939	189
Tabell 32 – Hvalfangernes (gruppe 12) skattebetalinger i forhold til den totale skattesummen 1925-1939	192
Tabell 33 – Sammenligning av produksjonsstrukturen mellom "hvalfangstbruk" og de øvrige bruksenhetene i Vestfold i 1939	196
Tabell 34 – Sammenligning av dyrebesetningen mellom "hvalfangstbruk" og de øvrige bruksenhetene i Vestfold i 1939	197
Tabell 35 – Sammenligning av maskinbeholdningen mellom "hvalfangstbruk" og de øvrige bruksenhetene i Vestfold i 1939	198
Tabell 36 – Selskapenes forhyring i de ulike herredene i sesongen 1930-1931	212
Tabell 37 – Selskapenes forhyring i de ulike herredene i sesongen 1932-1932	212
Tabell 38 – Selskapenes forhyring i de ulike herredene i sesongen 1933-1934	213
Tabell 39 – Selskapenes forhyring i de ulike herredene i sesongen 1934-1935	213
Tabell 40 – Selskapenes forhyring i de ulike herredene i sesongen 1935-1936	214
Tabell 41 – Selskapenes forhyring i de ulike herredene i sesongen 1936-1937	214
Tabell 42 – Selskapenes forhyring i de ulike herredene i sesongen 1937-1938	215
Tabell 43 – Selskapenes forhyring i de ulike herredene i sesongen 1938-1939	216
Tabell 44 – Selskapenes forhyring i de ulike herredene i sesongen 1939-1940	216
Tabell 45 – Mannskapsfortjenestens beregningsgrunnlag	218
Tabell 46 – Hvalfangstselskapenes (sydhavsselskapenes) gjennomsnittsfortjeneste sesongene 1919/20-1938/39 ifølge Hvalfangerforeningens avlønningsberegninger	220
Tabell 47 – Sammenstilling av fortjenesten for fangstmannskapene (inkludert overtid)	223
Tabell 48 – Inndeling av hvalfangstmannskapene i elleve grupper i forbindelse med tariff-forhandlingene 1936/1937	224
Tabell 49 – Gårdbrukernes (gruppe 1) skattebetalinger i forhold til den totale skattesummen 1925-1939	226
Tabell 50 – Småbrukernes (gruppe 2) skattebetalinger i forhold til den totale skattesummen 1925-1939	226

Oversikt over figurene

Figur 1: De norske hvalfangernes hjemsted i perioden 1930-1939	55
Figur 2: De norske hvalfangernes hjemsted etter 1945	55

<i>Figur 3: Oversikt over fordelingen av den norske hvalfangsten mellom Antarktis og andre fangstområder 1905-1968</i>	59
<i>Figur 4: Hvaloljeproduksjonen i mellomkrigstiden fordelt på de deltagende nasjonene</i>	60
<i>Figur 5: Utviklingen i prisindeksen for jordbruket (1909-1914=100)</i>	69
<i>Figur 6: Mannskapenes forhyring i Thor Dahl-selskapene mellom 1928 og 1940</i>	86
<i>Figur 7: Oversikt over gjeldsgraden i Vestfold 1932</i>	98
<i>Figur 8: Utviklingen i partssatsen for ett selskap mellom 1925 og 1940</i>	127
<i>Figur 9: Gjennomsnittsførtjenesten i hvalfangsten mellom 1925 og 1939</i>	130
<i>Figur 10: Konsumprisindeksen i perioden 1925-1939</i>	143
<i>Figur 11: Lønnsnivå for tjenestegutter i Vestfolds landbruk 1925-1931</i>	149
<i>Figur 12: Oversikt over dagslønn i jordbruket 1925-1931</i>	153
<i>Figur 13: Utviklingen i de kommunale skattesatsene på inntekt mellom 1925 og 1939</i>	194
<i>Figur 14: De kommunale skattesatsene på formue mellom 1925 og 1939</i>	194

Oversikt over bildene

<i>Bilde 1: Hvalfangere om bord</i>	<i>Foto: Hvalfangstmuseets fotoarkiv</i>	2
<i>Bilde 2: Familiene venter på hvalfangernes hjemkomst</i>	<i>Foto: Hvalfangstmuseets fotoarkiv</i>	43
<i>Bilde 3: Hvalene trekkes om bord</i>	<i>Foto: Hvalfangstmuseets fotoarkiv</i>	58
<i>Bilde 4: Grisepasser på flytende kokeri</i>	<i>Foto: Hvalfangstmuseets fotoarkiv</i>	87
<i>Bilde 5: Fra kapteinsrapporten FD Treff III, 1937</i>		104
<i>Bilde 6: Hvalbåt leverer fangsten til kokeriet</i>	<i>Foto: Hvalfangstmuseets fotoarkiv</i>	106
<i>Bilde 7: Skytter ved harpuncanonen</i>	<i>Foto: Hvalfangstmuseets fotoarkiv</i>	140
<i>Bilde 8: Kjøttplan på flytende kokeri</i>	<i>Foto: Hvalfangstmuseets fotoarkiv</i>	171
<i>Bilde 9: Flytende kokerier i opplag 1931-1932</i>	<i>Foto: Hvalfangstmuseets fotoarkiv</i> ..	190

Praktiske forklaringer

Hvalfangere – fantes de?

”Mange af Folkene var ikke rigtige Hvalfangere, men derimod Studenter, Kolonister, Forretningsfolk, Handelsrejsende, Skomagere, Skibsofficerer fra Koffardiskibe, norske Søfolk af forskellige Grader o.s.v., der var gaaet med for at opleve noget og se et Glimt af de lidet kendte sydlige Polaregne.”¹

Denne observasjonen er ikke noe enkeltstående tilfelle. Ti år senere reiser for eksempel legen Fritz Juul-Wiig med kokeriet ”*Sydis*” til Antarktis. Hans reiseskildring inneholder en enda mer fargerik beskrivelse av de deltagende hvalfangerne:

”Her er forskjellige slags folk med denne gang. Tidligere kjøpmenn, bondegutter, sjømenn, fagarbeidere som slaktere, sadelmakere, konditorer, skreddere, skomakere, smeder, boksere, kjemikere, mekanikere, elektrikere, intellektuelle, studenter, handelsgymnasiaster, offiserer, marineoffiserer, skogeiere, gårdbrukere, huseiere, violinister, trekkspillvirtuoser, bileiere, osv.”²

Man kan altså med rette spørre seg hvem hvalfangerne egentlig var. Flere steder i litteraturen gjøres det oppmerksom på at det ikke fantes ”hvalfangere” i bokstavelig forstand. Alle mannskaper som ble forhyrt hadde sin spesielle stilling og oppgavene som hørte til denne:

”Hva er en hvalfanger? Hverken i dagligtale i hvalfangstfylket Vestfold eller i selskapenes mønstringslister vil man finne ordet *en* hvalfanger. Men alle snakker om hvalfangerne, den kollektive betegnelsen for hvalfangstarbeiderne. Deres arbeid var uhyre differensiert, listen er for lang til å kunne gjengis i sin helhet her. Det var bl.a. 1. og 2. flenser, 1. og 2. kjøttkjærer, lemmer, 1. og 2. trankoker, kjøttkoker, grakskoker, presskoker, hartmannkoker, kjelestuer, kjeletømmer, oljetapper, tørker, – det var formann, materialforvalter, altmuligmann, filer, håndlanger, – det var bøkker, smed, tømmermann, murer, reparatør, – det var stuert, kokk, slakter, pølsemaker, – det var elektrikker, dynamomann, separatomann, motormann, – det var kjemiker med assistent, – det var lege, diakon, hospitalassistent, – det var maskinist, fyrbøter, kulltriller, lemper. Og enda er ikke halvparten nevnt. Hertil kommer skytter og

¹ A.J.Villiers, *Paa hvalfangst i Sydishavet*, København 1927: 116

² F.Juul-Wiig, *Om hvalfangere, hval og hvalfangst*, Oslo 1937: 113

fangstbestyrer, og det regulære mannskap fra kaptein til dekksgutt, fra maskinsjef til kullempen, fra stuert til messeggutt.”³

Dette mangfold blir ikke mer oversiktlig av at det i tillegg til hvalfangerne også var forhyrt vanlige sjømenn i hvalfangsten. I folketellingen fra 1930 oppga imidlertid mange av de som var sysselsatt i fangstekspedisjoner at de nettopp var ”hvalfangere”. I denne avhandlingen brukes samlebetegnelsen hvalfangere i de fleste sammenhenger også i entallsform. Kun der det er nødvendig for forståelsen eller resultatene, differensieres det mellom de ulike stillingene. Denne forenklingen er den vanlige i forskningen, selv om den altså sett fra datidens syn ikke er helt korrekt.

(Bilde mangler – settes inn senere)

Bilde 1: Hvalfangere om bord

Foto: Hvalfangstmuseets fotoarkiv

Tønnessens sitat gir en detaljert og omfattende oversikt over de ulike stillingskategoriene i hvalfangsten. Hvilken oppgave disse hadde går noen ganger frem av navnet, andre ganger kan det være noe mindre opplagt. Denne avhandling vil ikke gå inn i dybden på hvalfangstens tekniske sider. Sesongens ulike perioder, hvalartene, fangstforløpet og opparbeidelsen av hvalene er godt beskrevet mange steder i den eksisterende litteraturen om hvalfangst og hvalfangerne.

Fotnoter og sluttnoter

Avhandlingens fotnoter (merket med tall) refererer utelukkende til litteraturen og kildene. De fullstendige referansene finnes i litteratur- og kildelisten. Sluttnotene (merket med bokstaver) inneholder derimot tilleggsopplysninger til det respektive tekststedet. Disse er ikke en direkte nødvendig del av konteksten. Avhandlingens innhold avhenger ikke av deres forståelse. Men de gir noe mer bakgrunnsstoff rundt enkelte av tekstens sidespor.

Alle direkte sitater er merket med referanse. Ved resultater som har sitt opphav i analysen av de ulike originale kilder, er det kun referert til kildene i de tilfellene hvor dette ikke går frem av konteksten.

I fotnotene brukes det av og til forkortelser. Disse står for følgende henvisninger:

³ J.Tønnessen, *Den moderne hvalfangsts historie Bd. III*, Oslo: 88-89

AO	– Aktenordner
ApRh	– Aksjeprotokoll AS Rosshavet
ApK	– Aksjeprotokoll AS Kosmos
ApKII	– Aksjeprotokoll AS Kosmos II
ApS	– Aksjeprotokoll AS Sydhavet
DKSNV	– Det kongelige Selskap for Norges Vel
Dmhh	– Den moderne hvalfangsts historie
EDWG	– Erste Deutsche Walfang-Gesellschaft
HAM	– Hvalfangstmuseets Avskift av det muntlige materiale (minnesamlingen)
KCCH	– Kommandør Chr. Christensens Hvalfangstmuseum Sandefjord
NHT	– Norsk Hvalfangsttidende
S.B.	– Sandefjords Blad
T.B.	– Tønsbergs Blad
TD	– Thor Dahl-selskapenes arkiv
TOSKV	– Tabellarisk oversikt over skatteligningene i Vestfold fylke

0. Innledning

”Fl. Kokeri – Thorshøvdi – kom til Sandefjord lørdag ettermiddag etter 31 dagers uavbrutt reise fra Vestfeltet i Antarktis. [...] Etter lossing av 450 tonn spermolje til Ja-Ke-Fa, tar skibet en snartripp over fjorden til De-No-Fa i Fredrikstad med ca. 50.000 fat hvalolje og om ca. fjorten dager settes skibet inn i tankfart for 4 måneder, stort sett med nytt mannskap. Svært få av skibets vanlige besetning ønsker å være med på sommerseilasen i oljetraden.”⁴

Tønsbergs Blad oppga ingen videre grunner hvorfor svært få av skipets mannskaper ville ta hyre også for sommermånedene. Artikkelen opplyser heller ikke om antallet sjømenn som rederiet var interessert i å forhyre om sommeren. Behovet for arbeidskraft om bord i forbindelse med tankfarten var klart mindre enn i fangstperioden. Allikevel ser det ut til at det ikke var lett å få de nødvendige mannskapene interessert. Siden ingen grunner nevnes, må man prøve å besvare spørsmålet om årsakene til desinteressen ut fra en historisk kontekstvurdering – men det finnes som regel ingen monokausal forklaring i historiske sammenhenger. Derfor er det sannsynlig at også forklaringen for denne observasjonen er sammensatt av flere motiver. Det er således tenkelig at besetningens medlemmer heller ville tilbringe tid med familien etter mange måneders fravær. En annen mulighet kunne være at forhyring i oljetraden av en eller annen grunn ble ansett som lite attraktiv, muligens dårlig betalt, og at sjømennene således ikke var profittmaksimerende, men nyttemaksimerende aktører som veide inntektsmulighetene opp mot ferietid og forbruk av de inntjente hyrene og partene. I en tysk doktorgradsavhandling fra 1930-tallet er denne muligheten – tidsriktig forklart i nasjonale trekk – til og med forutsatt som et kjennetegn på det norske folks karakter:

”Der Grund dafür, daß gerade die Norweger im Walfang so Hervorragendes leisten, ist wohl darin zu suchen, daß die Arbeitsbedingungen dem norwegischen Charakter entsprechen. Es liegt ihnen, eine Zeitlang stark zu arbeiten und viel zu verdienen, dafür eine Zeitlang wieder nichts zu tun.”⁵

Siden denne forklaringen virker lite tilfredsstillende, kunne man alternativt også anta at mange av de som kom hjem med ”*Thorshøvdi*” – og alle de andre kokeriene og hvalbåtene – allerede hadde noe annet arbeid å gå til. Tankfarten eller annet forefallende arbeid på båtene man nettopp hadde returnert med fra Antarktis, utgjorde én mulighet å få sysselsetting på i

⁴ T.B., *50 år siden*, 06.april 2002

⁵ C.H. Hudtwalcker, *Walfang*, Bremerhaven 1937: 89

sommermånedene. Dette gjaldt riktignok i større grad for de av besetningen som var sjømenn enn for hvalfangstarbeiderne. Men også hvalfangere som ikke direkte kunne betegnes som sjømenn hadde mulighet for å få jobb i rederiene om sommeren, resonnementet er derfor gyldig for begge gruppene. I utgangspunktet skulle man anta at mannskapene var interessert i å supplere hvalfangstfortjenesten med ekstra inntekter i flere måneder om sommeren. Dersom besetningens medlemmer utnyttet den fangstfrie perioden til å tjene noen kroner *mer* enn den lønnen hvalfangstselskapene betalte utenfor fangstsesongen, er det imidlertid forståelig at de ikke sto til disposisjon for rederiet. Teoretisk sett skulle altså dette arbeidet være bedre betalt enn tankfarten, eller bli foretrukket på grunn av andre faktorer i mannskapenes preferanser. Av de mer sesongpregede næringer var det landbruket som hadde et stort behov for arbeidskraft om sommeren. Derfor ligger tanken nær at tankfarten også ble tilsidesatt til fordel for arbeid innen landbruket. Det er dessuten ikke usannsynlig at dette arbeidet ofte kan ha foregått på egen gård. I dette tilfelle vil antagelig lønnen spille en underordnet rolle. At denne tanken er mer enn spekulasjon, støttes av mange eksempler på tilfeller der nettopp denne yrkeskombinasjonen mellom hvalfangst og landbruk forekom. Denne muligheten må antas å ha hatt enda større betydning før krigen enn i 1952, siden landbrukets betydning for den samlede sysselsettingen var fallende etter 1945. Likeså minker antagelig yrkeskombinasjonens forekomst etter krigen, selv om den heller ikke er helt borte i 1952.

Et interessant fenomen preger emnebehandlingen innenfor mange fagfelt. Det kan imidlertid hende at det opptrer spesielt hyppig i forbindelse med historiske perioder og sammenhenger. Dette fenomenet kan best betegnes som *fravær av nøyaktig kunnskap om det velkjente*. Til tross for at det eksisterer en allmenn forståelse for og oppfatning av hvordan forholdene rundt de respektive emnene er og kan – eller til og med må – tolkes, finnes det ingen nøyaktig vitenskapelig undersøkelse av disse sammenhenger.

Antagelig beror dette forhold også på en vekselvirkning som er knyttet til det nevnte fenomen: en velkjent faktasammenheng skaper ikke like mye incitament til ytterligere analyse, samtidig som hypoteser om de virkelige forholdene ikke med rette kan støttes eller forkastes uten nærmere undersøkelse. Dermed kan det lett oppstå en situasjon der man antar å ha tilstrekkelig kunnskap uten at denne er støttet av noen faktisk analyse. Selvsagt vil det ofte være en stor grad av sannhet i de gjeldende oppfatningene. Men denne sannheten dekker ikke nødvendigvis alle aspekter ved et emnekompleks. I tillegg kan tiden forsterke denne effekten: jo lengre forestillingene om hvordan tingenes tilstand er eksisterer, jo vanskeligere kan det være å be- eller avkrefte dem.

Yrkeskombinasjonen mellom landbruk og hvalfangst er et godt eksempel for denne divergensen mellom det velkjente og nøyaktig kunnskap. I den særskilte litteraturen om landbruks- og hvalfangsthistorien finner man riktignok en del henvisninger til den henholdsvis andre parten av yrkeskombinasjonen, men uten at samspillet belyses i større grad. En detaljert analyse er således fraværende, selv om bevisstheten om problemkomplekset eksisterer. Allerede for over tyve år siden ble nemlig yrkeskombinasjonene pekt ut som fremtidig forskningsemne i forbindelse med innsamlingen av hvalfangernes muntlige erindringer:

”Prosjektarkivet vil da sammen med annet materiale forhåpentligvis kunne danne grunnlag for en rekke interessante forskningsoppgaver. Vi skal her nøye oss med noen få eksempler: Undersøkelser av rekrutteringen til hvalfangeryrket, f.eks. i mellomkrigstiden, hvalfangst som binæring til jordbruket i Vestfold, organisering av hvalfangerne i midten av 1930-årene.”⁶

Dette fravær av *fyldige* analyser står i kontrast til de mange *små* hentydningene man finner både i litteraturen om hvalfangstens betydning for landbruket og i den generelle oppfatningen om at Vestfold på grunn av hvalfangsten fremstod som nokså velstående i forhold til mange andre fylker. Noen kommentarer begrenser seg til det generelle inntrykk, andre krydrer argumentasjonen med enkelte tall. Felles for alle er at man nevner – men ikke beskriver – et faktum man egentlig forutsetter som kjent. Hans Bogens uttalelse til Oslo Handelsstands forening kan representere et utall slike små hentydninger til hvalfangstens velsignelse for Vestfold og fylkets økonomi:

”Vi lever i en relativt demokratisk tid og derfor ligger ikke hvalfangstgullet fortrinnsvis i disponentenes hus, eller kemnerkontorene. Det ligger i Vestfolds byer og bygder, norsk verkstedsindustri, i kjøpmannens butikker, i bøndernes nye, fine fjøs, låver og grisehus, i de mer velstelte og velgjødslede marker og haver, og i alle Vestfolds tusener av nybygde våningshus hvor vi ser glade hvalfangerfjes, og hvor folk bor og hygger seg i relativ velstand.”⁷

⁶ E.Wexelsen/T.N.Devig, *Hvalfangerne forteller*, Vestfoldminne 1981: 60

⁷ Ø-Næss, *Hvalfangerselskapet Globus A/S 1925-1950*, Larvik 1951: 202

Forholdet mellom hvalfangst og landbruk i mellomkrigstiden er av interesse i flere sammenhenger. For det første er dette en hittil ubearbeidet del av den generelle hvalfangsthistorien. Hvalfangernes bakgrunn og tilleggsyrker har så langt ikke blitt undersøkt i særlig grad av forskningen. For det andre er hvalfangsten en viktig næring i den norske økonomien i mellomkrigstiden – en vekstnæring i en ellers heller vanskelig økonomisk periode. Kombinasjonen med jordbruket vil derfor tangere både den allmenne økonomiske historien og den spesifikke landbrukshistorien. Av spesiell interesse er dette i en lokalhistorisk sammenheng for Vestfold, men ringvirkningene gjør at denne problemstillingen også har betydning for et større geografisk område.

Siden den moderne hvalfangstens periode tilhører den nyere økonomiske historien er det sannsynlig at det finnes kildematerial som kan kaste mer lys over denne formen for yrkeskombinasjon og dens konsekvenser. Det spesielle fenomenet at aktører kombinerte hvalfangst og landbruk er et spesifikt aspekt av den mer generelle problemstillingen ”hvalfangstens betydning for landbruket”. Denne avhandlingen undersøker hovedsakelig yrkeskombinasjonens karakteristika, men også de overordnede problemstillingene. Målsettingen er i denne sammenheng todelt: på den ene siden skal det konseptualiseres generelle kjennetegn og særtrekk ved denne typen for yrkeskombinasjon og gjensidig påvirkning. På den andre siden skal avhandlingen også teste disse hypotesene – dels ved kvalitativ analyse, men ikke minst gjennom et forsøk på å *kvantifisere* såvel forekomsten av yrkeskombinasjonen som dens konsekvenser. Yrkeskombinasjonen var en viktig del av hvalfangstens betydning for landbruket, men avhandlingen tar også opp andre elementer i denne emnekretsen.

Det er således tre hovedspørsmål denne avhandlingen søker å svare på:

1. Hvilket omfang hadde yrkeskombinasjonen mellom hvalfangst og landbruk i Vestfold i mellomkrigstiden ?
2. Hvordan så de økonomiske rammer og konsekvenser ut for aktører som var aktive i begge næringer ?
3. Hvilke konsekvenser hadde den gjensidige påvirkningen for de to næringene ?

0.1 Avhandlingens deler

I det første kapitlet rettes søkelyset på den generelle rammen av handlingen er satt inn i. Det foretas en avgrensning av undersøkelsens ulike objekter i forhold til tid og geografi. Dessuten tar kapitlet opp en oversikt over den eksisterende litteraturen. I denne sammenheng refereres det både til de verkene som omhandler hvalfangsten og landbruket generelt og til den mer spesifikke litteraturen som er brukt i avhandlingen. Dette skillet mellom bakgrunns litteratur og sekundærlitteratur er imidlertid av mindre interesse for avhandlingens resultater siden yrkeskombinasjonen landbruk-hvalfangst som regel ikke er nevnt i den refererte litteraturen. Et annet avsnitt tar opp spørsmål knyttet til tilgjengeligheten, innhold, nytten og bruk av ulike kilder i forbindelse med denne avhandlingen. Som avslutning av denne gjennomgangen av det materialet som er brukt i avhandlingen tas det også opp noen metodiske tanker, både i forhold til den foreliggende analysen og på et mer generelt plan.

Det andre kapitlet omhandler trekk fra den generelle hvalfangst historien. Denne oversikten er ment å være en kort innføring i næringens utvikling. Den danner således bakgrunnen for de senere mer detaljerte analysene av næringens bidrag og relasjoner til landbruket.

En kort oversikt over det regionale utvalget i avhandlingen finnes i det tredje kapitlet, også denne delen av avhandlingen er bakgrunnsstoff for undersøkelsen. I tillegg finnes det i dette kapittel en skisse over noen av hovedlinjene rundt jordbrukets utvikling i mellomkrigstiden.

I kapittel fire belyses enkelte teoretiske aspekter knyttet til avhandlingens tema – disse elementene danner et viktig grunnlag for den senere analysen. De viktigste punktene i dette kapittel er avhandlingens problemstillinger, tanker om yrkeskombinasjonenes særegenheter og en generell vurdering av hvalfangernes fortjenestemuligheter.

Det femte kapitlet presenterer resultatene fra undersøkelsen. Som en del av dette kapittel presenteres også et lite intermezzo om det norske engasjementet i den tyske hvalfangsten. Dette avsnitt er imidlertid mindre sentral for avhandlingens forståelse – det kan derfor leses særskilt.

Kapittel seks består av en oppsummering og et utsyn over de mulighetene og spørsmålene den fremtidige forskningen står overfor. Svar på de tre innledningsvis formulerte hovedspørsmål er gitt i denne sammenheng.

I en historisk orientert analyse vil det alltid være noen elementer av resultat eller kildevurdering eller faktatolkning i de fleste kapitlene. Den skisserte inndelingen er derfor mer en ytre ramme for avhandlingens struktur enn en indre nødvendighet. Det er således mulig å lese kapittel to og tre først, deretter en, fire, fem og seks i sammenheng – eller finne en annen rekkefølge som svarer best til egen interesse.

Ikke alle resultater som presenteres i denne avhandlingen har en eksplisitt tilknytting til yrkeskombinasjonen. Selv om hovedpunktet i denne avhandlingen er forholdet mellom hvalfangst og landbruk, vil det også bli tatt opp noen andre aspekter ved hvalfangsthistorien fra denne perioden. Dette gjøres for det første for i større grad å oppklare det generelle bakgrunnsbilde, for det andre ville det som regel vært unaturlig å utelate forskningsresultater som tangerer emnet uten å svare direkte på de tre nevnte spørsmålene.

1. Avhandlingens rammer

”Værbitt av Sydishavets storme,
brunbarket av tropenes sol,
markeret av lengselnes orme
drager hvalfangeren hjem til sitt land under pol.”⁸

Fritz Juul-Wiig

Å ha funnet et interessant emne i den økonomiske historiens skattekasse er en nødvendig forutsetning for å kunne skrive en avhandling. Tilstrekkelig er det imidlertid ikke – det er bare råstoffet som så skal bearbeides. En stor del av de resultatene man kan ha håp om å komme frem til vil allerede være bestemt av de forutsetningene man legger til grunn for arbeidet. Denne determinismen gjelder imidlertid ikke så mye innholdet i resultatene – ellers ville arbeidet jo vært overflødig – men de konklusjonene man i etterkant kan trekke av dette innhold. Man kan med andre ord ikke spørre etter mer enn man på forhånd har lagt opp til å kunne besvare. Det sentrale er derfor å være klar over innenfor hvilke rammer bearbeidelsen av dette råstoffet skal foregå. Fastsettelsen av disse rammer er således én del av verktøyet i arbeidsprosessen. Selv om utvalget av verktøyet altså begrenser resultatenes *rekkevidde*, behøver dette ikke nødvendigvis å bety at resultatenes *nytte* er begrenset. Det er godt tenkelig at de gjelder også i en større sammenheng enn den det er lagt opp til i avhandlingen. Dette kan etter hvert bli forsøkt testet – i så fall vil det være en fortsettelse av avhandlingens arbeid i et videre perspektiv. Men uten en metodisk-faglig innsnevring vil det ikke være mulig å komme frem til resultatene i første omgang.

I en økonomisk-historisk avhandling må man selvsagt bestemme den tidsmessige rammen for undersøkelsen, dessuten vil det være påkrevd med en geografisk presisering i en oppgave som omhandler mer generelle aspekter fremfor én konkret problemstilling.

Uansett valg av problemstilling eller tidsperiode eksisterer ikke avhandlingen i et forskningsmessig vakuum. Den vil kunne bygge på og samtidig måtte forholde seg til det som allerede er blitt skrevet om de ulike elementer av det aktuelle emne. I forkant av analysen er det derfor på sin plass å gi en oversikt over den litteraturen som finnes omkring avhandlingens tema. Dette har et todelt formål. For det første vil en slik sammenstilling gi et inntrykk av de allerede kjente fakta og sammenhengene. For det andre kan det i denne oversikten også påpekes i hvilken grad den eksisterende litteraturen ikke har kastet lys over avhandlingens problemstillinger.

⁸ Juul-Wiig 1937: 1

Den siste delen av dette kapittel omhandler kildene som er blitt brukt – eller forblitt ubrukt – i arbeidet med denne avhandlingen. Den behandlede litteraturen som er nevnt i det forrige avsnitt vil da være en del av bakgrunnsmateriale for analysen. Ved siden av den rent deskriptive oversikten over kildene er det også tatt med en vurdering av kildene som danner grunnlaget for hvorfor kildene ble valgt ut. I denne sammenheng drøftes dessuten noen metodiske spørsmål knyttet til utnyttelse av kilder generelt og de brukte kilder i særdeleshet.

1.1 Tidsavgrensning

”Det er her tatt med såpass meget av denne livfulle beretning fordi den bl.a. gir den interessante opplysning at for hundre år siden var hvalfangst en i praksis fullkommen ukjent næring i Norge. Vi hadde hverken redere eller fangstfolk med den nødvendige innsikt. [...] Vestfold, ’den moderne hvalfangsts vugge’, var representert med en mann om bord og økonomisk med en aksje i foretagendet.”⁹

I løpet av de hundre årene som lå mellom den beskrevne ekspedisjonen med hvalfangstskipet ”17de mai” og Globus-selskapets jubileum hadde mye forandret seg. Norge hadde inntatt en ledende rolle i den nye epoken av den gamle næringen. Den moderne norske hvalfangsten hadde en varighet på litt over hundre år – fra Svend Foyns første ekspedisjon med hvalbåten ”*Spes et Fides*” i 1864 til ”*Kosmos IV*” la ut fra Sandefjord for siste gang i sesongen 1967-1968. Dermed ville den ideelle undersøkelsen av yrkeskombinasjonen jordbruk-hvalfangst analysere forholdet mellom disse to næringer og den mer indirekte betydningen i løpet av dette tidsrommet. Av flere grunner begrenses avhandlingen til en kortere periode innenfor disse to årstallene, nemlig tiden mellom 1925 og 1939-1940.

For det første var ikke antallet hvalfangere i begynnelsen like stort som i senere sesonger. De første ekspedisjonene utenfor Finnmarkskysten hadde som regel bare et trettitalls deltagere, i 1883 rekrutterte den samlede norske hvalfangstflåten kun 303 mann¹⁰. Det forventede kildetilfanget og kombinasjonens betydning for begge næringer er derfor størst i de årene det var flest mennesker med i fangsten. Samtidig ville et forsøk på en fullstendig oppteignelse av kombinasjonsfenomenet blitt for uoversiktlig. Med hensyn på det eksisterende datagrunnlaget er det heller ikke sikkert at man hadde fått noen bedre resultater enn ved en avgrensning. Mannskapslister generelt, og især fra tiden før første verdenskrig, er ikke spesielt hyppige å finne.

⁹ Ø.Næss, *Hvalfangerselskapet Globus A/S 1925-1950*, Larvik 1951: 21

¹⁰ A.Johnsen, *Den moderne hvalfangsts historie Bd. I*, Oslo 1959: 411

For det andre kom ikke fangsten i Sydishavet i gang før sesongen 1903/1904, og selv da var det forholdsvis få hvalfangere som deltok i ekspedisjonene i Antarktis. Før dette året hadde hvalfangsten konsentrert seg om de nordlige havstrøk, utenfor Finnmarkskysten og etterhvert også rundt Svalbard og Island, Færøene og New Foundland. Dermed foregikk fangsten også på en litt annen tid av året, noe som resulterte i at hvalfangerne ikke kunne kombinere fangsten i de norske vintermånedene med gårdsdrift om sommeren like godt som i senere år da fangstaktiviteten var flyttet til den sydlige halvkulen.

For det tredje byr også de siste årene – etter den annen verdenskrig – på problemer. Den norske innsatsen i hvalfangsten utviklet seg etterhvert – om ikke i *takt* med hvalbestanden, så i alle fall i samme *retning*. I den siste sesong var det bare én norsk ekspedisjon igjen som drev fangst i Antarktis. Dermed får man en lignende situasjon som i de første årene i Sydishavet – antallet hvalfangerne var for lite til å kunne skape et brukbart datagrunnlag. Dessuten avtar også landbrukets betydning i desenniene etter krigen, om enn ikke med samme absolutte hastighet som hvalfangsten, så muligens med en tendens til den samme relative hastigheten. Det sistnevnte forhold er relatert til etterkrigstiden. Man må imidlertid være klar over at dette problemet som er knyttet til landbrukets andel av den totale sysselsettingen, riktignok med motsatt fortegn, også gjelder for de første årene. Landbrukets betydning for sysselsettingen har vært avtagende i hele den undersøkte perioden – med unntak av noen år i mellomkrigstiden – slik at man må kunne forvente at sannsynligheten for kombinasjon har vært størst i de første årene. Allikevel er avhandlingens periodisering valgt til det nevnte tidsrom fordi denne begrensningen ut fra en helhetsvurdering minimerer problemene og maksimerer kvaliteten på de forventede resultater.

En avgrensning i tid medfører også ulemper – nødvendigvis vil noen hvalfangere som drev jordbruk i kombinasjon med fangsten, falle ut av analysen, fordi deres aktivitet helt eller delvis ligger utenfor det valgte tidsrommet. Dette gjelder for eksempel i de tilfellene der bygdebøker kan berette om at vedkommende bonde har vært på hvalfangst i et varierende antall sesonger, men at denne deltagelsen ligger utenfor undersøkelsens tidsramme. Likeså er det tenkelig at hvalfangere som deltok i ekspedisjoner mot slutten av den avgrensede perioden etterpå begynte i jordbruksnæringen – eller omvendt at en aktør fra landbrukssektoren begynte senere i hvalfangsten. En annen mulig begrensning kan oppstå ved at det blir for få observasjoner for ett individ i begynnelsen eller slutten av perioden til at det er mulig å trekke mange gode slutninger av denne observasjonen. Sistnevnte problem er imidlertid mindre alvorlig enn det første, disse tilfellene kan lettere tas med i analysen.

Noen av de skisserte problemene elimineres ved å definere tidsrommets varighet med tilstrekkelig lengde. I denne avhandlingen undersøkes tidsrommet 1925 til 1940, altså femten sesonger – hvorav én sesong (1931-1932) utgår som fullverdig aktiv fangstseseong fordi den norske hvalfangstflåten da lå i opplag. Dette tidsperspektiv er langt nok til å kunne fange opp karriereutviklingen til enkeltpersoner, såvel som til å ha kontinuitet i observasjonene av hvalfangerne som deltok i mange sesonger. Dessuten er det de tre følgende punkter som kan forklare hvorfor denne perioden er valgt ut.

1. Tidsrommets begynnelse faller omtrent sammen med den pelagiske hvalfangstens begynnelse – slik det blir beskrevet i det andre kapitlet. Dette skaper riktignok ingen tydelig cæsur i forhold til deltagelsen, men først med opphalingsslipens gjennombrudd kan hvalene utnyttes helt og kontinuerlig på det åpne hav. Dette var med på å legge grunnlag for den industrielle opparbeidingen med de veldig store, spesialbygde kokeriene. Samtidig ekspanderer næringen i store deler av dette tidsrom, slik at kildetilfanget kvantitativt sett er mer tilfredsstillende enn i andre perioder. Antall mennesker fra Norge forhyrt i hvalfangsten nådde således høydepunktet i sesongen 1930-1931 med 10549 mann¹¹.
2. Et tydelig skille finnes derimot ved periodens slutt. Nesten all hvalfangst innstilles ved krigsutbrudd, de skipene som da befinner seg i alliert kontrollert område blir stilt til disse makters disposisjon. Noen faller i tyskernes hender, men felles for de aller fleste er at de i løpet av de neste fem årene brukes til andre formål enn til hvalfangst^a.
3. Mellomkrigstiden er en brytningstid også for landbruket – se det tredje kapitlet – slik at det ville være unaturlig å utelukke disse årene fra en analyse som nettopp undersøker situasjonen innenfor en kombinasjon av to ulike næringer. Yrkeskombinasjonens hyppighet antas dessuten avtagende i takt med økende spesialisering. Fylkesagronom Abraham Hillestad vil gjøre denne tendensen allerede gjeldende for mellomkrigstiden:

¹¹ O.A. Johnsen, *Tønsbergs historie Bd.III,2*, Tønsberg 1954: 653

”Ikke så få har kombinerte yrker. Dette var det enda mer av før, men det har nå minnet etter hvert, særlig gjelder det kombinasjonen jordbruk, sjøfart og hvalfangst. I gamle dager var det særlig fremtredende i de herredene som ligger langs kysten og nær byene, men en kunne også treffe på slike sjøfarts- og hvalfangstbønder andre steder i fylket. Mannen fór til sjøs, mens kona måtte greie garden med leid hjelp. Fra først av var denne kombinasjonen økonomisk sett sikkert ikke dårlig, men et slit ble det for den som var heime. Ofte var driften mindre god på disse gardene. Etter hvert som sjømannslivet har fått andre former, har denne kombinasjonen for det meste falt bort. Sjøfolkene ble borte lengre tider av gangen og fortjenesten ble bedre, så det lønte seg ikke å slite med gard. I ganske stor utstrekning fortsatte forholdet i samband med hvalfangsten, men også tallet på hvalfangstbøndene var før den andre verdenskrigen i sterk tilbakegang.”¹²

Hillestad unnlater å kvantifisere den siste påstanden, det er imidlertid sannsynlig at antallet hvalfangstbønder etter krigen i hvert fall ikke begynte å stige igjen. Derfor vil det være mellomkrigsårene som kan forventes å by på det største og mest betydningsfulle kildetilfanget.

1.2 Geografisk avgrensning

”For et lite land som vårt har hvalfangsten relativt sett en meget større betydning enn den har for andre og meget større land som driver hvalfangst. Det er ingen andre nasjon som har så sterke grunner som vi til å ønske hvalfangsten bevart som en varig næringsgren.”¹³

Landet som helhet hadde et forståelig ønske om bevaringen av hvalfangsten, enda sterkere var denne interessen imidlertid i et regionalt perspektiv. Ved siden av den tidsmessige avgrensningen er det av to grunner også naturlig å konsentrere seg om et utvalgt geografisk område. For det første må man kunne basere analysens resultater på et tilstrekkelig datagrunnlag. At det fantes én eller to bønder i en bygd som drev med hvalfangst gir liten informasjon på generell basis annet enn at yrkeskombinasjonen mellom disse næringer ikke har vært utbredt i denne bygden. For det andre gir en viss enhetlig struktur i en region bedre

¹² A.Hillestad, *Jordbruket i Vestfold*, i: Norske Gårdsbruk, 1947: 62-63

¹³ F.Bettum, *Hvalfangstens utvikling og dens hovedproblemer i dag*, Bergen 1960: 20

muligheter å sammenligne de resultatene man får fra ulike steder innenfor og utenfor regionen.

Den geografiske begrensningen for denne avhandlingen er basert på to hovedtanker:

- i. Et stort antall av alle hvalfangere kom fra Vestfold fylke. I topp-sesongen 1930-1931 var over 75 prosent (7946 av totalt 10549) hvalfangere hjemmehørende i Vestfold¹⁴. I tillegg til rekrutteringen derfra stilte riktignok også Østfold en rekke hvalfangere, særlig fra Onsøy-området kom en del skyttere. Dessuten fantes det et hvalfangstselskap i Haugesund og det ble drevet hvalfangst langs norskekysten fra Møre. Men brorparten av alle hvalfangere hadde sitt hjemsted på vestsiden av Oslofjorden. Blant de som ble forhyrt i Vestfold-byene var imidlertid også mange tilreisende fra innlandet, for eksempel fra Gudbrandsdalen og Mjøs-området. Oversikten over hvalfangernes hjemstedskommuner viser således at 2603 hvalfangere i sesongen 1930-1931 hørte hjemme i andre fylker enn Vestfold.¹⁵

I tillegg til de norske ekspedisjonene kom etter hvert en rekke utenlandske selskaper med i fangsten. De fleste av dem benyttet seg av norske mannskaper – noen over lang tid, men i hvert fall de første sesongene inntil egne folk hadde fått nok erfaring til å klare oppgavene selv. Hvis man ser på hvalfangernes fordeling på herredene (jevnfør kapittel to), er det imidlertid tydelig at flertallet av alle hvalfangere – og i hvert fall flertallet av de norske hvalfangere – hadde sitt hjemsted i Vestfold. Kvantitativt er en begrensning på Vestfold derfor uten tvil riktig, det kan imidlertid være enkelte kvalitative aspekter som ikke får den nødvendige oppmerksomheten ved denne reduksjonen. Deltagerne ved den norske fangsten utenfor Møre, eksempelvis arbeiderne ved fabrikken i Steinshamn, bodde således hjemme under sesongen¹⁶ – deres eventuelle gårdsbruk kunne dermed selvsagt drives på annen måte enn tilsvarende arbeideres i Vestfold. Disse tilfellene er imidlertid unntaket og ikke regelen.

- ii. Innen Vestfold er det valgt ut tre herreder som undersøkes nærmere: Sandar, Stokke og Våle. Valget er foretatt på grunnlag av tre faktorer. For det første representerer disse tre delvis ulike typer herreder, det bynære (Sandar), det kystnære (Stokke) og det i innlandet

¹⁴ Johnsen 1954: 653/654

¹⁵ Norsk Hvalfangst Tidende 1940: 2-3

¹⁶ P.A. Harnes, *Storhvalfangsten i Sandøy Kommune 1917-1940*, Trondheim 1986

(Våle). Skillet er heller flytende enn skarpt, de tre herredene er således valgt som eksempler for typene, ikke som idealtyper. Etter Thormodsæter hører de tre herredene også til ulike kategorier jordbruksbygder¹⁷. Kategoriseringen er riktignok av nyere dato, men passer godt også for mellomkrigstiden. Mens Sandar er et eksempel for en industri- og forstadbygd, regnes Stokke som en industri- og jordbruksbygd. Våle derimot sorterer under betegnelsen jord- og skogbruksbygd^b. For det andre – og muligens i sammenheng med dette – er disse tre herredene eksempler på kommuner med respektive stor, middels og liten deltagelse i hvalfangsten. Samtidig er disse tre herredene valgt ut slik at antallet hvalfangere er tilstrekkelig stort og i stor grad også konstant nok til å kunne snakke om en kontinuerlig deltagelse i fangsten. Et tredje kriterium er knyttet til jordbrukets betydning i de ulike herredene. Ser man på skatteligningene i perioden 1925 til 1939 er det tydelig at jordbrukets betydning i de tre undersøkte regionene har hatt ulik og varierende størrelse¹⁸. Andelen skatteyttere som tilhørte skattegruppene 1 (gårdbrukere) og 2 (småbrukere) i forhold til det totale antall skatteyttere varierer således mellom 26,7 % og 31,4 % for Våle i dette tidsrom. Det vil si at mer enn hver fjerde skatteyter hadde sin hovedinntekt fra landbruket. For Stokke ligger tallene lavere, her utgjorde andelen mellom 15 % og 24,3 % i samme periode. Enda lavere tall finner man for Sandar, her er disse to gruppene kun representert ved en andel mellom 6,3 % til 15,4 %. Vestfold fylkes gjennomsnitt ligger mellom tallene for Sandar og Stokke, andelen varierer mellom 11 % og 16,4 % for alle herredene. Tendensen er stort sett avtagende, det vil si at de høyeste andelenes finnes for de tidligste årene, mot slutten av perioden synker landbrukets betydning i dette perspektiv. Disse tallene sier riktignok ingenting om den faktiske skatteinnbetalingen fra landbruket i de tre herredene, men denne skissen gir en indikasjon på hvor stor andel av herredenes befolkning som drev med landbruket. Dermed fremstår Våle som det herred der jordbruket hadde størst betydning, Stokke ligger i midten, mens Sandar hadde lavest andel jordbrukere – altså en situasjon som er omvendt fra den rangeringen som gjaldt for hvalfangsten.

Med denne innsnevringen er det selvfølgelig ikke sagt at de undersøkte herredene automatisk er representative for hele fylket. De vil imidlertid gi et godt bilde av de tre ulike typene, og siden både Sandar og Stokke hører til den delen av Vestfolds herreder som sendte mange hvalfangere til Sydishavet, er det rimelig å anta at de klarer å fange opp viktige tendenser som

¹⁷ A. Thormodsæter, *Regionale ulikheter i norsk jordbruk*, Oslo 1960: 130

¹⁸ TOSVF 1925-1939

ikke skiller seg vesentlig fra det man ville observert i andre herreder med omtrent samme struktur. I avhandlingens generelle deler og den rent kvantitative analysen av yrkeskombinasjonenes forekomst vil det dessuten også bli tatt hensyn til eksempler fra andre deler av fylket og landet.

1.3 Oversikt over den eksisterende litteratur

”I sin bok ’Disse fjerne år’ skriver Emil Smith: ’Hvalfangstens utvikling er det beste bevis på at ikke bare økonomiske faktorer og materielle fakta skaper historien, men også menneskers personlige innsats.’”¹⁹

I innledningen ble det allerede antydnet at litteraturen så langt har vært noe tilbakeholden med å vie temaet større oppmerksomhet. Teoretisk sett er det tre hovedgrupper av litteratur der en kunne forvente å finne en nærmere undersøkelse av hvalfangstens betydning for landbruket. For det første er det selvsagt hvalfangstlitteraturen. I denne kategorien er det mest naturlig å forvente en systematisk behandling av denne problemstillingen – men den finnes altså ikke.

Standardverket om den norske hvalfangsten etter Svend Foyn er ”*Den moderne hvalfangstens historie*” av Tønnessen og Johnsen. Hovedinteressen i de fire bindene er imidlertid rettet mot den teknologiske utviklingen, selskapenes tilblivelse og aktivitet, oppdagelsen og utnyttelsen av nye fangstfelt og de generelle og spesifikke politiske og økonomiske rammene rundt næringen. Alle disse punktene er bearbeidet med så mye detaljkunnskap og nøyaktighet at dette verk også førti år senere fremstår på mange områder som en helhetlig og pålitelig fremstilling. Noen emner er imidlertid mindre inngående behandlet – de sosiale aspektene rundt menneskene er et av disse. Det finnes riktignok noen kapitler, men hvalfangernes bakgrunn analyseres for eksempel lite. Yrkeskombinasjonen er heller ikke nevnt. Tønnessen tangerer problemstillingen så vidt:

”For hvalfangerne dreide hyren bare en del av året, fra 4-5 opp til 9-10 måneder, unntatt for de få som overvintret på stasjonene. En del av året var de fleste uten inntekt av hvalfangsten og måtte eventuelt skaffe seg den på annen måte.”²⁰

¹⁹ Næss 1951: 23f.

²⁰ Tønnessen 1969: 93

Hvordan de månedene uten hyre ble tilbragt, skriver Tønnessen ingenting om. Heller ikke i andre sammenhenger tas emnet opp igjen. Bøkene er derfor uunnværlig som bakgrunnsstoff, men bidrar ikke særlig til avhandlingens sentrale problemstillinger.

Den siste karakteristikken gjelder også for de fleste andre hvalfangsthistoriske arbeidene. Om mellomkrigstiden finnes det dessuten få fremstillinger. Enten omhandles de tidlige fasene frem til 1920, eller så er fokus rettet mer mot ressursproblemet enn vekselvirkningen med andre næringer. I de ulike bedriftshistoriske bøkene – ved jubileer ble det gjerne utgitt selskapenes historie – nevnes nå og da landbruket med en bisetning. Der dette er illustrerende eller interessant, er det tatt med i avhandlingen.

Andre arbeider om hvalfangsten er også kjennetegnet av at yrkeskombinasjonen har en lite sentral plass i litteraturen. Nærmest til å ha behandlet temaet kunne Per Olsens hovedoppgave fra 1994 ha kommet, der han analyserer hvalfangstens betydning for Vestfold i mellomkrigstiden. Hovedinteressen er her imidlertid konsentrert om sysselsettingen generelt og den rollen industrien og verftene har spilt i denne sammenheng. Andre områder tangeres kort eller er helt utelatt. Olsen tar således ikke opp landbruket i det hele tatt. Tvert imot, i lønnsanalysen utelates denne næringen eksplisitt:

”Hvem kan så hvalfangerne sammenlignes med i lønnsforhold? Tidligere har det vært sett på hva slags type arbeid hvalfangerne hadde. En litt vid konklusjon falt på at dette kunne sammenlignes med arbeidet i en fabrikk eller industribedrift. [...] På bakgrunn av arbeidstypene vil det være naturlig å sammenligne hvalfangerne med den største yrkesgruppen i landet, hvis en ser bort fra landbruket, industriarbeiderne.”²¹

Olsen retter i sin oppgave oppmerksomheten på mange viktige punkter, benytter imidlertid ikke alle tilgjengelige kilder. Dermed mister han verdifulle opplysninger og når han i tillegg velger å ikke trekke landbruket inn i analysen, må arbeidet fremstå som partielt i dette perspektiv. Dette gjelder ikke minst spørsmålet om yrkeskombinasjon – Olsen tar opp sesongarbeid som stikkord, begrenser dette imidlertid til ”hvalfangst om vinteren og industri om sommeren”²².

²¹ P.E.Olsen, *Hvalfangstens økonomiske betydning for Vestfold i mellomkrigstiden*, Oslo 1994: 80

²² *ibid*: 31

Thor Devigs hovedoppgave fra 1992 om hvalfangernes organisering i mellomkristiden tangerer problemstillingen, men den videre analysen gjennomføres ikke. Heller ikke Devig hadde tilgang til alle kilder, dessuten ligger emnet ”yrkeskombinasjonen” noe utenfor arbeidets rammer. Referansen til intervjuundersøkelsen og dens resultater viser imidlertid at Devig var seg bevisst eksistensen av yrkeskombinasjonen. Den indikerer dessuten en viss størrelsesorden yrkeskombinasjonen kan ha hatt:

”Svarene som her framkommer er ganske enstydige idet 27 av de 31 som har svart på spørsmålet, mente at bondemiljøet her skilte seg klart ut. Særlig blir det fremholdt at det var mange bondegutter som dro på hvalfangst, men også bøndene selv i en viss grad. Dette skulle indikere at det kan ha eksistert en kombinasjon jordbruk/hvalfangst i Vestfold. Hvor utbredt dette har vært, er det imidlertid vanskelig å si noe om. 4 av de intervjuede hadde selv hatt gård og drev denne i kombinasjon med hvalfangst, mens tre andre oppgav farens yrke til bonde og hvalfanger. At mange i alle fall hadde sin rot i dette miljøet viser det faktum at 12 av de intervjuede hvalfangere selv oppgav å være bondesønner. 9 av de spurte hadde vært gårdsgutter før de dro på hvalfangst. Nå skal man være klar over at de fleste intervjuene har foregått i kyststrøkene nær byområdene. Med en bedre representativitet i materialet der også de typiske jordbruksdistriktene litt lengre inn i landet hadde fått komme mer med, er det rimelig å tro at innslaget av hvalfangere med rot i bondesamfunnet hadde vist seg å være atskillig større.”²³

Bortsett fra denne kommentaren forfølges problemstillingen ikke videre. Imidlertid gir den et godt utgangspunkt for analysen. Forholdet mellom antall intervjuede og antall bønder og bondesønner ligger riktignok utenfor et strengt representativitetskrav, men det *er* i alle fall gitt en kvantitativ observasjon. I de fleste andre artikler og bøker om hvalfangsthistorien er dette fraværende.

Den andre gruppen omfatter den landbrukshistoriske litteraturen. Muligheten til å ha hvalfangsten som binæring til jordbruket er begrenset til en relativt kort periode og et lite område av Norge. Derfor er det ikke å forvente at oversiktsverkene vil vie emnet større oppmerksomhet. I det nye firebindsverket ”Norges landbrukshistorie” behandles således kun

²³ T.N.Devig, *Fagbevegelsen og hvalfangerne 1920-1935*, Oslo 1992: 124

fiskerbonden og næringskombinasjonen mellom jordbruk og skogbruk²⁴. Hvalfangsten nevnes ikke. Tveite går inn på ulike kombinasjonsformen i ”Jord og Gjærning”, men tangerer ikke hvalfangsten annet enn ved å bemerke at ”sjøfolka hadde i regelen en jordlapp eller et lite bruk ved sida”²⁵. Lignende resultater, eller manglende sådan, finner man i mange andre bøker.

Den tredje gruppen utgjør regionallitteraturen, altså bygdebøker, slektshistorie og tilknyttede verk, også ulike sosiologiske tilnærminger vil her finne sin plass. Et arbeide som i utgangspunktet ser på kombinasjonen mellom de to næringene er Kjersti Haugens hovedoppgave fra 1992 om valget mellom landbruk og sjøfart i Stokke²⁶. Haugen har riktignok enkelte interessante observasjoner, men siden hennes undersøkelser er mer sosiologisk motivert, og dessuten sterkt lokalt orientert (Veierland), gir denne avhandlingen ingen systematisk økonomisk analyse av landbrukets betydning for hvalfangsten og omvendt. Oppgaven føyer seg dermed inn i en lang rekke av verk som nevner fenomenet yrkeskombinasjon i mer eller mindre grad, men ikke utdyper det – også fordi dette heller ikke er tilsiktet i den aktuelle konteksten. I nesten alle bygdebøker fra Vestfold er det mulig å finne mer eller mindre tydelige eksempler fra hvalfangstens betydning for det aktuelle område. Et generelt trekk er at de tilhører den gruppen som i innledningen ble karakterisert ved at deres bidrag er heller små antydninger enn fyldige fremstillinger. I oversiktsverket *Norske Gårdsbruk* nevnes for eksempel eierens aktivitet i hvalfangsten enkelte ganger, men dette er for sporadisk til å kunne regnes som en pålitelig analyse. Dessuten er utvalget gårdsbruk som er med i boken ikke representativt for den helhetlige situasjonen i sektorens struktur. Dermed gir også denne boken kun muligheten til å gjennomføre illustrative stikkprøver.

Dessuten eksisterer det selvsagt et stort antall mer eller mindre skjønnlitterære tilnærminger til hvalfangsten – som riktignok ikke direkte kan regnes til den vitenskapelige hvalfangstlitteraturen²⁷. I denne gruppen finnes mange personlige beretninger og erindringer om fangstlivet, i tillegg til mer fiktive fortellinger for barn og ungdom. Stort sett er de skrevet etter samme mønster. De gir ofte et godt og levende bilde av hvalfangsten og dens ulike arbeidsoppgaver – noen større nytte i forbindelse med analysen av yrkeskombinasjonen bidrar

²⁴ B.Gjerdåker, *Norges landbrukshistorie Bind III*, Oslo 2002: 120-127

²⁵ S.Tveite, *Jord og Gjærning*, Kristiansand 1959: 13

²⁶ K. Haugen, “...mer lønnsomt at pløie sjøen end den magre landjorden”, Oslo 1992

²⁷ Cf. Litteraturlistens del II for et utvalg.

de imidlertid sjeldent med. Fortellingene og erindringene støtter imidlertid av og til det generelle inntrykk av at yrkeskombinasjonen har vært vanlig.

Til slutt må man også nevne at hvalfangsten hadde en bred plass i datidens aviser og tidsskrifter. Næringens eget organ, Norsk Hvalfangsttidende har en sentral plass i denne sammenheng, spesielt interessant er her det statistiske materialet. Men også den øvrige norske pressen var vanligvis opptatt av hvalfangstens vilkår og aktiviteter. Dette gjaldt ikke minst i Vestfold, men også andre aviser hadde – gjerne i forbindelse med forhyringen eller ekspedisjonenes hjemkomst – ofte artikler om næringen. I dette utvalget finner man med mer eller mindre jevne mellomrom henvisninger til koblingen mellom hvalfangsten og landbruket. Enkelte artikler går til og med mer eksplisitt inn på fenomenet. Noen systematisk gjennomgang av denne yrkeskombinasjonen foreligger det imidlertid heller ikke i disse artiklene. Der det er passende, er det i avhandlingen referert til avisenes dekning av de to næringene – samtidspressen gir først og fremst gode lokale eksempler for eksistensen av denne form for yrkeskombinasjon.

1.4 Kilder og kildekritikk

”History is first and foremost a trade, relying on materials.”
Jacques Le Goff²⁸

Dette avsnittet skal ta for seg en nærmere gjennomgang av de materialene som ligger til grunn for denne avhandlingen. Den ovenfor nevnte litteraturen utgjør selvsagt kun en liten del av bakgrunnsstoffet, som oftest må den betegnes som sekundær eller tertiær. Primærkildene til denne avhandlingen er en mangfoldig samling som dette avsnittet tar sikte på å belyse nærmere. Kildesøket er foretatt i Riksarkivet i Oslo, i Statsarkivet i Oslo, i Statsarkivet i Kongsberg, i arkivet til Kommandør Chr. Christensens Hvalfangstmuseum i Sandefjord, i arkivet til Vestfold Fylkesmuseum i Tønsberg, i arkivet til Erste Deutsche Walfang-Gesellschaft som er bevart hos firmaet Henkel i Düsseldorf, i Salvesens arkiv som befinner seg hos firmaet Long Traders i Tønsberg og i Kommunearchivet i Våle.

Generelt kan man si at det er tre vanskeligheter knyttet til kildetilfanget. Hovedproblemet med kildene er – såfremt de fremdeles finnes – at yrkeskombinasjonen landbruk-hvalfangst har vært en neglisjert realitet i samtiden. Årsaken til dette kan være at denne yrkeskombinasjonen

²⁸ J. Le Goff, *Mentalities: a history of ambiguities*, i: J.Le Goff / P. Nora, *Constructing the Past*, Cambridge 1985: 172

ikke ble oppfattet som mer spesiell enn andre kombinasjoner. Eksplisitte koblinger mellom de to næringene er dermed heller sjeldne – og kildenes analyse ligner derfor ofte et puslespill. Skattelistene fører riktignok opp både hvalfangere og bønder, men uten å ta hensyn til om en skatteyder muligens tilhørte begge grupper. I slike tilfeller må man altså prøve å finne vedkommende bonde igjen i mannskapslistene.

Leting etter slike koblinger forutsetter imidlertid at det foreligger en kilde i det hele tatt. Dette er det andre problemet som man møter i arbeidet med kildene – deres eksistens. Som regel er det her en forskjell mellom de offentlige og de private dokumentksamlingene. Sannsynligheten for at materiale er bevart er større i de førstnevnte. Siden hvalfangsten hovedsakelig var drevet av privateide bedriftsøkonomiske foretagende, er nytten imidlertid ofte noe større i de sistnevnte arkivene. Årsakene for at kildene eventuelt ikke lenger eksisterer er mange. To eksempler kan anskueliggjøre hvilke faktorer man må regne med i møte med historiens realiteter. I et brev til Johan Tønnessen av 11. januar 1963 redegjør Christian Thrane Nilsen for grunnen hvorfor Larvik-rederiets (C.Nilsen) arkiv ikke kan bidra med opplysninger til arbeidet med Tønnessens hvalfangsthistorie:

”Tyskerne tok våre kontorer i april-dagene 1940, antagelig fordi far var britisk konsul, og de hadde ’bål’ på inventaret, derfor er praktisk talt alle våre gamle papirer borte, dessverre.”²⁹

Ikke alle tap av kildematerialet kan imidlertid tilskrives krigens herjinger eller tidens tann. Altfor ofte er det uansvarlighet, uvitenhet eller nonchalance overfor fremtidens interesse for datidens materiale som er årsaken til at kildemateriale ikke lenger eksisterer. Direktør i Hvalfangerforeningen Einar Vangstein skriver for eksempel til Tønnessen 19. november 1968 om et forespørsel Hvalfangerforeningen hadde fått fra rederiet Albion Star – som hadde bevart selskapets mannskapsarkiv fra 1908 med lønnsopplysninger^c. Selskapet ville vite om foreningen var interessert i å overta dette arkivet siden Albion Star i Sandefjord skulle nedlegge kontoret. Vangstein avslår tilbudet med følgende begrunnelse:

”Jeg kan ikke skjønne at mannskapsavregningene kan være av noen historisk interesse. [...] Jeg har derfor sagt til Albion Star at dette materialet ikke hadde noen interesse. De norske selskaper har for lengst tilintetgjort slike ting.”³⁰

²⁹ KCCH., J.Tønnessens arkiv, *Korrespondanse og bilag angående hvalfangstens historie*, Eske 4

³⁰ KCCH., J.Tønnessens arkiv, *Korrespondanse og bilag angående hvalfangstens historie*, Eske 3

Mest beklagelig for hvalfangsthistorieskrivingen er kan hende ikke engang at *dette* arkivet gikk tapt, men at Vangsteins siste utsagn antagelig medførte en stor grad av riktighet. Han tok imidlertid feil når det gjelder generaliseringen. Noe er bevart fra enkelte selskaper, nedenfor gis en oversikt over det ennå foreliggende materialet.

François Furet påpeker i tillegg til fraværet av kilder også et ytterligere, om ikke enda verre problem:

”In fact, the problem of sources for the historian is not so much a problem of absolute gaps as one of incomplete series: not only because of the difficulties of interpolation or extrapolation, but also as a result of the chronological illusions which these difficulties are liable to foster.”³¹

Dette problemet gjelder for eksempel lønnsutviklingen og forhyringslistene – et avbrekk i kontinuiteten i kildene medfører ingen automatiske slutninger om et brudd i den faktiske historiske kontinuiteten. Mannskapslister fra de ulike selskaper varierer dessuten i detaljerthet – også innenfor ett og samme selskap over tid. De nevner mange fakta, men ikke om vedkommende hvalfanger også var aktiv innen jordbruk. Men også de offentlige dokumenter kan by på mangelfull kontinuitet og fullstendighet i opplysningen. Jordbrukstillingen fra 1939 lister opp antall bærbusker, dyr og redskap, men det første arket som omhandlet biinntekter og gårdens eiendomsforhold er blitt makulert på individnivå.

Det tredje problemet består i de forskjellige kilders ulike periodisitet. Mens mannskaps- og skattelister i beste fall foreligger for hver sesong eller hvert år, er jordbrukstillingen og folketellingen mer fokusert på ett år – og siden det ligger et decennium eller mer mellom tellingene, kan mange aktører ha skiftet arbeidsplass eller bosted eller begge deler i løpet av denne perioden.

Ved siden av de avgjørelsene man må ta for å holde vanskelighetene i forbindelse med de mer kildeimmanente problemene på et akseptabelt lavt nivå, kommer det bevisste valget av hvilke kilder som skal være med i analysen – og hvilke som utelates i avgrensningens øyemed. To

³¹ F.Furet, *Quantitative methods in history*, i: J.Le Goff / P. Nora, *Constructing the Past*, Cambridge 1985: 18

faktorer spiller en rolle i denne sammenheng. Den ene er vurderingen av en kildes mulighet til å bidra med vesentlige opplysninger til undersøkelsen. Det finnes således en del kilder og litteratur som ikke inkluderes i avhandlingen fordi de gjentar det som andre allerede har nevnt. Den andre faktor er av mer praktisk art – den handler om arbeidsøkonomiske muligheter: selv om en gjennomgang av ytterligere kilder ville vært teoretisk mulig, er det ofte ikke gjennomførbart med en ressursinnsats som står i forhold til kildens nytte, fordi kilden befinner seg i utlandet eller av andre årsaker er vanskelig å få tak i. Tenkelig er det for eksempel at det eksisterer private dagbøker eller brev en hvalfanger eller hans arvinger har tatt vare på. I tillegg til å få tak i disse kildene må man dessuten først kjenne til deres eksistens. Denne typen kilder er det derfor ikke benyttet mye i avhandlingen. Men også i disse tilfeller er det selvsagt foretatt en vurdering av den nytten man ville ha av kildens innhold, slik at de vesentlige kildene likevel er tatt med i analysen.

Følgende kilder og kildetyper er benyttet i avhandlingen:

Mannskapslister

For noen selskaper er det bevart fullstendige mannskapslister for et mer eller mindre stort antall sesonger. Opplysningene i disse kan variere noe, men som regel er navnet, adressen, stillingen, hyre- og partsatsene tatt med. I de siste sesongene før krigen nevnes også skattedistriktet, fødsesdato og antall personer som forsørges. Hovedsakelig benyttes listene til identifikasjon av hvalfangere. Listene er sortert etter stillinger, dermed omfatter de langt flere mannskaper enn de som kom fra Sandar, Stokke og Våle. Fra følgende selskaper er det inkludert mannskapslister i arbeidet:

Selskap / (Ekspedisjon)	Tidsrom	Antall observasjoner
AS Rosshavet (C.A. Larsen)	1926-1931	948
AS Rosshavet (S.J.C. Ross)	1925-1940	3344
AS Kosmos	1935-1936 1938-1940	993
AS Kosmos II	1933-1940	2352
AS Sydhavet	1925-1930	605

Mannskapsarkiver

For samtlige Thor Dahl-selskaper foreligger kun mannskapsarkivet bestående av et alfabetisk sortert kartotek. Ut fra dette er det riktignok mulig å rekonstruere

mannskapslisten for hver enkelt ekspedisjon i de ulike sesongene, men det vil være et arbeide som ikke står i rimelig forhold til nytten. Som bakgrunnsmaterial for avhandlingen er det derfor trukket ut kun de av hvalfangerne som var oppført med bopel i ett av de tre undersøkte herredene i perioden 1927 til 1939. Bortsett fra året 1930 – og da med rimelig regelmessighet, men ikke helt gjennomført – oppgir ikke kartoteket lønn eller hyre. For året 1930 foreligger det imidlertid summariske lønnsoppgaver for 479 hvalfangere, og disse tallene er tatt med i analysen av fortjenestemuligheten og avlønningen. Siden opplysningene stammer fra en enkeltstående sesong, er det ikke mulig å vite mer om utviklingen i avlønningen i disse selskap. Mannskapsarkivets hovednytte er derfor å identifisere hvalfangere fra Våle, Stokke og Sandar i det aktuelle tidsrommet.

Et mannskapskartotek er også bevart fra Onesimus Andersen som var forhyringsagent for alle Salvesenselskap. Salvesen hadde riktignok sitt sete i Skottland – og det er i all hovedsak disse ekspedisjonene som menes når det dreier seg om den engelske moderne hvalfangsten – men mesteparten av mannskapet til de pelagiske ekspedisjonene og til landstasjonen Leith Harbour ble forhyrt i Norge. Også fra dette mannskapskartotek er det trukket ut de hvalfangerne som var forhyrt i det aktuelle tidsrom og som kom fra de tre herredene avhandlingen ser nærmere på. Den tidligste sesongen dette kartotek gir informasjon om er 1935-36. Enkeltvis finnes det tidligere opptegetninger, men dette er unntak. Salvesens kartotek gir – i motsetning til Thor Dahls – heller ingen opplysninger om lønn. Antall hvalfangere fra dette mannskapskartotek som hadde hjemhørighet i de tre aktuelle herredene er for mellomkrigstiden 115.

Jordbrukstillingen

Jordbrukstillingen for året 1939 foreligger bare delvis i original. Halvparten av de opprinnelige fire sider i spørreskjemaet er ikke lenger tilgjengelig, antageligvis er disse arkene blitt makulert. Dermed er kun den delen som omhandler gårdens arealbruk, besetning og maskinbeholdningen bevart. Informasjonene om biyrker, eiendomsforhold og bruk av arbeidskraft er derimot ikke lenger tilgjengelige på individnivå. Disse foreligger kun som samlet oversikt – på ulike nivåer (riket, fylker, delvis amt og herreder) – i publikasjoner fra Statistisk Sentralbyrå. Det samme forhold gjelder dessverre også for jordbrukstillingen fra 1929. I dette tilfellet er imidlertid alt

originalmaterialet blitt ødelagt i brann³², slik at det ikke lenger er mulig å sammenligne enkelte spesifiserte bruk på individnivå over dette decenniet. Som aggregerte størrelser vil imidlertid noen fakta fra de to tellingene kunne brukes for å belyse forholdene i Vestfold sammenlignet med andre landsdeler. Den siste tellingen kunne dessuten være til hjelp ved eventuelle case-studier av enkelte gårdsbruk. Dessuten vil den være et grunnlag for estimering av hyppigheten av kombinasjonen mellom landbruk og hvalfangst.

Sorenskriverprotokoller

Opplysninger om tvangsauksjoner finnes i sorenskrivernes arkiver. Ansvarlig for Sandar, Stokke og Våle i mellomkrigstiden var fem ulike sorenskriverikontorer: Søndre Jarlsberg (Stokke), Mellom Jarlsberg og Horten (Våle), Larvik og Sandar (Sandar) sorenskriveri. Dessverre varierer dermed også kvaliteten på det bevarte materialet. I oversikten over de slutførte auksjonene mangler det ofte en konsistent rutine. Informasjon om auksjonsforløp og -resultat er således ikke gitt for alle tilfeller. Dette skyldes også at noen kontorer har tatt vare på originaldokumentene, mens det for andre kun foreligger et auksjonsregister. Det er derfor heller ikke sikkert at virkelig alle auksjoner er tatt med og ført opp korrekt. Men som regel er det likevel mulig å trekke ut hovedlinjene i utviklingen – i alle fall kvantitativt. Det er dessuten tenkelig at det finnes flere kilder som kunne kvantifisere tvangsauksjonenes forekomst i de tre herredene. Men siden alle tvangsauksjoner teoretisk sett skulle føres i protokollene, er det i denne sammenheng forutsatt at de fleste også ble ført opp der.

Til sammenligning er det dessuten gjennomgått protokollene fra Nes sorenskriveri (Sørum), Follo sorenskriveri (Ås, Vestby og Kråkstad), fra Idd og Marker sorenskriveri (Idd, Berg og Skjeberg) og fra Onsøy sorenskriveri (Glemmen). For disse gjelder de samme kildekritiske innvendinger som for Vestfolds herreder.

Skattelistene

Denne gruppen inneholder to ulike kilder. Den første er nærmest å betegne som en sekundær kilde, det er de publiserte oversiktene over den kommunale skatteligningen

³² T. Desserud, *Tvangsauksjoner over garder i Jevnaker 1925-1939 med vekt på årsakene*, Ås 1981: 2

som Statistisk Sentralbyrå utga hvert år. I disse finner man de aggregerte tallene for de ulike herredene, både for skattbar inntekt og formue og for den samlede kommunale skatten. Ut fra denne tabellariske oversikten er det imidlertid ikke mulig å finne frem til den enkelte skatteyter. Den andre kilden er de originale kladder- og ligningslistene fra de enkelte herredene. Denne kilden er ikke blitt brukt før:

”Ligningsprotokollene for kommunene i den aktuelle 20-årsperioden er ikke tilgjengelig. Derfor har det ikke vært mulig å få innsyn slik at man har kunnet undersøke den virkelige skatteinnbetaling fra hvalfangerne.”³³

Olsens påstand medfører kun delvis riktighet. For noen herreder er listene bevart, men de er ikke kronologisk sammenhengende, det er heller ikke sikkert at de omfatter alle skatteyttere. For Våle foreligger det kladdelister og ligningsprotokoller for en rekke år fra mellomkrigstiden. Nyttan man har av disse er som regel noe begrenset. I all hovedsak brukes det derfor de aggregerte tallene for å bedømme skattens betydning i de aktuelle problemstillingene. I forbindelse med skattelistingene må man imidlertid være oppmerksom på at de refererte kategoriene ikke er helt dekkende i forhold til skatteytternes yrker. Skattegruppe 12 omfatter således både hvalfangere og sjøfolk. Men ikke alle hvalfangere finnes i denne gruppen, noen få regnes til gruppe 7 og 9 som inneholder funksjonærer. I all hovedsak vil det ikke medføre større problemer for de utvalgte herredene, siden det overveiende flertall av medlemmene i gruppe 12 må ha vært hvalfangere.

Aksjeprotokoller

Denne kilden er en av de som er preget av manglende eksistens og kontinuitet. Kun fra fire selskaper er det bevart en oversikt over aksjonærene fra den aktuelle tidsperioden. For alle fire gjelder at materialet er svært lite. De konklusjonene man måtte trekke på bakgrunn av dets analyse har derfor antagelig mer illustrerende karakter enn at de kan gjøre krav på allmenngyldighet. Tre av selskapene – A/S Rosshavet, A/S Kosmos og A/S Kosmos II – var imidlertid store og solide selskaper. Det er således å forvente at aksjonærene i disse foretakene gjenspeiler i noen større grad den mer gjennomsnittlige

³³ Olsen 1994: 86

investoren i markedet enn det ville vært tilfelle med ekspedisjoner fra mer spekulative selskaper. Det fjerde selskapet, AS Sydhavet, var et mindre foretak som ikke klarte å hevde seg i konkurransen etter opplagsåret – det ble likvidert i 1936, etter å ha vært borte fra fangsten i noen sesonger allerede³⁴.

Avregninger

Selskapenes avregninger på individnivå er den mest detaljerte kilden som omhandler lønnsforhold i hvalfangsten. Samtidig kan de erstatte mannskapslistene der disse ikke finnes, supplere med ytterligere informasjon eller tjene som kontrollkilde. Avregningene opplyser om hvalfangernes opptjente hyre, den tildelte parten og eventuell overtidsbetaling, gratialer og andre ekstrabetalinger på den ene siden, samt den månedlige trekken til familien hjemme, trekk på grunnlag av kjøp i slappkisten (butikken om bord i kokeriene), skattetrekk, kontantutbetaling, forskuddsbetaling og andre utgifter på den andre siden. Det forekommer en god del variasjon i detaljgraden forskjellige selskap imellom. Generelt kan man skille mellom to ulike typer avregningskilder. Den første er oversikter som ble oversendt til kommunene de enkelte forhyrte hvalfangerne kom fra. Den andre er de avregninger som selskapene førte selv for sine egne formål. Det er ingenting som skulle tilsi at ikke tallmateriale i de to typene stemmer overens, men de interne kildene er mer detaljerte. I de tilfellene der avregningen består av en samlet oversikt oversendt til kommunene, er opplysningene nemlig begrenset til hyre- og partsutbetalinger. I motsetning til de forut fastsatte eller i senere sesonger også tariffbestemte hyre- og partssatsene gir avregningene et eksakt bilde på de *faktiske* utbetalingene og dermed hvalfangernes virkelige fortjeneste. To punkter må nevnes i forbindelse med denne avhandlingen når det gjelder avregningene, disse punktene vil delvis også gjelde det andre kildematerialet på et generelt grunnlag:

- Det eksisterer dessverre ikke avregninger fra alle selskaper eller alle sesonger. Utvalget i avhandlingen er derfor til en viss grad bestemt av det faktum at det ble tatt med det meste av det som finnes. Følgende selskapers avregninger er lagt til grunn for analysen:

³⁴ Tønnessen 1969: 370

Selskap / Ekspedisjon	Sesong / År
AS Rosshavet (fl.k. C.A. Larsen)	1926-1931
AS Rosshavet (fl.k. S.J.C. Ross)	1925-1939
AS Vestfold	1925-1931
AS Sydhavet	1925-1931
AS Kosmos	1929-1938
AS Kosmos II	1933-1938
AS Pelagos	1928-1931 1938-1940
AS Fraternitas	1937
AS Ulysses	1937-1939

Siden det er ulike rederier som er inkludert i dette utvalget, er det likevel sannsynlig at det benyttede materiale representerer et bra utvalg av totalbildet. Variasjonen i utvalget er imidlertid ikke bare gitt ved at de inkluderte selskapene tilhørte ulike rederier, også innen fangstmetode og ekspedisjonsstørrelse er det forskjeller mellom disse selskapene. Mens AS Rosshavets, AS Sydhavets, AS Pelagos' og AS Kosmos' ekspedisjoner drev pelagisk fangst, var AS Vestfolds aktivitet basert på fangst fra en landstasjon på Syd-Georgia. I utvalget representerer AS Sydhavet en liten ekspedisjon, fangstmengden for sesongen 1930-1931 var 35.472 fat; AS Vestfold hadde omtrent samme mengde (44.241 fat). AS Rosshavets ekspedisjoner hadde et fangstresultat i mellomsjiktet – ”C.A.Larsen” med 105.489 fat og ”S.J.C. Ross” med 117.031 fat. I samme størrelsesorden ligger AS Pelagos med 122.500 fat produsert hvalolje i 1930-1931. AS Kosmos var den største ekspedisjonen denne sesong med et fangstresultat på 199.100 fat hvalolje. AS Fraternitas var et selskap som disponerte et kokeri med et mindre tankvolum, produksjonsevnen lå på 57.000 fat³⁵. AS Ulysses kapasitet lå høyere, rundt 115.000 fat.

- En direkte sammenligning mellom ulike selskaper og konklusjoner på grunnlag av det eksisterende materialet kan være vanskelig på grunn av ulik struktur i avregningene. Mens Pelagos og Kosmos-selskapene stort sett følger sesongens inndeling (i de tre siste årene finnes for Kosmos-selskapene også årvisse avregninger), opereres det i de andre selskapers opplysninger med årsvise periodiseringer. Dette følger av at de avregningene som foreligger er oversikter som er oppgitt til de ulike herredenes skattemyndigheter. Dersom hvalfangerne

³⁵ Tønnessen, 1969: 594-595

deltok i flere sesonger etter hverandre vil ikke dette spille noen stor rolle. Ved pauser imellom deltagelsen kan det imidlertid oppstå enkelte år der fortjenesten er lavere enn om man hadde valgt sesongen som grunnlag – dette har sammenheng med at parten og overtid ble beregnet etter sesongen, mens hyren allerede var kjent i sesongens første del.

I materialet foreligger det altså en todeling, noen avregninger er oppgitt til Sandar og Stokke – ingen av de representerte selskapene hadde forhyrt mannskap fra Våle i disse sesongene –, mens Kosmos-selskapene ikke nevner hjemstedsherrendene. For analysen av de allmenne lønnsforhold er dette selvsagt uten betydning. I kapittel fem er det foretatt en omregning av de nevnte årsdata til sesongbaserte opplysninger, slik at tallmaterialet kan sammenlignes med allerede eksisterende forskningsresultater. Likeså er de sesongbaserte avregningene blitt periodisert, slik at det også er mulig å benytte dette materialet sammen med årsdata. Noen tanker rundt denne omregningens gjennomføring samt styrker og svakheter i denne sammenhengen er tatt med i Appendiks 1.

Opplysningene som foreligger for Sandar består av 3697 observasjoner. Det underliggende antall hvalfangere er naturlig nok lavere siden mange aktører deltok i flere ekspedisjoner over mange år – omtrent 950 hvalfangere er representert i dette utvalget. For Stokke er de tilsvarende tallene 467 observasjoner og omtrent 115 hvalfangere. I tillegg kommer Pelagos' og Kosmos-selskapenes opplysninger, her er det for AS Kosmos 1942 observasjoner fra ca. 720 hvalfangere, og for AS Kosmos II 942 observasjoner fra omtrent 410 hvalfangere. Avregningene for Pelagos består av 1427 observasjoner fra omtrent 775 hvalfangere. Fra AS Fraternitas foreligger kun ett år, her er det 215 observasjoner og hvalfangere. I AS Ulysses' avregninger finnes 969 observasjoner fra ca. 525 hvalfangere. Aktørene fra disse fem selskapene har imidlertid hjemstedet sitt også utenfor de tre herredene Våle, Stokke og Sandar.

Det nøyaktige antall individer er ofte vanskelig å fastslå på grunn av manglende konsistens i avregningenes oppføringsrutiner. Den samme svakheten gjelder også for en rekke andre kilder. Noen ganger er navnene skrevet på ulik måte, håndskriften er uleselig, mellomnavn tas ofte med kun i enkelte sesonger, fornavn forkortes og lignende forhold bidrar til å gjøre en identifisering av de enkelte hvalfangerne vanskelig. Når personen i tillegg skifter både stilling og bosted vil det være en fare for enten dobbelttelling eller underrapportering. Utvalget er imidlertid så stort at det er

rimelig å anta at disse to potensielle feilkildene opphever hverandres betydning i gjennomsnitt. Dessuten hadde mannskapene anledning til å skifte selskap, slik at de vil kunne finnes igjen i ulike sammenhenger i materialet. Innenfor et konglomerat av ulike selskaper (for eksempel Jahre-gruppen som omfattet blant annet Kosmos-selskapene, Fraternitas og delvis Ulysses) kunne også røkking forekomme. Men i løpet av en sesong er forhyringen overveiende stabil, en dobbeltnotering for enkelte hvalfangere er derfor lite sannsynlig og kan med hensyn på utvalgets størrelse sees bort fra.

Avregningene foreligger heller ikke for en enhetlig tidsperiode. Antall observasjoner varierer derfor mellom 292 for året 1925 og 1031 for året 1937. Gjennomsnittlig er det i overkant av 560 observasjoner per år. Dette tilsvarer mellom 6,5 og 12 prosent av det totale antall forhyrte hvalfangere i sesongene fra 1930-1931 til 1939-1940³⁶. En rekke observasjoner er tatt ut hver sesong fordi lønnen kun ble oppgitt for én del av året. Dette gjelder de hvalfangerne som ble forhyrt nytt til høstsesongen.

Arkiv til Erste Deutsche Walfang-Gesellschaft (EDWG)

Erfaringene fra blokkaden under den I. Verdenskrig hadde i Tyskland frembragt et ønske om selvforsyning på de mest sentrale områder, ikke minst fettreservene var et viktig punkt i denne sammenheng. Blant flere nystartede selskaper som skulle gjenoppta de tyske hvalfangsttradisjoner var også Henkel-konsernet som ville sikre både den nasjonale fettforsyningen og ikke minst tilgangen til råstoffene til egen produksjon av vaskemiddel. En del av dokumentene rundt dette kortvarige tyske intermezzo i den moderne hvalfangsten er bevart i konsernets arkiv i Düsseldorf. Alt material fra personalavdelingen, det vil blant annet si avlønningslistene, er imidlertid blitt tilintetgjort. Heller ikke mannskaplistene er komplette for de tre sesonger selskapet var engasjert i fangsten med flytende kokeri ”Jan Wellem”. Noen enkelte dokumenter er tatt med som bakgrunnsmaterial i denne avhandlingen. Dette er interessant av to årsaker. For det første kan det på denne måten forsøkes å sammenligne hvordan arbeids- og lønnsituasjonen var i norsk og tysk hvalfangst. For det andre er det i den norske hvalfangsthistorien i veldig liten grad lagt vekt på de faktiske forholdene i de utenlandske ekspedisjonene. Siden det etter hvert var en stor andel nordmenn som ble

³⁶ NHT, 1940.1 : 2-3

forhyrt av disse selskapene, vil det være viktig å trekke også de ikke norske selskapene mer inn i forskningen. Et lite bidrag til dette *desideratum* gis altså i denne avhandlingen.

Resultatene fra dette arkivet er i all hovedsak presentert i et eget avsnitt i det femte kapitlet.

Driftsgranskingene

Det kgl. Selskap for Norges Vel har siden 1911 gjennomført driftsgranskinger for et utvalg jordbruksenheter på bakgrunn av detaljerte gårdsregnskap. Resultatene av disse undersøkelsene ble publisert årlig. Etter 1946 ble dette arbeidet overtatt av Norges landbruksøkonomiske institutt. For mellomkrigstiden finnes grunnlagsmaterialet for disse publikasjonene bevart – riktignok i samletabeller, og ikke som skjema for hvert bruk. De sentrale opplysningene er imidlertid blitt overført til disse tabellene. For dette formål er de dermed likeverdige og kan behandles som om originalskjemaene hadde foreligget. I avhandlingen er dette materialet benyttet ved noen anledninger – de opprinnelig anonymiserte data ble ved hjelp av deltagerjournalen dechiffret, slik at det var mulig å trekke ut alle enheter fra Vestfold. Som regel var dette omtrent ti prosent av det totale antall gårdsbruk som var med i granskingen. Av de undersøkte enhetene er det kun én fra Stokke som er med over en lengre periode, de øvrige ligger enten utenfor de tre i avhandlingen analyserte herredene eller er tatt med i kun en sesong. Det gjelder imidlertid å være oppmerksom på tre punkter i denne sammenheng:

1. Den interne validiteten i materialet må antas å være meget god. Gårdens offisielle regnskap skapte et pålitelig bilde av den faktiske økonomiske situasjonen. Den eksterne validiteten – utover utvalgets rammer – er imidlertid mer problematisk. Antallet gårdsbruk som ligger til grunn for analysene er meget begrenset. Det er først det siste året før krigen og etter 1946 at volumet i undersøkelsen økes. Derfor vil allmenngyldigheten for konklusjonene også være innskrenket. Tabell 1 viser antallet gårdsbruk som er med totalt samt det tallet som angir undersøkelsens enheter fra Vestfold.

Tabell 1 – Oversikt over antall gårdsbruk i driftsgranskingene fra 1925-1939³⁷

Regnskapsår	Antall gårdsbruk fra Østlandet	Antall gårdsbruk fra Vestfold
1925-1926	101	6
1926-1927	123	11
1927-1928	100	10
1928-1929	92	9
1929-1930	100	11
1930-1931	100	8
1931-1932	115	7
1932-1933	99	7
1933-1934	87	7
1934-1935	83	8
1935-1936	84	7
1936-1937	87	7
1937-1938	82	7
1938-1939	83	7
1939-1940	108	26

2. Selv om utvalget inneholder også en kategori for mindre bruk – for Østlandets tilfelle er det gruppe 1, som inneholder enheter under 100 mål jordbruksareal – bærer materialet preg av å konsentrere seg om de større brukene. I regnskapsåret 1930-1931 er gjennomsnittsstørrelsen for Østlandet for eksempel 230,2 daa, med det største bruket på 848 daa og det minste på 34,5 daa³⁸. Lignende forhold gjelder for de andre årene. Dermed reduseres muligheten til å overføre resultater fra denne analysen til mindre gårdsbruk og småbruk. For noen av de senere årene er det riktignok tatt opp enkelte småbruk i en egen undersøkelse. Men antallet enheter som er med i denne oversikten er enda mer begrenset, som regel er det ikke mer enn rundt 50 bruk fra hele Østlandet som inngår i Småbruksdriftsgranskingene. I denne analysen er det derfor ikke lagt like mye vekt på resultatene fra denne statistikken.
3. I tillegg til utvalgets kvantitative begrensning er det også uklart i hvilken grad det er tatt hensyn til representativiteten på et kvalitativt grunnlag. Dette gjelder både med hensyn til den geografiske spredningen og produksjonsforholdene. Dessuten kan det tenkes at det foreligger et slags *moral hazard* problem i utvalget. Selve utvalgsprosessen av de deltagende enhetene er nemlig heller ikke klarlagt. I

³⁷ DKS NV, *Regnskapsresultater fra norske gårdsbruk nr. 18-32*, Halden 1927-1941

³⁸ DKS NV, *Regnskapsresultater fra norske gårdsbruk 23*, Halden 1932: 8

analysen er det således tatt med kun de gårdsbruk som kunne fremvise et godkjent og til undersøkelsens formål adekvat regnskap. Mest sannsynlig var det langt fra alle gårdsbruk som førte et slikt regnskap. Det kan tenkes at de som faktisk kunne legge frem et godkjent regnskap ikke var et representativt utvalg for norske gårdsbruk, men et utvalg fra det øvre sjiktet av gårdsbruk med hensyn til driftsmåte, og muligens i sammenheng med dette også driftsresultater.

Når resultatene til tross for de skisserte kritikkpunktene er tatt med i avhandlingen, skyldes det to grunner. For det første finnes det ingen bedre tall enn disse i dette omfang. Selv om nytten er begrenset, er det et verdifullt materiale som punktvis kan lyse opp viktige forhold. For det andre må det antas at utvalget i hvert fall ikke representerer de *dårligste* brukene – resultatene kan derfor med en viss forsiktighet betraktes som en slags øvre grense. Selvsagt vil det ha eksistert gårdsbruk som gjorde det bedre enn de i undersøkelsen. Men for et stort flertall må man kunne gå ut fra at deres resultat ikke lå noe særlig over – og antagelig i nærheten eller til og med under – det de analyserte bruk kunne vise frem til. Driftsresultatene viser også at enkelte av de granskede enhetene i flere år hadde et negativt driftsresultat, det vil si at det ikke bare kan ha vært mønsterbruk som deltok i undersøkelsen.

Med hensyn til resultatene må man dessuten være klar over følgende to punkter. For det første vil inntektene et gårdsbruk kan forvente i et vanlig driftsår ikke bare avhenge av enhetens størrelse og de aktuelle jordbruksprisene. Kapital- og arbeidsinnsats er like viktige faktorer i den totale analysen. Effektive bruk med høy avkastning per dekar har ofte også investert mye mer enn mindre lønnsomme enheter. For det andre er gårdens nettoinntekt ofte avhengig av de renteutgiftene som må betales av gårdens omsetning. Det vil si at tidsaspektet spiller en viktig rolle. Bruk som ble kjøpt og eventuelt modernisert i høykonjunkturperioden før paripolitikken vil antagelig ha hatt vesentlig høyere belastninger enn tilsvarende bruk som unngikk låneopptak i dette tidsrommet. Dermed er bruttoinntektene ofte like store – men lønnsomheten og attraktiviteten det enkelte bruk oppviser kan variere sterkt når man ser på nettoavkastningen.

Folketellingen 1930

Materialet i folketellingen fra 1930 er klausulert frem til år 2030. Alle resultater fra analysen av denne kilden må derfor være basert på et rent statistisk og generelt grunnlag. De refererte resultatene fra tellingen er således aggregerte opplysninger, mens de originale skjema foreligger på individnivå. De mest interessante informasjonene omhandler leveveien til den enkelte personen, både hovedyrke og eventuelle biinntekter eller biyrker skulle etter instruksjonen oppgis. Det er derfor mulig å ekstrahere et nøyaktig tall for hvor mange hvalfangere som også var aktive jordbrukere. Dessuten er folketellingen ordnet etter husholdninger, slik at det også går frem av svarene dersom en hvalfanger kom fra et gårdsbruk eller småbruk noen *andre* i familien drev. Likeså er personens stilling i husholdningen angitt, man vil altså kunne få et inntrykk av hvem av familiens medlemmer som dro på hvalfangst. I denne analysen er alle tellekretser fra Våle, Stokke og Sandar tatt med, en del generelle statistiske informasjoner om de tre herredene gis i kapittel tre. For enkelte andre herreder er kun det statistiske kvantitative materialet i forbindelse med yrkeskombinasjonen tatt med.

Noen få tanker rundt folketellingen som kilde er imidlertid påkrevd i denne sammenheng. For det første er det ikke gitt at opplysningene stemmer overens med den historiske realiteten. Folk kan ha unnlatt å svare korrekt på spørsmålene, enten med hensikt eller av uvitenhet. Det kan eksempelvis ha vært uklart hvor grensen mellom et småbruk og en hage gikk. En annen mulighet består i at data kan feiltolkes på grunn av manglende nøyaktighet rundt yrkesbetegnelsen – bruk av betegnelsen ”til sjøs” eller ”sjømann” istedenfor den mer korrekte og påkrevde spesifiseringen à la ”matros på hvalkokeri” er et typisk tilfelle som skaper unødvendig usikkerhet. Ulike tellekretser innenfor samme herred oppviser da også en divergens i nøyaktigheten av besvarelsen. Generelt sett virker antallet yrkeskombinasjoner som kommer frem i tellingen lavt. Denne observasjonen gjelder ikke bare for hvalfangsten, også andre binæringer ble ikke oppgitt spesielt ofte. Dette kunne indikere at også omfanget av hvalfangerne med biinntekter fra landbruket kan ha vært høyere enn oppgitt. De presenterte tallene må dermed sees på som et nedre anslag. Det kan altså godt ha vært en høyere andel kombinasjonsutøvere som unnlot å føre dette forhold inn i

tellingsskjemaet. Som regel vil man imidlertid kunne forvente en viss oppriktighet og kontroll, slik at det for alle praktiske formål må antas at instruksene ble fulgt med rimelig nøyaktighet.

For det andre er oppbyggingen rundt husholdninger som undersøkelsesenheter i folketellingen en begrensende faktor i forhold til å estimere hvalfangernes bakgrunn. De aktører som kommer fra gårdsbruk, men ikke bor hjemme lenger vil ikke bli fanget opp av denne analysen. Også for denne gruppen vil resultatene derfor nødvendigvis være minimumstall. Spesielt i Sandar hvor det fantes mange leietagere som flyttet til kommunen må man regne med at dette er tilfelle. Denne skjevheten vil i så fall ha mest betydning for de som ikke kombinerte næringene samtidig.

For det tredje, og det er en generalisering av det andre punktet, gir tellingen et statistisk bilde, nemlig situasjonen slik den var i 1930. I de tallene som man kommer frem til ligger det dermed ingen informasjon om noe utvikling eller tendenser. Riktignok er data fra ett år bedre enn ingen, og i og med at folketellingen ble gjennomført i året før opplagssesongen er det underliggende antall hvalfangere fra Vestfold det høyeste i mellomkrigstiden. Et høyt absolutt antall forhyrte hvalfangere trenger imidlertid ikke å bety at det dermed også var de høyeste relative tall med hensyn til yrkeskombinasjon dette året. Det er selvsagt tenkelig at en sesong med veldig mange deltagere også mobiliserte de som ellers – i sesonger med lavere etterspørsel etter arbeidskraft – ikke ville ha deltatt og da eventuelt holdt seg hjemme på gårdene sine. Men like godt kunne man anta at den høye etterspørselen etter arbeidskraft i *hvalfangsten* – ikke minst fordi denne utviklingen allerede hadde vart over flere år – bidro til at flere enn vanlig prioriterte dette arbeidet fremfor jordbruket og konsentrerte innsatsen *kun* rundt aktiviteten i Sydishavet. Når da tidene i hvalfangsten ble dårlige, kunne altså den relative forekomsten av kombinasjonsyrker ha steget. Slike hypoteser lar seg imidlertid ikke undersøke av ett års tallmateriale. Folketellingen må likevel oppfattes som en veldig viktig datakilde siden den gir både et tilnærmet nøyaktig anslag over yrkeskombinasjonens omfang og leverer tilleggsinformasjon om deltagernes bakgrunn.

Intervjuerundersøkelse med hvalfangere (Hvalfangstminnesamlingen)

Denne undersøkelsen omfatter dybdeintervjuer av 93 tidligere hvalfangere, gjennomført i perioden 1978-1985 i regi av Kommandør Chr. Christensens Hvalfangstmuseum i Sandefjord. Samme sted finnes det avskrift av disse intervjuene.

Utvalget inneholder en rekke ulike stillingskategorier og aldersgrupper, likeså er den geografiske fordelingen i noen grad forsøkt spredt over Vestfold. I hvilken grad dette har lyktes kan diskuteres, men i utgangspunktet burde det være en viss representativitet i utvalget. Hvalfangernes uttalelser fra dette materialet er det selvsagt tatt hensyn til i denne avhandlingen, men kildens nytte er ambivalent. På den ene siden representerer intervjuene direkte refleksjoner og erindringer av de deltagende aktører. Dette er spesielt interessant fordi man i denne undersøkelsen også har spurt om andre forhold enn de som vanligvis bearbeides i hvalfangsthistorieskrivingen eller som tangeres i skildringene enkelte hvalfangere har skrevet. Dette gjelder ikke minst landbrukets forhold til hvalfangsten. I tillegg kan man – til tross for gjentakelser – finne en detaljrikdom i samtalene som kan støtte mange hypoteser med i alle fall punktuelle tilfeller. På den andre siden karakteriseres hvalfangernes beretninger av subjektivitet i dobbel forstand. For det første var den individuelle bakgrunnen og de påliggende arbeidsoppgaver og -rammer forskjellige. Noen av de treognitti intervjuede har vært på landstasjon, andre på kokeriet eller hvalbåtene, noen reiste før annen verdenskrig, andre etter. Forutsetningen for å kunne bedømme forholdene var derfor ulike i utgangspunktet. Det er sannsynlig å anta at også resultatene vil være forskjellige. For det andre opplever hvert individ en gitt situasjon på ulik måte. Effekten av denne andre formen for subjektivitet kan også forsterkes gjennom tidsperspektivet. I årenes løp kan noen av erindringene ha lagt et slør over oppfatningen av de faktiske forholdene. Det er heller ikke automatisk gitt at nærheten til de detaljerte, enkelte hendelsene også medfører en nærhet til de virkelige sammenhengene i et helhetlig perspektiv. Riktignok kan man anta at enkelte avvikende utsagn heller er unntaket som bekrefter regelen, slik som en påstand om at ”bondesønner var det lite av”³⁹. Men i utgangspunktet er det ingenting som skulle tilsi at hvalfangernes hukommelse i kollektiv form danner en mer riktig fremstilling av forholdene enn en gjennomgang av mer objektive kilder kan klare. Det kan dessuten settes spørsmål ved denne kildens reliabilitet, noe Bernhardt påpeker i diskusjonen av intervjumaterialet:

”Samtlige transkripsjoner bærer til dels sterke preg av intervjuerens fortolkninger av informantens svar. [...] Det er til dels meget vanskelig å finne informantens stemme i de foreliggende intervjuene.”⁴⁰

³⁹ HAM – Informant 56 – Sandefjord 1978

⁴⁰ P.B. Bernhardt, *Den flytende fabrikken – Kokeriet*, Trondheim 2001: 17

Derfor er undersøkelsens materialet godt egnet til å få et inntrykk av generelle tendenser så vel som av individuelle, ofte veldig fokuserte, erindringer – den enkelte påstands lavere pålitelighet begrenser imidlertid kildens anvedelighet noe.

Andre kilder som er brukt

I tillegg til de nevnte kildene er mye av det øvrige arkivet i Kommandør Chr. Christensens Hvalfangstmuseum blitt gjennomgått. Ikke alle deler viste seg å kunne bidra med material, men blant annet i arkivene etter Norges Hvalfangstforbund, Hvalfangerforeningen, Hvalfangstens Arbeidsgiverforeningen, Johan Tønnessen og Thor Dahl-selskapene ble det funnet verdifulle opplysninger. Referanser er oppgitt i de tilfellene dette materialet er brukt.

Kilder som ikke er brukt

Utenom de opptegnede intervjuene baseres avhandlingen ikke på ytterligere muntlige kilder. Dette valget er foretatt på grunnlag av en todelt vurdering. For det første ville utvalget vært nokså begrenset, antall hvalfangere som var med *før* krigen og som ennå er i live, er ikke kjent, men det må kunne antas å være lavt i forhold til det antallet mannskaper som var forhyrt i mellomkrigstiden. Riktignok kunne også barn etter hvalfangerne inkluderes i analysen, men i dette tilfelle ble nytten vurdert lavere enn kostnaden ved å finne frem til kildene. For det andre er det nemlig ikke sikkert at muntlige kilder ville kunne bidra med noe særlig mer enn det som allerede foreligger i nedtegnet form. Mest sannsynlig ville de kunne gi bare punktuelle eksempler for ulike ståsted – i tillegg kommer usikkerhetsfaktorer som subjektivitet og det faktum at det ligger over seksti år mellom hendelsene og erindringene. Tallmaterialet som eksisterer er derfor blitt vurdert som tilstrekkelig pålitelig.

I Hvalfangstmuseet i Sandefjord befinner seg også et kartotek som Hans Bogen har stilt sammen. Rundt 20000 hvalfangere er oppført i denne samlingen. Nytt for denne avhandlingen har imidlertid ikke vært særlig stor. Kartoteket nevner i enkelte tilfeller farens yrke, men dette er kun sporadiske informasjoner. Som regel er opplysningene begrenset til fødselsdato og fødested, delvis er også deltagelsen i fangstekspedisjoner ført opp. Kartoteket er ikke benyttet i noe særlig grad i forskningen – dette gjenspeiler

sannsynligvis at usikkerheten rundt materialet gjør at man ikke helt vet hva det kan brukes til. I denne avhandlingen er det derfor utelatt. Samme sted er også hovebøkene til Cia. Argentina de Pesca arkivert. Det er tenkelig at disse inneholder noen opplysninger om mannskapenes avlønning. På grunn av at denne kilden er skrevet på spansk er den ikke tatt med i avhandlingen.

1.5 Metodiske tanker

”Die eigentliche Naturkunde, das liebevolle Betrachten, Vergleichen, Ordnen und Beschreiben von Objekten, galt kaum noch als Wissenschaft. Dem Behagen an der Anschauung war der Genuß an der exakten, gezielten und messenden Beobachtung gefolgt.”

Ernst Jünger, Rehburger Reminiszenzen⁴¹

I Jüngers sitat ligger det en viss vemod. Den kan forstås. Historiefaget er riktignok ingen naturvitenskap, men ellers er Jüngers karakteristik av utviklingen passende også for dette fagfeltet. Kan hende gjelder den i særlig grad for disiplinen økonomisk historie. Kvantifiseringen og modelleringen med påfølgende hypotesetesting er ofte blitt så viktige elementer i den historiske analysen av økonomien at man av og til kan få inntrykket av at økonometrien og matematikken er blitt målet, mens den deskriptive og analytiske *historiografien* er blitt degradert til et middel. I hvilken grad dette er riktig eller beklagelig kan diskuteres – dette ligger utenfor rammene av arbeidets tema. Men en stor del av den metodiske tilnærmingen i denne avhandlingen er preget av den gamle stilen, den som er kjennetegnet ved at den gir ”velbehag i anskuelsen”.

Som det går frem av det forrige avsnittet, er det forsøkt å oppfylle et ønske om bredde i kildegrunlaget ved å inkludere ulike typer kilder og forskjellige kildeopphav. Innsamlig av kilder er imidlertid kun det første steget. Ingen historisk analyse kommer deretter utenom en vurdering om den hovedsakelig skal ta utgangspunkt i en *induktiv* eller en *deduktiv* metodisk prosess. Forskjellen mellom disse to ligger i forskerens innstilling overfor kildematerialet før arbeidet med dette tar til. Den induktive metoden vil være kjennetegnet av en åpen tilnærming til de foreliggende kildene. Problemstillinger, klassifiseringen og behandlingen av data vil ta form i løpet av arbeidet. Som oftest vil man også ha et ønske om å komme frem til mer allmenngyldige slutninger enn de som ligger i det konkrete tilfelle:

⁴¹ E.Jünger, *Subtile Jagden*, Stuttgart 1980: 11

”A characteristic of inductive arguments that distinguishes them from deductive ones is that, by proceeding as they do from statements about *some* to statements about *all* events of a particular kind, they go beyond what is contained in the premises.”⁴²

I motsetning til dette står altså den deduktive fremgangsmåten der en begynner med problemstillingen og systematiserer data i forhold til den. Som regel vil det være et element av begge i bearbeidelsen av historiske materialer. Dette er en logisk konsekvens av at den induktive metoden på et eller annet tidspunkt – når de eksisterende data gjennom beskjeftigelsen med kildene har krystallisert ut en struktur som de historiske fenomenene kan gjenspeile seg i – begynner å gå over til å inneholde flere deduktive momenter. Samtidig er det klart at det i historiske analyser som regel ikke ligger noe eksperiment til grunn for prosessen. Forskeren er heller ikke interessert i det lovmessige, men forsøker å sette det individuelle inn i en tendensiell sammenheng. Derfor vil det vanligvis være den deduktive metoden som dominerer arbeidet med historiske kilder – man vet hva man leter etter og hvilke hypoteser man forsøker å få be- eller avkrefte av dataene. Denne avhandlingen følger også dette spor: i de fleste tilfeller benyttes kildene til å sannsynliggjøre tanker og hypoteser, eller å kaste lys over en definert problemstilling.

I arbeidet med de økonomisk-historiske data i denne avhandlingen har det vært enkelte punkter fra historisk metodologi som var mindre viktige. Det er for eksempel lite sannsynlig at kildenes opphav har hatt noen egeninteresse i å fremstille kilden slik den foreligger. De fleste dokumentene er derfor troverdige fordi ingen ville hatt en fordel av bevisst å forfalske innholdet. Det er riktignok slik at ”[...] påstander av tilsynelatende rent faktisk art, kan være kamouflerte forsøk på å hevde normative standpunkter, opprettholde eller etablere sedvanerett eller rettslige fiksjoner”⁴³, men i denne sammenheng er det rimelig å anta at det tallene i kildene sier også svarer til den historiske sannheten. Heller ikke *autensiteten* til kildene må betviles i større grad. Noe annet er det at kildene ubevisst kan fremstille saksforhold feilaktig. I de få tilfellene der dette kan ha betydning (for eksempel Folketellingen 1930), er det nevnt eksplisitt.

Siden undersøkelser innenfor det historiske fagfelt bygger på fakta, stilles som regel spørsmålet om hva, hvordan og hvorfor ting hendte og forløp slik de gjorde. Men det finnes

⁴² A.F. Chalmers, *What is this thing called Science?*, Buckingham 1999: 45

⁴³ O.Dahl, *Grunntrekk i historieforskningens metodelære*, Oslo 1991:40

også muligheten til å inkorporere noe av den mer naturvitenskapelige arbeidsmetoden i historien. I den såkalte *hypotetisk-deduktive* tilnærmingen simuleres et eksperiment ved å spørre hvordan historien hadde utviklet seg dersom en eller flere parametere hadde vært forskjellig fra den tilstanden som den faktiske kronologiske historieskrivingen går ut fra i sin analyse.

Hvalfangstens betydning for Vestfolds landbruk kunne metodisk sett også undersøkes ved hjelp av en kontrafaktisk analyse – spørsmålet blir da: hvordan ville landbruket i Vestfold ha klart seg uten hvalfangsten? I forbindelse med en slik kontrafaktisk tilnærming må man imidlertid være oppmerksom på tre problematiske punkter. Dersom ikke forutsetningene som ligger til grunn for den kontrafaktiske antagelsen er oppfylt, reduseres analysen til en meningsløs eksersis i historisk fantasi og useriøs spekulasjon. Til en viss grad gjelder disse punktene som en generell rettesnor for kontrafaktiske analyser – i denne sammenheng eksemplifiseres de ved hvalfangsten.

- For det første ligger det ingen automatikk i at en positiv innflytelse hvalfangsten måtte ha hatt på landbruket nødvendigvis betyr at dens fravær ville ha ført til et mer negativt resultat. Det er således godt tenkelig at de aktørene i Vestfold som satset på hvalfangst ville ha funnet alternative næringer for å plassere kapital, skape arbeidsplasser eller finne sysselsetting. En må derfor være forsiktig for ikke å stille spørsmålet slik at svaret allerede er gitt før analysen er gjennomført.
- For det andre er hvalfangsten ingen enkeltstående faktor – og i hvert fall er den ikke eksogent påført Vestfold – i den historiske utviklingen. Dermed ville selvsagt også alle andre bransjer som var knyttet til hvalfangsten måtte ekskluderes i kontrafaktiske tankeganger. Dette gjelder for eksempel produsenter av fangstmateriell eller skipsverft som hadde spesialisert seg på bygging eller reparasjon av hvalbåter. Likeså kan rammevilkår eller andre betingelser – som er underkastet *ceteris paribus* kravet – være avvikende dersom hovedvariablene mangler. Sistnevnte innvending kunne for eksempel bety at antall arbeidsledige om vinteren ikke nødvendigvis måtte ha vært så mye høyere uten hvalfangst som en komparasjon mellom forhyrte mannskaper og disponible arbeidsplasser kunne tilsi. En slik konklusjon kunne ha oversett at innbyggertallet mange steder hadde steget nettopp på grunn av hvalfangsten. Uten denne hadde mange av de aktørene som –

ved et hypotetisk fravær av forhyringsmulighetene – ville vært arbeidsledige eller -søkende ikke vært i Vestfold i utgangspunktet.

- For det tredje dekker avhandlingen kun en kortere periode av den epoken som ble preget av hvalfangsten. Et spørsmål om hvalfangstens fravær innenfor denne perioden (mellomkrigstiden) må derfor ta stilling til om et slik hypotetisk scenario også ville bety at hvalfangsten ikke var en relevant faktor i tiden før 1918. Hvis man for eksempel antar at gårdsbruk i Vestfold var høyt forgjeldet på grunn av en relativ god kontanttilstrømning før 1918, ville en total eksklusjon av hvalfangsten måtte medføre at denne gjeldsgraden muligens hadde vært lavere.

I den konkrete historiske konteksten foreligger imidlertid ett spesialtilfelle – i forbindelsen med krisen i hvaloljemarkedet bestemte de norske rederne seg for et opplagsår (se det neste kapittel) i sesongen 1931-1932. Dermed er de kontrafaktiske antagelsene om hvalfangstens fravær i hvert fall delvis oppfylt, og det vil være mulig å studere konsekvensene for Vestfold i denne perioden. Selv om man dermed kan simulere et tenkt ”*What-if-case*”, må analysen av dette året med hensyn på en kontrafaktisk tilnærming foretas med en viss forsiktighet. De mest vesentlige innvendinger kan summeres opp under følgende tre punkter:

- a) Til tross for en sesong uten fangst – og dermed uten hoved- eller biinntekter for yrkeskombinatørene – betydde opplagsåret ikke mer enn et kortvarig, men merkbart avbrekk i utviklingen. I denne sammenhengen ser man da bort fra det faktum at ressursgrunnlagets nedgang på lengre sikt førte til en reduksjon i den norske fangstaktiviteten. Dette ville imidlertid også ha skjedd uten oppleggsåret, og antagelig enda raskere. I kapittel 2 skal denne perioden beskrives litt nærmere. Grunnlaget for velstanden i Vestfold og hvalfangstens betydning for landbruket ble i det korte løp ikke rammet av dette intermezzo i fangstens kontinuitet. Dette innebærer at kommunene for eksempel hadde mulighet til å starte nødprogrammer for de arbeidsledige, noe som berører det andre og tredje generelle punktet ovenfor.
- b) Ikke alle selskaper deltok i den frivillige fangstpausen. Dette gjaldt de ikke-norske selskapene – i hovedsak de engelske – som fortsatte aktiviteten også denne sesongen. Disse selskapene forhyrte tradisjonelt mange nordmenn, og dermed var nok et visst antall vestfoldinger med på ekspedisjoner også i denne sesongen.

- c) Selv de selskapene som la opp skipene sine i en sesong sysselsatte fremdeles en mindre arbeidsstyrke om vinteren til vedlikeholdsarbeid, slik at det ikke var snakk om et totalt bortfall av inntektene for regionen eller enkeltindividene.

Til tross for disse innvendingene er sesongen 1931-1932 av interesse i en kontrafaktisk sammenheng. For selv om konsekvensene av opplagsåret ikke ble like dramatiske som samtidige kilder kunne tyde på, er tendensene tydelige og kan indikere noen viktige momenter. Dette punktet blir tatt opp igjen til analyse i kapittel fem.

*Bilde 2: Familiene venter på hvalfangernes hjemkomst
fotoarkiv*

Foto: Hvalfangstmuseets

2. Hvalfangstens historie – en kort oversikt

”Der Fang des ’Walfisches’, einst Zeitvertreib erlebnishungriger Abenteurer, hat sich im Lauf der Jahrhunderte zu einem Unternehmen von großer wirtschaftlicher Bedeutung entwickelt, und nicht nur für einzelne Menschen oder Menschengruppen, sondern sogar für ganze Nationalwirtschaften.”

C.H. Hudtwalcker⁴⁴

Hudtwalckers observasjon om hvalfangstens økonomiske betydning var i 1937 selvsagt riktig. Påstanden om at hvalene tidligere kun ble jaktet på av eventyrlystne var han imidlertid mindre heldig med. Riktignok krevde deltagelsen i hvalfangst mot og ferdigheter, men selv om et tydelig kommersielt aspekt ved den tidlige fangsten manglet, handlet aktørene neppe ut fra et ønske om tidsfordriv. Tvert om tyder den høye innsatsen hver enkelt jeger la ned i jakten på hvalen at denne ble ansett som nyttig i en utvidet økonomisk betydning. Dette kapittel tar opp hvalfangstens utvikling gjennom det siste årtusen. Hovedhensikten er ikke så mye å presentere en fyldig fremstilling, men å gi en kort innføring i en næring som den moderne norske hvalfangstens periode kun er den siste akten av.

2.1 De tidlige år

”Der går skipene,
der er Leviatan,
som du har skapt
til å leke seg i havet.”⁴⁵

Salmene 104, 26

Selv om den moderne norske hvalfangsten tok til først i midten av det nittende århundre, betyr ikke det at man ikke har drevet hvalfangst før den tid, til en viss grad fra Norge, men i særdeleshet fra andre land. I motsetning til den moderne epoken er antallet opptegnelser om den norske innsatsen i den første perioden frem til omtrent år 1500 begrenset. Dette indikerer at hvalfangsten ikke var hovedbeskjeftigelsen og at antallet hvalfangere antagelig ikke var særlig stort. Riktignok finner man i *Diplomatarium Norvegicum* et dokument fra 1200-tallet som omhandler Norges handel med Brügge, der hvalproduktene nevnes som handelsvare:

”En fortegnelse over norske varer som førtes til Flandern inneholder: ’geirfalker, tømmerstaver, smør, talg, tran eller hvalspekk, garvede huder og bukkeskinn som det lages korduan av”.⁴⁶

⁴⁴ Hudtwalcker 1937: 1

⁴⁵ Bibelselskap, *Bibelen*, Oslo 1991: 662

Handel med de nevnte hvalproduktene må likevel ha hatt en mer sporadisk karakter, i alle fall kan det ikke ha vært noe stort volum som ble sendt til Europa – til dette var fangsten for ujevn, for lite i omfang og for dårlig organisert. Dette blir tydelig når man ser på de strukturelle forhold i hvalfangsten frem til høymiddelalderen.

Den tidlige perioden er nemlig kjennetegnet av tre særtrekk som i de etterfølgende periodene forsvinner eller i alle fall mister mye av betydningen for næringens karakteristikk. Enkelte punkter gjelder imidlertid fremdeles for den hvalfangsten som utøves flere steder av urbefolkningen.

1. Den aktive hvalfangsten eksisterer samtidig og blir supplert av den passive – i mange tilfeller vil den sistnevnte formen også være den fremherskende eller til og med enerådende. Utnyttelsen av hvalen begrenset seg dermed ofte til å berge de dyrene man fant ved stranden. Dersom det kom til aktiv fangst, bestod den som regel i at man sperret hvalen inne i en våg eller bukt, slik at den kunne drepes der. Ulike norske lovttekster som Gulatingsloven eller Kongsspegelen opererte med nøyaktige bestemmelser om hvem som hadde krav på hvilke deler av hvalen – både de som ble jaktet og de som ble funnet døde:

”I innmark hadde jordeieren etter Gulatingsloven enerett til hvalrek, men i utmark måtte han dele retten halvt med kongen dersom hvalen var mer enn 18 alner lang, [...]”⁴⁷

Lokalt ble disse tradisjonene holdt i hevd også i den moderne fangstens tid. Slike overlevninger fra en tidlig fase i jaktkulturen forhindrer imidlertid en effektiv og mer storstilet kommersiell utnyttelse av hvalens ulike ressurser.

2. De store selskapene og ekspedisjonene tilhører derfor senere perioder. Det vil ikke si at alle tidligere fangstfolk var enkeltaktører, men som regel er deres organisasjoner små – foretak fantes riktignok (i motsetning til jaktlag). I forhold til den moderne epoken var de imidlertid av ubetydelig størrelse. Nært knyttet til dette punktet er det faktum at fangsten i de fleste tilfeller foregikk i kystnære farvann der hvalfangerne

⁴⁶ S.Steen, *Ferd og fest*, Oslo, 1929: 151

⁴⁷ B.Myhre/I.Øye, *Norges landbrukshistorie Bind I*, Oslo 2002: 366

også bodde. Dette fenomen finnes også i de senere periodene, men utbyttet av denne type fangst forble relativt liten i forhold til det ekspedisjonene etter hvert fanget i fjerntliggende farvann.

3. Svært lite av hvalens produkter ble bearbeidet og fremstilt for salg, det meste av fangsten ble brukt i fangstmennenes egen husholdning. Dermed er det ikke sagt at ikke det ene eller andre produktet kunne byttes mot noe annet eller til og med selges, men i hovedsak var hvalens kjøtt og spekk de ettertraktede delene som inngikk i subsistensøkonomien.

Spesielt i denne tidlige perioden må man gå ut fra at de fleste hvalfangerne også drev jordbruk ved siden av. Denne påstanden kan begrunnes med det faktum at hvalfangsten ble drevet som én type jakt i nærhet av de stedene jegerne bodde. Dermed er det naturlig å anta at de kombinerte begge aktivitetene. Siden hvalfangsten kun var en liten del av det samlede aktivitetsnivået, var man dessuten nødt til å supplere utbytte med andre sysler. Slike kombinasjoner kunne være nokså stabile over tid. Et norsk tilfelle for denne type fangst finnes således nevnt hos Østberg. Han beskriver fangstmetoden og ikke minst delingen av hvalen ved et eksempel fra Kvalvåg i Hordaland, men det har selvfølgelig ikke vært det eneste stedet der fangsten har foregått slik:

”Hvalfangsten tilligger grunneierne omkring Skogsvågen, nu gårdene Skoge (8 ’hus’ eller bruk), Store Sangolt (10 bruk), Skaga (5 bruk) og Lille Sangolt (2 bruk). Ialt er det således 25 gårdbrukere og småbrukere, som deler fangsten. Tidligere var flere gårder delaktige; [...]”⁴⁸

Bøndene rundt Kvalvåg jaktet ikke på storhval, de drev imidlertid med småhvalfangst ved å stenge vågehvalen inne for så å drepe den med pil og bue, harpuner og spyd. Hvor lang tid tilbake denne fangsten har foregått, sier ikke Østberg noe om, men som en lokal særrett kan ha fastslå at ”[d]enne tradisjonelle, eldgamle fangstmåten holdt sig helt til utgangen av det 19. århundre.”⁴⁹ Denne geografiske nærheten til fangstfeltet var imidlertid unntaket, som regel kunne ikke bøndene drive fangsten like lett. Fra 1600-tallet foreligger dessuten enkelte dokumenter som refererer til en mer aktiv fangst:

⁴⁸ K. Østberg, *Norsk bonderett - Niende bind*, Oslo 1934: 77

⁴⁹ *ibid* : 84

“A peasant, Ólafur Jónsson (*Hvala-Ólafur*), at Arnarfjörður, in Northwest Iceland, seems in the mid 17th century to have harpooned larger rorquals which were sometimes too strong to be taken in tow whaling with an 8-10 oared boats (ie, 28-30 foot/8.9-9.3 m long), even when using additional drags.”⁵⁰

Men selv om *Hvala-Ólafur* var forut sin tid med hensyn på den hvalarten han jaktet på – muligens har kildens forfatter tatt feil på det punktet – ble tiden han levde i bestemt av hvalfangere fra andre land enn Island. De første som drev organisert hvalfangst i den målestok at man kan snakke om en økonomisk aktivitet utover selvforsyningens formål var baskerne.

2.2 Den europeiske perioden

”Den franske reisende De-Lamartier (1671), som besøkte Kola i 1653, nevner at hustakene i Kola ofte er laget av hvalben.”⁵¹

Allerede i den første epoken med profesjonell hvalfangst dukker det opp flere karakteristiske trekk som kommer til å prege næringen i hele dens levetid. For det første er det et fåtall land som var aktive i fangsten, og ekspertisen innen de ulike delene av fangstarbeidet var konsentrert på enda færre utøvende land. For det andre var næringen meget effektiv i den forstand at ressursgrunnlaget sviktet med mer eller mindre jevne mellomrom. Ikke på et globalt plan, som i den moderne hvalfangstens tid, men på lokal basis, slik at man måtte utvide eller flytte fangstaktiviteten suksessivt etter hvert som hvalen var i ferd med å forsvinne fra ett område. For det tredje var det gode penger å tjene i hvalfangsten, et faktum som selvsagt ikke forble uoppdaget, med den konsekvensen at de deltagende aktører forsøkte å stenge nykommerne ut. Denne strategier mislyktes imidlertid ofte, ikke minst fordi hvalen som en ikke-stedbunden ressurs unndrar seg en klassisk forståelse av eiendomsrett. Dessuten er en generell ressursknapphet først knyttet til den siste fasen av hvalfangstens utvikling. I en tid med ofte rikelig tilgang på hvaler *var* det lenge plass til flere deltagere. Kravene til fangstresultatet var lavere i de tidlige periodene, ofte var det nok med fire til fem hvaler for å oppnå positiv avkastning for ekspedisjonen. Til gjengjeld var fangstmetodene og -redskapene mindre effektive og farefulle enn i den mer teknologiserte senere perioden.

⁵⁰ O. Lindquist, *Peasant Fisherman Whaling in the Northeast Atlantic Area ca 900-1900 AD*, Akureyri 1997: 47

⁵¹ С.Е.Клейнберг, *Китобойный Промысел Советского Союза*, Москва 1955: 6

I begynnelsen var det baskiske fangstmenn som tok opp jakten på retthvalene i Biskayahavet. Denne gruppen hvaler utmerket seg gjennom en lav svømmehastighet og en uunnværlig flyteevne i død tilstand – i motsetning til finnhvalene som var for raske og sterke til samtidens båter. Dessuten sank de sistnevnte artene etter en vellykket harpunering dersom man ikke fylte hvalen med luft.

Allerede i det niende århundre var baskerne aktive i den kystnære fangsten, den virkelig viktige perioden dateres imidlertid til 1100-1400⁵². Etter hvert som fangstresultatene ble dårligere på grunn av mindre tilgang på hvaler, utvidet baskerne sitt fangstterritorium. Deres kompetanse ble også etterspurt av andre nasjoner som ville starte opp egen hvalfangst – slik at baskiske hvalfangere må regnes som nøkkelpersoner i den fangstaktiviteten som hollendere og engelskmenn initierte på 1600-tallet. Resultatet av denne utviklingen er at det var de to sistnevnte landene som behersket hvalfangsten nesten fullstendig etter 1650. Samtidig med en utskiftning av de gamle nasjonene, ble også aktivitetsområdet forflyttet. Fangsten utenfor Spitsbergen førte til en kraftig oppgang innen hvalfangstnæringen. Norske fangstfolk var imidlertid ikke involvert i denne perioden – Svalbard-forekomsten av hval ble stort sett delt opp mellom Holland og England. Baskernes rolle blir etter hvert overtatt av andre aktører, i sammenheng med at de nye landene klarer å fortrenge baskerne til fordel for egne ekspedisjoner. Men det er ikke først og fremst engelske eller hollandske mannskaper som inntok de gamle baskiske nøkkelposisjonene. Tyske og spesielt frisiske sjømenn rekrutteres riktignok likeså til hvalfangsten som hollendere og engelskmenn, men de fikk i stor grad de viktige stillingene om bord – særlig mange frisere finner man blant skytterne. I denne sammenheng er det interessant å legge merke til at kombinasjonen mellom hvalfangst og landbruk også i denne perioden har spilt en viss rolle. Vel så viktig var imidlertid at hvalfangsten også erstattet jordbruket som aktivitetsområde og inntektskilde. Materiell velstand var på denne tiden ikke noe ukjent fenomen på de nordfrisiske øyene:

”Diese – in jener Zeit keineswegs selbstverständliche – Rechtsfähigkeit der Frauen und ihre beherrschende Stellung in der Halliggesellschaft wurzelte im 17. und 18. Jahrhundert, als die Halligmänner fast ausnahmslos ihr Geld auf Walfang- und Handelsschiffen verdienten und die meiste Zeit des Jahres auf Fahrt waren. Die schwere und gefährliche Seemannsarbeit forderte alljährlich zahlreiche Opfer. Sie

⁵² H.P.Jürgens, *Abenteuer Walfang*, Herford 1977: 16

brachte aber auch Wohlstand auf die Halligen. Selbst ein einfacher Matrose verdiente mehr, als eine Landstelle auf den Halligen einbringen konnte.”⁵³

Også fra andre områder finnes det eksempler for den betydningen hvalfangsten kunne ha for de som ikke hadde høy nok inntekt fra landbruket. Det følgende utsagn påpeker også en sosial komponent i deltagerstrukturen som lar seg finne igjen i den senere moderne perioden i Norge:

“Neben den Friesen erlangten die Männer von der Unterweser im Walfang eine gewisse Berühmtheit. [...] Diese Grönlandfahrer, die bald überall den Namen ‘Grolanner’ erhielten, waren teilweise ursprünglich Bauern gewesen. Nach dem alten Erbrecht ging der Hof auf den Ältesten über, und die jüngeren Söhne, die nicht gern Knecht beim Bruder spielen wollten, nahmen oft Heuer auf Grönland. [...] Die Grönlandfahrt war an der Unterweser eine Volksangelegenheit, namentlich die Landwirtschaft wußte die Absatzmöglichkeiten ihrer Erzeugnisse zu schätzen, steckte auch gern Kapital in die allerorten emporschießenden grönländischen Kompanien. 1832 lief sogar ein Schiff aus, das größtenteils Landwirten gehörte und für das Leute angeheuert waren, die durch den sterbenden einheimischen Fischfang brotlos geworden waren.”⁵⁴

Men det var ikke bare muligheten for å skaffe seg hyre som gjorde hvalfangsten interessant for den nordtyske befolkningen. Janssen trekker også inn hvalfangstsselskapenes etterspørsel etter landbruksvarer – også det et element som spiller en viktig rolle i Vestfold i den moderne hvalfangstens periode:

”Die Landwirtschaft jener Gegenden verdankte dem Walfang ein ausgezeichnetes Absatzgebiet, zumal auf Elbe und Weser Dutzende von Walern beliefert werden mußten. Daher übernahmen Bauern auch gern Schiffsparte.”⁵⁵

Den tyske hvalfangsten fortsatte altså et godt stykke inn i 1800-tallet, men sammenlignet med den aktiviteten som andre land utviklet var Grønlandfangsten etter hvert blitt et sidespor.

⁵³ K. Lengsfeld, *Halligleben um 1900*, Heide, 1998: 15

⁵⁴ A. Janssen, *Tausend Jahre deutscher Walfang*, Leipzig 1937: 171

⁵⁵ *ibid.*: 74

2.3 Den amerikanske perioden

“New England man-power, too, was being weaned away from the sea by the siren call of the prairie. [...] Meanwhile, however, the Norwegians, with a less promising hinterland, and a stronger economic pull toward the sea, were experimenting with the new technology.”⁵⁶

Etter flere hundre år med engelsk og nederlandsk hegemoni i den internasjonale hvalfangsten overtok amerikanske ekspedisjoner denne rollen i løpet av 1800-tallet. Veksten i næringen var formidabel. Det geografiske utgangspunktet for amerikanernes aktiviteter var Newenglandstatene; Nantucket og New Bedford er nesten synonymmer for amerikansk hvalfangst. De var riktignok de mest kjente hvalfangerbyene, men langt fra de eneste. I motsetning til den senere norske hvalfangsten spredte næringen seg over et større område enn tilfelle skulle være i Vestfold:

“As early as 1816, 60 vessels sailed from nine American ports; in 1832, 211 vessels sailed from no fewer than 29 ports; and at the peak of the American industry, in 1854, 222 vessels sailed from 25 ports.”⁵⁷

Til tross for denne store flåten, i andre år var den enda betydelig større, er det av flere årsaker riktig å kalle storhetstiden for den amerikanske hvalfangst – tiden mellom 1820 og 1860 – for et annerledes kapittel av hvalfangstens historie. Den skiller seg ut på minst tre områder. For det første jaktet de amerikanske hvalfangerne i all hovedsak på spermhvalen istedenfor på retthvalene eller finnhvalene. Riktignok begynte man med retthvalene utenfor Amerikas kyst, men etter hvert konsentrerte man innsatsen mer mot spermhvalen. Fangstområdet var derfor som regel heller ikke det samme som i den foregående eller påfølgende perioden. Kaskelotten (spermhvalen) oppholder seg i mindre grad i de arktiske farvann, slik at jakten foregikk i de mer tempererte sonene, spesielt i Stillehavet. I de senere periodene derimot ble spermhvalen som regel ansett som bifangst. Siden dens olje ikke lar seg herde til matolje, kan den heller ikke blandes med bardehvalenes olje. Fangstperiodene lot seg derfor ikke koordinere samtidig. For det andre hadde ekspedisjonene en helt annen varighet. Enkelte hvalfangstskip kunne være på fangst i flere år – dermed ble muligheten for å kombinere hvalfangsten med et

⁵⁶ E.P. Hohman, American and Norwegian Whaling: A Comparative Study of Labor and Industrial Organization, i: *Journal of Political Economy*, Vol 43 1935, nr. 5, s. 628-652

⁵⁷ L.E. Davis / R.E. Gallmann, American Whaling, 1820-1900: Dominance and Decline, i: Basberg et al., Sandefjord 1993: 56

annet yrke redusert betraktelig. Det er riktignok fremdeles tenkelig at konen drev et gårdsbruk hjemme mens mannen var på havet, men mannens mulighet til å bidra med noe i dette arbeidet var i motsetning til tidligere og senere epoker sterkt begrensede. For det tredje var amerikanerne nesten ikke aktive i hvalfangsten etter denne perioden – i motsetning til andre nasjoner som tok opp igjen fangstaktiviteten selv om de hadde vært borte fra fangsten i løpet av denne tiden. Men selv om selskapene fra New Bedford og Nantucket var de dominerende aktører i denne perioden, betyr ikke det at andre nasjoner ble fortrent helt. Fremdeles ble det opprettholdt fangst i de tradisjonelle jaktområdene, og etter hvert som hvalbestanden sank i de amerikanske hvalfangers farvann, utvidet disse aktivitetsfeltet til sydligere områder enn tidligere. Således kan den siste fasen av denne perioden allerede sees på som opptakten til den senere satsingen på fangsten i Sydishavet. Drømmen om rike retthvalforekomster i de sydlige arktiske farvann gikk imidlertid ikke i oppfyllelse. Og mens den norske hvalfangstaktiviteten ennå stod i sin begynnelse, gikk antallet amerikanske ekspedisjoner raskt tilbake:

”There had been, on average, 323 whalers in the New Bedford fleet over the quinquennium 1856-1860. By 1876-1880 that figure had fallen to 136 and by 1901-1905 to 14.”⁵⁸

Nedgangen hadde flere årsaker, blant annet ble mange skip ødelagt i borgerkrigen og i den arktiske isen. Dessuten sank prisen på hvalolje – mineralolje overtok for flere bruksområder (herdingen av hvalolje til spiselig fett lyktes ikke før begynnelsen av 1900-tallet). Således var de norske hvalfangstentpionerer, Svend Foyn i første rekke, entreprenører i Schumpeteriansk ånd. Krisen i næringen ble ikke oppfattet som hindring, men som *creative destruction* som beredte grunnen for en ny oppgangsperiode. Helt uten norsk deltagelse hadde imidlertid heller ikke denne forrige perioden vært,

”[...] there was at least one Norwegian whaling ship, the *17de Mai* of Arendal, under command of Fredrik Crawford, which hunted on the Northwest Coast whaling grounds during 1844-5.”⁵⁹

⁵⁸ *ibid.*: 61

⁵⁹ R.L. Webb, *Norwegian Contributions to Modern Whaling in the American Pacific Northwest*, i: Basberg et al., Sandefjord 1993: 101-102

Denne ekspedisjonen må imidlertid ansees som unntaket, det ser heller ikke ut som om kompetansen fra de deltagende aktører kom til nytte i de senere tiår. Heller ikke den lokale fangsten utenfor Finnmarkskysten har hatt større betydning for den senere utviklingen av den moderne norske hvalfangsten. Interessant er det i denne sammenheng imidlertid at det også i dette tilfellet var fiskerbønder som drev fangstaktiviteten:

“So far I have only found one account about harpooning proper of larger cetaceans by peasant fishermen in Norway, *ie*, by J. Fellman, from the 1820s. He reported that peasant fishermen in Altafjord, West Finnmark, conducted hand harpoon whaling in 1816-1818. It presumably involved a form of tow whaling. In 1818, eight larger whales were caught and Fellman was in no doubt about the prospects regarding whaling ‘for the local people if one began conducting it in an appropriate manner.’ There is no information about a continuation of this whaling.”⁶⁰

Fortsettelsen av denne fangstaktiviteten kom omtrent et halvt århundre senere, men denne gang var det ikke de lokale fiskerbønder som var de drivende krefter – nå kom disse sørfra.

2.4 Den moderne hvalfangsts epoke

”Kystboeren har i de aller fleste sammenhenger vært en del av bondekulturen. I mange kystsamfunn, selv med svært marginale jordveier, kan det f.eks. være vanskelig å sette snevre grenser mellom den relative betydning av henholdsvis jordbruk og fiske. Jordbruk og ulike former for sjøbruk, det være seg fiske, sjøtransport og fangst, utgjorde ofte komplementære næringer hvor den ene næringen vanskelig kunne drives uten med støtte i den andre.”⁶¹

Man kunne med rette kalle deler av denne perioden for den norske hvalfangsten – den norske dominansen var i alle fall fremtredende til langt ut i mellomkrigstiden. Starten på denne siste store delen av hvalfangstens historie dateres til Svend Foyns første forsøk med en spesialbygget hvalbåt, ”*Spes et Fides*”, i 1864. Foyn hadde blitt en velstående mann takket være suksess i skipsfart og selfangsten. Disse pengene satte han inn i utviklingen av en granatharpun som skulle gjøre det mulig å ta opp jakten også på de raskere og sterkere finnhvalene. I litteraturen er det en viss uenighet om hvem som egentlig oppfant denne harpuntypen. Det er klart at det allerede før Svend Foyn ble eksperimentert med granater i

⁶⁰ Lindquist 1997:48

⁶¹ J. Kloster, *Kystkultur – en begrepsdrøfting*, i: Norsk Sjøfartsmuseum Årsberetning 1996 (s. 69-76), Oslo 1997: 73

harpunen, for eksempel jaktet amerikanerne Thomas Roys og G.A. Liliendahl på finnhval utenfor Island ved hjelp av et nylig patentert harpungevær. Til tross for at det ble fanget en god del hval, måtte selskapet innstilles etter noen sesongers drift med underskudd:

”Dette amerikanske opptaket til en moderne hvalfangst var så sinnrikt og stort anlagt, og det kunne oppvise så betydelige resultater at meget kan synes å tyde på at Roys og Liliendahl her var i ferd med å grunnlegge en ny næringsvei av store dimensjoner. [...] Sammenligner en Roys’ fangstmetode med den Svend Foyn etter flere forsøk fant fram til sist i 1860-årene, faller det i øynene at Foyns var den overlegne. Men dette behøver ikke å utelukke at Roys’ fangstsystem kunne ha ført fram til en lønnsom fangst om bedriften hadde vært ledet med den samme energi som f. eks. Foyns.”⁶²

I tillegg til Roys kunne også en rekke andre aktører nevnes når man vil kreditte noen for oppfinnelsen av den moderne hvalfangsten. Uansett oppfinneren er det imidlertid Svend Foyn som var entreprenør nok til å få satt i gang varig og lønnsom drift med det nye redskap. Det tok noen år før Foyn nådde målet om effektiv fangst med positiv avkastning – men fortjenestemuligheten var deretter eventyrlige. Etter patentbeskyttelsens tiår var det derfor ikke forunderlig at flere ville være med på fangsten utenfor Finnmark. Samtidig med at hvalbestanden minket i nordområdene, prøvde de etablerte selskapene å finne nye fangstfelt, slik at man kunne forflytte aktiviteten til mer lønnsomme områder. Men også ved Svalbard, Island og Færøene ble hvalressursene raskt redusert så mye at det ikke var plass til så mange selskaper. Derfor fattet man tidlig interesse for å utvide fangsten til den sydlige halvkulen. Allerede i 1893 hadde det blitt sendt ut en ekspedisjon som undersøkte forholdene i de antarktiske farvann. Det tok imidlertid ytterligere ti år før den første norske hvalfangstekspedisjonen var på plass i Sydishavet.

Svend Foyn hadde allerede mange års erfaring fra arktiske farvann da han startet opp hvalfangsten i Finnmark, og med seg om bord var det for det meste vestfoldinger. Etter hvert forflyttet hvalfangstens sentrum seg fra Foyns hjemby Tønsberg til Sandefjord, men også på de nye ekspedisjoner holdt man fast ved å rekruttere mesteparten av mannskapet fra Vestfoldbyene og de omliggende bygdene. Dette hadde en selvforsterkende effekt. Jo flere ganger en hvalfanger hadde vært med på fangst, jo større kompetanse hadde vedkommende opparbeidet seg. Dermed økte sannsynligheten for at han ble forhyrt på nytt. I særlig grad

⁶² Johnsen 1959: 79

viktig var spesialistene; erfarne og gode skyttere, flensere og kokere var uunnværlige for en vellykket ekspedisjon. Det som gjaldt på individnivå, kan også overføres til den geografiske dimensjonen. Årsaken til hvorfor nettopp Vestfold fikk en så sterk stilling i hvalfangsten er blitt diskutert i litteraturen. En viktig faktor er sikkert at de første hvalfangerne kom fra Vestfold – dermed var det naturlig å forhyre fra dette fylket også i de senere årene når næringen ekspanderte. Dessuten var det som oftest slik at skytterne eller offiserene hadde muligheten til å foreslå hvem de ville ha med som mannskap. Dermed var det ofte naboer eller familiemedlemmer som fikk hyre. Denne milde formen for nepotisme ser man tydelig når man leser mannskapslistene, og i særlig grad forekom dette på hvalbåtene. I tillegg har en del andre faktorer også bidratt til at Vestfold ble det dominerende fylket i hvalfangsten:

”Mye taler for at henholdsvis sjømannsbondens og fiskerbondens årssyklus utgjør en viktig del av forklaringen på det paradoksale forhold at de kystområdene i Norge som ligger lengst unna, kom til å spille en hovedrolle i isfangsten nordpå. Slik kunne de toneangivende sjøfolka, offiserene, lettest ta ut fortjeneste både fra det gode jordsmonnet og fra det salte hav.”⁶³

En annen side av forklaringen legger mer vekt på den vanskelige situasjonen i andre næringer. På mange måter er dette altså en variasjon av temaet ”push” eller ”pull”:

”Da industriell stordrift ikke passet for vårt jordbruk, måtte man finne andre næringsveier som kunne absorbere befolkningsoverskuddet såvel for landet som for byene. Det blev sjøfart og industri, sel-, bottlenose- og hvalfangst. Av disse utviklet sel-, bottlenose- og hvalfangsten sig til å bli spesielle Vestfold-næringer. De anvendte i tiden 1850-1910 ikke så svært mange folk, men de bidro i enestående grad til å høine den anmindelig levestandard.”⁶⁴

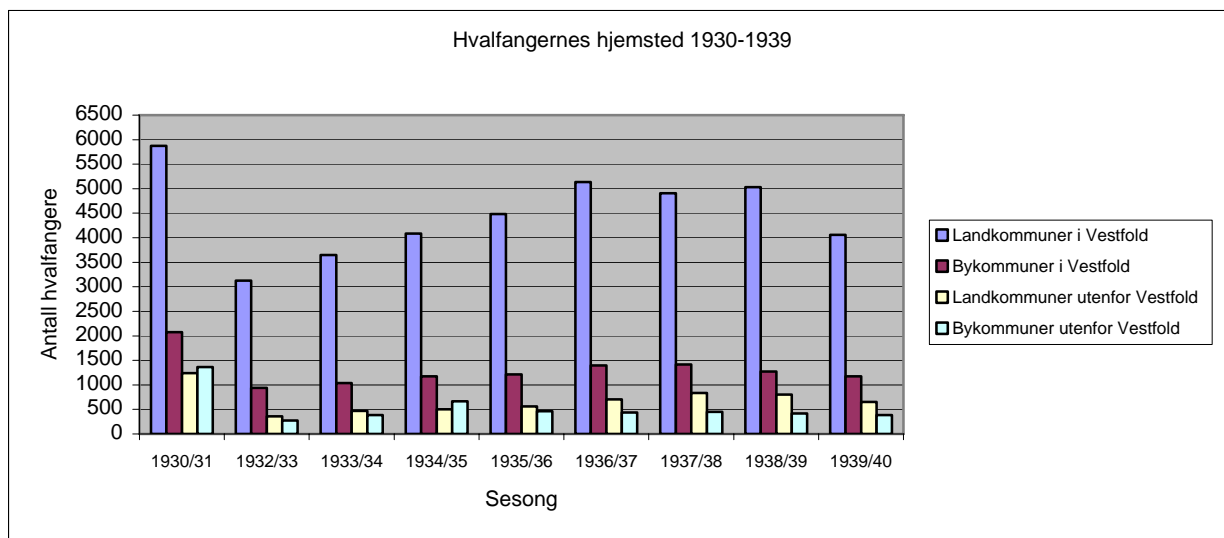
Diskusjonen om årsakene til Vestfolds sentrale posisjon i den norske hvalfangsten har mange aspekter, ikke minst må man nevne den betydningen overføring av taus kunnskap hadde for de totale fangstferdighetene en ekspedisjon kunne disponere over. Uansett årsak – og mest sannsynlig er det samspillet mellom alle involverte faktorer som skapte Vestfold som hvalfangstfylke, slik at helheten er mer enn summen av enkeltdelene – står resultatet fast. Den

⁶³ G.Thorvaldsen, *Hvorfor dro vestfoldingene på hvalfangst i nord?*, Heimen 2/96: 100

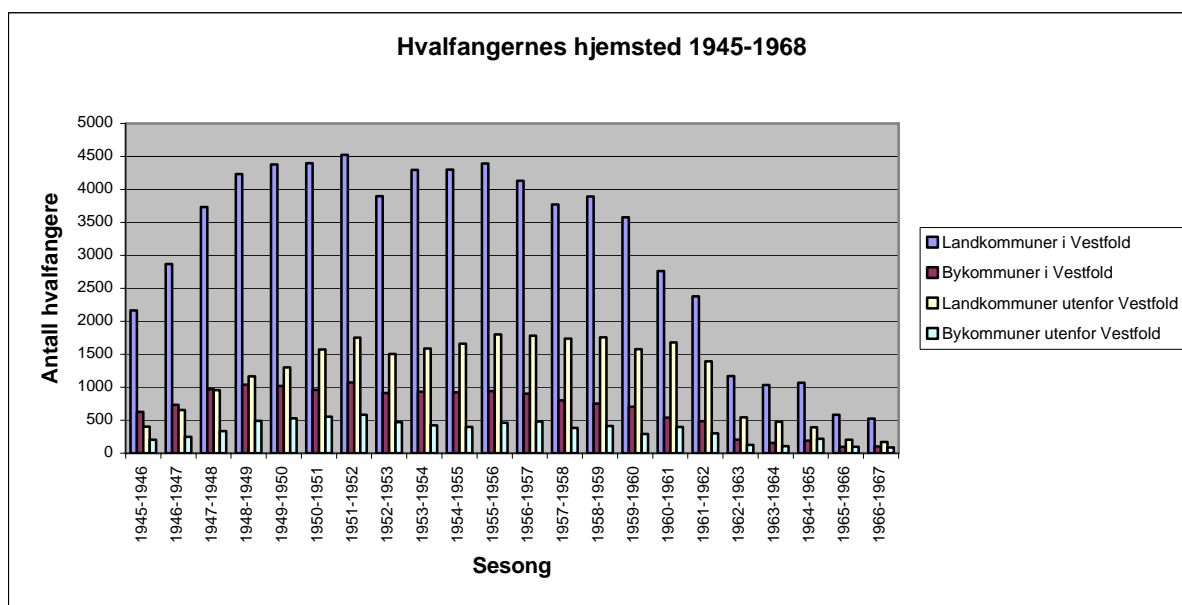
⁶⁴ H.Bogen, *Den norske hvalfangst i historisk perspektiv*, Oslo 1938: 74

stillingen Vestfold sikret seg i begynnelsen, beholdt regionen i store trekk helt til slutten av den moderne hvalfangsts periode.

Figurene 1 og 2 viser en oversikt over fordelingen av hvalfangerne mellom kommunene i Vestfold og utenfor Vestfold i siste halvdel av mellomkrigstiden og i sesongene etter 1945.

Figur 1: De norske hvalfangernes hjemsted i perioden 1930-1939

Figur 2: De norske hvalfangernes hjemsted etter 1945

Det absolutte antall hvalfangere faller sterkt mot slutten av perioden. Forholdet mellom de ulike landsdelene er imidlertid av større interesse for perioden mellom 1930 og 1968. Landkommunene i Vestfold sendte gjennomsnittlig omtrent 60 prosent av alle norske

hvalfangere (verdien varierte mellom 52 og 66 %). Rundt 15 % kom fra Vestfolds byer, denne andelen var synkende i nesten hele perioden: fra ca. 21 prosent før opplagsåret til elleve prosent mot slutten. Til gjengjeld økte landkommunene utenfor Vestfold sin andel, fra ca. 9-10 % til noe over 20 % (i snitt 18,5 %). Fra byer utenfor Vestfold kom omtrent syv prosent av alle forhyrte. Spesielt etter krigen ser det altså ut til at hvalfangerne i større grad kommer fra andre områder enn Vestfold. Hva årsakene til dette var, kan ikke figurene vise, men det er tenkelig at hvalfangstens attraktivitet gikk ned i områder der andre arbeidsmuligheter fantes, mens den steg i regioner der dette ikke var tilfelle. Bildet er for mangfoldig til å kunne analyseres i denne sammenhengen.

Men også innenfor Vestfold fantes det store forskjeller i forhyringsmønsteret. Det finnes ikke tall for sesongene før 1930, men deretter har Hvalfangerforeningen ført en statistikk over hjemstedskommunene. For de ni siste sesongene før den Annen Verdenskrig viser tabell 2 hvordan fordelingen fra Vestfold utviklet seg⁶⁵.

Tabell 2 – Oversikt over hvalfangernes hjemsteder i Vestfold mellom 1930 og 1940

Herred	1930/31	1932/33	1933/34	1934/35	1935/36	1936/37	1937/38	1938/39	1939/40
Sandar	1667	1146	1322	1468	1686	1830	1778	1869	1542
Nøtterøy	993	548	612	702	708	845	768	751	554
Sem	768	359	496	583	591	714	677	719	559
Stokke	429	194	220	275	292	325	311	294	226
Tjøme	281	157	181	195	196	202	173	206	155
Tjølling	256	153	141	162	208	247	275	252	242
Hedrum	369	151	167	179	268	307	308	293	278
Andebu	243	95	120	127	130	159	155	176	108
Brunlanes	183	62	87	84	116	139	142	140	154
Lardal	120	58	41	44	45	57	56	73	51
Ramnes	180	57	78	72	67	73	61	57	42
Stavern	114	52	58	63	67	70	65	66	45
Hof	50	28	35	40	24	28	26	25	23
Borre	75	24	19	25	28	31	24	21	21
Våle	60	18	26	46	34	64	57	55	27
Sande	23	13	19	12	11	15	8	13	7
Skoger	12	0	3	1	2	3	4	2	3
Botne	47	8	15	8	12	21	21	18	18
Strømmen	2	2	6	1	1	4	0	1	1
Sandefjord	668	471	525	559	597	613	594	567	490
Tønsberg	709	250	283	382	354	471	439	336	331
Larvik	462	156	160	158	196	225	263	254	254
Horten	136	26	26	35	26	37	47	42	41
Holmestrand	54	13	18	10	12	15	24	21	18
Åsgårdstrand	45	23	27	31	32	38	50	50	42

⁶⁵ NHT, 1940.1: 2-3

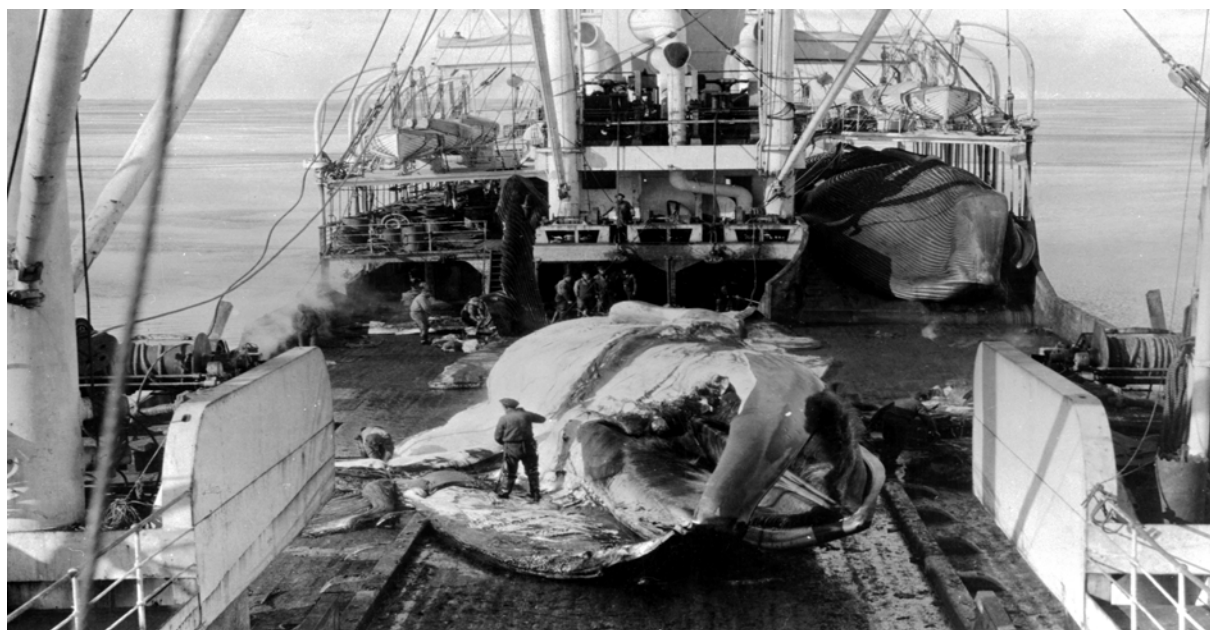
Tabellens viktigste opplysninger kan sammenfattes i tre hovedpunkter. For det første var de tre byene Sandefjord, Tønsberg og Larvik ikke bare selskapenes hjembyer, men også sentrale forhyringssteder. For det andre er det tydelig at de nordlige herredene hadde en svakere posisjon i forhyringen enn de sydlige delene av fylket, kystherredene en sterkere posisjon enn innlandsherredene. For det tredje faller forhyringen sterkt etter 1931 – i noen herreder og byer er dette fallet endelig, forhyringsnivået fra før opplagsåret ble ikke nådd igjen. Forhyringen fra Sandar, Stokke og Våle behandles særskilt i neste kapittel.

Til tross for den generelt oppadgående tendens i næringens utvikling frem til 1930 var hvalfangsten en høyst dynamisk sektor med ofte vekslende konjunkturer. Ikke alle selskapene kunne vise frem til et positivt resultat når sesongen ble avsluttet. Mange foretak endte med konkurs og et tilsvarende tap for de som hadde investert pengene sine i disse selskap. Således må bildet av de eventyrlige avkastningene og ikke minst utbyttene modifieres noe. Antallet avviklede selskap var ikke ubetydelig – allikevel fremstod næringen som attraktiv for kapitalplasseringer. Det var som regel ikke noe problem å få bragt tilveie den nødvendige kapitalen for oppstart av en ny ekspedisjon. Ressurstilgangen i de sydlige arktiske områdene var god i de første sesongene. Ekspansjonen i næringen fulgte derfor som et naturlig resultat av økonomisk teoretiske forventninger. Den virkelig store ekspansjonen kom imidlertid ikke før slutten av 1920-tallet.

To faktorer begrenset fangstaktiviteten i Antarktis inntil omtrent midten av mellomkrigstiden. Den ene begrensningen var av teknisk karakter. Før opphalingsslipen ble tatt i bruk i andre halvdel av 1920-tallet måtte all flensing foregå utenbords eller i land. Særlig de selskapene som ikke hadde tilgang til en landstasjon var derfor avhengig av en forholdsvis velegnet plass ved iskanten der kokeriet kunne ligge så uforstyrret av de klimatiske forhold at det var mulig å flense og lemme de fangede hvalene. Bortsett fra de arbeidstekniske problemene dette medførte, kunne man heller ikke utnytte hele hvalen på en effektiv måte. Etersom ressursene ble knappere fremstod dette som en ulønnsom måte å drive fangsten på. Selskaper som hadde en landstasjon var ikke like avhengige av værforholdene, men til gjengjeld begrenset landstasjonen den fangstradius hvalbåtene kunne operere innenfor uten at tidsrommet mellom skudd og bearbeidelse ble for langt på grunn av den geografiske avstanden. Ved for lange ventetider begynte hvalene å råtne innenfra. Det tykke spekklaget isolerte kroppsvarmen inne og førte således til forbrenningsprosesser, hvalen ble oppblåst. Oljekvaliteten av dette hvalspekket og -kjøttet sank raskt og betraktelig. Den andre faktor var knyttet til den engelske

overhøyheten over Syd-Georgia og Syd-Shetland. De norske og utenlandske selskapene som hadde landstasjon på disse øyene eller skulle drive fangst i nærheten av land måtte betale en viss avgift per år og produsert fat hvalolje til Storbritannia, dessuten forutsatte fangstaktiviteten konsesjon av de engelske myndigheter. Storbritannia hadde dermed *de facto* nøkkelrollen i ressursforvaltningen.

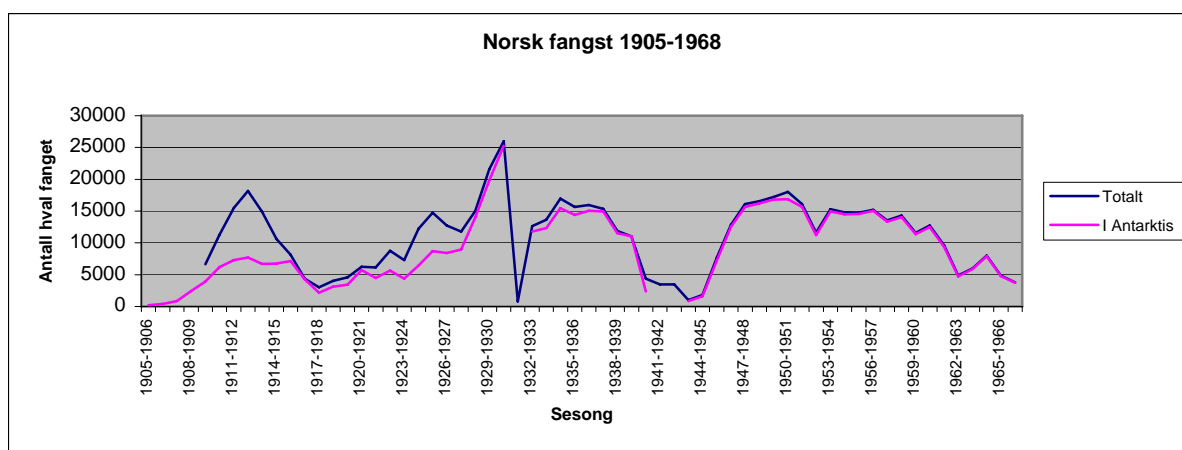
Begge disse begrensningene ble overvunnet ved at flere selskaper etter hvert gikk over til å installere en opphalingsslip på kokeriene – nye skip ble bygget direkte med denne innredningen, mens noen av de eldre kokeriene ble ombygget og også utrustet med opphalingsslip. Fordelen med denne nyvinningen var at hele hvalen nå kunne trekkes helt om bord i kokeriet gjennom slipen på akterdekket. Dermed unngikk man på den ene siden ulempen ved å være stedbunden og utsatt for vær og vind i forbindelse med flensingen. På den andre siden kunne kokeriene nå oppholde seg i det åpne havet der fangsten ikke lenger var underlagt noen konsesjoner. I tillegg til dette økte opphalingsslipen også muligheten for en mer effektiv opparbeiding av hvalene – samlebåndsprinsippet ble gjennomført til fullkommenhet på kokeriene. Dessuten åpnet det seg nye fangstområder som lå lengre unna land og isen enn de man hadde drevet jaktet i så langt. Overgangen skjedde imidlertid gradvis, fremdeles ble det drevet hvalfangst fra landstasjonene og det tok tid før alle kokeriene var utrustet med opphalingsslip. Dermed ble også forskjellene i lønnsomheten større. Etter 1931 klarte bare de mest solide selskaper å overleve, moderniseringen ble på denne måten fremskyndet.

Bilde 3: Hvalene trekkes om bord

Foto: Hvalfangstmuseets fotoarkiv

Selv om mesteparten av all hvalfangst foregikk i Sydishavet betyr ikke det at de andre fangstfeltene var blitt helt forlatt. Fremdeles ble det fanget hval utenfor den norske kysten. Her opererte man fra landstasjoner på Vestlandet – Finnmarksfangsten var blitt forbudt i 1904, blant annet på grunn av sterkt reduserte hvalbestander. Samtidig forsøkte flere selskaper å utnytte nye fangstområder, som for eksempel utenfor Australia, Østasia, Afrika, Sydamerika eller Mexico. I en kortere periode var nordmenn også engasjert i fangst for Sovjetunionen. Dette forble imidlertid et intermezzo før Andre Verdenskrig. Sovjetunionen kom ikke med i den internasjonale fangsten i Antarktis før 1946, også da med norsk hjelp. Felles for alle disse ekspedisjonene til andre fangstfelt var imidlertid at de – til tross for lønnsom fangst – ikke bidro nevneverdig til totalfangsten. Figur 3 viser hvordan antall hval fanget av de norske selskaper fordelte seg mellom Antarktis og andre områder.

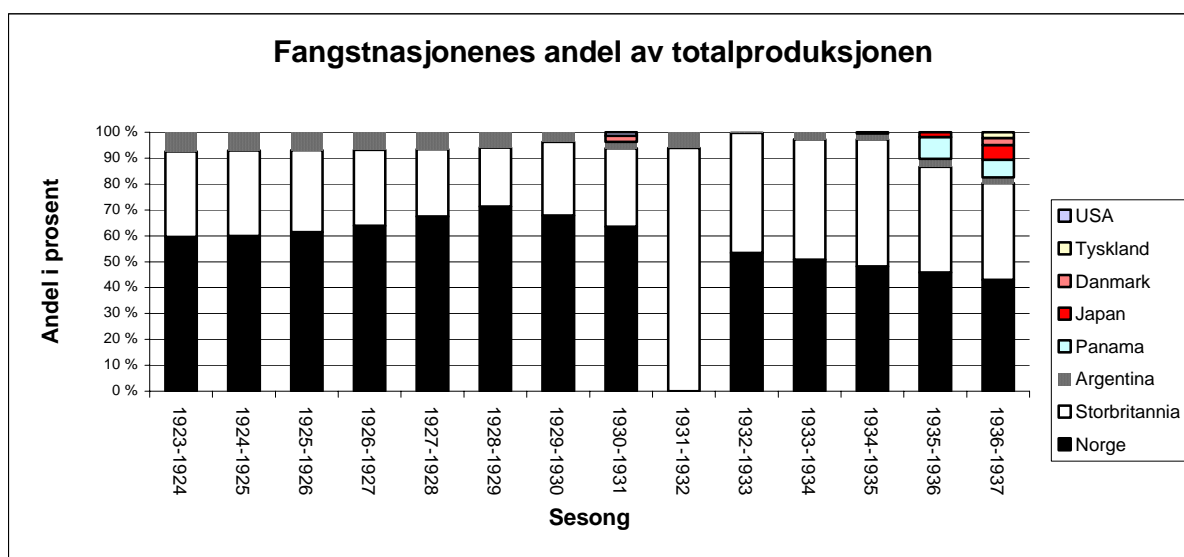
Figur 3: Oversikt over fordelingen av den norske hvalfangsten mellom Antarktis og andre fangstområder 1905-1968⁶⁶

Den økonomiske suksessen til mange av de norske selskapene var en viktig grunn til at det var interesse for hvalfangsten også i andre land. Dessuten hadde hvalfangsten også en positiv virkning for nasjonaløkonomien. Verdien av den norske hvaloljeproduksjonen i Sydishavet er således blitt beregnet til litt over 66 millioner kroner per sesong mellom 1925 og 1940, i toppsesongen 1930-1931 lå den til og med på over 150 millioner⁶⁷. Det er derfor ikke overraskende at interessen for å drive hvalfangst selv vokste frem i flere land. Selv om de norske ekspedisjonene var dominerende i mange år, var det alltid noen få andre nasjoner som deltok i fangsten. Storbritannia og Argentina var de viktigste før Andre Verdenskrig, men også Japan, Tyskland, Amerika, Panama og Danmark sendte etter hvert ut enkelte

⁶⁶ NOS XII. 245, *Historisk statistikk 1968*, Oslo 1969: 184

⁶⁷ KCCH. Norges Hvalfangstforbund, *Verdien av den norske pelagiske produksjon i Antarktis 1925/1926 – 1955/1956 (Ekskl. sesongene under krigen)*, Saksarkiv Eske 1 A-B

ekspedisjoner. Figur 4 gir en oversikt over andelene av den totale hvaloljeproduksjonen som de ulike deltagerne stod for i noen sesonger i mellomkrigstiden.

Figur 4: Hvaloljeproduksjonen i mellomkrigstiden fordelt på de deltagende nasjonene⁶⁸

Konsentrasjonen på tilbudssiden for hvalolje og andre produkter var imidlertid mindre enn på etterspørselssiden. Det var i hovedsak to hovedavtagere av hvaloljen, det engelske Unilever-konsernet og etter hvert den tyske staten. Med den markedsmakten Unilever hadde på kjøpersiden kan man i mange år nesten snakke om en monopsist-situasjon. De norske hvalfangstselskapene prøvde riktignok å motvirke denne ubalansen ved å danne en salgsorganisasjon, men etter sesongen 1930-1931 klarte de ikke å motstå presset fra Unilever. Den tilbudte prisen hadde for denne sesongen vært relativt god, men for den nye fangstsesongen nektet Unilever å ta imot hvalolje i det hele tatt. Den høye produksjonen i sesongen forut kombinert med en lavere etterspørsel etter hvalolje på internasjonal basis hadde ført til at lagrene var velfylte og interessen for ytterligere leveranser fra selskapene nesten fraværende. Dermed bestemte de norske hvalfangstredere at den samlede norske hvalfangstflåten skulle legges opp for én sesong i påvente av en bedre markedssituasjon. I sesongen 1930-1931 deltok derfor ingen norsk ekspedisjon i den pelagiske fangsten i Antarktis. Noen av de utenlandske selskapene opprettholdt imidlertid aktiviteten, og siden flertallet av mannskapene på de engelske båtene og stasjonene var norske, var det forhyrt nordmenn - riktignok et betydelig mindre antall enn vanlig – også i opplagsåret. Antallet kokerier i fangstfeltet og landstasjoner i aktivitet falt fra 41 i sesongen 1930-1931 til kun fem

⁶⁸ Materiale, *Materiale for den Internasjonale konferanse om hvalfangst i London, Oslo 1937*

året etter. Selv om disse selskapene etterspurte norsk arbeidskraft også i denne sesongen, - det kan ha vært rundt 1700-1800 nordmenn forhyrt i denne sesongens ekspedisjoner – er det klart at mange hvalfangere måtte finne på noe annet å gjøre i løpet av opplagstiden. Heller ikke etter sesongen 1931-1932 kom fangsten i gang på samme nivå som før. Både antall selskaper og ekspedisjoner var lavere enn i de siste årene før pausen. Dermed gikk også tallet på mannskaper som var forhyrt ned. Det tok noen år før oppgangen igjen forandret på dette. Krisesesongen er et godt eksempel for hvalfangstens avhengighet av konjunktorene:

“As it was, whaling was already a sufficiently speculative industry without a fluctuating market adding a further dimension to it.”⁶⁹

I år med lave priser på alternative oljer falt hvaloljeprisen – dette medførte redusert lønnsomhet, og den fallende prisen begrenset aktiviteten. Omvendt kunne gode konjunkturer, som på slutten av 1920-årene, føre til en sterk ekspansjon i næringen.

2.5 Mot slutten

”Skytteren stod paa bakken eller skytterlemmen, som det almindelig kalles, og sigtet paa dyrene efterhvert som de kom op. Det var ikke godt at vite hvilket han skulde ta, der var saa altfor mange at vælge mellem.”⁷⁰

Denne drømmetilstanden varte ikke lenge. Til tross for de store hvalforekomstene i Antarktis merket selskapene allerede på begynnelsen av 1930-tallet at bestanden ikke ville tåle den massive beskatningen som den ble utsatt for hver sesong. I etterpåklokskapens lys er det tydelig å se at man med den frie tilgangen på ressursene ikke kunne forhindre at uttaket ble for stort i forhold til en bærekraftig tilvekst over tid. Så lenge lønnsomheten var så god som den i de fleste tilfeller var, og så lenge man ikke effektivt kunne begrense antall aktører i næringen på internasjonal basis, var det ikke annet å forvente enn at bestanden ble desimert mer enn den tålte i forhold til artenes langsomme reproduktivitet. Hvalfangsten kan i denne perioden betegnes som et godt eksempel for en almenningens tragedie. I samtiden var det imidlertid også uenighet rundt dette spørsmålet. Målingene som ble foretatt før hvalen ble opparbeidet viste riktignok at gjennomsnittslengden på hvalene sank. Men fremdeles var det mange hval å påtreffe i Sydishavet, og de årlige mengdene hvalolje som ble produsert holdt

⁶⁹ I.B. Hart, *Pesca - The History of Compañía Argentina de Pesca Sociedad Anónima of Buenos Aires*, Whinfield 2001: 160

⁷⁰ Ø.Mørch-Olsen, *Hvalfangst i sydhavet*, Oslo 1925: 19

seg på et høyt nivå. Det fantes nok av hvalfangere som ikke så eller – kan hende enda mer sannsynlig – ikke ville se hvor utviklingen bar hen. Oppfatningen om at det var hval nok var heller regelen enn unntaket. Allikevel ble det gjort forsøk på å komme til internasjonal enighet rundt en felles forvaltning av hvalbestandene. Norge og Storbritannia var de ledende nasjonene i disse forhandlingene. I tillegg til et vern av ressursgrunnlaget kan man imidlertid også se på dette arbeidet som et forsøk på å utestenge nye aktører fra hvalfangstnæringen. Enkelte land oppfattet det slik og unnlot å rette seg etter bestemmelsene. Tyskland sluttet seg etter hvert til avtalene, mens Japan henviste til at landet først ville avslutte oppbyggingen av sin hvalfangstflåte før det kunne være med på en felles begrensning av fangsten gjennom kvotetildelinger.

Etter Andre Verdenskrig økte effektiviteten i hvalfangsten enda mer; forbedrede, nye teknologiske hjelpemidler som radar og fly ble tatt i bruk. Lønnsomheten for de norske deltagerne var imidlertid avtagende, hovedsakelig av to grunner. For det første var hvalbestandene blitt redusert betraktelig allerede. Forholdet ”hvalenheter per hvalbåt” ble stadig lavere, noe som måtte bety en økt kostnad for hver ekspedisjon. For det andre ble konkurransen sterkere siden Japan og Sovjetunionen økte sin innsats kraftig. Kostnadsnivået i Japan hadde allerede før krigen vært tydelig lavere enn i Norge:

”Med en fangst på ca. 100.000 fat, tjener en norsk matros ca. 580 kr. pr. måned mot japanerens 180.”⁷¹

Nivået på ulikheten kan ha variert, men den grunnleggende skjevheten forandret seg heller ikke etter 1945. Dessuten var spesielt Sovjetunionens ekspedisjoner tilnærmet fristilt fra vanlige bedriftsøkonomiske vurderinger og hadde derfor ingen lønnsomhetsproblemer å ta hensyn til. Samtlige norske selskaper reduserte fangstaktiviteten gradvis eller innstilte den helt. Samtidig klarte de ikke alltid å fange den tildelte kvoten, slik at prosessen mot nedleggelsen ble fremskyndet. I de avsluttende sesongene deltok bare en håndfull norske ekspedisjoner, *Kosmos IV* var den eneste og siste i sesongen 1967-1968. Omtrent etthundre år etter at Svend Foyns suksess dannet opptakten til den moderne fangstens epoke ble den avsluttet. Det foregikk riktignok noe aktivitet også etter den tid, men de store kvantas år var definitivt over.

⁷¹ Morgenbladet, *Hvad de japanske hvalfangere tjener – sammenlignet med de norske*, 25.april 1938

3. Skisse over landbrukets utvikling

”Det er forresten ikke nok å ha penger i banken når en skal drive en gård. En bør vel forlange litt kjennskap til gårdsdrift også? Visstnok er svært mange hvalfangere fra landet og har kanskje pløydd litt og tatt opp poteter i ungdommens dager. Men etter 15-20 års tjeneste i hvalfangsten er det vel ikke mye av ’bonden’ igjen i hvalfangerne, bortsett fra dem som har drevet med gårdsarbeid hver sommer. [...] Det er riktig at det er flere hvalfangere som har kjøpt seg gårder for å ha noe å falle tilbake på siden. Men det er nok en bemerkelsesverdig stor prosent av disse som har solgt gårdene sine igjen. De er gått trett, som det heter. [...] Jeg ville anse det som meget uheldig hvis bøndene i Sandefjordsdistriktet skulle bli fristet til å selge gårdene sine til hvalfangere, som er i stand til å betale høye priser. Resultatet vil vel bli mange dårlige gårdbrukere – ’sofabønder’.”

- Leserinnlegg i avisen Vestfold⁷² -

Det foregående kapittel omhandlet den ene bestanddelen av yrkeskombinasjonen mellom hvalfangst og landbruk. I dette kapittel skal nå den andre delen beskrives for å gi et bakgrunnsbilde for avhandlingen. Det består av to deler – i den første delen skisseres den generelle utviklingen i landbruket i mellomkrigstiden. I den andre delen gis en kort oversikt over de tre herredene Våle, Stokke og Sandar som er med i den senere analysen.

3.1 Det norske landbruket i mellomkrigstiden

”Men også jordbruksbefolkningen rammes av arbeidsledigheten. Når det på en liten gård er tre voksne sønner hjemme, men bare arbeide for en, er det i virkeligheten 2 arbeidsledige på gården. De to yngre sønner vilde i normale tider søkt arbeide i industrien eller utvandret.”⁷³

Mellomkrigstiden blir ofte fremstilt som en sammenhengende krise, i alle fall gjelder det de første ti-femten år som følger etterkrigsboomen fra 1918 til 1920-1921. I hvilken grad dette er riktig ligger utenfor avhandlingens ramme å ta opp, men tre punkter er vesentlige i denne sammenheng. For det første kunne ikke landbruket frikoble seg fra markedets utvikling. Som en intergrert del i en markedsøkonomi – til dels på verdensbasis – måtte det norske landbruk bli påvirket av pris- og produksjonsforhold både innenfor og utenfor næringens egne rammer og parametere. For det andre var landbruket ved siden av å være en økonomisk sektor også et element i et større system av politikk og teknologi. Særlig i en tid der staten viste større interesse i å overta en del av styringen fra markedet måtte dette medføre konsekvenser for landbrukssektoren. For det tredje vil opplevelsen av en krise også bære et sterkt subjektivt preg. En personlig følelse av at situasjonen er ute av kontroll kan dermed skygge over det faktum at den objektive tilstanden ikke er kjennetegnet av en krise. Omfanget og dybden av krisen blir således også et definisjonsspørsmål. Tett knyttet til dette punktet er den

⁷² Vestfold, *Bør hvalfangerne slå seg ned som gårdbrukere?*, 23. oktober 1939

⁷³ A.Sømme, *Jordbruket i Norge*, Oslo 1933: 10

kjensgjerningen at det var en splittelse i landbruksnæringen: ikke alle opplevde dette tidsrom som en krise, selv om arbeidet og rammene rundt kunne være hardere enn i den forutgående perioden:

” I skildringarna har de dramatiska situationerna fått en framskjuten placering: några tusen tvångsauktioner av konkursmässiga jordbruk tilldrar sig större uppmärksamhet än det faktum att en miljon egendomar fortsatt existera trots krisen.”⁷⁴

Dette nordiske perspektivet hadde antagelig også sin relevans i Norge, for de aktørene som ble rammet av de økonomiske problemene var krisen imidlertid ytterst reell.

I dette kapittel skal søkelyset rettes mot to sentrale punkter i forbindelse med mellomkrigstidens landbruk. Det ene er den generelle og spesifikke pris- og kostnadsutviklingen. Det andre er gjeldskrisen landbruket opplevde i slutten av 1920-tallet og begynnelsen av 1930-tallet. Begge aspekter må ansees som viktige i en vurdering av landbrukets attraktivitet både som hovednæring og som binæring i en eventuell yrkeskombinasjon med hvalfangst.

Sammenbruddet av førkrigstidens pengesystem med gullparitet og etterspørselsoverskuddet i samband med krigsøkonomien førte til stigende priser under krigen og frem til 1920. Fortjenestemulighetene i næringslivet var gode, landbruket var i så henseende ingen unntak. Politisk sett – og delvis også økonomisk begrunnet – oppstod etter krigen et ønske om å gjenskape den stabile og pålitelige situasjonen i verdensøkonomien som man var vant til fra gullstandardens epoke før 1914. For å oppnå dette måtte den indre kroneverdien styrkes, det vil si at prisene måtte falle. Mellom 1921 og 1928 ble den norske kronen, om ikke kontinuerlig, så i alle fall målrettet ført tilbake til gullstandardens parikurs – slik flere andre land allerede hadde gjort. Denne prosessen medførte imidlertid flere problemer for næringslivet. Landbruket var kanskje den sektoren der paripolitikken slo mest ugunstig ut for et større antall aktører. Dette hadde sammenheng med en rekke faktorer:

⁷⁴ E.Pedersen et al., Nordens jordbruk under världskrisen 1929-1933 - i: Det nordiske historikermøte: *Kriser och krispolitik i Norden under mellankrigstiden*, Uppsala 1974: 158

1. I forbindelse med nedgangen i den europeiske landbruksproduksjonen under første verdenskrig hadde mange oversjøiske land utvidet sin produksjon tilsvarende. Når forholdene i Europa igjen ble normalisert bort fra en krigsøkonomi, og landområder på nytt kunne tas i bruk til dyrkingens formål, oppstod det en ubalanse mellom tilbud og etterspørsel etter landbrukets produkter. De nye produsentlandene reduserte ikke tilbudet da de gamle tok opp igjen produksjonen. Dette resulterte i et prispress på produktene som kom i tillegg til den nedgangen paripolitikken krevde. Riktignok falt også prisene på innsatsfaktorene, men det var ikke gitt at denne reduksjonen kunne oppveie for prisfallet på tilbudssiden.
2. Landbrukets produksjonssyklus er antagelig mer sårbar for prisfall enn andre næringer som har en kortere tidsperiode mellom valg av innsatsfaktorer og -nivå og salg av det endelige produktet. Samtidig var landbrukets aktører i all hovedsak pristagere. Den enkeltes mulighet for å redusere egen produksjon for å påvirke prisene var derfor ikke tilstede. Organisasjonsutviklingen mot slutten av 1920-årene og frem til krigen viste da også at det måtte samarbeid til for å stabilisere prisene. Før samvirkene ble satt i system for alvor måtte det for den enkelte aktør bedriftsøkonomisk fremstå som mest rasjonelt å øke egenproduksjonen ytterligere for å kompensere for prisfallet. At innsatsfaktorene falt noen ganger mer i pris enn sluttproduktet bidro ikke til å motvirke denne tendensen. Landbruket representerte således i mellomkrigstiden ”atomismens paradoks” ganske godt.
3. For å få prisene ned, måtte pengemengden reduseres – noe som innebar at renten måtte holdes på et høyt nivå. Denne restriktive pengepolitikken resulterte i at det ble dyrt å betjene gjeld. Mange småbruk og gårdsbruk hadde blitt kjøpt eller modernisert under høykonjunkturen. I de gode årene steg ikke bare prisen på produktene, men også eiendommene ble dyrere. Derfor satt mange aktører som hadde investert etter 1914 med til dels stor gjeld. Denne skulle så forrentes og nedbetales med en sterkere krone – den nominelle verdien på gjelden holdt seg imidlertid på førparitetsnivå. Når prisene samtidig falt, var det ikke overraskende at mange fikk problemer med å etterkomme sine forpliktelser. Antall tvangsauksjoner steg kontinuerlig gjennom 1920-tallet og i begynnelsen av tredveårene.

Tvangsauksjonene i mellomkrigsårene er et mørkt kapittel i norsk landbrukshistorie. Ikke minst fordi det er svært lite lys man så langt har kastet over dette emnet. Et par hovedoppgaver har riktignok undersøkt den lokale utviklingen noen steder, men en systematisk gjennomgang av fenomenet mangler ennå. Dermed vet man lite om både omfanget av tragedien – hvis det i det hele tatt kan betegnes som en tragedie – og konsekvensene for næringen som helhet. Kjent er som regel de absolutte tallene. Disse stiger jevnt utover 1920-tallet og når toppen etter krisen i begynnelsen av 1930-tallet. Tabell 3 viser denne utviklingen.

Tabell 3 – Antall tvangsauksjoner over fast eiendom i herredene 1925-1939⁷⁵

År	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Antall	1987	2631	2940	3265	3987	-	5862	6568	6090	4468	3757	4306	2630	1349	1228

Men det er ikke bare landbrukseiendommer som skjuler seg bak disse tallene. Her finnes det også vanlige bolighus og den ene eller andre næringseiendom utenfor primærsektoren. I tillegg til dette var en tvangsauksjon i mange tilfeller *de facto* en refinansiering av den aktuelle gjelden på gården. I mangel av alternative kjøpere – eller andre måter å få inn noe av de utestående pengene – valgte kreditoren ofte å kjøpe eiendommen for så å selge den tilbake til den gamle eieren. For Hypotekbankens vedkommende er det allerede to år etter tvangsauksjonenes toppår blitt fastslått at omtrent 78 prosent av alle videresalg i 1932 endte med at den gamle eieren igjen fikk tilbake eiendommen⁷⁶. Dessuten er bildet enda mer sammensatt. Årsaken for en tvangsauksjon måtte ikke nødvendigvis være at eieren hadde misligholdt sine pantelån. Det ble begjært tvangsauksjoner for å få klarlagt hjemmel til eiendommen eller fordi det fantes ubetalt gårdsskatt eller kontingent til brannkassen. Rent bedriftsøkonomisk er det heller ikke noe galt med en viss andel gjeld i balansen – problematisk ble det for mange først da eiendommens verdi ble mindre enn det påheftende pantelånet. Men også de som hadde en gjeldsgrad på over $\frac{3}{4}$ måtte slite når inntektsgrunnlaget sviktet. For mange mindre bruk må dessuten inntekter fra andre yrker enn landbruket ha spilt en viktig rolle. Når denne inntekten uteble på grunn av kriser i andre næringer, kunne det bli vanskelig å etterkomme sine forpliktelsen selv med en lavere gjeldsgrad. Etter hvert ble det startet flere låne- og støtteordninger for de forgjeldede. Denne utviklingen er godt beskrevet i litteraturen.

⁷⁵ NOS XII 245 1969: 594

⁷⁶ Statistiske meddelelser Bind 51, *Statistiske månedsoversikter nr. 6*, Oslo 1934: 257

Politisk sett gjorde det ikke situasjonen lettere at staten hadde oppmuntret til nyrydding og bureising i mellomkrigstiden. Denne satsingen på landbruket stod imidlertid ikke like sterkt i Vestfold som i andre landsdeler. I løpet av perioden 1921 til 1936 ble det kun opprettet tre nye bruk i Vestfold med statsstøtte⁷⁷. Dette betyr ikke at ikke antall nyryddinger kan ha vært noe større – uten statlig finansiering – i disse år, men i all hovedsak ser det ut til at ekspansjonsmulighetene i Vestfold var begrensede. For Sandar, Stokke og Våle oppgir jordbruksstillingen fra 1939 at størrelsen på arealet med betegnelsen ”uryddet dyrkbar mark” var 10.454 mål i Sandar, 6550,4 mål i Stokke og 2581 mål i Våle. Siden tellingen i 1929 var det blitt nydyrket 446 mål i Sandar, 128 mål i Stokke og 111,2 mål i Våle. Sammenlignet med det totale jordbruksarealet er dette beskjedne størrelser. I de aller fleste tilfeller dreide det seg om en utvidelse av allerede eksisterende enheter, som regel godt under ti prosent av det totale jordbruksareal for de ulike enhetene. De av hvalfangerne som måtte ønske seg et småbruk eller et gårdsbruk i Vestfold var med andre ord i all hovedsak avhengig av å overta en allerede eksisterende enhet. Dette utelukker imidlertid ikke at mange av Vestfolds gårder kan ha blitt oppgradert i den aktuelle perioden. Selv om det ikke var bureising, er det sannsynlig å anta at det ble investert en god del penger i nybygging og vedlikehold, ofte i forbindelse med kjøp og overtagelse av eiendommen.

I Vestfold må man kunne gå ut fra at andelen av bruk som var kjøpt – og ikke tatt over i familien – var høyere enn i andre områder. Siden fylket var en innflyttingsregion, var det antagelig større etterspørsel etter eiendommer enn det andre fylker opplevde. Dermed vil også prisene vært høyere enn gjennomsnittet enn ved overtagelser innen familien. Å vise dette empirisk er imidlertid ikke lett. I de herredene der forhyringen til hvalfangsten stod sterkt, kan det altså tenkes at handelen med eiendommer var mer utpreget enn i andre områder. Flyttestrømmen til Sandar (se nedenfor) kan støtte en denne antagelsen. Et annet indisium for at hypotesen om at gjeldsproblemene kan ha hatt sin opprinnelse i økt omsetning av eiendommer ikke er helt usannsynlig, finner man i et utsagn som ble tatt med i en beskrivelse av Våle i Norske Gårdsbruk:

Jordbruket står høgt og er den viktigste næringsvegen. Det er ikke mange gamle ættegårder lenger. Ved siden av Stokke er Våle det herred i landet som etter første verdenskrig ble mest søkt av gårdkjøpere. Alle landsdeler er nå representert. Flest er det av vestlendinger. Mange av disse var dykige og drivende folk og har virket

⁷⁷ NOS X.1, *Bureising med statsstøtte 1921-1936*, Oslo 1941: 130

stimulerende pådet gamle bygdefolket, og gjort sitt til å føre jordbruket i bygda fremover.”⁷⁸

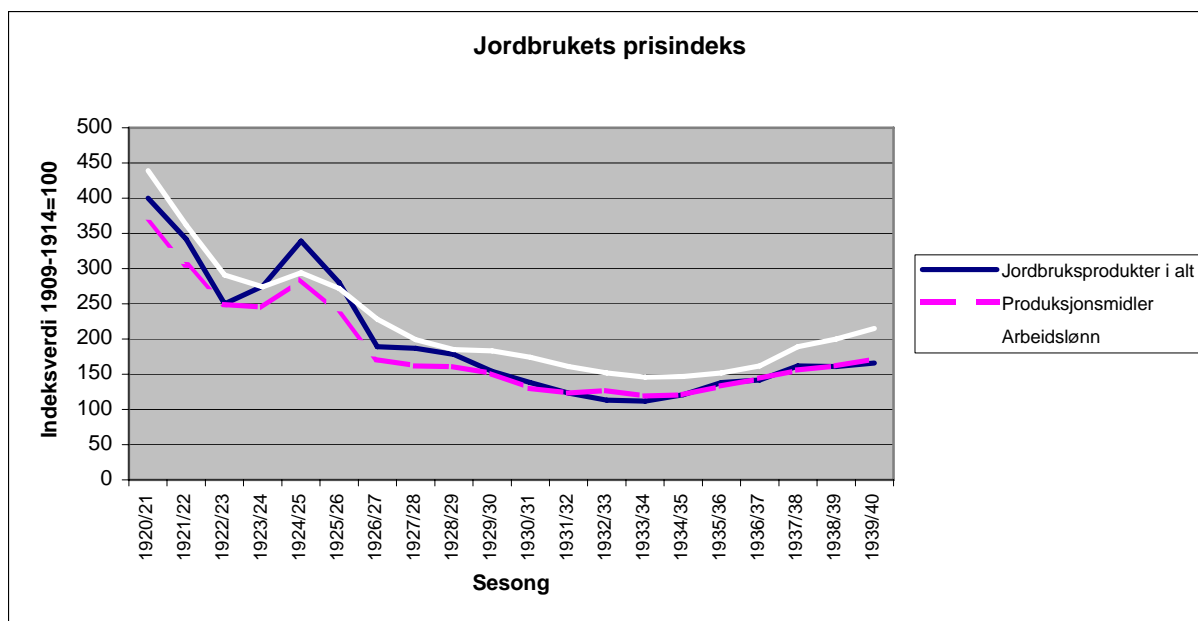
Det var ofte disse bruk som var sterkt forgjeldet. Generelt kan man si at gjeldsgraden eller gjeldsprocenten lå høyere for småbrukene enn for gårdsbrukene. Hva som var årsaken til at det enkelte bruket var belånt i mer eller mindre grad kunne variere over et bredt spektrum av faktorer. Pantegjelden kunne vært tatt opp til kjøp eller oppgradering av bruket, til investeringer i maskiner, for å finansiere økonomiske aktiviteter utenfor gårdsbruket, til aksjespekulasjoner eller rett og slett til å opprettholde et –muligens for høyt – forbruksnivå. Statistisk Sentralbyrås undersøkelse om gjeldsforholdene i Norges jordbruksnæring fra 1931/932 lister opp en rekke kommuner der gjeldsgraden lå tydelig over gjennomsnittet. For noen av disse er årsaken til gjeldsproblemene å finne andre steder enn i jordbruket. Fra Vestfold gis det for eksempel et forklaringsforsøk for et herred:

”For Lardal i Vestfold med gjeldsprocent 86,19 opplyses det at småbrukerne under høikonjunkturen intet sparte sammen for å møte nedgangstiden med, men tvert imot optok lån i den tid det var lett for penger. De stolte for meget på arbeide utenfor bruket og la for liten vekt på selvforsyningen. Senere har arbeidsledigheten bidratt til å øke gjelden.”

Om dette arbeidet utenfor bruket i dette tilfelle var hvalfangsten, vites ikke, men det er godt tenkelig – Lardal sendte 120 hvalfangere ut i sesongen 1930-1931. Sesongen etter var det bare 58 som ble forhyrt.

Prisutviklingen i landbruket kan være en del av forklaringen for den heller anstrengte økonomien i primærsektoren i mellomkrigstiden. Figur 5 viser en oversikt over utviklingen i prisindeksen for jordbruksvarer, produksjonsmidler og arbeidslønnen i mellomkrigstiden. I denne figuren er det ikke tatt hensyn til forskjeller i plante- og husdyrproduksjonen. Selv om utviklingen for disse i enkelte perioder kunne divergere noe, er hovedtendensen for landbruket totalt den samme i mange av mellomkrigstidens sesonger.

⁷⁸ L. Anfinnsen, Våle herred, i: L.Berg et al.: *Norske Gardsbruk*, Oslo 1947: 1294

Figur 5: Utviklingen i prisindeksen for jordbruket (1909-1914=100)⁷⁹

I tillegg til den fallende utviklingen i prisene på jordbruksvarer over lange perioder viser figuren også at arbeidslønnen i de fleste sesongene etter 1920 lå over det nivå sluttproduktene hadde. Innsatsfaktorene ellers var riktignok noe billigere enn jordbruksvarene, i mange år var det imidlertid lite forskjell i dette forholdet. I denne sammenhengen er det imidlertid også viktig ikke å glemme prisindeksenes begrensninger:

”Nå er engrosprisindeksen ikkje meir enn ein peikepinn. Den einkilde bonden blir ikkje påverka av ein indeks. Det var spørsmål for han om faste og variable utlegg jamført med innkommene.”⁸⁰

Individuelt kunne altså situasjonen variere sterkt. Generelt sett måtte imidlertid alle aktører regne med vanskeligere tider i en økonomisk svak tid med prisfall og sviktende etterspørsel etter arbeidskraften utenfor landbruket.

3.2 Sandar, Stokke og Våle

”Passiv hvalfangst, som passivitet i det hele, har aldri vært en egenskap for folk i Sandar. Man kan selvfølgelig, slik man også har gjort, si at skipsfart og hvalfangst, rikdomskilder for vårt folk, er sprunget frem av fattigdom på ressurser. Jordbruket, basisnæringen, var overbeskjeftiget, industrien fremdeles i sin vorden.”⁸¹

⁷⁹ NOS X. 183, *Bøndernes bruttoformue og gjeld*, Oslo 1949: 34

⁸⁰ S. Tveite, *Krisa i nordeuropeisk landbruk i mellomkrigsåra*, i: Syn og Segn nr. 6 (358-365), Oslo 1974: 359

⁸¹ G. Wasberg, *Sandar bygdebok*, Sandefjord 1968: 207

Innledningsvis ble de tre herredene allerede tilordnet ulike typer kommuner med hensyn til hovedstrukturen i næringslivet. Dette skillet kan imidlertid skape inntrykk av større forskjeller enn det som faktisk var tilfelle. Jordbruket var en viktig næringsgren for alle tre herreder, selv om mulighetene for alternativt arbeid antagelig var større i Sandar og Stokke enn i Våle. I tabell 4 er en del statistiske opplysninger for de tre undersøkte kommunene stilt sammen⁸².

Tabell 4 – Statistiske data for Sandar, Stokke og Våle

	Sandar	Stokke	Våle
Størrelse	117 kv.km	121 kv.km	83 kv.km
Befolkningstetthet (1930)	13595	5158	2725
Forandring siden 1920	+ 26 %	+ 1 %	- 1 %
Menn over 15 år	4767	1855	997
Antall særskilt skyldsatte bruk (1929)	2053	789	479
Antall særskilt skyldsatte bruk (1939)	2601	900	475
Antall bruk under 2 daa (1929)	1090	210	63
Antall bruk mellom 2 og 10 daa (1929)	232	59	43
Antall bruk mellom 10 og 50 daa (1929)	378	190	82
Antall bruk mellom 50 og 100 daa (1929)	257	198	113
Antall bruk mellom 100 og 200 daa (1929)	88	111	138
Antall bruk over 200 daa (1929)	8	21	40

Gårdsstrukturen forandret seg ikke spesielt mye frem til 1939. Det ble noen færre store gårder og mange flere små enheter, særlig i Sandar. Jordbrukets betydning gjenspeiles i brukenes størrelse, mens over 60 prosent av gårdene i Våle er over 50 daa, er tallene for Stokke og Sandar henholdsvis 41 og 17 %. Forskjellene i befolkningstettheten går også tydelig frem av tabellen, Sandar var i mange tilfeller som forstad til Sandefjord å regne. Tilflyttingen til Sandar (Sandeherred) var mye større enn til de to andre kommunene. Dette skyldtes i all hovedsak interessen for hvalfangsten, flyttemønsteret over mange år viser hvordan forhyringstrendene la premissene for endringene i Sandars befolkning. Sandefjords Blad kunne for eksempel berette^d:

”Ved å studere tallene nøie vil våre lesere se at inn- og utflytningene til Sandar stemmer nøie overens med konjunktorene i hvalfangsten. De nederste tall som angir nettoinnflytningen månedvis i vedkommende tisperiode, viser det interessante resultat

⁸² N. Røer, Sandar herred, i L.Berg: *Norske Gardsbruk*, Oslo 1947: 758-760
 J. Hvidsten / S. Solum, Stokke herred, i L.Berg: *Norske Gardsbruk*, Oslo: 1082-1084
 Anfinnsen 1947: 1294-1295
 NOS VIII 182, *Folketellingen i Norge 01. Desember 1930*, Oslo 1932: 12
 NOS VIII 196, *Folketellingen i Norge 01. Desember 1930*, Oslo 1932: 30-32
 NOS VIII. 134, *Jordbrukstelingen i Norge 20. Juni 1929*, Oslo 1930: 20-32
 NOS IX. 191, *Jordbrukstelingen i Norge 20. Juni 1939*, Oslo 1940: 2-12

at innflytningen til bygden er minst i de siste par høstmåneder og i de tre første måneder av året – med andre ord i vinterhalvåret, da hvalfangerne er ute og det vanligvis er lite arbeide i bygden og byen. I april vokser innflytningen sterkt p.g.a. flyttetiden og hvalfangernes hjemkomst, og dette holder sig også i mai. Da er hvalfangerne kommet hjem eller ventendes og det er arbeide igang på havnen. I juni er tallet litt mindre. Men så begynner forhyringen og dermed stiger innflytningstallet til sitt høydepunkt, 270 i juli og 274 i august. [...] Ser vi så på inn- og utflyttingen for de enkelte år, ser vi at også her følger flytningen i hvalfangstens spor. Vi ser at i de gode år inntil pausen i 1931-32 foregikk der en svær innflytning til bygden. [...] I fjor var det som man vil se en særlig stor innflytning til kommunen og vi tar vel ikke feil når vi går ut fra at dette skyldes henstillingen fra kommunen til selskapene om å ta folk herfra til ekspedisjonene.”⁸³

Interessen for arbeid om bord på kokeriene og hvalbåtene førte ikke bare i Sandar til en vekst i befolkningen, også for fylket som helhet viser folketellingen fra 1930 en økning i befolkningen siden 1920 på 8,1 prosent. På landsbasis hadde befolkningmengden bare steget med 6,2 prosent, Vestfold var altså et tilflyttingsfylke⁸⁴. De eneste herredene med nedgang var Våle, Sande, Hof og Strømm – kommuner der arbeid i hvalfangsten ikke stod særlig sterkt.

3.2.1 Deltagelse i hvalfangsten

”Mange Våle-folk har utført jordbruksarbeid bare om sommeren. Om vinteren har de for en stor del vært med på hvalfangst.”⁸⁵

Hvis man ser på de aktuelle forhyringstallene fra Våle, kan dette utsagn nok virke noe overdrevet – men det reflekterer i alle fall det faktum at deltagelsen i hvalfangsten også hadde en viss betydning for mindre sentrale områder. Dessuten gir det et godt eksempel på at yrkeskombinasjonen mellom hvalfangst og jordbruk ikke var noe ekstraordinært tilfelle. Fra alle tre herreder deltok det jevnlig mannskaper i fangstekspedisjonene i Sydishavet. Over tid varierte antallet forhyrte, men hvalfangsten har i alle år i mellomkrigstiden vært en viktig kilde for sysselsettingen i Vestfold. Den interne rangeringen har også vært konstant i hele perioden, flest hvalfangere kom fra Sandar, færrest fra Våle. Stokke sendte også et stort antall mannskaper til fangstområdene, men nådde aldri det nivå Sandar hadde.

⁸³ S.B., *Den store innflytting til Sandar*, 01. desember 1934

⁸⁴ NOS VIII. 182 1932: 4

⁸⁵ Anfinnsen 1947: 1294

Tabell 5 viser hvor mange hvalfangere som kom fra de tre herredene i mellomkrigstiden⁸⁶. For sesongene før 1930 ble ikke hjemstedskommunene registrert i Hvalfangerforeningens regi. Derfor er bare de siste ni sesongene tatt med i oversikten.

Tabell 5 – Oversikt over antall hvalfangerne fra Sandar, Stokke og Våle (absolutt og i forhold til den totale forhyringen) i perioden 1930-1940

Sesong	Totalt	Sandar		Stokke		Våle	
		Antall	Andel av totalen	Antall	Andel av totalen	Antall	Andel av totalen
1930-1931	10549	1667	15,80 %	429	4,07 %	60	0,57 %
1932-1933	4700	1146	24,38 %	194	4,13 %	18	0,38 %
1933-1934	5542	1322	23,85 %	220	3,97 %	26	0,47 %
1934-1935	6431	1468	22,83 %	275	4,28 %	46	0,72 %
1935-1936	7168	1686	23,52 %	292	4,07 %	34	0,47 %
1936-1937	9321	1830	19,63 %	325	3,49 %	64	0,69 %
1937-1938	11227	1778	15,84 %	311	2,77 %	57	0,51 %
1938-1939	12705	1869	14,71 %	294	2,31 %	55	0,43 %
1939-1940	10586	1542	14,57 %	226	2,13 %	27	0,26 %

De mest sentrale resultater i denne sammenheng kan sammenfattes i følgende punkter:

1. Valget av de tre herredene dekker et stort antall av de deltagende aktører i hvalfangsten. Hver sesong kom mellom 17 og 29 prosent av alle hvalfangere i denne perioden fra disse kommunene.
2. Både det totale antall forhyrte og deltagelsen fra de enkelte herreder gjenspeiler godt den generelle situasjonen i hvalfangstens økonomiske utvikling i denne perioden. Etter opplagsåret er derfor antallet mannskaper betraktelig lavere enn i de mest ekspansive sesongene før 1931. Sandar merket denne nedgangen i mindre grad enn de to andre herredene. Mot slutten av det aktuelle tidsrom ble det igjen mer lønnsomt i næringen, men selv om det totale antallet hvalfangere steg, klarte ikke de tre herredene å øke – eller til og med beholde – sin *relative* betydning i forhold til sesongene rundt opplagsåret. Dette har antagelig sin årsak i den økende deltagelsen av utenlandske sjøfolk i de ikke-norske ekspedisjonene.
3. Sandar som direkte nabokommune til den ledende hvalfangstbyen Sandefjord er det mest naturlige område for forhyringen – både før og etter opplagsåret. I enkelte sesonger hadde nesten hver fjerde hvalfanger sitt hjemsted i denne kommunen. Sammenligner man dette med folketallet i 1930, ser man at omtrent 12,5 prosent av

⁸⁶ NHT, 1940.: 2-3

herredets befolkning var forhyrt i de ulike ekspedisjonene i sesongen 1930-1931⁸⁷. For Stokke og Våle er det tydelig at hvalfangsten ikke kan ha spilt den samme rolle, her er de tilsvarende tallene 8,3 og 2,2 prosent. Ser man imidlertid kun på den mannlige befolkningen viser tallene enda tydeligere hvilken viktig rolle hvalfangsten hadde for Vestfolds sysselsetting. I 1930-1931 var 24,4 prosent av alle menn i Sandar med i hvalfangsten, trekker man fra den mannlige totalbefolkningen de som ikke var arbeidsføre eller for unge, var antagelig nesten hver tredje arbeidsføre mann sysselsatt i denne næringen. For Stokke er dette tallet 16,5 prosent og for Våle 4,25 prosent.

Selv om det er ingenting som skulle tilsi at noen selskaper hadde en større tilbøyelighet til å forhyre bønder og bondesønner, er det klart at de ulike rederiene hadde sine geografiske preferanser i forhyringens øyemed. Dette ser man godt når man undersøker nærmere hvilke ekspedisjoner hvalfangerne fra Sandar, Stokke og Våle fikk plass på. For noen sesonger finnes det en statistikk som Hvalfangerforeningen stilte sammen⁸⁸. Den komplette oversikten over alle sesonger er vedlagt i appendiks 2. Med så mange selskaper over et desennium er det ikke annet å forvente enn at det finnes et mangfoldig spektrum av observasjoner i dette materialet. De vesentlige resultatene fra denne kilden kan imidlertid sammenfattes i to punkter. For det første er den relative forhyringen minst fra Våle, den høyeste andelen av en ekspedisjons mannskaper fra dette herred er 6,25 prosent i sesongen 1934-1935 med selskapet *Africa*. Stokke lå også i denne sammenheng i en mellomposisjon. Riktignok hadde 30,99 prosent av alle hvalfangere som var forhyrt til *Norske Hvalprodukter* i 1934-1935 sitt hjemsted i Stokke, men som regel er andelen av mannskapene under ti prosent. Sandar derimot sendte vanligvis i alle sesonger så mange hvalfangere at deres andel i en del selskaper lå godt over 30 prosent. Høyeste notering er fra sesongen 1939-1940, der 56,96 prosent av alle mannskaper på flytende kokeri ”*Sir James Clark Ross*” kom fra Sandar. For det andre er det tydelige geografiske forskjeller i forhyringsmønsteret avhengig av hvor selskapets hovedkontor eller forhyringsagent holdt til. Sandefjordsforetakene som for eksempel Bryde & Dahl, ”*Ole Wegger*”, ”*Thorshammer*”, AS Rosshavets ekspedisjoner eller Kosmos-selskapene hadde en klar overvekt av mannskaper fra Sandar. I de fleste sesonger kunne den ligge opp mot 50 prosent, enkelte ganger til og med over halvparten. Også til Grytviken (Cia. Argentina de Pesca) ble det forhyrt et stort antall hvalfangere fra Sandar gjennom Lars Klaveness i Sandefjord. I de andre to byers ekspedisjoner er andelen Sandarmannskaper derimot

⁸⁷ NOS VIII 182 1932:12

⁸⁸ KCCH. Hvalfangerforeningen, *Diverse pakkesaker 17*, 1930-1967

påfallende lav, Globus (Larvik), Pelagos eller Tønsberg Hvalfangeri (Tønsberg) hadde nesten ingen hvalfangere fra Sandar med om bord. Heller ikke Salvesen forhyrte spesielt mange fra dette herred til landstasjonen Leith Harbour på Syd-Georgia. Forhyringen for dette selskap foregikk i Tønsberg. For hvalfangerne fra de to andre herredene er ikke situasjonen like tydelig, rent geografisk skulle flere mannskaper fra Stokke finnes på ekspedisjoner fra Tønsberg enn fra Sandefjord – men avstanden er ikke så stor, slik at Stokke også her befinner seg i en mellomstilling. I sesongen 1937-1938 reiste 31 hvalfangere fra Stokke med den tyske ekspedisjonen ”*Südmeer*”, det var 12 prosent av det totale mannskapet. Året etter var andelen allerede sunket til under fire prosent. I Våles tilfelle er det som regel en håndfull ekspedisjoner som forhyrer mannskaper fra dette herred, disse selskapene er noenlunde konstante over den undersøkte perioden. Kokeriene *Pelagos* og *Skytteren* samt noen engelske ekspedisjoner (*Sourabaya*, *Hektoria* og *Terje Viken*) står for brorparten av Vålemannskapenes deltagelse i fangsten. En god del av disse strukturene kan antagelig – i tillegg til den geografiske faktoren – forklares ved nettverk og en viss historisk sedvane i forhyringen.

4. Generelle teoretiske betraktninger

”Efter att ha sett mig om i världen tror jag mig ha uppdagat en av de förnämsta orsakerna till att så många av föregående generations unga män sökte sig till sjöss. Ett fåtal gjorde det därför att de var besjälade av den sunda ungdomens lust att uppleva, lära och se; men det övervägande flertalet sökte sig till sjöss, därför att de levde under så vidriga förhållanden i land, att de knappast kunde få det sämre. Hellre svält under vilka djävlar som helst på det gungande hav i storm men kanske stundom sol, än tolv timmar av dygnet från barndomen till graven vid en illaluktande maskin för att timma efter timma upprepa samma rörelse.”⁸⁹

For mange av de norske sjømenn, både i den forrige og den samtidige generasjonen har antagelig andre grunner spilt en større rolle for å gå til sjøs. Spesielt på bygdene var faren for å havne i industrialiseringens maskiniserte mareritt heller liten. Dette trenger imidlertid ikke å bety at deres motiver var mer idealistiske enn at også de søkte noe bedre enn det de kom fra. Tvert imot har den norske befolkningen på landet alltid vært kjennetegnet av en spesiell evne til å kombinere ulike sysler for å forbedre sin økonomiske situasjon. Dette kapittel er delt inn i tre hovedavsnitt. I alle står det mer generelle og teoretiske i forgrunnen. Først nevnes noen karakteristika om yrkeskombinasjoner. Deretter skisseres enkelte problemstillinger som denne avhandlingen forsøker å gi et svar på. Til slutt behandles noen punkter knyttet til hvalfangernes lønssystem.

4.1 Yrkeskombinasjoner

”Der Bauer ist der ewige Mensch, unabhängig von aller Kultur, die in den Städten nistet. Er geht ihr vorauf, er überlebt sie, dumpf und von geschlecht zu Geschlecht sich forzeugend, auf erdverbundene Berufe und Fähigkeiten beschränkt, eine mystische Seele, [...]”⁹⁰

Spenglers sitat stammer fra en tid hvis tanker i mange tilfeller selv har gått under i historiens løp. Men utsagnet tyder også på at Spengler ikke kan ha kjent til så mange norske bønder. Deres aktivitet var ofte alt annet enn kun tradisjonsbundet, og for mange bønder fra Vestfold var den heller ikke ”jordbundet”. Kombinasjonen med hvalfangst er et godt eksempel for at man våget nye og ikke næringsspesifikke sysler utenfor landbruket.

I den tiden bøndene var opptatt med hvalfangsten i Antarktis kunne de selvsagt ikke personlig drive gården hjemme, slik at de fordelte sin arbeidstid på flere – i utgangspunkt ikke beslektede – aktiviteter. I den moderne litteraturen betegnes en slik oppsplitting av den disponible arbeidstiden på flere mulige sysler som part-time farming:

⁸⁹ G.E.F. Boldt-Christmas, *Loggbok bland valfångare*, Stockholm 1950: 18

⁹⁰ O.Spengler, *Der Untergang des Abendlandes*, München 1998: 669

”Part-time farming is defined as a regular twofold occupation of the head of the family who may, on the one hand, be working permanently in non-agricultural industries either as an employee or as an independent craftsman, merchant, or member of a profession, and on the other, in agriculture on a holding not large enough to afford a full-time occupation. Sometimes these holdings are cultivated only by the dependents of the head of the family.”⁹¹

Etter Roznan er part-time farming allerede gitt ved et fravær på to måneder i løpet av året⁹². Dette ville selvsagt gjelde for alle i hvalfangsten forhyrte. Også den første definisjonen passer på hvalfangerne som drev jordbruket på deltidbasis. Allikevel brukes i denne avhandlingen ikke karakteriseringen *deltidsjordbruk*. Begrepet er riktignok tatt i bruk allerede i mellomkrigstiden – men jeg foretrekker av to grunner betegnelsen *yrkeskombinasjon* for å karakterisere dobbeltengasjementet til mange hvalfangere. For det første kunne enkelte gårdsbruk ha en størrelse som skulle tilsi at de var heltidsbruk, slik at bonden måtte skaffe alternativ arbeidskraft i tilfelle hans eget fravær i forbindelse med hvalfangsten. For det andre omfatter denne kategorien da også de aktører som utøver begge yrkene ikke samtidig, men i kronologisk adskilte perioder. Disse kunne altså for eksempel være heltidsbønder mellom noen sesonger på hvalfangst, eller omvendt, la seg forhyre til fangsten i noen år. Under deres fravær måtte gården drives av andre, eventuelt på redusert grunnlag eller ikke i det hele tatt. Siden hvalfangerne var borte i flere måneder av gangen, kunne man også betegne denne kombinasjonen som sesongarbeid der året bestod av to sesonger. Én ble tilbragt med hvalfangst, den andre med landbruk. I motsetning til vanlig sesongarbeid var aktørene i dette tilfelle imidlertid eiere av det bruket de jobbet på om sommeren, derfor er det i denne avhandlingen stort sett valgt begrepet *kombinasjon av næringer / yrker*.

Siden menneskene begynte å dyrke jord har de drevet den i kombinasjon med andre beskjeftigelser. Ikke alltid i like stort omfang – men alltid i den grad det var nødvendig eller ønskelig. Fangst eller jakt hører nok med til de eldste kombinasjonene. Yrkeskombinasjoner har alltid eksistert, til større eller mindre aksept fra myndighetene som i perioder så svært negativt på bøndernes mangesysleri. Det er imidlertid først i den moderne tid at man i vitenskapelig sammenheng har interessert seg for yrkeskombinasjoner som fenomen. For utøverne var ikke kombinasjonen av flere yrker eller næringer noe spesielt, denne løsningen

⁹¹ S. Krašovec, *The Future of Part-time Farming*, s. 246

⁹² J.A.Mage, *A Typology of Part-time Farming*, i: A.M.Fuller /J.A.Mage, *Part-Time Farming*, Guelph 1975: 6

ble enten valgt fordi den var nødvendig for å overleve – eller fordi man kunne leve bedre ved å diversifisere aktiviteten. I mellomkrigstiden var ikke situasjonen særlig annerledes. Det kan selvsagt hevdes at ingen måtte dra på hvalfangst for å overleve, men mange bruk ville antageligvis vært for små til å basere familiens underhold kun på deres utnyttelse. Dermed kunne en kombinasjon med en annen inntekt være nødvendig hvis man ikke ville forlate bruket. I denne sammenheng hadde hvalfangsten en av de høyeste alternativverdiene for ledig tid. Dessuten ville enhver gård kunne hatt fordel av ekstra kontantinntekter som så kunne reinvesteres eller nyttes til forbruk. For bøndene var dette dessuten en veldig god inntektskilde i de månedene der det var mindre å gjøre på gårdene uansett:

”Hvalfangsten byr jo i våre dager på en helt ideell arbeidsfordeling, idet hvalfangerne drar ut om høsten og kommer igjen om våren, slik at folk med store og mindre gårdsbruk kan delta i alle jordbruksarbeider om sommeren og overlate gårdens drift til konen om vinteren. På denne måten blir det skaffet kontanter til avbetaling på gjeld, forbedringer av husene og rasjonalisering av bedriften.”⁹³

I en analyse av ”hvalfangstens betydning for landbruket” vil det være naturlig å skille mellom direkte og indirekte sammenhenger mellom disse to næringsgrener. De direkte forbindelsene er hovedsakelig knyttet til den personlige deltagelsen i fangstekspedisjonene. I motsetning til denne aktive kontakten mellom hvalfangst og jordbruk – som regel representert ved en overlapping i utøvelsen innenfor begge næringer – står den indirekte påvirkningen. Sistnevnte kjennetegnes i større grad av en kontaktflate uten personlig overlapping, det vil si at hvalfangsten og jordbruket riktignok hadde en økonomisk vekselvirkning, men den enkelte aktør holdt seg innenfor sin egen næring. Med dette skillet er ingenting sagt om den økonomiske betydning den respektive kontakten hadde, de indirekte konsekvensene kunne være like store – og sannsynligvis var det heller regelen enn unntaket – som de direkte. Dessuten var det selvsagt gode muligheter for en kombinasjon av begge kategorier i ulik utforming. Generelt må man forvente at hvalfangsten – som den nyere, og dermed i denne sammenheng eksogene faktoren – påvirket jordbruket mer enn omvendt, men det er ingen enveisautomatikk i dette samspillet. De indirekte relasjonene danner samtidig grenselandet mellom det man kan betegne som yrkeskombinasjon og de elementene som hører til det mer generelle komplekset ”*hvalfangstens betydning for landbruket*” – derfor ville det strengt tatt

⁹³ S.F.Bruun, *Sem og sjøen*, Sem 1949: 152

vært riktigere å skrive om ”næringskontakter mellom hvalfangst og landbruk”. Betegnelsen yrkeskombinasjon dekker imidlertid en stor del av dette feltet, i denne avhandlingen blir derfor dette begrepet benyttet – og det fremgår som regel av konteksten hvilket aspekt analysen tar opp i hvert enkelt tilfelle.

I de fleste tilfeller vil den her omtalte yrkeskombinasjonen bestå av hvalfangst og jordbruk. Men det forekom også andre kombinasjoner – derfor brukes i avhandlingen stort sett det overordnede begrepet landbruk. Dette omfatter således også de aktørene som sysselsatte seg ved siden av hvalfangsten innen skogbruk, drev hagebruk eller fruktdyrking. Også kombinasjonen med fiske kan ha forekommet – noen eksempler på dette finnes i folketellingen fra 1930 fra Nevlunghavn (Brunlanes herred) – men det var mest sannsynlig kun et fåtall hvalfangere som satset på denne varianten.

Karakteriseringen av denne typen yrkeskombinasjon er ikke helt enkelt, dette har ikke minst sammenheng med at de ulike arbeidsoppgavene i en hvalfangstekspedisjon nødvendigvis skapte et skille mellom de som var forhyrt til sjøfartsstillingene og de som arbeidet på landstasjonene og kokeriene, nærmest som fabrikkarbeidere:

“Despite these strong maritime influences, the whalers themselves (the workers at the shore stations) were not seamen. They were seasonal workers, many of them were in fact farmers back home in Norway. They owned small farms that were run by their families during the winter, and where the whalers themselves took part in the seasonal work during the summer before they went back south in September. So, the whalers were not sailors, not ordinary factory or industry workers, and definitely not fishermen, as outsiders once in a while have misinterpreted their profession. They were something uniquely in between – as whaling itself.”⁹⁴

Strengt tatt tilhører noen hvalfangere derfor egentlig en annen gruppe, nemlig den som kombinerer jordbruk med sjøfarten. I kystkommunene hadde denne kombinasjonen en lang tradisjon. Hvalfangstens spesielle sykliske mønster og avlønningen tilsier imidlertid at også disse sjømenn må regnes som yrkeskombinerer innenfor kategorien jordbruk-hvalfangst. Andre yrker i kombinasjon med landbruket skiller seg dessuten litt ut fra den mellom

⁹⁴ B.Basberg, A Ship Ashore? Organisation and Living Conditions at South Georgia Whaling Stations 1904-1960, i: *International Journal of Maritime History*, Vol. XIV No.1, 93-113: 111

hvalfangst og landbruk med hensyn til fleksibiliteten i den innbyrdes vektingen mellom aktivitetene. Innsatsen på gården kunne riktignok tilpasses arbeidskraften og kapitalen, men var bonden først dratt på hvalfangst, kunne som regel ikke denne beslutningen reverseres før sesongen var over. I tillegg var hvalfangst en sysselsetting utenfor den egentlige primærsektoren, slik at de aktørene som ønsket deltagelse i hvalfangst var avhengig av å få hyre. Muligheten til selv å bestemme over egen innsats i de kombinerte yrkene var dermed mye mindre i yrkeskombinasjonen jordbruk-hvalfangst enn i andre tilfeller, for eksempel jordbruk-fiske. Dermed kan det tenkes at hvalfangsten i mindre grad enn andre yrkeskombinasjoner spilte en rolle som direkte buffer for landbruket dersom det gikk dårlig i denne sektoren. Tilpasningen måtte i alle fall skje på lengre sikt enn det som var tilfelle i andre yrkeskombinasjoner. Så lenge hvalfangsten ekspanderte, var behovet for arbeidskraft gitt, selv om heller ikke alle interesserte var sikret deltagelse i en ekspedisjon i de gode årene. Vanskelig ble det derimot i hvalfangstens dårlige år, ikke minst fordi det fantes få alternative arbeidsmuligheter for mange:

”Riften etter hvalfangstjobber er jo sterk. Utenfor Tønsbergs og Sandefjords hyrekontorer står køer av menn. Mange av dem må gå med uforettet sak, og da prøver en del hver eneste sesong å snike sig uinnbudt om bord. De kommer jo strømmende til hvalfangstens centrum fra alle deler av landet, fra det sydlige Norge og fra det fjerneste nord. Så nødig vil de vende den lange veien tilbake til bygden og byen, hvor så mange går ledig fra før.”⁹⁵

Bøndenes interesse for deltagelse i hvalfangsten er imidlertid kun en side av et mer helhetlig bilde. En slik tilbudssideorientert synsmåte må dessuten suppleres med et annet perspektiv som tar utgangspunkt i etterspørselen etter arbeidskraft fra landbrukssektoren i hvalfangstnæringen. Riktignok vil hovedgrunnen for bøndenes forhyring være tilbudsbestemt (det vil si at bøndene som nevnt ovenfor møter opp hos forhyringsagentene), men det finnes også indikasjoner som støtter en hypotese om at hvalfangstselskapene var spesielt interessert i å ha med bønder, bondesønner og landarbeidere på ekspedisjonene. I intervjuundersøkelsen om hvalfangernes hverdag (hvalfangstminnesamlingen) finner man hentydninger til en spesiell etterspørsel: ”Melsom hadde en forkjærlighet for bondegutter, uten at informanten vet hva grunnen til det var”⁹⁶. Mange grunner kunne tenkes, men flere andre steder påpekes det at

⁹⁵ R. Steinert, *Med kokeri og hvalbåt*, Oslo 1932: 26/27

⁹⁶ HAM – Informant 81 - Sandefjord 1978

både bønder, deres sønner, småbrukere og andre land- eller skogsarbeidere ikke var helt uvant med hardt arbeid og slitsomme arbeidsforhold, også over lengre perioder. Dette var egenskaper hvalfangstekspedisjonene hadde behov for. I tillegg skal en ikke helt se bort fra at også andre grunner kan ha spilt en rolle i selskapenes etterspørselsmønster:

”Bondegutter ble foretrukket fordi de var vant til å arbeide og ’fordi man kunne gjøre med som man ville med dem’”⁹⁷.

I en periode der fagorganiseringen ennå var unntaket i hvalfangsten – og organisasjonsarbeid fra selskapenes side ikke ble støttet i særlig grad – om ikke direkte motarbeidet^e – kan det ha vært en grunn til for å forhyre bønder og deres sønner. Man anså deres heller konservative holdning til fagforeninger som tjenlig for selskapene. Om bord på kokeriene ble denne gruppen også lagt merke til:

”Kokeriarbeiderne kom ofte fra Vestfold; spesielt fra de indre strøk og senere også det indre østlandsområde. Det var bønder som tok hyre på fangst vinteren over og lot kona stelle gården. I Tønsberg og Sandefjord ble det i ondsinnet spøk sagt om Larviks ’Norhval’ at den luktet fjøs på lang avstand; det var alle bøndene fra Kodalen.... Men også Thor Dahl-selskapene prøvde bevisst å rekruttere førstereisgutter f.eks. fra Totenbygdene.”⁹⁸

I et samfunn der mesteparten av alle yrkesaktive er knyttet til primærnæringene vil det ikke være forunderlig at yrkeskombinasjoner ofte vil omfatte i hvert fall et element av landbruk. Selv om Norge var kommet over dette stadium for lengst, var fremdeles 28,5 prosent av alle menn yrkesaktive i jordbruket i 1920. Regner man med skogbruk, fiske og fangst er tallet 39,2 prosent (riktignok inkludert hvalfangsten).⁹⁹ Det kan derfor virke noe opplagt at mange av hvalfangerne må ha hatt røtter i eller direkte tilknytning til primærnæringene. Det interessante er imidlertid ikke kun at slike kombinasjoner har eksistert, men også hva disse har hatt av betydning for både deltagerne og omgivelsene rundt dem. I den norske økonomien har nemlig yrkeskombinasjonene alltid spilt en betydelig rolle, ikke minst for aktørene i jordbruket. Dette særtrekk må ikke glemmes. En mer generell oppfatning av dette fenomenets rolle i den

⁹⁷ HAM – Informant 19 – Sandefjord 1978

⁹⁸ D.Bakka jr., *Hvalfangsten: Eventyret tar slutt*, Larvik 1992: 32

⁹⁹ Statistisk Sentralbyrå, *Historisk Statistikk 1994*, Oslo 1995: 238

økonomiske utviklingen som for eksempel Krašovec refererer til, vil være noe misvisende for Norge:

“The general opinion of economists was, and is, that part-time farming is a temporary, transitional phenomenon accompanying the passage from agriculture into industry in a developing country, in other words, accompanying the process of a slow and automatic industrialization.”¹⁰⁰

For hvalfangsten er dette i hvert fall ikke uinnskrenket tilfelle. Riktignok mistet landbruket arbeidskraft og primærsektorens andel av sysselsettingen og verdiskapningen var synkende, men overgangen var ikke langsom. Siden mange aktører dessuten ønsket å etablere et gårdsbruk i tillegg til fangsten, passer heller ikke beskrivelsen av situasjonen som en orientering bort fra landbruket spesielt godt for mellomkrigstiden. Utvider man perspektivet til tiden etter 1945, kan karakteriseringen imidlertid diskuteres på et annet grunnlag. Heller ikke den definisjonen Larsen gir i sin artikkel om mer moderne kombinasjoner av yrker passer helt til hvalfangernes situasjon i mellomkrigstiden:

”Med betegnelsen ’den klassiske yrkeskombinasjon’, slik den kan studeres i Norge, mener jeg en tilpasningsform med følgende særpreg: For det første, en tilpasning knyttet til en meget differensiert økologisk nisje (Barth, 1956), oftest fordelt både på land og hav. For det andre en tilpasning som kombinerer produksjon for eget forbruk (subsistensproduksjon) med produksjon for salg på et marked, slik at begge elementene er nødvendig, men med rom for variasjoner i forhold mellom de to. Egenproduksjonen kan utvides og langt på veg kompensere for midlertidig svikt i markedsdelen. For det tredje er det en tilpasning som utføres av et arbeidsteam, en korporasjon. Vanligvis utformes en slik enhet innen rammen av et hushold. Den mest utbredte formen er en kjernefamilie, men også andre personellkonstellasjoner kan opptre, f. eks. en søskenflokk, eller en kombinasjon av gjenlevende mor/far og hjemmeværende datter/sønn.”¹⁰¹

¹⁰⁰ S.Krašovec, The Future of Part-time Farming, i: *Proceedings of the twelfth International conference of agricultural economists*, London 1966: 248-249

¹⁰¹ S.S.Larsen, Omsorgsbonden -et tidsnyttingsperspektiv på yrkeskombinasjon, arbeidsdeling og sosial endring, i: *Tidsskrift for Samfunnsforskning* 1980 bd. 21 (s. 283-296): 284-285

Det er særlig på det andre punktet at overenstemmelsen viser seg å være svak. De fleste hvalfangere som drev et gårdsbruk ved siden av hadde antagelig få muligheter til å utvide egenproduksjonen så mye at de kunne kompensere for et svikt i hvalfangstens inntekter. Larsens karakteristik passer derfor antagelig best til den klassiske norske fiskerbonden, mens den norske "hvalfangerbonden" unndrar seg de eksisterende definisjonsskjema på mange områder.

4.1.1 Den direkte sammenhengen

"Det høres stadig klagemaal over at forhyringen for det meste omfatter utenbys- og utenbygdsboende; mens de stedlige arbeidsledige og hyresøkende blir skammelig tilsidesat. Dette viser sig ogsaa at medføre riktighet. Av de hyresøkende er minst 80-90 pct. bønder utenfor distriktet og for manges vedkommende langt fra smaabønder at være." ¹⁰²

- Leserinnlegg -

Disse påstandene ble straks tilbakevist av en forhyringsagent. Allikevel er det med tanke på hvalfangernes hjemsted ikke usannsynlig at det lå et stykke sannhet i beskrivelsen. Selv om tallene kanskje var for høye, hadde sikkert mange av de hyresøkende også interesser i landbrukssektoren. Jordbrukerens personlige deltagelse i hvalfangstekspedisjoner er én variasjon av det klassiske tema "yrkeskombinasjon". Men innenfor denne kategorien er det muligheter å klassifisere tre ulike typer av deltagelse. Grunnlag for den følgende inndeling er en analyse med temporære og sosiale komponenter.

1. Hvalfangst før beskjeftigelse med jordbruk

Under den første gruppen sorteres de hvalfangere som blir jordbrukere først etter å ha deltatt i hvalfangst i et varierende antall sesonger, alternativt etter at de har sluttet å ta hyre i fangstekspedisjoner. I det førstnevnte tilfelle vil aktørene deretter gå over til den andre kategorien som omtales nedenfor. Hvalfangere i denne første gruppen står selvsagt ikke overfor de samme problemene som aktive gårdbrukere når det gjelder forenligheten mellom de to aktivitetene.

Ved siden av folk med ulik bakgrunn fra bygd eller by uten tilknytting til jordbrukssektoren vil denne første kategorien være preget av bondegutter som tar hyre i hvalfangstekspedisjoner for å legge opp egenkapital i forkant av en senere overtagelse av farsbruket eller kjøp av et annet bruk. Ikke minst måtte dette være interessant for

¹⁰² S.B., *Blir de som virkelig trenger job tilsidesat?*, 24. juli 1926

odelsgutter som kunne utnytte tiden frem til overtagelsen til å tjene penger på hvalfangsten. Mange steder i litteraturen finner man eksempler på denne typen, Krohn-Holm nevner således det store innslaget av bondegutter på fangstfeltene:

”Selv om vi, som i Tjølling, har hatt enkelte konsentrasjoner av hvalfangere på strandstedene, så var den store mengden av dem bondegutter. Noen sesonger på hvalfangst skaffet dem et økonomisk tilskudd som kom godt med når gården hjemme skulle overtas, eller det var tale om investeringer og nybygg. Hvalpengene skaffet også midler til utdanning, og dessuten har nok livet på feltet bidratt til å herde og stålsatte mange unge for deres fremtidige virke, enten det nu falt på land eller sjø.”¹⁰³

Også i mange avisartikler om hvalfangsten og hvalfangerne i Vestfold påpekes de gode fortjenestemulighetene som resulterer i at

”[e]t ungt menneske, som tar en 3-4 ture efter hval faar det økonomiske grundlag til at sikre sig en pen liten gaard, hvis han ønsker det og er en forsiktig og økonomisk ung mand.”¹⁰⁴

Selv om nok ikke alle gjorde seg fortjent til den sistnevnte karakteriseringen, er artikkelen betegnende for forestillingen om det økonomiske utbytte deltagerne på hvalfangsten kunne regne med. I hvilken grad dette utsagnet medfører riktighet er i denne sammenhengen uinteressant, men i kapittel fem vil dette spørsmålet tas opp igjen.

2. Hvalfangst samtidig med beskjeftigelse innen jordbruk

I den andre kategorien finner man utøvere av den egentlige yrkeskombinasjonen landbruk-hvalfangst, altså de jordbrukere som dro til fangstfeltene – hovedsakelig i Antarktis – om høsten og som tok seg av gården i sommermånedene. I fraværperioden måtte gårdsdriften overtas av andre personer, og dersom hvalfangeren overvintret på en av landstasjonene, måtte gårdsdriften også om sommeren styres av en annen. Som oftest kunne det være konen til hvalfangeren, slik som skipsreder Bruun kunne berette i sin fremstilling av Sem herreds historie:

¹⁰³ J.W. Krohn-Holm, *Tjølling bygdebok Bd. 1*, Sandefjord 1974: 426

¹⁰⁴ T.B., *Hvad Svarstad tjener paa hvalfangsten*, 26. juni 1926

”Om sommeren drev L. Bergs energiske frue gårdsbruket på Kjeller. Dette var en livsform som de hadde til felles med hundreder av hvalfangerfamilier, over- og underordnede, rundt hele Vestfold.”¹⁰⁵

I andre tilfeller kunne det være aktuelt å leie arbeidskraft – dette gjelder da særlig større bruk hvor en hadde anledning til å betale for innleid hjelp. I denne gruppen er aktørene som regel engasjert i jordbruket før de tar hyre i hvalfangsten. I tillegg hører også en annen gruppe med i denne kategorien, nemlig de hvalfangere som kjøper seg et bruk uten å ha tilknytting til næringen fra før (se kategori 1) eller uten å trenge yrkeskombinasjonen av økonomiske årsaker. Sistnevnte tilfellet kunne være en skytter eller en annen offiser som kjøpte seg et gårdsbruk nærmest som hobbybeskjeftigelse. Det fantes mange grunner hvorfor man begynte å engasjere seg i landbruket, og ikke alltid ble hensikten med investeringen oppnådd:

”På en gård hadde de 20 kuer, 6 hester, griser og høner. Det var en stor gård og en stor familie med 15 barn. Faren var en av de beste skytterne i Vestfold en periode, men han ville ikke at sønnene skulle bli hvalfangere. Derfor kjøpte han en gård, slik at sønnene skulle holde seg hjemme og passe den. Den yngste datter forteller: - *Men da de ble 15 år – og høsten kom- reiste også brødrene mine på hvalfangst. Og mor og vi jentene måtte styre hjemme alene om vinteren i mange år. Mor måtte også leie hjelp til gården i perioder. [...]* (datter, f. 1922).”¹⁰⁶

3. Hvalfangst etter og istedenfor jordbruk

Den tredje kategorien består av to ulike grupper, hvorav den første teoretisk sett er tenkelig, men i praksis nok ikke forekom spesielt ofte, i hvert fall ikke i begynnelsen av mellomkrigsperioden. Den inneholder de hvalfangere som hadde et bruk men la det ned for å drive med hvalfangsten. At slike tilfeller har forekommet er imidlertid en av hvalfangstens grand old man, C.A. Larsen et godt eksempel for:

¹⁰⁵ Bruun 1949: 146

¹⁰⁶ J. Vesterlid, *Hvalfangerkoner og barn forteller*, Sandefjord 1992: ?

”Etter at han [C.A.Larsen] i 1914 hadde sagt opp sin stilling som bestyrer i Grytviken, reiste han til Norge og kjøpte i 1916 to store gårder på Romerike. Han brukte mange penger på å sette dem i førsteklasses stand, men fikk ikke driften til å lønne seg. [...] Da ingen av planene førte frem, og bondeyrket ikke tilfredstilte ham^f, skilte han seg av med gårdene, og begynte sammen med Konow arbeidet for å realisere planen om en fangst i Rosshavet.”¹⁰⁷

En kombinasjon av den andre og tredje kategorien er da også tenkelig, muligens i en utvikling over noen sesonger der gårdsdriften først reduseres for så å bli lagt ned helt. Mye mer vanlig var imidlertid den andre gruppen, bestående av de hvalfangerne som hadde tilknytning til jordbruket men satset på andre næringer og yrker etter å ha vært aktive innen fangsten. En interessant vurdering stammer fra en senere tid, den omhandler riktignok handelsfarten, men passer i grunnen også godt til mellomkrigstiden. Man kunne såledeserstatte ”handelsfarten” med ”hvalfangsten” uten å miste noe særlig av innholdets mening:

”En annen mulighet som står åpne i det en kunne kalle det urbane næringsliv er handelsflåten. En del familiefedre i bygdene seiler ute, men særlig har disse arbeidsplassene betydning for ugift bygdeungdom. Det karakteristiske ved handelsflåten er at deltakelse vanligvis ikke kvalifiserer for annet enn handelsflåten, når en går på land er en omtrent like handicappet i konkurransen i det urbane næringsliv som før en reiste til sjøs. Derfor betyr ikke det at bygdeungdom reiser til sjøs at disse ungdommene er tapt for bygdesamfunnet på samme måten som ungdom som begynner på skole eller i lære i bynæringene. Men det spiller nok en viss rolle at sjømenn venner seg til å kunne bruke mye penger de korte periodene de er på land, noe som kan gjøre de bygdetilpassingene som står åpne for dem realtvt lite tiltrekkende.”¹⁰⁸

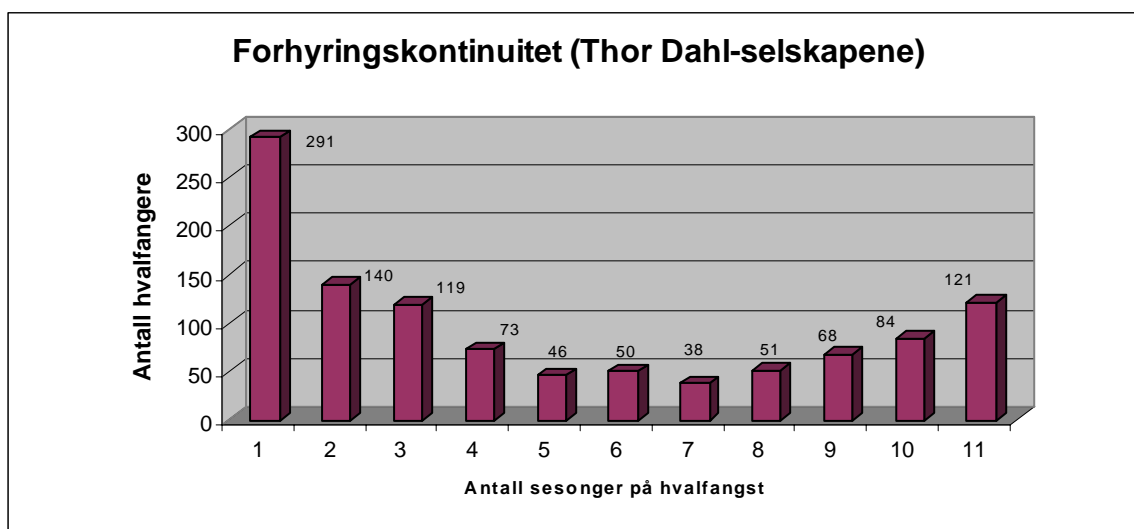
Selv om ungdommen som hadde vært på hvalfangst muligens ikke var ”tapt for bygdesamfunnet”, er det klart at ikke alle kunne finne sitt utkomme i landbruket. Bondesønner uten åsetesrett vil være den mest sannsynlige representant for denne gruppen. Hvalfangsten kunne her virke som et springbrett bort fra en næring der de

¹⁰⁷ Tønnessen 1969: 269

¹⁰⁸ O.Brox, *Avfolking og lokalsamfunnsutvikling i Nord-Norge*, Bergen 1971: II-12

hverken hadde en fremtid på det bruket de kommer fra eller på et annet bruk de kunne skaffe seg. Aktørene hadde dermed valget mellom å gå inn i jordbruket etter noen hvalfangsts sesonger – dette er da kategori 1 – eller å satse på noe helt annet etter hvalfangsttiden.

Dette siste spørsmålet måtte selvsagt de fleste hvalfangerne på ett eller annet tidspunkt stille seg. Selv om enkelte menn var med i veldig mange sesonger, var de færreste hvalfangerne aktive i fangsten yrkeslivet ut. Eksempelvis lå gjennomsnittsalderen for hvalfangerne i ”Kosmos IP”-ekspedisjonene mellom 32,8 og 33,6 år i sesongene 1937-1939. For AS Rosshavets ekspedisjon ”S.J.C. Ross” var tallene for sesongene 1936-1939 omtrent like, mellom 30,8 og 32,3 år. I begge tilfeller var det mange hvalfangerne som ble forhyrt i flere sesonger sammenhengende. I Figur 6 er det gitt en oversikt over forhyringskontinuiteten, i dette tilfelle eksemplifisert ved situasjonen i Thor Dahls selskaper. Den viser antall sesonger – maksimalt elleve – som hver enkelt hvalfanger var forhyrt i disse selskapers ekspedisjoner.

Figur 6: Mannskapenes forhyring i Thor Dahl-selskapene mellom 1928 og 1940¹⁰⁹

Resultatene er tydelige, men trenger noen tilleggskommentarer. For det første var det hver sesong hvalfangerne som begynte i næringen som messegutt eller lignende. Disse vil mot slutten av perioden ikke ha kunnet opparbeide seg lang forhyringstid, derfor er de første gruppene antagelig overrepresentert. For det andre er det ikke gitt at hvalfangerne sluttet med fangsten selv om de sluttet å delta i Thor Dahls ekspedisjoner. Også denne skjevheten vil føre til at antallet hvalfangerne med få sesonger mest sannsynlig har vært lavere enn analysen

¹⁰⁹ TD, Mannskapskartotek

gjengir. Men til tross for disse faktorene er bildet klart. En rekke mannskaper deltok bare en eller to sesonger, deretter forlot de næringen. Samtidig var det mange hvalfangere som lot seg forhyre sesong etter sesong. Denne påstanden har vært kjent lenge, uten at det har blitt dokumentert med tall. Mannskapskartoteket fra Thor Dahl viser at over 25 prosent av alle registrerte hvalfangere fra Sandar, Stokke og Våle i mellomkrigstiden hadde en fartstid på ni år eller mer. For andre selskaper var situasjonen antagelig den samme. Mannskapslistene viser også hos Kosmos-selskapene og AS Rosshavet et lignende bilde.

Bilde 4: Grisepasser på flytende kokeri

Foto: Hvalfangstmuseets fotoarkiv

På ett område ble næringskontakten mellom jordbruk og hvalfangst til og med manifestert på fangstfeltet – og selv om betydningen er heller perifær, er denne kombinasjonen et illustrerende eksempel for hvalfangernes hverdag. Landstasjonene i Sydishavet hadde som regel nemlig noen husdyr til personlig forbruk. Nils Anders Skisaker, selv bondesønn fra Tjølling, beskriver ”gårdsbesetningen” ved stasjonen New Fortuna Bay i 1911:

”Jeg har idag været en tur oppe i ’menageriet’ som det kaldes – fjøset altså. Stor bygning svære og praktiske anlæg endel opsat isommer. I selve fjøset findes to kuer to stutonger en liten kalv – og hesten. Derfra kan vi gaa ut i grisehuset et stort lyst rum ialt tretti avdelinger. Her skrikes, balures og tørneres i vilden sky. Det var i alt seksti

stykker i alle størrelser. Saa har vi 30 høner og hane, som sender sine velkjendte og hjemlige strofer utover i morgenstunden.”¹¹⁰

Fra de andre landstasjonene på Syd-Georgia finnes det lignende beretninger, også fra de senere sesongene. Gryviken hadde således mellom 40 og 50 griser, geiter, kyr og hester¹¹¹. I tillegg fantes det forsøk på å etablere pelsdyrnæring i tilknytting til landstasjoner, men denne planen ble ikke vellykket gjennomført. Forholdene på de flytende kokeriene var litt mer beskjedne, men noen griser tok de fleste med for å kunne slakte dem etter hvert.

4.1.2 Den indirekte sammenhengen

”De inntekter som gjennom denne næring flyter inn i statskassen, i de kommunale kasser og først og fremst inn i hjemmene, lar sig ikke måle helt nøyaktig, men det dreier sig om beløp som det norske samfund knapt kan undvære.”¹¹²

Som tittelen antyder rommer denne oversikten ulike aspekter som har interesse for forholdet mellom hvalfangsten og jordbruket utover den personlige deltagelsen. De enkelte punktene vil gjelde med varierende styrke, flere av dem har en mer kollektiv betydning enn den direkte personlige økonomiske.

1. Landbrukets leveranser til hvalfangstekspedisjonene

Når mange tusen mann ombord i hvalfangstflåten skulle være på feltet i flere måneder – og mulighetene for suppleringsleveranser i løpet av fangstsesongen var sterkt begrensede – er det selvsagt nødvendig med store mengder av både proviant og utstyr. Fra perioden før første verdenskrig beretter Hoffstad:

”Hvalfangerflåten trengte store kvanta jordbruksvarer til sin proviantering. Hvalfangerflåten hadde jo ingen sjanse til suppleringsleveranser på fangstfeltet. Disse innkjøp foregikk for en stor del ved direkte leveranser fra bøndene. Denne handel kom naturlig nok særlig bøndene i Sandherred til gode, men Tjølling, Hedrum, Stokke og Andebu var også med i leveransene.”¹¹³

¹¹⁰ D.I. Børresen, Bondegutt i Sydishavet, i: *Sophus (Larvikmuseenes årbok) 2003*: 4-5

¹¹¹ Hart 2001: 182

¹¹² Høire i Vestfold, *Hvalfanger – hvad velger du?*, Tønsberg 1937: 6

¹¹³ A. Hoffstad, *Sandefjord – Byen vår*, Sandefjord 1974: 66

Dette endret seg heller ikke i mellomkrigstiden. Behovene økte tvert imot. Det vestfoldske landbruk var forståelig nok interessert i å kunne dekke så mye som mulig av denne etterspørselen. I et forholdsvis lite fylke som Vestfold vil det geografisk sett for de fleste være gode muligheter for å levere til hvalfangstflåten i den nærmeste byen. Sandefjord, Tønsberg og Larvik kunne derfor være et aktuelt marked for de omliggende herredene. Men fangstekspedisjonens behov for leveranser fra primærsektoren var ikke bare begrenset til mat, blant annet trengtes det mye trelast til legging av et beskyttende plankedekk på flenseplanet. Fred. Dahl Andersen fra bedriften Alfr. Andersens mek. Verksted og Støberi A/S i Larvik anså hvalfangstselskapenes innkjøp således som redning i begynnelsen av 1930-årene: ” Vi kan vel si at det var våre leveringer til hvalfangstflåten som var grunnlaget for vår virksomhet i denne periode, men endel broer ble også levert.”¹¹⁴

Det fantes i tillegg til leveransene fra landbruket til hvalfangstekspedisjonene også salg den omvendte veien, om enn i mindre grad. Denne avsetningsmulighet for hvalfangstens produkter var imidlertid kjennetegnet av en mindre individuell handel, omsetningen gikk gjennom ulike forhandlingsledd. Tønsberg Blad kunne berette om landbrukets interesse for de nye innsatsfaktorene:

”Som nævnt igaar har Vestfold landbruksselskap nedsat en komite til at utrede spørsmålet om en bedre utnyttelse i landbruket av hvalfangstens biprodukter – kraftfôr og guano.”¹¹⁵

Hvalkjøttet kunne også få sin anvendelse, for det meste som innsatsfaktor i pelsdyrnæringen – revegårdene brukte det som tilleggsfôr. I Sandar ble det ifølge jordbrukstelingen i 1939 brukt over 48 tonn hvalkjøtt til dette formål, i Stokke var mengden litt over fem tonn. Sammenlignet med den totale fangsten og produksjonen er dette selvsagt beskjedne kvanta, men for de aktuelle leverandørene var pelsdyroppdretterne sikkert en viktig avsetningsmulighet. I all hovedsak kom dette kjøttet fra fangsten utenfor den norske kysten. Kjøttproduksjonen i Antarktis, også for menneskelig konsum, kom i gang før krigen, men spilte en liten rolle i det totale bildet.

¹¹⁴ G.Chr. Wasberg, *Larvik i motgang og vekst*, Larvik 1963: 359

¹¹⁵ T.B., *Hvalfangsten og landbruket*, 08. januar 1926

2. Hvalfangstnæringens økonomiske ringvirkninger

I tillegg til de leveransene hvalfangstekspedisjonene mottok direkte fra landbruket, måtte de kjøpe varer og tjenester også fra andre bransjer – i første rekke dreide det seg om oppdrag ved verft til både nybygging av hvalbåter og til reparasjon av den eksisterende flåten. Kokeriene ble bygget ved utenlandske verft, men reparasjoner kunne også verftene i Vestfold – hovedsakelig Framnæs mek. Verksted og Kaldnes mek. Verksted – ta seg av. Denne kategorien utgjorde store deler av selskapenes utgifter, pengene ble på denne måten tilført næringslivet i regionen. Mellom 1920 og 1939 utførte således Framnæs mek. Verksted nybygginger og reparasjoner for til sammen 29.629.260 kroner¹¹⁶. For Kaldnes mek. Verksted var den tilsvarende summen 32.133.671 kroner¹¹⁷. Dermed ble det skaffet arbeidsplasser, noe som igjen kom landbruket til gode på flere måter. For det første etterspurte arbeiderne ved bedriftene og familiene deres landbrukets produkter, slik for eksempel Johnsen påpeker:

”Også landbruket har høstet stor fordel av hvalfangsten, som i årenes løp har vært en god avtager av dets produkter, ikke bare direkte, men i enda høiere grad derved at hvalfangsten har skapt en stor og kjøpedyktig befolkning vidt utover i bygd og by.”¹¹⁸

For det andre etterspurte bedriftene arbeidskraft, slik at det eksisterte alternative sysselsettingsmuligheter om sommeren for bøndene. I sommermånedene kunne arbeidskraftbehovet i Sandars største industrielle bedrift komme opp i 1200-1400 mann¹¹⁹. Sistnevnte faktor er imidlertid også et eksempel på at påvirkningen fra hvalfangsten ikke nødvendigvis måtte være positiv: siden antall arbeidsplasser økte, ble det mer konkurranse om arbeidskraften. Riktignok økte også folketallet – ikke minst på grunn av tilflytting til fylket – men arbeidskraftmangel kunne oppstå likevel:

”Jordbruket må nemlig her i større grad enn ellers i landet konkurrere med andre næringer om arbeidskraften, spesielt med hvalfangsten og skipsfarten. For tiden er

¹¹⁶ KCCH. Norges Hvalfangstforbund, *Reparasjoner og Nybygninger*, Eske 8 Saksarkiv P-R

¹¹⁷ *ibid.*

¹¹⁸ Johnsen 1954: 657

¹¹⁹ Røer 1947: 760

mangelen på arbeidskraft uten sammenligning det vanskeligste spørsmål å løse for jordbruket”¹²⁰.

Antagelig er dette et problem som er mer utbredt etter den annen verdenskrig, men med hvalfangstens gode fortjenestemuligheter kunne nok jordbruket få problemer også før krigen. Dette gjaldt spesielt i hvalfangstens gode år før 1930 og etter 1934, når alternativkostnaden ved ikke å delta i fangsten ble særdeles høy i forhold til lave jordbrukspriser og -lønninger.

3. Aksjer innen hvalfangstselskapene

I motsetning til Svend Foyns tid var det i mellomkrigstiden nesten umulig å starte et hvalfangstselskap som enkeltmannsforetak. Det finnes eksempler for at dette har skjedd, men som regel var det nye selskap avhengig av flere investorer. Ved etablering av hvalfangstselskaper ble det derfor foretatt tegning av aksjekapital i det planlagte selskap. Som regel – ikke minst etter at et annet selskap returnerte med vellykket resultat – var det ingen store vanskeligheter med å få publikum interessert i nytegning av aksjer. Siden emisjonene var åpne, kunne teoretisk sett også aktører fra landbrukssektoren bidra med kapital til hvalfangstselskapene. Selv om ikke alle ekspedisjoner hadde økonomisk suksess ble avkastningen fra mange av selskapene eventyrlig gode – det er dermed rimelig å anta at mange av de gårdsbrukerne som stilte kapital til disposisjon ikke angret på den avgjørelsen. I hvilken grad en slik kapitalinvestering faktisk har skjedd er vanskelig å si, uansett har det nok vært små beløp – men det finnes eksempler som viser at i det minste eiere av større bruk kunne være interessert i å hjelpe et nytt selskap med å få den nødvendige kapitalen samlet. Således viser aksjeprotokollen fra 11.12.1903 fra selskapet ”Ørnen” at det var minimum to andelseiere som også var involvert i jordbruket:

”Gårdeier I.M. Osmundsen⁸, Kodal, Sandefjord [...] a.n. 131-156. [...] Skipsreder, gårdbruker K. Nilsen, Berevader, Kodal, Stokke, Sandar : a.n. 186-195”¹²¹.

Ved senere emisjoner må det antas at det totale beløpet som foretaket trengte var for stort til at landbrukets aktører kunne spille en vesentlig rolle. Men selvsagt var det mulig å

¹²⁰ J.Sætherskar, *Det norske næringsliv*, Bergen 1949: 90

¹²¹ H. Bogen, *Aktieselskabet ”Ørnen”*, Sandefjord 1953: 22

kjøpe aksjer i hvalfangstselskaper også ved senere anledning – og deres popularitet kan tyde på at også den ene eller andre gårdbruker investerte litt i slike aksjer. I alle fall ser det ut til at det ikke var mangel på hverken interesse eller kunnskap – hvis man skal tro avisartikkelen som beskriver situasjonen i Vestfold i 1929:

”Hvadenten man staar overfor en kjøbmand, en gaardbruker, ja en skolelærer eller kirkesanger, saa er han godt inde i denne materie. De har alle sammen et ’papir’ som de er interessert i.”¹²²

4. Hvalfangstselskapenes betydning for kommunene

Skatteinntekter fra hvalfangerne og ikke minst fra hvalfangstselskapene må antas å ha styrket de respektive kommuners økonomi i ikke ubetydelig grad. Disse inntektene kunne kommunen anvende etter behov for alle innbyggernes beste – dette kom dermed også landbrukerne til gode. Som regel fantes det dessuten en tydelig sammenheng mellom aktiviteten i hvalfangstnæringen og kommunenes skattøre. For herredet Hedrum kunne man således lese i avisen:

”Hvorledes stillingen vil bli fremover, vil ikke alene bero på den økonomiske stilling i sin almindelighet, men særlig på hvalfangsten og stenindustrien. Det er hvalfangsten som har bevirket at skatteprocenten har kunnet nedsettes, og hvis hvalfangsten slår feil, vil nok skatteprocenten komme til å stige.”¹²³

Lignende vurderinger finner man også for mange andre herreder. Særlig tydelig ble dette i forbindelse med opplagsåret. Siden inntektsgrunnlaget ble redusert for mange skatteyttere, falt også de innbetalte skattebeløp.

5. Valg av produksjonsmønster

Dette punktet er i mindre grad knyttet til den økonomiske betydningen hvalfangsten hadde for jordbruket. Derimot tar det opp de mulige innvirkningene yrkeskombinasjonen landbruk-hvalfangst kunne ha for produksjonsmønsteret i de enkelte herredene. Med en

¹²² Morgenbladet, *Et besøk i hvalfangerdistriktene*, 29.06.1929

¹²³ T.B., *Hedrum*, 31.12.1930

stor del av den mannlige arbeidskraften fraværende nesten tre fjerdedeler av året kunne det være tenkelig at gårdens produksjon ble mindre arbeidsintensiv. Dette kunne skje enten ved en omlegging av produksjonen eller en økt kapitalinnsats ved maskinkraft. I forhold til årets arbeidssyklus – der mennene var borte frem til mai – kunne man eventuelt forvente at dyrkingen av ulike slag ble tilpasset denne situasjonen. Fra Sandar finnes det for eksempel følgende opplysning:

” I mange år har jordbruket vært innstilt på å skaffe poteter og grønnsaker til den store hvalfangerflåten som hver høst skal rustes ut før den går sørover til fangstfeltene i Antarktis. Det er store mengder som skal til. Byene krever òg sitt. Av denne grunn er det blitt til at mange gardsbruk nå blir drevet som grønnsakgartnerier. Kontraktdyrking av erter, bønner og andre grønnsaker er blitt utvidet mye i de siste åra og gir en god inntekt.”¹²⁴

Mulig ville det også være at man satset mer på innleid arbeidskraft og dermed opprettholdt det gamle produksjonensmønster.

6. Andre aspekter

Ved siden av de nevnte punktene finnes det flere andre som også preget forholdet mellom hvalfangsten og landbruket. Selv om mange hvalfangere eide hus eller gård, var det også mange som bare leide et sted å bo. Muligheten til å leie ut til hvalfangerne og deres familier var ikke bare gitt i Sandefjord eller de andre byene – også i de omliggende herredene var det et marked for utleie. I mange tilfeller var det en ekstra inntektskilde for bønder som hadde ledig husrom på gården. I den store sammenhengen har sikkert dette spilt en mindre rolle, men for den enkelte aktør kan det ha vært en nyttig biinntekt. Spesiell interesse må dette ha hatt i tilflyttingsområdene som for eksempel i Sandar. Folketellingen fra 1930 oppgir at 31,26 prosent av alle hvalfangerne i Sandar bodde i en leilighet eller et hus de ikke eide selv. For Stokke og Våle var de respektive tallene noe lavere, nemlig 21,92 og 19,19 prosent. I Sandar og Stokke var dessuten tre prosent av alle hvalfangere oppført som ”losjerende”. I Våle utgjorde denne gruppen til og med fem prosent.

¹²⁴ Røer 1947: 759

4.2 Problemstillinger

”Men en fremstilling utformet utelukkende ut fra dette økonomiske synspunktet, ville ikke kunne ta tilbørlig hensyn til den merkelige dobbeltkarakteren som særkjenner hvalfangst-næringen. Mens de øvrige fangstnæringene, som f.eks. saltvannsfiskeriene, i regelen bare går ut på fangst i egentlig forstand og overlater omsetningen til en annen næringsgruppe, handelens menn, eller skaffer til veie råstoff for andre næringer, som fiskeindustrien, inngår både foredlingen av råstoffet og omsetningen av produktene i hvalfangsten som næring. Det økonomiske synspunkt ville måtte konsentrere seg om dette industrielle og kommersielle aspekt ved den, Men det fundamentale i den er selvsagt selve fangsten. Og her er et synspunkt, som er av underordnet betydning ved det økonomiske aspektet, av dominerende interesse, – det tekniske.”¹²⁵

Når et emneområde er mer eller mindre uoppdaget – og dermed ubehandlet – av den historiske forskningen, er det nesten uråd å krystallisere ut én problemstilling. I forgrunnen står riktignok det økonomiske aspektet i analysen av hvalfangstens betydning for landbruket, men i konfrontasjon med faktaene vil en også være nødt å gå inn på andre spørsmål. Derfor opererer denne avhandlingen med flertallsformen og snakker således om *problemstillinger*. En av disse er gitt ved at materialet først må ordnes slik at man etterpå ved en deduktiv tilnærming kan prøve å sannsynliggjøre enkelte hypoteser. Det er imidlertid mulig å skissere noen hovedlinjer avhandlingen kommer til å følge.

- i. Ett interessant spørsmål er knyttet til omfanget av yrkeskombinasjonen mellom hvalfangst og landbruk. Det kritiske element er antall deltagere i hvalfangsten som også hadde forbindelser til landbrukssektoren. På dette planet er avhandlingen derfor primært empirisk ved at det forsøkes estimert et tallmessig anslag. Ved siden av det rent kvantitative synet er selvsagt også den kvalitative dimensjonen interessant. Sentrale punkter her er for eksempel eiendomsstrukturen – og dermed en analyse av hvordan engasjementet i de ulike næringene fordelte seg over tid – og lønnsforholdene.
- ii. I tillegg til den mer deskriptiv-analytiske undersøkelsen kommer et komparativt element med tre ulike aspekter. For det første sammeligningen mellom de tre nevnte herredene, for det andre sammenligningen med andre landsdeler og for det tredje et forsøk på å se yrkeskombinasjonen hvalfangst-landbruk i kontrast til såvel andre yrkeskombinasjoner som til den kombinasjonsløse utøvelsen av yrker.

¹²⁵ E.N.Brekke, *Hvalfangst fra steinalder til motoralder og litteraturen om den*, Upublisert: 36

- iii. Som et siste element kommer noen av de nevnte indirekte aspektene med i analysen. Delvis vil disse grense til problemstillinger i de første tre punktene, delvis vil de grense mot det mer generelle problemkomplekset ”hvalfangstens betydning for økonomien og for de individuelle aktørene”.

Innenfor hvert av disse punktene kan det stilles et utall spørsmål, avhandlingen tar ikke sikte på å besvare alle, men vil heller trekke opp viktige linjer og sannsynlige hypoteser. De følgende avsnitt tar opp disse linjene mer detaljert.

4.2.1 Yrkeskombinasjonens omfang

”Hvor mange av de ni tusen hvalfangere som har vært paa feltet iaar, er norsk bondeungdom, det vet jeg ikke, men jeg vet, at det er mange.”¹²⁶

Den maksimale grensen for antallet aktører som drev jordbruk samtidig i kombinasjon med hvalfangst er gitt ved det totale antall mannskaper i en gitt sesong. Men siden mange hvalfangere ikke drev et gårdsbruk eller småbruk samtidig med fangstaktiviteten, vil det faktiske tallet ligge betydelig lavere enn den teoretiske overgrensen. Tallet på utøvere av yrkeskombinasjonen i ordets egentlige betydning (det vil si samtidig engasjement, gruppe to ovenfor) kan riktignok estimeres forholdsvis korrekt, men dets nytte er til gjengjeld mer begrenset. Vanskeligere blir det å finne antallet hvalfangere som var engasjert i eller knyttet til landbruket på et tidspunkt som ikke kan betegnes sammenfallende med forhyringen. For spørsmålet om hvalfangstens betydning for landbruket er dette tallet imidlertid av større betydning fordi man her kan forvente en bredere virkning over tid. Ved siden av å bestemme det antallet hvalfangere som drev ”ekte” yrkeskombinasjon vil det altså være viktig å finne et estimat for hvor mange som kom fra en gård eller som kjøpte seg gård etterhvert som de avsluttet fangstengasjementet – altså fordelingen på de tre kategoriene som ble skissert i begynnelsen av dette kapitlet.

Omfanget av yrkeskombinasjonen har selvsagt variert i ulike deler av Vestfold – men det er ikke gitt at denne variasjonen var proporsjonal med variasjonen i deltagelsen i fangsten generelt. Således er det tenkelig at enkelte herreder hadde større forekomst av kombinasjonsyrker enn andre både absolutt og relativt. Denne muligheten gjelder begge veier – hvilket betyr at det ikke nødvendigvis måtte være størst antall og andel yrkeskombinasjoner

¹²⁶ Nationen, *Tilbake til gaarden*, 12. april 1930

i de herredene der det ble forhyrt flest hvalfangere. Omvendt er det heller ikke opplagt at det i de herredene som hadde mest aktivitet innen landbruk også ble forhyrt flest hvalfangstbønder.

I denne sammenheng må man også stille spørsmålet om hvor grensen for kombinasjonsyrker går. For hvalfangstens vedkommende er dette lett å avgjøre, hadde man fått hyre og var gått om bord, var man hvalfanger. Det fantes riktignok også folk blant de forhyrte i hvalfangstrederiene som istedenfor med hvalfangst drev med transport eller tankfart, men dette var heller unntaket. I den store sammenhengen kan man se bort fra dette. Dessuten er det ved hjelp av mannskapslistene som regel mulig å ekskludere disse fra analysen der det er ønskelig. For jordbruket er det derimot vanskeligere å bestemme en nedre grense der det er forsvarlig – og ikke minst, interessant – å regne vedkommende aktør som en yrkeskombinerer. Således hadde nok de aller fleste mulighet til å dyrke noe til eget forbruk, men ikke alle villahager – som for eksempel er med i jordbrukstillingen fra 1939 – kan gi grunn til å snakke om engasjement i landbrukssektoren. Alle bruk under to mål er derfor i denne avhandlingen ansett som enten hobby eller til eget forbruk. Dermed er det ikke sagt at ikke en hvalfanger kan ha kjøpt seg et småbruk til hobbyformål. Men noe større betydning i forbindelse med fangsten har ikke disse tilfellene hatt, ei heller kan betydningen for landbrukssektoren ha vært av større omfang. Denne nedre grensen kan selvsagt diskuteres, og hvem som var en bonde, eller eventuelt bare en småbruker, eller ingen av delene, var allerede i samtiden omstridt eller i det minste uklart:

”Informanten ramser opp flere av yrkesgruppene på hvalfangst og sier at kanskje satt kona hjemme med ei ku, en gris eller ’noen få hønseskråttær’. Man kan ikke kalle det bønder i den forstand.”¹²⁷

I folketellingen fra 1930 ser det imidlertid ut til at det har eksistert en noenlunde enhetlig oppfatning om hvor grensen mellom et *småbruk* og et *gårdsbruk* ligger. Skillet ble satt ved en størrelse på 35 mål innmark.

4.2.2 Kvalitative aspekter

”Hvad spesielt fangstfolk angår, er det min erfaring at vi her i Vestfold eier førsterangs mannskaper til utrustning av en hvilken som helst fangstflåte og det har derfor forbauset mig at man har funnet sig tjent med å søke land og strand rundt efter folk og endog medbragt folk der er uten ethvert kjennskap

¹²⁷ HAM – Informant 90 – Sandefjord 1978

så vel til skibsfart og til hvalfangst. Sannsynligvis har dette vært uhyre billige og nøisomme folk. Man har sikkert hørt om den snilde bondemannen fra et av våre innerste dalfører, der åpent gav uttrykk for sin forbauselse da han fikk vite at han foruten hyre også skulde ha part. Og der har vært mange av den sort på hvalfangst.”¹²⁸

Overrettssakfører Hagemann fra Tønsberg hadde riktignok et morsomt poeng med sin historie om bonden fra de innerste dalførene. Men spesielt troverdig er den ikke. Den store interessen for å skaffe seg hyre i hvalfangsten kan nemlig ikke forklares uten å nevne avlønningen som hovedfaktor. Eventyrlyst og tradisjoner spilte sikkert en rolle, men det er meget sannsynlig at fortjenstemulighetene var *primus motor* bak den veldige oppslutningen. Man kan gå ut fra at lønssystemet var godt kjent blant de forhyrte. Hvor stor denne fortjenstemuligheten var – og ikke minst, sammenlignet med alternativverdien av arbeidskraften – er det riktignok til en viss grad blitt undersøkt før. Denne avhandlingen skal likevel gå inn på lønsspørsmålet, ikke minst fordi det kan tenkes at det eksisterer en del myter og feilestimer rundt denne tematikken.

Av større interesse er det imidlertid å få klarlagt hva disse pengene ble brukt til – særlig i forhold til landbruket. Når man ser på gjeldsgraden i landbrukssektoren på begynnelsen av 1930-tallet (Figur 7) er det påfallende at de fleste av Vestfolds herreder – og dermed Vestfold som helhet – ligger på en høyere gjeldsgrad enn landsgjennomsnittet¹²⁹. Analysen omfatter riktignok kun eneervervsbønder, slik at biervervsbruk ikke er med i de detaljerte tabellene, men for denne gruppen er det blitt

” [...] foretatt en beregning over størrelsen av deres formue og gjeld, for så vidt denne deres binæring angår, slik at det fremlegges en samlet oppgave for alle jordbrukende personer”.¹³⁰

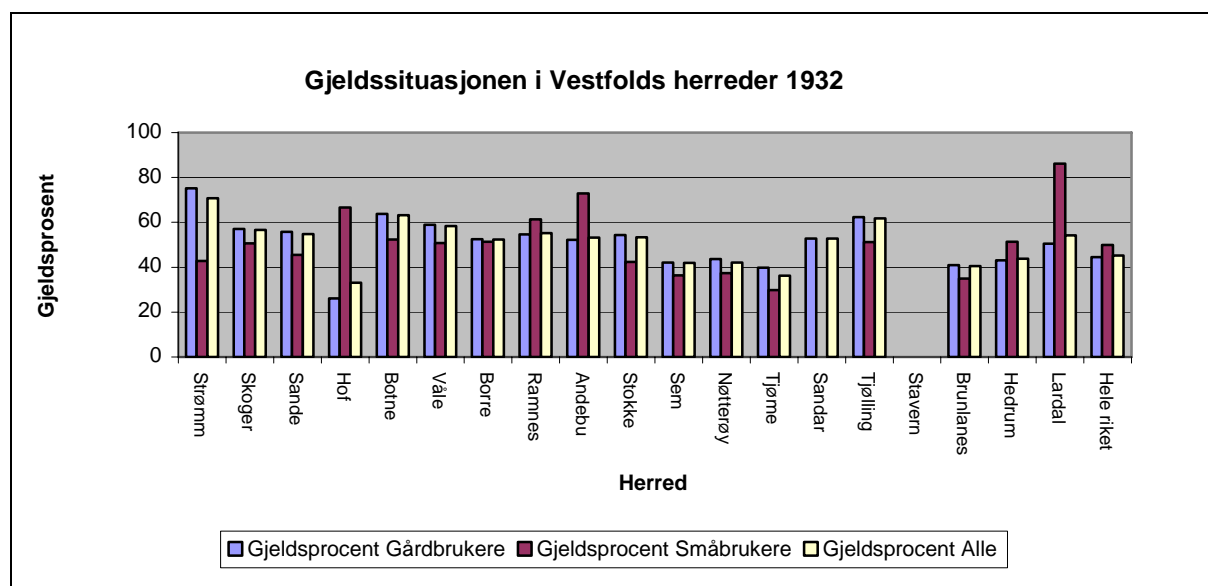
Denne observasjonen står i motsetning til det man kunne forvente i et fylke der mange bønder må ha hatt god tilgang på kontanter gjennom part og hyrer samt salg av landbruksprodukter til hvalfangstselskapene. Men det kan også tenkes at nettopp denne rimelig sikre tilførsel av kapital kan ha oppmuntret bøndene til å ta opp lån. Med hvalfangstinntektene ville det i så fall vært lettere å betjene renter og avdrag på lånene – noe som skulle tilsi at det forekom relativt

¹²⁸ S.B., *Forhyringen til hvalfangsten*, 08. mars 1932

¹²⁹ NOS IX.18 1932: 62

¹³⁰ *ibid.*: 1

færre tvangsauksjoner i de herredene der hvalfangst utgjorde et kombinasjonselement, sammenlignet med heredene der dette ikke var tilfelle.

Figur 7: Oversikt over gjeldsgraden i Vestfold 1932

I motsetning til Finnmarksfangsten var bøndene som deltok i den pelagiske Sydhavsfangsten hjemme om sommeren, slik at onnearbeidet i stor grad kunne blitt gjennomført med bonden selv tilstede. Allikevel var dette ikke automatisk gitt, tilbakekomsten varierte fra år til år. Dessuten måtte gården drives også de månedene eieren – og eventuelt hans sønner – var borte. I denne situasjonen er det flere tenkelige scenarier; det mest vanlige var kanskje at hvalfangernes kone stod for driften om vinteren, eventuelt med hjelp av hjemmeværende barn eller (sviger-)foreldre, men det ville også ha vært mulig at gården kunne drives med innleid hjelp. Indikasjoner på at dette har funnet sted refereres det til flere steder:

”Mye tyder på at hvalfangerhusholdene som hadde god økonomi leide hjelp i større grad enn andre kyststrøk hvor det ikke var så høye inntekter utenfra. På Hvaler sank antallet tjenestefolk fra 1900-1930, mens det på Veierland økte.”¹³¹

Selv om disse utsagn tyder på at innleid arbeidskraft ikke var noe ekstraordinært, må det ha vært en grense for lønnsomheten. I de tilfeller der gården måtte klare seg uten hjelp utenfra vil det være naturlig å anta at produksjonen ble innrettet etter dét – for eksempel ved at man begrenset arbeidsintensive produksjoner. Like så kunne manglende arbeidskraft ha blitt

¹³¹ Haugen 1992: 107

kompensert ved en økt mekanisering i driften. Også her vil det finnes en naturlig lønnsomhetsgrense for investeringer, men ved tilstrekkelig kapital fra hvalfangsten er det mulig å forestille seg en senking av denne terskelen. Et interessant spørsmål er således om det fantes signifikante forskjeller i mekaniseringsgraden på de ulike brukene – alt ettersom enheten hadde ekstrainntekter fra hvalfangsten eller ikke.

Et annet viktig moment i analysen er eiendomsstrukturen – både størrelsen av eiendommen og alderen ved overtagelsen er interessante aspekter. Var hvalfangerne med velfylte lommebøker ute etter å få kjøpt store gårdsbruk, eller ble det lagt mer vekt på mindre bruk som konen kunne stelle med? Hvor mange sesonger var de unge med før de kunne kjøpe seg et eget bruk? Hva skjedde med gårdsprisene i et regionalt marked som fikk betydelige tilførsler av kapital utenfra?

4.2.3 Komparative tilnærminger

”Når krisen slo sterkest ut i Norge, kom det av at inflasjonen varte lengst og var størst hos oss, og at vi hadde en egenartet jordbruksstruktur med mange små bruk som måtte ha inntekter utenom gårdsdriften. Da denne fortjenesten mer eller mindre sviktet, skapte det spesielle vansker for enkelte deler av norsk jordbruk.”¹³²

Det er lite sannsynlig å anta at yrkeskombinasjonens karakteristika skulle oppvise noen større grad av homogenitet innenfor fylkets grenser. Man kan enten forvente en avtagende tendens i hyppigheten lenger inn i landet og lenger bort fra hovedbyene Sandefjord og Tønsberg der de fleste hvalfangstselskapene hadde sitt hovedsete eller forhyringskontorene, eller tvert om en økende interesse for biinntekter i marginale strøk. Alternative yrkeskombinasjoner kan også ha bidratt til at tilbøyeligheten til å søke etter hyre i hvalfangsten ikke var like utpreget i alle herreder. For eksempel er det sannsynlig å anta at kombinasjonen jordbruk-skogbruk kan ha hatt større betydning i innlandsbygdene. Sjøfarten derimot kan for Tjømes og Nøtterøys vedkommende tradisjonelt ha spilt en viktigere rolle som kombinasjonsyrke med jordbruket enn hvalfangsten.

Landbruket ble som de fleste andre næringer rammet av ulike kriser i mellomkrigstiden. Derfor kunne det være interessant å sammenligne krisens forløp og resultater i Vestfold med de andre fylker som ikke hadde hvalfangstens inntekter å falle tilbake på. En rimelig antagelse kunne som nevnt være at antall tvangsauksjoner i Vestfold lå på et relativt lavere nivå enn i

¹³² Ø. Hveding, *Landbrukets gjeldskrise i mellomkrigstiden*, Oslo 1982: 39

resten av landet. I denne sammenhengen er det imidlertid et interessant spørsmål om hvordan Vestfolds landbruk reagerte på de årene der krisen også rammet hvalfangsten.

Denne avhandlingen vil ikke kunne svare på alle de her skisserte spørsmålene, men den vil forsøke å ta opp de vesentlige punktene så langt kildemateriale tillater det.

4.3 Lønn for strevet

”Hvalsyken får man ved å lese av sikkets humørtermometer – sekretærens daglige oversikt over antall fangne hvaler og produserte fat olje dagen før.”¹³³

Interessen for å ta hyre i hvalfangsten kan ha hatt mange motiver, blant disse står sikkert fortjenestemuligheten i en særstilling. Arbeidet var hardt og slitsomt, dersom fangsten var god jobbet kokeri- og hvalbåtmannskapene ikke etter tariffavtalers arbeidstidsbestemmelser men etter behov. Det er dessuten tvilsomt om forholdene på ekspedisjonene ville kunne passert arbeidsmiljøloven om den hadde eksistert allerede på dette tidspunktet. Kokeriene var ofte en farlig arbeidsplass – arbeidsulykker forekom hvert år, av og til med dødelig utgang. Heller ikke de hygieniske forhold om bord i mellomkrigstiden kan betegnes som tilfredsstillende fra et objektivt standpunkt. I tillegg til disse momentene og det harde fysiske arbeidet kom den psykiske belastningen hvalfangerne ble utsatt for. Ved siden av en viss monotonitet i arbeidsoppgavene spiller også avstanden hjemmefra og det lite vennlige klima i Antarktis en viktig rolle i denne sammenheng. Det er derfor ikke urimelig å forvente – og heller ikke overraskende å finne – at fortjenestemulighetene i hvalfangsten må ha tilbudt en kompensasjon for disse faktorene. Lønnsnivået i hvalfangsten har derfor ikke uten grunn ligget over det en kunne tjene ved å arbeide i land. Allikevel er det noen punkter som en må ta hensyn til når man analyserer spørsmål knyttet til lønnen.

For det første må lønn alltid bedømmes i et alternativkostnadsperspektiv. Spørsmålet er derfor ikke bare hvor mye man kunne tjene i hvalfangsten, men også hvor mye man ville ha tjent hjemme – og dermed hvor mye man taper ved å la være å delta i en fangstekspedisjon:

”Jamvel dei etter maaten laage lønene no tykjest store for dei som er vant med lita fortenest og ikkje kjenner til kvalfangerlivet.”¹³⁴

¹³³ H. Mjelde, *Hval i sikte*, Bergen 1951: 169

¹³⁴ Den 17de mai, *Fra alle landsens kantar kjem folk strøymande og vil paa kvalfangst*, 03.august 1929

Ideelt sett tar således hver aktør et valg om han skal ta hyre eller ikke på bakgrunn av en helheltsvurdering. I denne vurderingen kan kompensasjonen for de ovennevnte ulempene oppfattes som tilstrekkelig eller utilstrekkelig. Et annet utgangspunkt er det imidlertid dersom aktørene treffer sine valg i en situasjon der alternativkostnaden er veldig høy – fordi alternative arbeidsmuligheter enten mangler helt eller har lav avlønning. I dette tilfellet kan en slik vurdering av kompensasjonen derfor bli mindre viktig. Det er altså ikke nødvendigvis et ønske om profittmaksimering som får bonden til å søke hyre om vinteren, men kanskje heller nødvendigheten av å skaffe ekstrainntekter slik at gården kan holdes i drift – eller i familien. Hvor mange som dro av den ene eller den andre årsaken er det uråd å si. Den anstrengte økonomiske situasjonen i mellomkrigsårene, ikke minst for landbruket, skulle imidlertid tilsi at hvalfangsten kunne fremstå som enda mer tiltrekkende enn det den ville vært i en oppgangstid eller en stabil høykonjunktur^h.

For det andre må man ikke glemme at hvalfangernes fortjenestemuligheter ikke bare besto i de pengene de fikk gjennom deltagelse i en sesongs fangst. To ytterligere faktorer bidro til å gjøre arbeidet i en hvalfangstekspedisjon attraktiv for den enkelte aktør. I sommermånedene trengte selskapene ofte folk til å utbedre og reparere fangstflåten og -utstyret. Verftene og verkstedene i Vestfold bød således på muligheten til å skaffe seg ekstra inntekter. Sannsynligheten for å få en slik jobb i sommerhalvåret var antagelig større dersom man allerede hadde vært ute om vinteren med samme selskap. Dette var antagelig mindre interessant for bøndene, men kunne være en mulighet for småbrukere og deres sønner. Dessuten innebar forhyringen ett år ofte en viss sikkerhet for å komme med på neste års mannskapliste også. Hadde man fått hyre i ett selskap – og ikke vist seg udugelig på feltet – var derfor sannsynligheten stor for å være sikret å få være med neste sesong også – og dermed skaffe seg et mer stabilt inntektsgrunnlag. Ofte kunne man dessuten regne med en progresjon på karrierestigen, slik at man gikk oppover gradene innenfor de mulighetene man hadde om bord.

Hvalfangstens lønssystem skiller seg ut fra mange andre måter å tildele vederlag for arbeidet på. En hvalfangers avlønning besto av to vesentlige deler – hyre og part. Hyren var den stabile delen, den ble betalt hver måned og var kjent på forhånd. Hyren ble dessuten helt eller delvis utbetalt til de hjemmeværende familiene. Dette lønnstrekk hver måned kunne derfor være interessant i et likviditetsperspektiv for å dekke løpende utgifter. Parten derimot var det knyttet større usikkerhet til, og dermed også større forventninger. På grunnlag av ekspedisjonens samlede mengde utkøkt hvalolje ble hvert ekspedisjonsmedlemⁱ tildelt en på

forhånd fastsatt partssats per fat olje. Likeså kunne det forekomme en part for hver sekk hvalmel som ble produsert som biprodukt, men i en helhetlig sammenheng er ikke denne parten av like stor interesse. Ideen bak partssystemet er at man skal stimulere alle deltagerne til å yte maksimalt for å få størst mulig utbytte til selskapet og dermed til hver enkelt. Selv om det kan virke slik at ekspedisjonens suksess avhenger av at skytteren treffer hval, må man ikke glemme at en vellykket sesong ved siden av å skyte hval også ble bestemt av en effektiv opparbeiding av de skutte dyrene. Ved for sen bearbeiding av hvalskrottene kunne oljekvaliteten avta raskt, i verste fall ville hvalen blitt ubrukelig dersom det gikk for mange timer mellom skuddet og den endelige bearbeidelsen. Dessuten var skytteren avhengig av hvalbåtens mannskap og den tekniske beskaffenheten av alt fangstmateriell for å lykkes. Parten sikret derfor at det forelå incitament for alle å bidra til et felles mål – tydeligere enn denne ordningen kan profittmaksimering nesten ikke gjøres. I likhet med hyren gjenspeilet også parten hierarkiet i fangstekspedisjonen, slik at bestyrereren fikk mest og dekksguttene minst. I forbindelse med dette systemet må tre punkter nevnes for å kunne nyansere bildet bedre:

- i. Inntil 1935 fantes det ingen forbindtlige tariffavtaler for hvalfangstnæringen som helhet. Riktignok hadde det i begynnelsen av 1920-tallet vært en periode der man forsøkte å innføre tariffavtaler. Men dette forsøket var ikke vellykket:

”Fra 1924 gikk selskapene igjen mer og mer over til enkeltmannskontrakter; det varte helt til 1935-36 da situasjonen ble helt endret.”¹³⁵

Nivået på hyren og parten kunne derfor variere fra selskap til selskap – riktignok ikke helt vilkårlig, siden hvalfangerne ikke var bundet til ett selskap i mer enn den ene aktuelle sesongen. De kunne derfor søke hyre et annet sted dersom differansen skulle bli for stor. I tillegg til ulikhetene mellom selskapene var det heller ingen enhetlig avlønning innenfor ett selskap. Hyre og part for én arbeider kunne således være forskjellig fra den en annen arbeider hadde latt seg forhyre til. Sett fra et teoretisk økonomisk perspektiv svarer denne individuelle lønnssettingen til den klassiske forestillingen om at hver arbeidstager oppfatter lønnen som alternativkostnad – og trer i uavhengige forhandlinger med arbeidsgiveren for å finne overensstemmelse mellom

¹³⁵ Tønnessen 1969: 114

tilbud og etterspørsel etter arbeidskraft. I praksis fungerte forhyringen på en noe mindre ideell basis, forhyringsagenter tok seg av den jobben, og siden det fantes flere av dem, er det ikke overraskende at størrelsen på hyren og parten pendlet seg inn på et noenlunde likt og felles nivå.

- ii. Samtidig med de første reguleringene på hvalbestanden og tildelingen av kvoter ble også partssystemet lagt under en mer enhetlig styring. Det ble nå beregnet en partssats ut fra den totale mengden hvalolje et selskap var berettiget å produsere. Dermed ble det forsøkt å skape en viss rettferdighet mellom ekspedisjonene, slik at de største selskapene betalte en mindre part per utkøkt fat olje enn de med lavere kapasitet. For den enkelte hvalfanger var det selvsagt sluttresultatet som var av interesse. Til tross for den nominelle nedgangen i partssatsen for de større kokeriene hadde de store selskapene som regel også bedre kapasitet til å fange hele – eventuelt også utover – kvoten. Dermed kan en viss ujevnheter i partsutbetalingen også ha eksistert etter denne justeringen.
- iii. Den skisserte avlønningen gjaldt i hovedsak for hvalfangerne på kokeriene eller landstasjonene. Hvalbåtmannskapene, inklusive skytteren, fikk som regel hvalpart istedenfor part per fat olje. Denne hvalparten ble kun betalt for de hvalene som ble fanget av den hvalbåten man selv jobbet på. I de senere årene, når det fantes reguleringer – med hensyn på kjønn og størrelse – for hvilke hvaler som kunne skytes, ble det ikke utbetalt hvalpart for de individene som ikke oppfylte regulatorens krav. Partens størrelse varierte også her etter stilling om bord, som regel er skytternes satser (og avlønning) ukjente, men i enkelte tilfeller er de blitt tilføyd i mannskapstestene¹³⁶. Dessuten ble ulike hvalarter betalt med forskjellige partssatser, avhengig av hvor verdifull hvalarten var i forhold til oljeproduksjonen – blåhvalen hadde således den høyeste partssatsen. I tillegg til denne hvalparten – som gjorde mannskapene i hvalbåten enda mer avhengig av skytterens evner (noe som kunne virke i begge retninger, de beste skytterne var derfor forståelig nok ettertraktede blant mannskapene) – kunne hvalfangerne i hvalbåtene også få en part per fat olje utkøkt i hele fangstekspedisjonen. Denne lå i så fall betydelig lavere enn den partssatsen kokeriets mannskaper fikk tildelt. Unntaket her var de hvalbåtene som ble satt i som bøyebåter – og dermed ikke primært var delaktig i jakten og fangsten – hvor mannskapene kun fikk en part på grunnlag av ekspedisjonens samlede oljeproduksjon,

¹³⁶ Cf. kapittel 5 for resultater.

altså på samme måte som hvalfangerne på kokeriene. I forbindelse med tariffavtalen i 1935/1936 ble denne ordningen for hvalbåtmannskapene delvis myknet opp, slik at den enkeltes partsutbytte også ble bestemt av den samlede ekspedisjonens resultat¹³⁷. For hvalbåtmannskapene ble det imidlertid ikke betalt overtidstillegg som for hvalfangerne på kokeriene eller landstasjonene.

Avlønningssystemet i sine detaljer var komplisert og etter hvert sammensatt av mange regler, hovedpunktene er imidlertid at utbetalingene var avhengige av både faste og variable deler og at hierarkiet i stillingene lett kunne finnes igjen i satsene for hyre og part. Parten ble utbetalt etter at ekspedisjonene var kommet tilbake fra fangstfeltet. Eventuelle utlegg ble fratrukket – etter hvert fikk de fleste kokeriene et lite vareutsalg om bord, der mannskapene kunne få kjøpt nødvendige ting – og beløpet ble dessuten korrigert for overtidbetaling. Således fikk hvalfangerne en ofte betydelig sum i hendene når de kom tilbake til Norge. Man trenger ikke å lese mye om hvalfangsten før man finner de gode historiene om et lite gjennomtenkt pengeforbruk blant hjemkomne hvalfangere, skytternes eventyrlige avlønninger og deres tilbøyelighet til nye biler. Av større interesse for en økonomisk-historisk betraktning enn disse relativt få spesielle tilfeller er imidlertid de mange som ikke skapte morsomme anekdoter men brukte pengene til livets underhold og investeringer eller sparing.

...
 5) Hinmierung.
 Die Hinmierung der Bordbesatzung war ganz
 von der Stellung abhängen. Man muss
 nicht vergessen, es war ein sehr gutes
 gut gefangen, so dass die Besatzung in
 der Lage war, die Besatzung zu
 füttern. Die Besatzung war sehr gut.
 Die Besatzung war sehr gut. Die Besatzung
 war sehr gut. Die Besatzung war sehr gut.
 Die Besatzung war sehr gut. Die Besatzung
 war sehr gut. Die Besatzung war sehr gut.

Bilde 5: Fra kapteinsrapporten FD Treff III, 1937¹³⁸

I de fleste beskrivelser av hvalfangstens sosiale forhold nevnes også den tilstanden som inntreffer dersom fangsten i en periode foregikk på et lavere nivå, eventuelt stoppet opp på

¹³⁷ Tønnesson 1969: 496

¹³⁸ EDWG, Kapitänbericht FD Treff III : VI Südgeorgien-Fanggebiet bis einschl. 04.Jan. 1937, AO 8

grunn av mangel på hval eller dårligeværforhold – den såkalte hvalsyken. En av de beste skildringene finner man i kapteinsrapporten fra hvalbåten ”Treff III” fra 1937. Kaptein C. Antons vurdering av stemningen om bord er gjengitt i bilde 5: ”Ved god fangst [...] smaker pipen dobbelt så godt, mens [...] i en situasjon der fangsten hviler, smaker det sarte stykke svinekjøtt som lær og den søte honningbrøds-kiven som galle og risinusolje.”

Med bakgrunn i de spesielle avlønningssystemet er dette forståelig: ingen fangst og lav produksjon medførte at parten ikke økte; en av hovedgrunnene til at mange deltok sviktet.

5. Resultater

”På gårdene i Vestfold er ofte bare yngste gutten hjemme med moren – hjelpen, hvis de trenger noen, får de leie, – det lønner sig. Når Ole kommer hjem fra feltet har gården nytte av det, og det er mangt et lite gårdsbruk som hvalfangsten har løftet op av grøften, -- men så lenge sesongen varer er stuene tomme – gatene, bryggene øde, og havnen er så stor og rommelig.”¹³⁹

Noen av de mest sentrale problemstillinger som ble skissert i det forrige kapittel vil i det etterfølgende bli tatt opp og drøftet. De tre innledende spørsmål tjener i denne sammenheng som en rød tråd gjennom kapitlet. Først foretas en kvantifisering på omfanget av yrkeskombinasjonen i mellomkrigstiden. Deretter undersøkes de finansielle aspekter ved hvalfangsten og landbruket. Viktige elementer i denne sammenheng er avlønningen og alternative fortjenestemuligheter og –nivå. Dessuten analyseres i hvilken grad de opptjente pengene ble brukt til investeringer i landbruket. Til slutt tas det opp ulike andre emner i tilknytning til problemkomplekset næringskontakter og deres konsekvenser: bøndenes engasjement i hvalfangstselskapene gjennom aksjer, gjeldskrisen og produksjonsmønsteret på de enhetene som kombinerte jordbruk med hvalfangst i forhold til de brukene som ikke gjorde dette.

Bilde 6: Hvalbåt leverer fangsten til kokeriet

Foto: Hvalfangstmuseets fotoarkiv

¹³⁹ Tidens Tegn, *Hvalfangerne har reist*, 17. september 1929

5.1 Yrkeskombinasjonen mellom landbruk og hvalfangst

”[...] Var det ikke nu på tide at bønderne både i Lardal og andre daler begynte å stelle gårdene sine selv istedenfor å leie en gutt til 15-20 kroner måneden, mens de selv reiser på hvalfangst og tjener 15 ganger 20 kroner i måneden. [...] Nei, skomaker bli ved din lest, og la oss fra byen og nærmeste omegn, komme ut og tjene penger, så vi kan få noget å kjøpe landbruksprodukter for, det er veien.”¹⁴⁰

Leserinlegg: Birger Nilsen, Tønsberg

”[...] Det er jo greit å forstå at hr. Nilsen ikke har den minste idé om gårdsbruk, når han tror at en gutt til den pris pr.måned kan forestå et gårdsbruk på egen hånd de $\frac{3}{4}$ av året. Nei, forholdet er det at bonden er selv hjemme og arbeider så å si døgnet rundt for å holde det gående, mens derimot sønnen, hvis han har vært så heldig og er kommet ut, sender sine penger hjem, og på den måten hjelper til så de slipper å gå fra sin gård som kanskje har vært i slektenes besiddelse i flere ledd. Jeg har selv sett eksempler på at hvalfangsten på den måte har rettet opp mange gårdbrukere. Blandt annet er det mange som blir regnet for gårdbrukere når de er ute, selv om de bare er bosatt på landet og aldri har vært gårdbrukere i det hele tatt. Men de bosetter seg jo etter hvert mer og mer nærmere byen og der hvor det er mindre skatter, og snart synger de på samme verset som alle de andre, at folk fra landet skal holde sig hjemme fra hvalfangsten enn skjønt de selv er fra landet og skulde ha god rede på hvor umulig det snart er å få levebrød av denne ene av Norges hovednæringsveier som heter jordbruk. [...]”¹⁴¹

Leserinlegg: Lars H. Langaas, Våle

”[...] De har antagelig fått et ekstranummer av ’Tønsbergs Blad’, og det må bare være Dem alene som har fått det, for jeg har ikke skrevet noget om at en gutt greier gården på egen hånd, den bonden som reiser på hvalfangst, har selvfølgelig en av sine hjemme som driver gutten. Det at en bondes sønn reiser ut på hvalfangst og sender penger hjem til faren for at han skal klare å beholde gården, kan ikke bortforklare det faktum, at der er bønder som selv har reist ut, mens de har hatt en gutt for en liten månedsbetaling til å arbeide på gården. Med hensyn til min idé om gårdsbruk skal jeg få bemerke at en bonde ikke kan være nede på 60 til 70 gr. sydlig bredde og drive en bondegård som ligger på like mange breddegrader nord, og De selv styrker mig jo i min idé om gårdsbruk, med hensyn til hvor dårlig det er, slik at det meste vi får se under rubrikken ’poster søkes’, det er vel en bondegård for en hvalfangerhyre. [...]”¹⁴²

Leserinlegg: Birger Nilsen, Tønsberg

”[...]De skriver videre, at skulde der taes hensyn til alle bygdene kunde hver eneste mann i byen og omegn søke hvalfangerhyre i Våle. Der foregår ingen forhyring i Våle, hr. Nilsen, så den uleilighet å reise herop, kan De spare Dem. [...]”¹⁴³

Leserinlegg: Lars H. Langaas, Våle

”Jeg trodde fra først av at det var en hvalfangerbonde som jeg var kommet i diskusjon med, men da De også er satt på en dårlig levemåte, så må jeg gå ut fra at De er gårdsgutt, for bonden selv og hans familie har jo anledning til å leve bra, så sant de har råd til å spise.[...]”¹⁴⁴

Leserinlegg: Birger Nilsen, Tønsberg

Denne lille dialogen de to herrene førte i Tønsbergs Blad er ikke bare et humoristisk innslag i den historiske fremstillingen – den tar opp et viktig element i analysen, nemlig spørsmålet om hvem som egentlig dro på hvalfangst. Hvor stor andel av de forhyrte kom fra landbruksnæringen? Og var det i de tilfellen bøndene selv eller sønnen, eventuelt flere sønner, eller begge – og hvem stod for gårdsdriften mens bonden i så fall var i Sydishavet? Dette er et

¹⁴⁰ T. B., *Hvalfangst-forhyringen*, 14.juli 1932

¹⁴¹ T. B., *Hvalfangst-forhyringen*, 25.juli 1932

¹⁴² T. B., *Hvalfangst-forhyringen*, Svar til hr. Lars H.Langaas, Våle, 29.juli 1932

¹⁴³ T. B., *Hvalfangst-forhyringen*, Svar til hr. Birger Nilsen, Tønsberg, 03.august 1932

¹⁴⁴ T.B., *Hvalfangstforhyringen*, Svar til hr. Lars H. Langaas, 11.august 1932

kvalitativt spørsmål som er tett knyttet opp til det kvantitative spørsmålet om hvor utbredt denne kombinasjonen var i mellomkrigstiden.

I innledningen ble det satt opp tre hovedproblemområder denne avhandlingen skulle analysere nærmere. Det første spørsmålet er knyttet til forekomsten av yrkeskombinasjonen mellom jordbruk og hvalfangst. En kvantifisering av denne kombinasjonen er en forutsetning for videre betraktninger av dens konsekvenser. I den teoretiske behandlingen av temaet ble det skissert en inndeling i tre grupper. Denne systematiseringen vil bli videreført i den empiriske undersøkelsen så langt datamaterialet tillater det. De nedenfor stående tabellene 6, 7 og 8 gir et aggregert estimat for så vel antall kombinasjonsutøvere som hvalfangere med bakgrunn i og tilknytting til landbruket. Tallene er beregnet på bakgrunn av folketellingen i 1930 og gjelder således for dette året (siden folketellingen ble foretatt 01. desember 1930, vil det si at datamaterialet dekker sesongen 1930-1931). For de tre analyserte herredene er aktørene blitt delt inn i følgende grupper¹:

gruppe 0	Hvalfangere som hverken kombinerer fangstaktiviteten med aktivitet i landbruket eller har oppgitt slektskaps- eller annen tilknytting til landbruket.
gruppe 1	Hvalfangere som driver en gård eller et småbruk samtidig med fangstaktiviteten.
gruppe 2	Hvalfangere som har slektskapstilknytting til landbruket, hovedsakelig sønner av gårdbrukere eller småbrukere. I noen få tilfeller (i den generelle oversikten over Vestfold) er det også tatt med slektninger av husmenn og leilendinger.
gruppe 3	Hvalfangere som på annet vis er knyttet til landbruket (for eksempel gårdsarbeid) eller som oppgir å ha dyrket land.

Disse gruppene – spesielt gruppe 1 og gruppe 2 – gjenspeiler til en viss grad de ulike kategoriene som ble skissert i det fjerde kapittel. Men denne statistiske analysen har ikke mulighet å skille mellom alle nevnte kategorier. Således sier oversikten ingenting om de valg aktørene i gruppe 2 kan ha foretatt seg etter at hvalfangstaktiviteten var over. Gruppe 2 inneholder dessuten bare de bondesønner eller andre slektninger som fremdeles var bosatt på den aktuelle gården. Innflyttede bondesønner vil dermed ikke kunne fanges opp av tellingen.

Tabell 6 – Hvalfangernes tilknytting til landbruket i tre Vestfoldsherreder 1930

Gruppe	Sandar		Stokke		Våle	
	Totalt	Andel	Totalt	Andel	Totalt	Andel
Totalt antall (gruppe 0+1+2+3)	1689		438		99	
Uten tilknytting til jordbruk (gruppe 0)	1345	79,6 %	236	53,9 %	52	53,5 %

Med tilknytting til jordbruk (gruppe 1+2+3)	344	20,4 %	202	46,1 %	47	46,5 %
Driver gård samtidig med fangst (gruppe 1)	78	4,6 %	52	11,9 %	18	18,2 %
Tilknyttet landbruket (gruppe 2)	258	15,3 %	144	32,9 %	27	27,3 %
Annet (gruppe 3)	8	0,5 %	6	1,4 %	2	2,0 %

Disse tallene kan sammenlignes med situasjonen i de øvrige herredene i Vestfold. Disse områdene ligger riktignok utenfor den geografisk skisserte rammen for avhandlingen, men i denne sammenheng vil det være naturlig å ta med resultatene fra et større område av to grunner. For det første har dette materiale ikke blitt publisert før. I en analyse av hvor omfattende yrkeskombinasjonen som fenomen var i mellomkrigstidens Vestfold, er det viktig å gi et mer komplett bilde enn det er mulig med dataene fra kun tre herreder. I den videre analysen konsentreres interessen imidlertid om Sandar, Stokke og Våle. En komplett behandling av hele fylket gir som nevnt i det første kapitlet antagelig ikke mye mer enn det avgrensede område. Bak denne påstanden ligger det derfor en hypotese om at de regionale forskjellene ligger mer på det kvantitative og ikke så mye på det kvalitative planet. For det andre kan de tre herredene som står sentrale i avhandlingen lettere plasseres i et helhetlig bilde når det foreligger et bredere sammenligningsgrunnlag. I tabell 7 presenteres derfor tall for yrkeskombinasjonens forekomst også for en rekke andre herreder i Vestfold. Det skilles i denne sammenheng imidlertid kun mellom tre grupper (gruppe 3 utgår). Dessuten er det kun tatt med opplysninger om herreder som sendte flere enn 50 hvalfangere til fangstfeltene i sesongen 1930-1931. Tre herreder (Skoger, Strømm og Sande) lå under denne grensen og er dermed utelatt (de relative tallene mister noe av innholdet når utvalgsstørrelsen er for liten). Heller ikke bykommunene – herunder Stavern – er tatt med i analysen siden en må anta at det i disse ikke var noe grunnlag for direkte aktivitet i landbruket.

Tabell 7 – Hvalfangernes tilknytting til landbruket i utvalgte Vestfold-herreder i 1930

Herred	Antall hvalfangere	Uten tilknytting til landbruket (gr. 0)		Direkte kombinasjon (gr. 1)		Slektskap (gr. 2)	
	Antall	Antall	Andel	Antall	Andel	Antall	Andel
Andebu	236	83	35,2 %	56	23,7 %	97	41,1 %
Borre	80	69	86,3 %	2	2,5 %	9	11,2 %
Botne	67	48	71,6 %	5	7,5 %	14	20,9 %
Brunlanes	236	169	71,6 %	10	4,2 %	69	24,2 %
Hedrum	362	172	47,5 %	29	8,0 %	161	44,5 %
Hof	69	31	44,9 %	7	10,2 %	31	44,9 %
Lardal	131	38	29,0 %	25	19,1 %	68	51,9 %
Nøtterøy	1014	923	91,0 %	25	2,5 %	66	6,5 %
Ramnes	164	52	31,7 %	36	22,0 %	76	46,3 %
Sem	729	612	84,0 %	33	4,5 %	84	11,5 %
Tjølling	286	196	68,5 %	13	4,6 %	77	26,9 %
Tjøme	258	207	80,2 %	8	3,1 %	43	16,7 %

I forskningen finnes ingen konkrete tall for yrkeskombinasjonen mellom hvalfangst og landbruk. Derfor er dette resultat viktig, selv om det er begrenset til ett år. Følgende syv punkter er det verdt å trekke frem (tallene fra Sandar, Stokke og Våle er tatt med i disse konklusjonene):

1. For flere herreder er antallet hvalfangere noe høyere enn det Hvalfangerforeningen har oppgitt for denne sesongen (se tabell 2). Resultatene i denne sammenheng er imidlertid med stor sannsynlighet upåvirket av dette.
2. Tallene i tabell 7 er lite spesifiserte. Derfor vet man blant annet ikke hvor stor andel av de hvalfangerne i gruppe I som drev et gårdsbruk, og hvor mange som bare hadde et småbruk. I enkelte tilfeller er til og med husmannsplasser og forpaktede bruk tatt med, slik at tallene for denne kategorien er maksimumsverdier. Rekrutteringen til hvalfangsten var ofte også preget av historiske forhold, den allerede nevnte milde nepotismen kommer inn i bilde her. Nettverk som sørget for at noen områder stilte flere hvalfangere enn tilsynelatende lignende andre områder, er det imidlertid ikke mulig å fange opp gjennom denne kvantitative tilnærmingen. De kan imidlertid også være en delvis forklaring for hvorfor det i noen områder er en større konsentrasjon av yrkeskombinasjon enn i andre.
3. Av de 5858 hvalfangerne som kom fra Vestfolds bygder hadde 72,26 prosent ingen tilknytting til landbruket (i det minste hadde de ikke opplyst om det). Det vil si at nesten tre fjerdedeler av de forhyrte enten utelukkende var hvalfangere eller kombinerte dette yrke med noe annet i sommermånedene. Den direkte kombinasjonen med landbruket utøvde 397 (6,78 %) av alle hvalfangerne, en eller annen form for slektskapstilknytting til et gårdsbruk eller et småbruk oppga 20,89 prosent (1224 hvalfangere).
4. Sandar ligger under fylkesgjennomsnittet i forhold til forekomsten av næringskombinasjonen, Stokke og Våle ligger tydelig over snittet. Dette gjelder for alle tre kategorier (gruppe 0, 1 og 2), men hvis man ser på herredene hver for seg, er ingen av de tre i den gruppen som oppviser høyest forekomst av kombinasjonsyrker.
5. Det er et tydelig geografisk skille i Vestfold – tre grupper kan klassifiseres. Den første består av de herredene som har en lav andel av hvalfangere tilknyttet landbruket. Her finner man Borre, Botne, Brunlanes, Sandar, Sem, Nøtterøy, Tjølling og Tjøme. I de direkte kystherredene Borre, Nøtterøy og Tjøme fantes nesten ingen som drev gård

samtidig med fangstaktiviteten. Men også Sem hadde et overraskende lavt antall aktører fra denne kategorien. Den andre gruppen omfatter Hof, Hedrum, Stokke og Våle. Her er omtrent halvparten av de forhyrte aktørene også knyttet til landbruket. I den tredje gruppen er det størst forekomst av yrkeskombinasjon – den inneholder innlandsherredene Ramnes, Lardal og Andebu. Våle ligger imidlertid med hensyn til det relative antall direkte yrkeskombinerer tett opptil den tredje gruppen.

6. Det ser ikke ut til å være noen automatikk i at forekomsten av næringskombinasjonen mellom landbruk og hvalfangst var størst i de herredene som var utpregede jordbruksområder. Brunlanes, Sem og Tjølling burde i så fall ha hatt langt flere hvalfanger med interesse i jordbruket. En mulig forklaring kan imidlertid være at alternative kombinasjonsmuligheter kan ha spilt en større rolle i noen av de herredene fra den første gruppen. De mest nordlige herredene kan dessuten ha hatt for lang avstand fra forhyringsstedene til at en mer kontinuerlig tradisjon kunne etableres. Mulig er også at nærhet til industri og byer kan ha bydd på mange alternative biyrker. I innlandsherredene fra gruppe tre var det derimot mest sannsynlig lite annet enn skogbruk man kunne kombinere gårdsdriften med. I dårlige tider for skogbruket måtte hvalfangsten fremstå som spesielt attraktiv. Dette kunne tyde på at forhyringsmønsteret var mer tilbuds- enn etterspørselspreget. I utgangspunktet er det nemlig ingenting som skulle tilsi at hvalfangstselskapene var mer interessert i å forhyre folk fra Ramnes enn fra naboherredet Våle.
7. Mange av herredene opplevde etter opplagsåret et stort fall i forhyringsmengden. Denne nedgangen klarte ikke alle å komme over. Blant annet fra Ramnes og Lardal, delvis også fra Andebu ble det i de påfølgende sesongene forhyrt under halvparten av det antall hvalfangere som disse herredene sendte til Sydishavet i 1930-1931. Om dette påvirket det relative antall hvalfangere som hadde tilknytting til landbruket, er uvisst (og ikke mulig å avgjøre fra ett års tall). Absolutt sett har nedgangen med stor sannsynlighet medført at det var færre yrkeskombinerer med i fangsten etter 1932. Den alternative hypotesen at bøndene beholdt plassene sine i ekspedisjonene, mens det var en systematisk reduksjon i antall forhyrte personer *uten* tilknytting til landbruket, er lite overbevisende og støttes ikke av noen fakta. Tenkelig er også at de gode sesongene rett før opplagsåret – kombinert med vanskelige tider i landbruket – kan ha lokket flere bønder til forhyringskontorene enn det som var vanlig i senere sesonger. Denne antagelsen støttes av en notis om skattesituasjonen i Stokke etter opplagsåret:

”Såvel gårdbruker som småbrukergruppenes antall er øket betydelig ved at hvalfangere som tidligere har vært ført under gruppe 12 i år p.g.a. stillstanden i hvalfangsten er tilbakeført til gruppe 1 og 2.”¹⁴⁵

For de tre herredene Sandar, Stokke og Våle er folketellingens opplysningene splittet opp noe mer i tabell 8. Denne gir oversik over en mer detaljert analyse av de hvalfangerne som hadde forbindelser til jordbruket.

Tabell 8 – Tilleggsinformasjoner om hvalfangerne tilknyttet landbruket

Tilknytning til landbruket	Sandar		Stokke		Våle	
	Totalt	Andel	Totalt	Andel	Totalt	Andel
Antall totalt	344		202		47	
<i>Gruppe 1</i>	78		52		18	
Driver gård	31	39,7 %	35	67,3 %	11	61,1%
Driver småbruk	47	60,3 %	17	32,7 %	7	38,9 %
<i>Gruppe 2</i>	258		144		27	
Kommer fra gård (gruppe 2)	171	66,3 %	123	85,4 %	24	88,9 %
Kommer fra småbruk (gruppe 2)	87	33,7%	21	14,6 %	3	11,1 %
Slektskapsforhold						
Sønn 1 (gruppe 2)	138	53,5 %	75	52,1 %	15	55,6 %
Sønn 2 (gruppe 2)	75	29,1 %	33	22,9 %	7	25,9 %
Bror (gruppe 2)	2	0,8 %	5	3,5 %	0	0,0 %
Annet slektskap (gruppe 2)	43	16,6 %	31	21,5 %	5	18,5 %

Selv om analysen av folketellingens materiale er begrenset til ett år og dermed ikke fanger opp dynamiske faktorer, frembringer den likevel en rekke interessante resultater som danner et grunnlag for en diskusjon omkring yrkeskombinasjonens utbredelse og hvalfangstens betydning for landbruket.

1. Folketellingen er for disse tre herredene i de store trekk i samsvar med de tallene Hvalfangerforeningen oppgir i forbindelse med hjemstedsoversikten til hvalfangerne¹⁴⁶. For sesongen 1930-1931 er det kun for Våle at tallet avviker vesentlig. Mens Norsk Hvalfangsttidende oppgir 60 mannskaper fra Våle, viser folketellingen at det faktiske antall lå 65 prosent høyere. For Stokke og Sandar er avviket på henholdsvis 2,1 og 1,3 prosent – et avvik som sannsynligvis kan forklares ved å se på det antallet hvalfangere som oppga denne aktiviteten i folketellingen, men

¹⁴⁵ S.B., *Svikt også i Stokkes ligning på grunn av hvalfangstpausen*, 02. februar 1934

¹⁴⁶ NHT, 1940.1 : 2-3

som var hjemme denne sesongen. For Våle er situasjonen noe annerledes, det er noe vanskelig å bestemme årsaker for denne underrapporteringen i forhold til folketellingen. Det er imidlertid tenkelig at avviket skyldes at folketellingen ble gjennomført midt i sesongen og at den dermed har telt et større antall hvalfangere enn det som var meldt til Hvalfangerforeningen i begynnelsen av sesongen. Uansett vil ikke disse differansene påvirke analysens resultater.

2. Det totale antallet hvalfangere ligger som forventet godt over antallet personer med forbindelse til landbruket. Spesielt tydelig er dette for Sandar der kun en av fem hvalfangere tilhører den delen som har tilknytting til landbruksnæringen. Årsaken til dette kan være at Sandar på grunn av sin beliggenhet i enkelte deler av kommunen lignet mer en bykommune enn en landkommune – tilflyttingen hadde skapt en rekke nye boligområder som huset hvalfangere uten tilgang til jord. En stor andel av disse var leietagere istedenfor eiere av hus eller leiligheter. For Våle og Stokke derimot ligger andelen hvalfangere som også hadde en forbindelse til landbruket høyere, rundt halvparten av alle hvalfangere hører til denne kategorien.
3. Den eksplisitte samtidighet i kombinasjon mellom hvalfangst og landbruk er imidlertid relativt sjelden, andelen ligger mellom 4,62 for Sandar og 17,17 prosent for Våle. Også i dette tilfelle viser det seg at den bynære kommunen har den laveste andelen av personer med tilknytting til landbruket. Andelen av aktive hvalfangere som kan knyttes til landbruket (gruppe 2) er imidlertid vesentlig høyere – mellom 15,28 for Sandar og 32,88 prosent for Stokke.
4. Et interessant faktum er at det ser ut til å ha vært mer vanlig med en kombinasjon av småbruk og hvalfangst i Sandar, rundt 60 % av alle hvalfangstbønder oppgir å tilhøre småbrukerklassen. I Våle og Stokke derimot var det heller gårdbrukere som dro på hvalfangst, tallene er omvendt – to av tre i denne gruppen drev gård ved siden av fangsten.
5. Av de hvalfangerne som kom fra gård eller småbruk er det i alle tre herreder et stort flertall gårdbrukersønner. Rundt halvparten av disse var også den eldste sønnen i familien. Det kan også observeres at det ofte ikke bare er en sønn, men flere fra samme husholdning som er ute på fangstfeltene.

For senere sesonger er det dessverre ikke mulig å skape et like nøyaktig og detaljert bilde som for året 1930. Men det foreligger én oversikt over yrkeskombinasjonen mellom landbruk og hvalfangst som er enestående fordi den eksplisitt kobler disse næringene med hverandre.

Originalkilden er ukjent, men Sandefjords Blad refererer til en artikkel fra Tønsbergs Blad – antagelig har denne avisen selv stått for undersøkelsen. Bakgrunnen for interessen er den dårlige fangstsesongen 1938-1939 og den stadig pågående diskusjonen om hvalfangstens manglende bærekraft og fremtid. I denne sammenheng ville man vite hvilke alternative muligheter for sysselsetting hvalfangerne i Vestfold hadde i tilfelle ressursgrunnet skulle svikte og forhyringen avta eller stoppe opp helt. Derfor kontaktet man kommunene for å anslå omfanget av yrkeskombinasjonen. Tanken var selvsagt at de hvalfangere som hadde stor nok gård, ikke i like stor grad var avhengig av hvalfangsten, men kunne leve på gårdens inntekter. Derfor satte man den nedre grensen ved 35 mål innmark, altså det tallet som også i folketellingen ble oppfattet som grense mellom småbruk og gårdsbruk. Resultatet fra denne rundspørringen er gjengitt i avisen:

”I forbindelse med hvalfangstens usikre stilling og tiltakene som er gjort for å skaffe arbeidslivet nye felter, har vi gjennom forespørsel til fylkets kommuner søkt å bringe på det rene hvor mange av de nu beskjeftigede hvalfangere som er eiere av jordbruk, som kan tenkes å bli en fremtidig hovednæringsvei for dem, uavhengig av hvalfangst. Vi har spurt de forskjellige kommuner hvor mange av de i siste sesong beskjeftigede hvalfangere som er eier av jordbruk med 35 mål innmark eller over. De svar vi har fått gir følgende opplysninger:

Andebu: 176 beskjeftigede hvalfangere, hvorav 33 har jordbruk på 50 mål og derover, og 14 mann har bruk på størrelse mellom 35 og 50 – tilsammen 47 mann.

Våle: 55 beskjeftigede – derav 6 med jordbruk over nevnte størrelse. Hertil kommer 2 mann som har kjøpt gårder i Våle, men som ennå ikke er flyttet til bygden ennå – tilsammen 8 mann.

Nøtterø: 751 hvalfangere, derav 6 med jordbruk over 35 mål, dessuten 6 mann med bruk i størrelse 28-35 mål.

Hof: 25 hvalfangere – derav 5 med bruk over 35 mål.

Tjølling: 252 hvalfangere – 5 med gårdsbruk.

Skoger: 2 hvalfangere, derav en med gård (på 145 mål innmark).

Sande: 13 hvalfangere – 1 har gård på 4 mål og 1 på 62 mål – tilsammen 2.

Ramnes: 57 hvalfangere, derav 21 med jordbruk over 35 mål.

Stokke: 294 hvalfangere, derav ca. 40 som driver gårdsbruk ved siden av (brukets størrelse ikke oppgitt).

Sem: 719 hvalfangere – 21 med bruk over nevnte størrelse.

Tjøme: 206 mann – ingen med gårdsbruk over nevnte grense.

Botne: 1 hvalfanger med gårdsbruk over nevnte grense. 18 mann på hvalfangst.

Hedrum: 293 beskjeftigede – 28 med gårdsbruk.

Stavern: Ingen med gårdsbruk – 66 hvalfangere.

De her nevnte herreder har tils. hatt 2861 mann på hvalfangst denne sesong – og av disse er det 190 stykker som har gårdsbruk hjemme med 35 mål innmark eller derover. Det mangler svar fra Sandar, som hadde hele 1869 mann ute, ennvidere fra Lardal (73 mann, antagelig nokså stor prosent med jordbruk), Borre (21), Strømm (1) og Brunlanes (140) – altså for 2134 hvalfangere. Det er ikke godt å trekke noen parallell, hvis en skal gjette på tallet i disse bygder, men man kunde kanskje gå ut fra at det ialfall dreier sig om ca. 50 gårdsbruk i disse kommuner tilsammen.

Man skulde da komme til det resultat – som i og for sig er nokså nedslående – at det bare er ca. 250 mann – eller 5 pct. – av de 5000 bygdefolk på hvalflåten som eier eller disponerer gårdsbruk i hjembygden. [...]

Tallene fra denne undersøkelsen stemmer tilsynelatende ganske godt overens med de ovenfor presenterte resultatene fra folketellingen i 1930. Til tross for denne – i hele mellomkrigstiden enestående – undersøkelsens interessante tallresultater må man imidlertid påpeke at målingen og dens konklusjon også har sine svakheter. Kildekritisk sett står naturlig en avisartikkel som ikke gjengir grunnlagsmaterialet svakt. Men når andre kilder og analyser er fraværende, kan det foreliggende materiale – uansett svakheter – i alle fall bidra til å opplyse problemstillingen. Noen punkter burde man imidlertid være oppmerksom på. For det første bestemmer utgangspunktet for analysen allerede noe av resultatet, siden man utelater å telle de hvalfangere som har gårdsbruk under den satte grensen. Dessuten er det ikke sikkert at alle de som lå over 35 mål innmark ville hatt muligheten til å beholde bruket dersom inntekten fra hvalfangsten falt bort. For det andre dekker konklusjonen i undersøkelsen over det faktum at det fantes tydelige regionale forskjeller innenfor Vestfold. Totalt sett var det kanskje bare fem prosent som kunne falle tilbake på jordbruk som inntektskilde. Men i enkelte herreder var kombinasjonen i 1939 mye mer utbredt enn i andre. Ser man bort fra Skoger som har et veldig lite datautvalg, ligger Ramnes og Andebu med over en fjerdedel av alle hvalfangere som yrkeskombinerer i en klasse for seg. Hof, Sande, Våle og Stokke med godt over ti prosent kombinasjonsbruk følger etter. På den annen side er herreder som Nøtterøy, Stavern og Tjøme helt uten denne gruppen, også Tjølling og Sem har et lavt antall av bønder på hvalfangst; men siden disse herredene sendte mange hvalfangere, presses gjennomsnittet nedover betraktelig.

For Stavern, Tjøme og Nøtterøy er ikke dette resultat noe spesielt overraskende, bruksstørrelsen i de tre kommunene skulle egentlig ikke tilsi noe annet. Annerledes er det med herreder som Sem og Tjølling, her er andelen av hvalfangere med tilstrekkelig stor bruksenhet overraskende lav – uten at årsaken til dette går frem av undersøkelsen. At en del opplysninger mangler, gjør ikke saken bedre, særlig Sandar, Brunlanes og Lardal ville det vært viktig å hatt med i oversikten. For det tredje viser tallmaterialet bare direkte yrkeskombinasjoner, altså aktører i gruppe 1. Hvalfangstens betydning for landbruket blir dermed ikke helt nøyaktig beskrevet. Riktignok er de oppgitte tallene et uttrykk for hvor mange arbeidstagere som ville kunne finne alternativ sysselsetting, men for gårdbrukerne og landbruket generelt var også bidragene fra aktørere i gruppe 2 viktige. Dessuten er det ikke helt utenkelig at enkelte bruk også ville gitt arbeid til to eller flere personer. Et estimat av denne gruppen er det imidlertid ikke mulig å finne frem til – hverken i denne undersøkelsen eller i det forsøket som skal presenteres nedenfor.

Sammenlignet med folketellingen i 1930 ser man forresten at andelen kombinasjonsbrukere i Våle og Stokke har holdt seg noenlunde stabilt. Riktignok er tallet i 1939 litt lavere for Våle, men så er jo i den første undersøkelsen alle bruk medregnet – uansett størrelse. For Stokkes vedkommende er det til og med omvendt, her er andelen økt i løpet av 1930-tallet. De relative tall kan imidlertid være noe misvisende. Den refererte rundspørringen tok imidlertid kun hensyn til bruk over 35 mål innmark, folketellingen inkluderte alle kombinasjonsutøvere. For å kunne si noe om de absolutte tall må man derfor ta utgangspunkt i den delen av gårdsbruk som ligger over denne grensen. Både i Våle og Stokke har nemlig tilsynelatende det absolutte antall hvalfangere som driver gård samtidig gått ned. Mens det i Våle var 17 av 99 hvalfangere som drev gård ved siden av i 1930, ble det i 1939 registrert 8 av 55 hvalfangere med gård. For Stokke er de tilsvarende tallene 52 av 438 og 40 av 294. Tallet for 1939 er med stor sannsynlighet for lavt hvis man også tar med de aktørene som eide bruk med mindre enn 35 mål innmark. Undersøkelsen gir imidlertid ikke anledning til å utvide denne analysen. Lettere er det omvendt: hvilken andel av de hvalfangere som kombinerte fangsten med landbruk i 1930 hadde bruk over 35 mål innmark?

I tabell 9 er de direkte kombinasjonsbrukene som folketellingen 1930 identifiserer presentert etter størrelse. Siden jordbrukstillingen for 1929 ikke foreligger lenger, er det benyttet tellingen fra 1939 til klassifiseringen. Ikke alle enhetene kunne identifiseres helt nøyaktig, enten fordi gårds- og bruksnummer delvis avviker fra de som benyttes i jordbrukstillingen 1939 eller fordi de ikke lar seg gjenfinne ni år senere. De uidentifiserbare brukene er ført opp

i tabellen, men ikke tatt med i den videre analysen. Størrelsen på brukene kan også ha blitt endret gjennom oppdelinger eller utvidelse av enhetens areal, men dette gjelder kun et fåtall observasjoner og påvirker ikke resultatenes gyldighet.

Tabell 9 – Kombinasjonsbrukene 1930 sortert etter arealstørrelse

Herred	Antall kombinasjonsbruk med størrelsen på innmarksareal i daa											
	0-2	2-5	5-10	10-20	20-35	35-50	50-75	75-100	100-200	200-500	Uidentifisert	Totalt
Våle	1	0	1	2	5	2	4	2	1	0	0	18
Stokke	1	2	2	6	6	7	13	6	6	0	3	52
Sandar	3	5	8	14	15	7	7	4	3	3	9	78
Totalt	5	7	11	22	26	16	24	12	10	3	12	148

Som man ser av tabellen er kombinasjonsbrukenes størrelse omtrent normalfordelt, det er få virkelig store enheter, heller ikke de små brukene er veldig mange. Det sistnevnte faktum må antagelig modifieres noe, når man kommer under fem mål – og især under to mål – areal, er det sannsynlig å anta at mange ikke oppfattet seg som yrkeskombinerer, og dermed kan det hende at de unnlot å oppgi eiendommen som biinntekt.

Gjennomsnittsstørrelsen for kombinasjonsbrukene er for Sandar 41,25 daa, for Stokke 56,36 daa og for Våle 41,91 daa. Hvis man ser på antallet bruksenheter over 35 mål innmark, er situasjonen ikke så ulik den i 1939. I Våle fantes det ni slike gårder som hadde biinntekter fra hvalfangsten, det vil si en reduksjon på rundt elleve prosent i løpet av tredvetallet. For Stokke er antall bruk over 35 mål i 1930 32, siden den nøyaktige inndelingen i grupper etter størrelser ikke er kjent for 1939-undersøkelsen, kan man ikke fastslå differansen med sikkerhet. Men av de 40 hvalfangere som drev gård ved siden av i 1939, hadde noen sikkert mindre enn det aktuelle arealet. Det kan derfor antas at andelen med bruk større enn 35 mål også i Stokke har gått ned noe, men sannsynligvis ikke så mye som i Våle. Sandar mangler helt tall i avisens analyse fra 1939, en direkte sammenligning er derfor vanskelig. I 1930 hadde 24 gårder et større innmarksareal enn 35 mål. Avisens antagelse var 50 bruk fra herredene Sandar, Brunlanes, Lardal, Borre og Strømm. Med de relative størrelsene som fantes ni år tidligere, skulle dette bety rundt 20 bruk i Sandar, altså også her en liten nedgang i forhold til 1930. Disse beregningene skal i det neste avsnittet suppleres med en annen estimering.

For året 1939 foreligger det en jordbrukstelling som dessverre ikke gir opplysninger om biinntekter og yrkeskombinasjoner. Man kan altså ikke bruke den direkte til sammenligning med resultatet fra 1930. Dermed er det i denne analysen valgt en *second-best* tilnærming. Av alle tilgjengelige mannskapslister for sesongen 1938-1939 og 1939-1940 er det tatt ut de

hvalfangerne som hadde sitt hjemsted i et av de tre herredene Sandar, Stokke eller Våle. Disse navn – delvis er de supplert med adresse – er så kontrollert opp mot jordbrukstellingens oversikt over gårdbrukere og småbrukere. Denne metoden vil føre med seg noen svakheter. For det første er det langt fra alle hvalfangere som er kjent fra disse to sesongene. Mannskaper som var forhyrt i de fleste utenlandske ekspedisjoner, ekspedisjoner fra Larvik og enkelte selskaper fra Sandefjord og Tønsberg faller utenfor denne analysen. For det andre vil en slik omvendt prosedyre ikke ha samme mulighet for å fange opp de ulike gruppene som det kunne skilles mellom i den tidligere tellingen. Det er således lite sannsynlig at denne tilnærmingen vil kunne si noe om antall hvalfangere som kom fra gårdsbruk eller småbruk. For det tredje vil det i mange tilfeller også kunne tenkes at tilordningen av en hvalfanger til et bruk ikke alltid er entydig – spesielt når det er mange *Hans Olsen* og *Nils Hansen* som dukker opp i listene. Totalt sett vil derfor det endelige resultatet bære preg av å ha mindre reliabilitet enn det første. Men det vil til tross for en viss skjevhet være det beste resultat man kan komme frem til. Det er nemlig på den annen side ikke noe som skulle tyde på at ett selskap forhyrte systematisk flere eller færre bønder enn de andre. Riktignok finner man ofte hos de fleste selskaper en preferanse for å forhyre mannskaper fra de nærest liggende områder, men både Sandefjord, Tønsberg og Larvik som de tre største hvalfangstbyene var omgitt av kommuner med tilstrekkelig landbruk til at man kan forvente en gjennomsnittlig forhyring fra denne sektoren. Så lenge mannskapslistene fra flere ekspedisjoner undersøkes, kan man derfor gå ut fra at deres andel av hvalfangere som drev kombinasjon med landbruk var representativ for næringen som helhet.

I sesongene 1938-1939 og 1939-1940 var det i snitt 2000 hvalfangere forhyrt fra Sandar, Stokke og Våle. Ved hjelp av jordbrukstellingens har det vært mulig å identifisere tilhørigheten til en eiendom for 399 av disse. Dette er omtrent 20 prosent av det totale antall fra disse herredene. Tabell 10 viser hvordan de ulike gruppene er representert i denne analysen.

Tabell 10 – Hvalfangernes tilknytning til landbrukseiendommer i 1939 sortert etter størrelse

Gruppe	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	Annet
Areal (daa)	<2	2-5	5-10	10-20	20-35	35-50	50-75	75-100	100-200	200-500	>500	-
Antall	290	19	4	21	18	10	13	8	7	0	0	9
Andel	72,7 %	4,8 %	1 %	5,3 %	4,5 %	2,5 %	3,3 %	2,0 %	1,8 %	0 %	0 %	2,3 %

Selv om grunnlaget for denne undersøkelsen kvalitativt ikke er like bra som folketellingen, kan man trekke ut noen viktige punkter:

1. Flesteparten av hvalfangerne bodde på eiendommer med et landbruksareal som var mindre enn 2 daa. For nesten $\frac{3}{4}$ av alle som ble funnet igjen i jordbrukstillingens skjema vil det således ikke være grunnlag for å snakke om yrkeskombinasjon. Dette gjelder i spesiell grad i Sandar.
2. Andelen identifiserte hvalfangere er relativt lav. Dette har ulike årsaker i tillegg til de allerede nevnte. For det første vil ikke leieboerne dukke opp i jordbrukstillingen med mindre de leide hele enheten. Denne gruppen faller dermed utenfor muligheten til å bli gjenfunnet. For det andre vil ikke familiemedlemmene tre frem i jordbrukstillingen som individer. Med noen få unntak var det ikke mulig å bestemme slektskapsforhold på bakgrunn av jordbrukstillingen. I ni tilfeller kunne sønner av gårdbrukere eller småbrukere identifiseres (den siste kolonnen i tabellen). Dette tallet er imidlertid ikke representativt, det er tatt med for å gi en fullstendig presentasjon. Tabellen angir derfor kun den direkte yrkeskombinasjonen – det vil si aktører i gruppe 1 – i 1939. Andelen for hvalfangerne i denne kategorien som hadde mer enn 2 daa innmark lå på 25,06 prosent av alle identifiserte hvalfangere. Dette inkluderer også de bruk som er mindre enn den grensen som ble satt som nedre arealstørrelse for et fullverdig bruk (35 daa).
3. Ser man på bruk som har en størrelse *over* 35 mål, er det 9,52 prosent av hvalfangerne som hører til den gruppen avisundersøkelsen refererte til. Dette tallet er nesten dobbelt så stort som det anslaget Tønsbergs Blad kom frem til. I denne sammenheng ser det dessuten ut til at bruk mellom 10 og 75 daa var de mest ettertraktede med tanke på å kombinere sammen med fangstaktiviteten.
4. Med all forsiktighet som skal brukes i dette tilfelle på grunn av representativiteten og dermed reliabiliteten: det ser ikke ut som om andelen hvalfangere som også var aktive innen jordbruket har gått ned nevneverdig i løpet av 1930-tallet. Hillestads kommentar om at antallet hvalfangstbønder allerede før krigen var i sterk tilbakegang, gjaldt muligens for noen kystkommuner, men i et helhetlig perspektive hadde den ingen sterk forankring i virkeligheten. Tvert om ser det ut til at interessen for kombinasjonen har holdt seg noenlunde stabilt. En eventuell reduksjon er uansett ikke større enn den generelle reduksjonen i hvalfangstforhyringen i forhold til sesongen 1930-1931.

Observasjoner fra to år kan virke som et noe tynt grunnlag for å beregne yrkeskombinasjonens kvantitative betydning. I denne sammenheng må man imidlertid ta hensyn til to punkter. For det første viser resultatene fra 1930 og 1939 en rimelig stabil andel av hvalfangere med landbruksbakgrunn. Situasjonen i de mellomliggende sesongene kan

selvsagt ha vært svært forskjellig. Men selskapenes tilbøyelighet til en overveiende konstant forhyring, gjenspeilet i mannskapenes ofte langvarige arbeidsforhold, tyder på at dette ikke var tilfelle. For det andre var er det sannsynlig at andelen bønder og bondesønner i tidligere sesonger kan ha vært høyere. Den demografiske fordelingen skulle støtte denne antagelsen. Tallene fra de to analyserte årene ville i så fall undervurdere yrkeskombinasjonens betydning. Men hvalfangstnæringen ekspanderte etter 1925, dermed er det godt mulig at den økte etterspørselen etter mannskaper utvidet de geografiske forhyringsområdene. Innlandsherredene kan ha sendt flere hvalfangere enn i tidligere sesonger. Dette kunne ha medført at andelen bønder i fangstekspedisjonene heller økte. Til sammen kan man anta at disse to faktorene balanserte hverandre. For det tredje dekker de to årene i stor grad den perioden som forhyrte flest nordmenn i hvalfangsten. Riktignok var det også i sesongene før opplagsåret sysselsatt mange mennesker i fangstflåten, men endringene i landbrukssektoren skjedde ikke så fort at det i løpet av ti år ville påvirket forholdet dramatisk. Det er således lite sannsynlig at det i begynnelsen av 1920-tallet skulle være så mange flere personer knyttet til primærsektoren at dette ville medføre en vesentlig høyere andel bønder blant hvalfangerne. Derfor kan man sammenfatte resultatene fra denne analysen i følgende konklusjon: i mellomkrigstiden var andelen hvalfangerne som hadde tilknytting til landbruket rimelig stabil. Muligens var det en litt avtagende tendens til denne yrkeskombinasjonen fra begynnelsen av perioden til slutten, men dette støttes ikke av tilgjengelig tallmateriale. I Vestfold var således mellom 25 og 30 prosent av alle hvalfangerne knyttet til landbruket ved siden av sin fangstaktivitet. Omtrent syv prosent drev et eget bruk. Regionalt var det imidlertid store forskjeller. Yrkeskombinasjonen var mest utbredt i innlandsherredene og de sydlige delene av fylket.

Andelen av hvalfangerne som hadde tilknytting til landbruket er imidlertid kun den ene siden av medaljen. Den andre siden er forholdet mellom det antallet småbruk og gårdsbruk i herredet som fikk nytte av hvalfangsten og det antallet som ikke gjorde det. Interessen er altså rettet mot spørsmålet om hvor stor del av landbruket som kunne regne med ekstraintekter fra hvalfangsten. Det ligger naturligvis ingen automatikk i relasjonen, slik at man ikke kan trekke noen slutninger fra det resultatet som ble presentert i forrige avsnitt. At rundt en tredjedel av alle hvalfangerne hadde forbindelse med landbrukssektoren betyr ikke at rundt en tredjedel av alle gårder hadde midler fra hvalfangsten å falle tilbake på. For året 1930 er det lett å finne et estimat for denne koblingen. Forutsetningen er også i dette tilfelle at folketellingen opererer med noenlunde korrekte opplysninger. Siden det kunne være flere hvalfangerne fra samme

små- eller gårdsbruk, må man i denne analysen telle gårdsnummer og bruksnummer for å finne antallet ”hvalfangstgårder”. For de tre herredene er dette resultat gitt i tabell 11 – som også viser tallet for direkte kombinasjonsbruk, det vil si bruk der eieren samtidig driver hvalfangst. I tabellen er det også satt opp det totale antall gårder i det respektive området. Sistnevnte tall er hentet fra jordbrukstillingen året før,¹⁴⁷ og selv om det i løpet av denne tiden kan ha kommet til bruk eller forsvunnet noen, er informasjonen pålitelig nok i denne sammenheng. Dessuten settes også antall bruksenheter over 2 daa opp. Grensen mellom et småbruk og en villahage er flytende – og i folktellingens svar nevnes ikke brukets størrelse. Det er altså tenkelig at noen har oppgitt et småbruk som egentlig ikke hører med i tellingen. Ser man på det relative resultatet for brukenes tilknytning til hvalfangsten, er det derfor sannsynlig at det vil ligge mellom de to prosenttallene, antagelig nærmere opp til det høyere tall.

Tabell 11 – Forholdet mellom ”hvalfangstgårder” og det totale antall bruk i 1930 i tre herreder

	Sandar	Våle	Stokke
Småbruk / gårdsbruk med tilknytning til hvalfangsten	236	39	152
Antall direkte kombinasjonsbruk	71	17	51
Antall småbruk / gårdsbruk i herredet totalt	2084	489	878
Andel av småbruk / gårdsbruk med tilknytning til hvalfangsten (alle bruk)	11,4 %	8,0 %	17,3 %
Andel direkte kombinasjonsbruk	3,4 %	3,5 %	5,8 %
Antall småbruk / gårdsbruk over 2 daa i herredet	974	426	668
Andel av småbruk / gårdsbruk med tilknytning til hvalfangsten (bruk over 2 daa)	24,2 %	9,2 %	22,8 %
Andel direkte kombinasjonsbruk	7,3 %	4,0 %	5,1 %

Tre resultater er det verdt å legge merke til i denne sammenheng:

1. Antallet bruk med tilknytning til hvalfangsten er betydelig lavere enn det antallet hvalfangere som hadde tilknytning til landbruket (se tabell 6). Årsaken til dette er at det i mange tilfeller var flere personer fra ett bruk som var forhyrt i de ulike selskapene. I enkelte tilfeller var det opp til fem-seks personer fra samme husholdning med i fangsten.
2. Lavest andel av ”hvalfangstgårder” finnes i Våle med litt over ni prosent. Høyest andel finnes i Sandar, her har nesten hvert fjerde bruk tilknytning til hvalfangsten. Stokke ligger ikke langt etter Sandar med noe over 22 prosent. Årsaken til denne forskjellen kan være at Våles beliggenhet var mindre egnet til å få forhyring, det vil si

¹⁴⁷ NOS VIII 134 1930: 20-32

at forhyringsagentene rekrutterte mest i nærområdene til selskapenes hjemsted. Sandar som direkte nabo til Sandefjord ser ut til å ha hatt størst nytte av det. Stokke ligger i en mellomposisjon mellom Tønsberg og Sandefjord og stilte også med mange hvalfangere. Men dette kan ikke være eneste forklaring – det var jo mange hvalfangere fra enda mer avsidesliggende strøk enn Våle. I dette herred ser man at andelen av bruk over 2 daa var størst. Det kan derfor også være tenkelig at interessen for å dra ut på hvalfangst ikke var like stor i Våle fordi brukenes størrelse var tilstrekkelig for å kunne leve av gården alene. Eventuelt kunne jordbruket her bedre kombineres med andre næringer, for eksempel skogbruk.

3. Andelen direkte kombinasjonsbruk er omtrent like stor i de tre herredene, den varierer mellom fire og syv prosent dersom man ser på bruk over 2 daa.

Ett viktig poeng må man imidlertid ikke glemme i denne analysen. En statistisk observasjon skaper ingen kausal sammenheng. Det er ikke sikkert at de gårdsbruk hvor det fantes hvalfangere fikk nytte av dette faktum. Var flere sønner ute på fangst, kan det godt tenkes at ikke alle bidro til gårdens eller småbrukets underhold. Det er således kun de direkte kombinasjonsbrukene som antageligvis automatisk har fått støtte fra hvalfangsten. Men det er også sannsynlig at dette er minimumstall, slik at flere bruk fikk penger fra sønner som var ute med ekspedisjonene.

Det neste avsnitt skal se nærmere på hvor mye penger landbrukets aktører egentlig kunne regne med å få for sitt eller familiemedlemmenes engasjement i hvalfangsten.

5.2 Avlønningen i norsk hvalfangst og andre næringer

”Vanlig mannskap om bord på båtene kunne tjene godt over 10.000 kroner på en sesong og en god skytter betydelig mer.”¹⁴⁸

Sitatet ovenfor står representativt for mange lignende påstander. De finnes så vel i lærebøker som i andre fremstillinger av hvalfangstens glansdager – detaljgraden kan riktignok variere, men fellesnevneren for oppfatningen er at hvalfangstnæringen utgjorde et lite lønnsparadis for mannskapene. Innimellom nyanseres dette bildet litt, det settes frem oversikter over gjennomsnittsfortjenesten for de ulike lønnsgrupper for et par år eller det refereres til de nye hyre- og partsbestemmelsene ifølge det respektive års tariffoverenskomst i andre halvdel av 1930-årene. En helhetlig analyse av hva hvalfangerne egentlig tjente på å være med på

¹⁴⁸ F.Hodne / O. Grytten, *Norsk Økonomi 1900-1990*, Oslo 1992: 140

fangstekspedisjonene er det av flere årsaker vanskelig å gjennomføre. For det første varierer avlønningen ikke bare over tid – og da over nesten etthundre år – men det fantes ulikheter i hyre- og partsatser også mellom de ulike selskapene innenfor samme forhyringsperiode. For det andre er det lite homogenitet blant selskapene, både med hensyn til størrelse og fangstutstyr og -aktivitet. Dermed blir det ofte lite meningsfullt å sammenligne resultater mellom selskapene. Og for det tredje er variasjonen også veldig stor innen hvert selskap – det var ikke bare de ulike stillingskategoriene som fikk differensiert avlønning. I tillegg fantes det i tiden før 1935 individuelle avtaler innen stillingsgruppene. Som et resultat av disse faktorene vil en helhetsvurdering kreve en balansegang mellom detaljerthet og oversiktlighet som i tillegg kompliseres med en stor datamengde. Det er således ikke overraskende at en slik analyse ennå ikke er gjennomført. Derfor er det som oftest det på forhånd eksisterende inntrykk om de svært gode fortjenestemulighetene i hvalfangsten som man føler å få bekreftet.

Et forsøk på å beregne hvalfangernes inntekter finnes for eksempel i Devigs analyse av fagforeningens arbeid blant fangstfolk. Materialet som er brukt i denne avhandlingen gir en del interessante opplysninger om tendensen i inntektsutviklingen i mellomkrigstiden. Men til tross for enkelte gode estimater har analysen noen svake punkter. Resultatene fra denne undersøkelsen er nemlig for det første begrenset til enkeltteksempler innen noen stillingsgrupper og estimeres for enkelte sesonger på basis av tallene fra kun ett selskap. Riktignok vil disse stillingsgruppene dekke flere stillinger enn de som er nevnt, men inndelingen i kategorier er av senere dato, og dermed blir det vanskelig å anvende den for de tidligere sesongene. Dessuten oppgir ikke Devig hvordan de stillingene han utelater fra analysen ville bli fordelt på de ulike gruppene. For det andre tar denne analysen utgangspunkt i standardiserte hyre- og partsbeløp beregnet på grunnlag av mannskapslister fremfor de faktiske avregningene. Denne metoden er selvsagt den beste når man ikke har tilgang til avregningene, men den får ikke med den ofte betydelige variasjonen i avlønningen. For det tredje beregner Devig hyren basert på en antagelse om en enhetlig forhyringsperiode – han velger et snitt på 240 dager per sesong – istedenfor å legge den faktiske forhyringstiden til grunn. I realiteten kunne det ofte være tilfelle at mannskapene ble forhyrt for et varierende antall dager, noen hadde helårshyre, andre var bare med en kortere del av én sesong. For det fjerde utelater Devig overtidsbetaling og gratialen i hyreberegningen. Særlig for enkelte stillingsgrupper var imidlertid ekstratimene og gratialen en ikke ubetydelig del av den totale avlønningen. Eksempelvis utgjorde overtidslønnen og gratialen opptil 25 prosent av den totale

sesongfortjenesten i enkelte sesonger for Kosmosekspedisjonen – hvis man ser på forholdet mellom ekstraavlønningen og den ordinære hyren, er dette tallet enda høyere. Enkelte hvalfangere kunne tjene halvparten av den ordinære månedshyren i tillegg – 900 timer overtid og mer i løpet av en sesong var riktignok sjeldent, men det forekom – og for lugar- og dekksguttene finnes det til og med eksempler der gratialen lå mellom 80 og 100 prosent av hyrens størrelse. Disse pengene kunne hvalfangerne selvsagt ikke ha krav på å tjene, men erfaringen måtte tilsi at det alltid var et visst behov for – og dermed mulighet til å jobbe – overtid. Dette gjaldt spesielt i de gode fangstårene.

Det er således grunn til å anta at tallene Devig opererer med, kun vil være mer eller mindre gode tilnærminger og antagelig ligger lavere enn den virkelige fortjenesten. Dermed blir sammenligninger innen næringen vanskelige og spesielt utover hvalfangstselskapene nærmest umulig. Devig er klar over denne begrensningen når han konkluderer med at

”[n]oe regnestykke over dette er det imidlertid ikke grunnlag for å sette opp. Dertil inneholder vårt materiale for mange usikkerhetsmomenter. Dette gjelder bl.a. antall hyredager og de variasjoner i lønnsvilkårene som eventuelt kan ha forekommet.”¹⁴⁹

Men i motsetning til andre fremstillinger inneholder denne oppgaven mange gode tall, enkelte av dem skal bli brukt senere i dette kapittel i en kritisk gjennomgang av hvalfangernes inntektsforhold. I denne sammenheng er det også naturlig å referere til tallmateriale som finnes i tredje bind av den moderne hvalfangstens historie¹⁵⁰. Tønnessen oppgir dessverre ikke kilden til de tabellerte inntektene – opplysningene skal stamme fra selskapenes avregninger¹⁵¹, men dette er vanskelig å etterprøve.

En tredje beregning av hvalfangernes inntekter finnes i Olsens hovedoppgave, her trekkes det i tillegg til Devigs tallmateriale etter forfatterens eget utsagn også inn avregningsbøkene fra AS Pelagos¹⁵², et selskap med en fangstmengde på størrelse med den kapasiteten AS Rosshavets ekspedisjoner hadde. Også disse tall har delvis bakgrunn i generelle beregninger, de skal i likhet med de andre anslagene diskuteres nedenfor.

¹⁴⁹ Devig 1982: 159

¹⁵⁰ Tønnessen 1969: 496

¹⁵¹ Devig 1982: 160

¹⁵² Olsen 1994: 73

I samtiden var denne problemstillingen rundt fortjenesten til de som deltok i fangstekspedisjonene ikke ukjent. I avisene er innlegg og artikler om nivået på hvalfangernes hyrer en gjenganger, det heter således for eksempel i Dagbladet:

”Men det er allikevel ikke vanskelig å støte på inntekter fra 10000 og opover til 30000 for hvalfangere i flere by- og landkommuner.”¹⁵³

Uten å nevne topp-nivået på inntekten formidlet også avisen Namdalen inntrykket av at man i Vestfold hadde problemer som var ukjente i andre landsdeler i mellomkrigstiden:

”[...] Ungkarene går på kafeene, tar sig biltur hit og dit og vet knapt hvorledes de skal få pengene til å gå. Man regner med at ca. 8000 menn fra Vestfold er på kvalfangst, og regner man med gjennomsnittlig 3000 kroner i fortjeneste på hver mann, så blir det ikke lite penger som kommer til bygdene. Og det viser sig også. Tror neppe noe annet fylke har bygder med så lav skattøre som Vestfold.”¹⁵⁴

Til og med i utlandet hadde man lagt merke til dette fenomen, en østerriksk avis kunne meddele følgende forhold:

“Ein Walfischfänger verdient während einer Kampagne so viel wie er in drei bis vier Jahren auf dem Lande erwerben könnte.”¹⁵⁵

Enda en annen kilde er de personlige beretningene som enkelte deltagerne har skrevet i etterkant – eller i samtiden. Disse kildene har riktignok en lav grad av allmengyldighet og validitet, men i denne sammenheng er det jo nettopp ikke de faktiske forhold, men det inntrykket som kilden gir – og dermed den påvirkningskraften den har hatt og har på samtidens og ettertidens bedømming av hvordan de faktiske forhold var – som er av interesse. Frikoblet fra vitenskapelige ambisjoner om nøyaktighet eller seriøsitet kan disse kildene presentere enda mer fantastiske anslag over hvalfangernes inntekter, ett slikt eksempel er hentet fra en samtidig bok:

¹⁵³ Dagbladet, *Hvalfangernes svære inntekter*, 25.07.1929

¹⁵⁴ Namdalen, *Snø og seinvær i Vestfold*, 03.mai 1937

¹⁵⁵ Grazer Tagespost, *Walfischfängerzeit*, 29.oktober 1936

”På landeveien til Tønsberg står rekker av Forder og Buicker. For i pengeveier er hvalfangerfolket ingenlunde å kimse ad. Efter et vellykket fangstår ser mangel hvalfanger sig råd til bil – om ikke annet så iallfall en skarve Ford foreløpig; neste år blir det saktens en Buick.”¹⁵⁶

Samtidig kan man også finne meninger som forfekter det synet at hvalfangernes fortjeneste ikke stod i noen særstilling; til og med oppfatningen om at de tjente heller lite, finnes det eksempler for. Det første synet refereres til i en samtidig populærvitenskapelig fremstilling av hvalfangstens karakteristika og betydning for Norge:

”Der finnes visselig dem som mener, at hvalfangsthyrene ikke står i forhold til det anstrengende arbeide, og det er vel også riktig at hyren for en almindelig arbeider som ikke er nådd frem til en spesialstilling, ikke levner meget efter endt sesong, hvis han har en familie hjemme å underholde. Den som ikke er familieforsørger, kan dog gjøre regning med et pent overskudd.”¹⁵⁷

Et eksempel for det noe mer pessimistiske andre synspunktet gis av fagforeningen for hvalfangerne, Norsk Matros- og Fyrbøterunion:

”Når hvalfangerne kommer hjem hører man rett ofte at disse folk tjener svimlende summer. Hvar er nu forholdet? Jo, den store massen av dem som kommer hjem fra feltet efter 6 a 7 måneders tur har en avbetaling varierende fra kr. 1200.00 til kr. 3000.00. Drar man en gjennomsnitt vil sikkert ikke den bli over kr. 1600.00 pr. fangstarbeider. Dette er årsfortjenesten for disse folk, som har slitt fra 10 til 15 timer pr. døgn, søndag som yrkesdag hele sesongen, i de mest heslige og uhygieniske arbeide en kan tenke sig.”¹⁵⁸

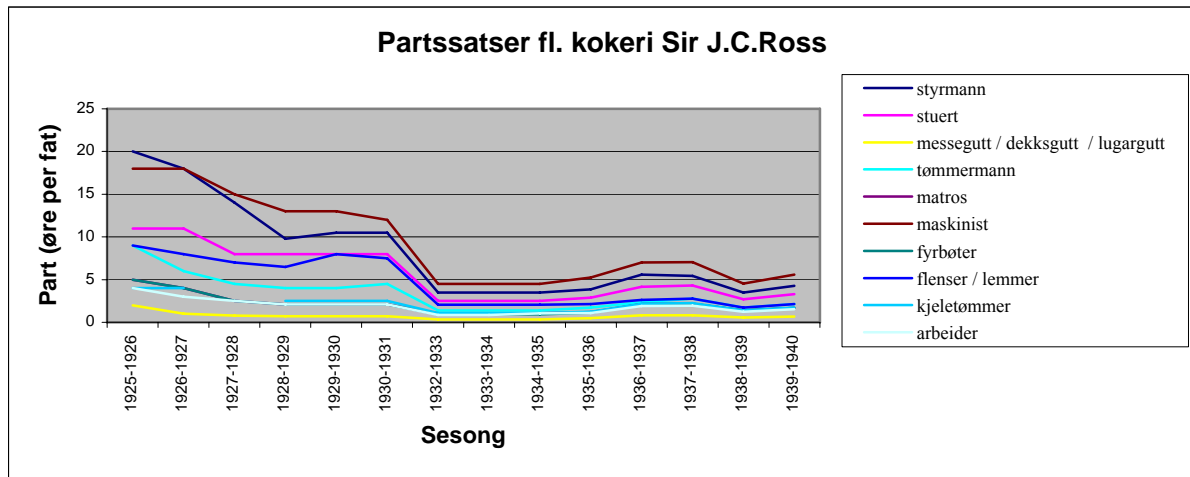
Spørsmålet man kan stille seg er derfor i hvilken grad man må revidere oppfatningen om hvalfangernes særs gode fortjenestemuligheter. Et mulig svar på dette spørsmål forutsetter at man kan dokumentere avlønningsnivået med konkrete tall. Hyre- og partssatsene er i denne sammenheng bare den ene siden av medaljen. Et eksempel kan tydeliggjøre hvorfor bruk av

¹⁵⁶ Steinert 1932: 23

¹⁵⁷ O.M.Overn, *Eventyret om den norske hvalfangst*, Oslo 1929: 44

¹⁵⁸ Norsk Matros- og Fyrbøterunion og Vestfolds Distriktsorganisasjon av Hvalfangstarbeiderne, *Hvalfangstarbeiderne og Fagorganisasjon*, Oslo 1933: 5

denne typen data kan føre til feiltokninger. Figur 8 viser utviklingen i partssatsene for noen utvalgte stillingsgrupper – for de øvrige var tendensen i stor grad den samme – i AS Rosshavets ekspedisjon ”S.J.C. Ross”.

Figur 8: Utviklingen i partssatsen for ett selskap mellom 1925 og 1940

Ut fra figuren kunne man slutte at fortjenesten hvalfangerne satt igjen med etter avmønstringen var fallende mellom 1925 og 1933, for så å stige etter 1936 og falle igjen mot slutten av perioden. Denne antagelsen er imidlertid feil fordi den *bare* tar utgangspunkt i de nominelle satsene. Enda viktigere er det å se på sluttresultatet, nemlig den faktisk utbetalte avlønningen. I den summen hvalfangerne fikk ved avmønstring skjuler det seg nemlig i tillegg til de nominelle satsene, også de eventuelle effektiviseringene som ny teknologi og fangsterfaring måtte ha bidratt med på den ene siden, og den totale tilgangen på hvalressursene på den andre siden. Avgjørende for det personlige sluttresultatet var nemlig ekspedisjonens fangstutbytte, en økning i fangsten på den ene siden og i antall fat utkøkt olje per hval på den andre siden kunne dermed kompensere – eller til og med mer enn det – for en nedgang i de nominelle satsene.

Uansett konklusjon på spørsmålet om nødvendigheten av en revurdering i forbindelse med hvalfangernes avlønning, vil en analyse av hvalfangstens relasjon til landbruket måtte inneholde et lønnsaspekt. I dette avsnitt tas det derfor opp spørsmålet om hvor mye man egentlig kunne tjene og faktisk tjente på å være med på hvalfangst i mellomkrigstiden. Enhver innsats av landbrukets aktører i hvalfangstnæringen ville på ett eller annet punkt måtte stilles overfor spørsmålet om lønnsomhet – og ekstra midler til investeringer i landbruket måtte først være opptjent i fangsten. Av utbetalingens endelige beløp kunne så den enkelte legge til side

penget for andre formål enn familiens underhold. Det er derfor viktig å vite hvor mye som egentlig kunne tjenes i hvalfangsten, slik at man kan finne et maksimumsbeløp for mulige investeringer i gårdsbruk eller utstyr.

To punkter er det viktig ikke å glemme i diskusjonen av denne problemstillingen. Det ene er at alle uttalelser om hvalfangernes lønnsbetingelser må sees i en kontekstuell sammenheng. Fagforeningsfolk vil naturlig nok ha en tendens til å fremstille situasjonen som mer prekær enn den sannsynligvis var, mens deltagerne og observatørene i samtiden og i etterkant kan ha en tendens til å overvurdere betydningen hvalfangerne fra den øvre delen av lønnspekteret hadde, siden det var de og deres pengebruk som var mest synlig i samfunnet. Denne gruppen var imidlertid ikke så stor, slik at man antageligvis kan støtte Møllers vurdering:

”Næringen hadde imidlertid også flere positive sider, ikke minst for Vestfolds del og Sandefjorddistriktet i særdeleshet. Den sysselsatte mange tusen personer, ofte i harde tider, da det var vanskelig å få arbeid i land. Den bragte rikdom til noen få, men materielle goder til mange.”¹⁵⁹

Det andre er – som nevnt i den generelle delen i det første kapitlet – at avlønningens nivå bare har interesse i en alternativvurdering. Den nominelle fortjenesten må derfor sammenlignes med det en hvalfanger ville ha tjent i land. Således kan det altså tenkes at de traderte forestillingene om hvalfangernes lønnsnivå viser seg å ha større verdi i et relativt perspektiv – i komparasjon med tilsvarende arbeid i land – enn som et absolutt mål på hvalfangernes velstand. Sammenligningsgrunnlaget må dessuten kunne oppvise en variasjon i fortjenesten som står i et rimelig forhold til den variasjonen som finnes i hvalfangernes bakgrunnsmateriale. Det betyr at gjennomsnittstall burde brukes med større varsomhet enn det ofte ser ut til å være tilfelle. Eksempelvis relativiseres det innledningsvis siterte beløpet på titusen kroner i neste setning. Størrelsen på lønnen settes i perspektiv ved å nevne at:

”[t]il sammenligning tjente en fagorganisert industriarbeider rundt 3.500 kroner i året”¹⁶⁰.

¹⁵⁹ V.Møller, *Sandar Bind III*, Sandefjord 1985: 44

¹⁶⁰ Hodne / Grytten 1992: 140

Grunnlaget for komparasjonen er imidlertid noe misvisende. Brorparten av alle hvalfangere ville ikke hatt mulighet til å være fagorganiserte arbeidere i industrien. Dessuten fantes det hvalfangere i mange aldersgrupper; det blir således noe meningsløst å sammenligne en fagorganisert arbeider med en messegutt på den ene siden eller en styrmann med topphyre og -part på den andre. Sistnevnte ville antagelig heller ikke i land tilhørt gjennomsnittsarbeideren. Dessuten er det mest sannsynlig at mange av hvalfangerne heller ville funnet arbeid i sjøfarten. I særlig grad må dette antas for de stillingsgruppene som også fantes i handelsfarten, altså styrmenn, maskinister, fyrbøtere og matroser. Denne skjevheten kan da slå ut begge veier, enten kan hvalfangernes fortjeneste overvurderes, som for eksempel når man sammenligner en av de høyere offiserers avlønning med industriarbeideren; eller den kan undervurderes, som når man ser på dekksguttene eller bysseguttene.

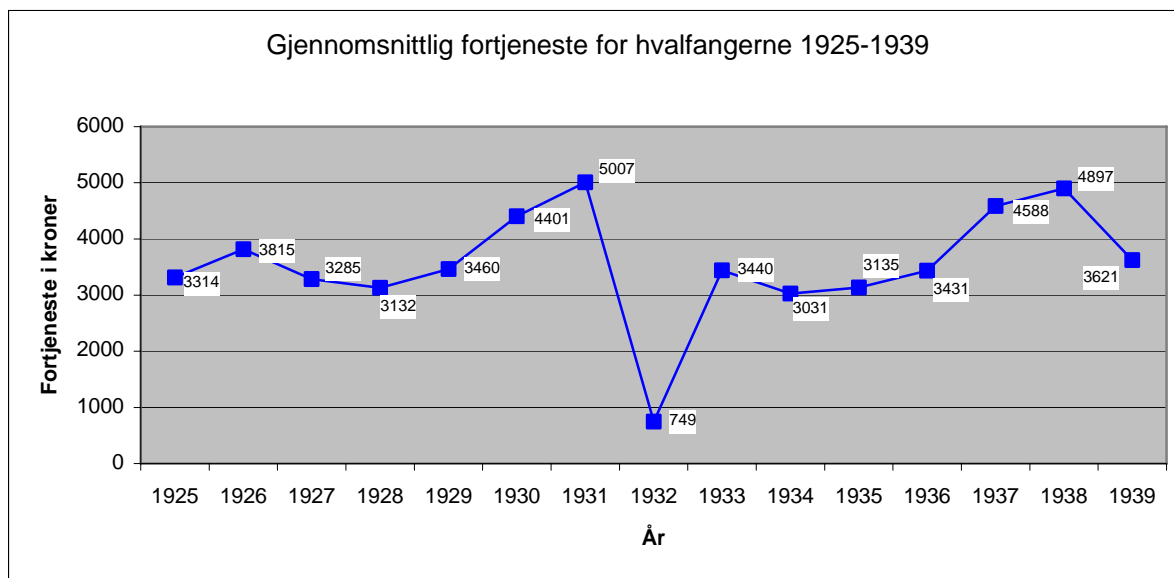
5.2.1 Fortjenestemuligheter, inntektsnivå og andre lønnsaspekter i norsk hvalfangst

”Når man vet at dette er lønn og part for et meget slitsomt arbeide, hvor familieforsørgeren i henved 8 måneder har vært fræværende fra hjemmet, behøves det ingen lang utredning for å fastslå at det simpelthen er sultelønninger”.¹⁶¹

Figur 9 viser gjennomsnittsførtjenesten for hvalfangerne i de fire sesongene før opplagsåret og sesongene frem til krigen. I motsetning til de påfølgende tabellene er denne beregningen basert på både kokeri- og hvalbåtmannskapene, fordi hovedinteressen i denne sammenheng er å gi en skisse av utviklingen i næringen som helhet. Tallmaterialet fra Sandar og Stokke er her blandet med Pelagos' og Kosmos-selskapenes, slik at man får en større geografisk spredning i utvalget. For årene etter 1932 er det tatt med Pelagos og Kosmos-ekspedisjonenes opplysninger, dessuten tall fra AS Rosshavets ekspedisjon med flytende kokeri ”*Sir James Clark Ross*” samt Fraternitas og Ulysses for enkelte år. Resultatene bygger dermed på et litt annerledes dokumentert grunnlag enn for de første sesongene – de fleste av disse selskapene tilhørte det øvre sjiktet av de deltagende aktørene – og det kan derfor tenkes at tallene som estimeres her er noe høyere enn de man ville kommet frem til ved en mer fullstendig oversikt over selskapenes utbetalinger. Det finnes imidlertid to faktorer som kan modifisere denne skjevheten litt, slik at det er rimelig å anta at utslagene av utvalgsreduksjonen ikke er så store at de påvirker resultatet for sterkt. For det første bidro opplagsåret til at noen mindre lønnsomme ekspedisjoner ble tatt ut av drift. Dermed forsvant en del, spesielt mindre og eldre, kokerier fra fangstfeltene. Man kan derfor regne med at også lønningene etter kriseåret oppviste større homogenitet enn i sesongene før fangstpausen. For det andre øker antallet

¹⁶¹ Vestfold Arbeiderblad, *Fortjenesten i hvalfangsten*, 28. april 1932

utenlandske ekspedisjoner etter 1932 sterkt, ikke minst fordi flere nasjoner etablerer egen hvalfangst. For å få tak i mannskaper og for å forhyre spesialister, som regel var dette norske hvalfangere, kan man forutsette at lønnsnivået i disse selskapene må ha vært noe høyere enn i enkelte norske foretak. Til tross for et mer begrenset utvalg vil det derfor være sannsynlig at resultatene er brukbare nok for å representere den generelle utviklingen.

Figur 9: Gjennomsnittsførtjenesten i hvalfangsten mellom 1925 og 1939

Året 1932 står selvsagt i en særstilling. Siden mannskapene ikke fikk part dette året (på grunn av opplaget i den sesongen som ville gitt part), er lønningene lave. Egentlig er ikke det oppgitte beløpet en riktig verdi for gjennomsnittsførtjenesten som en hvalfanger ville hatt ved kontinuerlig forhyring. Men dette ekstraordinære resultat gjør tendensen tydeligere: etter opplagsåret var førtjenesten lavere enn før pausen. Også det siste året må behandles litt forsiktig. Sesongen 1938-1939 var en dårlig fangstsesong, men i og med at ikke alle hvalfangere reiste ut igjen til en ny sesong, kan det beregnede tallet være litt for lavt. Fallet fra 1938 til 1939 er derfor antagelig mindre enn figuren viser. Hovedtendensene er imidlertid klare: inntekten stiger betydelig frem til opplagsåret. Deretter tar det noen sesonger før nivået igjen kommer over det som var nådd i 1925-1926. Med de store lønnsforskjellene mellom de ulike gruppene om bord både på kokeriet, og ikke minst på hvalbåtene, er det klart at et anslag for gjennomsnittsførtjenesten ofte vil ha liten verdi for en individuell betraktning. Det har dessuten vært forskjeller i avlønningen for mannskapene på de flytende kokeriene og på landstasjonene. Denne ulikheten gikk i landstasjonenes disfavør:

”Man har iår på Strømnes hatt en ypperlig arbeidsstokk, bare utsøkte, pålitelige og bra karer, villige og arbeidssomme. Under de forhold som er opstått ved startningen av de mange pelagiske selkaper, er det vel vanskelig å kunne få beholde en sådan arbeidsstokk. Man merket tydelig at en stor del ønsket forandring, lokket av de bedre hyrer der betales av de pelagiske ekspedisjoner.”¹⁶²

Siden figuren ovenfor for det meste er basert på de pelagiske ekspedisjonenes avlønning, kan lønnsnivået muligens være noe overvurdert. Men for det første kan forskjellene ikke ha vært altfor store, ellers ville ikke landstasjonen fått mange nok kvalifiserte folk til å opprettholde driften så lenge i konkurranse med de flytende kokeriene. For det andre vil tendensen i lønnsbevegelsene være upåvirket av dette. Et slikt estimat kan derfor være godt egnet til å gjenspeile hvalfangstens generelle utvikling og dermed være en indikator for næringens attraktivitet for arbeidssøkende. Bedre forståelse for fortjenestemulighetene og inntektsnivået gir imidlertid en oppsplitting i ulike stillingskategorier, i resten av analysen vil det derfor differensieres mer enn i denne gjennomsnittsoversikten.

Tabell 12 viser en sammenligning av Devigs tallmateriale (kolonner merket med **A**) og mine beregninger (kolonner merket med **B**) av hvalfangernes gjennomsnittslønn. Ved siden av de enkelte delene og totalfortjenesten oppgis også partens andel av totalfortjenesten. Det siste tallet i hver kategori angir den prosentuelle forandringen i lønnen i forhold til den forutgående sesong. I dette tilfelle – som i alle følgende talleksempler – refereres det alltid til nominelle størrelser. For å kunne trekke noen konklusjoner med hensyn på hvalfangernes realinntekt må disse tallene korrigeres ved hjelp av en prisindeks. Effekten av en slik indeksregulering vil bli tatt opp senere i dette kapittel.

Tabell 12 – Utvalgte stillingers avlønning: en sammenligning av Devigs tall¹⁶³ og nye beregninger

Stilling	Betaling	A		B		A		B	
		1927/28	1927/28	1928/29	1928/29	1929/30	1929/30	1930/31	1930/31
1.smed	Hyre	1600	2192,61	1600	1965,28	1800	2031,58	1800	2367,34
	Part	2215	2547,92	2621	2780,6	3154	3693,75	3758	5712,31
	Totalt	3815	4740,53	4221	4830,28	4954	5620,08	5558	7875,53
	Part / Totalt	0,581	0,537	0,621	0,576	0,637	0,657	0,676	0,725
	Forandring i prosent	5,4	-	10,6	1,89	17,4	16,35	12,2	40,13
1.flenser	Hyre	1400	2069,93	1400	2026,48	1400	2248,42	1400	2054,56
	Part	2769	4092,32	3276	3982,24	3943	5010,33	6107	7550,78

¹⁶² E.F.Heyerdahl, *Driftsrapport Strømnes Lannstasjon Sesong 1928/1929*, upublisert, Tønsberg 1929: 29

¹⁶³ Devig 1982: 185

	Totalt	4169	6162,25	4676	6008,72	5343	7393,52	7507	9595,63
	Part / Totalt	0,664	0,664	0,701	0,663	0,738	0,678	0,814	0,787
	Forandring i prosent	-7,8	-	12,2	-2,5	14,3	23,05	40,5	29,78
1.båtsmann	Hyre	1440	2998,38	1440	1898,31	1440	2152,17	1440	2202,17
	Part	2030	4315	2402	3205,8	2366	4933,67	2819	7596,7
	Totalt	3470	7313,38	3842	5373,77	3806	6142,84	4259	8717,15
	Part / Totalt	0,585	0,590	0,625	0,597	0,622	0,803	0,662	0,871
	Forandring i prosent	-13,1	-	10,7	-26,52	-0,9	14,31	11,9	41,91
2.flenser	Hyre	1080	1621,12	1080	1046,97	1080	1805,78	1080	1764,19
	Part	2030	2693,73	2402	2175	2366	3361,83	4228	5017,34
	Totalt	3110	4314,85	3482	3614,33	3446	5236,37	5308	6795,97
	Part / Totalt	0,653	0,624	0,690	0,602	0,687	0,631	0,797	0,738
	Forandring i prosent	-11,4	-	12	-16,24	-1	47,37	54	27,59
kjeletømmer	Hyre	1080	1473,74	1080	1323,05	1080	1604,47	1080	1489,09
	Part	1292	1518,38	1529	1549,67	1577	1779,6	1879	2567,47
	Totalt	2372	2992,12	2609	3107,93	2657	3345,73	2959	4303,61
	Part / Totalt	0,545	0,507	0,586	0,499	0,594	0,532	0,635	0,597
	Forandring i prosent	-5	-	10	3,87	1,8	7,65	11,4	28,63
fyrbøter	Hyre	1160	1516,07	1160	1329,32	1160	1370,39	1080	1641,86
	Part	1107	1418,44	1310	1278,03	1183	1547,77	1409	2333,08
	Totalt	2267	2934,51	2470	2965,87	2343	3267,35	2489	3947,48
	Part / Totalt	0,488	0,483	0,530	0,431	0,505	0,474	0,566	0,591
	Forandring i prosent	-12,1	-	9	1,07	-5,1	10,16	6,2	20,82
arbeider	Hyre	880	1279,6	880	918,68	960	1212,75	960	1392,39
	Part	923	1378,57	1092	1333,85	1183	1656,33	1409	2315,06
	Totalt	1803	2658,17	1972	3168,44	2143	3039,58	2369	3876,68
	Part / Totalt	0,512	0,519	0,554	0,421	0,552	0,545	0,595	0,597
	Forandring i prosent	-10,5	-	9,4	19,19	8,7	-4,07	10,5	27,54
lettmatros	Hyre	720	1374,99	720	1139,43	800	1387,81	800	1439,37
	Part	738	949,5	874	879,92	789	1149,79	940	1846,71
	Totalt	1458	2324,49	1594	2302,03	1589	2634,47	1740	3178,91
	Part / Totalt	0,506	0,408	0,548	0,382	0,497	0,436	0,540	0,581
	Forandring i prosent	-21,40	-	9,3	-0,97	-0,3	14,41	9,5	20,67
messeгутt	Hyre	320	452,78	320	392,02	320	497,89	320	402,6
	Part	369	451,36	437	454,62	394	494,47	470	660,5
	Totalt	689	904,14	757	855,75	714	1047,52	790	1252,2
	Part / Totalt	0,536	0,499	0,577	0,531	0,552	0,472	0,595	0,527
	Forandring i prosent	-5	-	9,7	-5,35	-5,7	22,41	10,6	19,54

I tabellen er det i tillegg til hyre og part også tatt hensyn til overtidsbetaling og eventuelle gratialer. Derfor er den gjennomsnittlige totalfortjenesten som regel ikke summen av hyre- og partsdelen^k. For enkelte av de nevnte stillingskategoriene er beregningsgrunnlaget nokså smalt – spesielt for de to gruppene 'smed' og 'båtsmann' er det som regel ikke mer enn fire eller fem observasjoner per år. Innenfor de andre gruppene er det flere observasjoner, men enkelte tall vil også her basere seg på færre observasjoner enn det ville vært ønskelig i en signifikansberegning. Det interessante her er imidlertid ikke hvert enkelt tall, men noen viktige konklusjoner i en lønnsanalyse der de store linjene teller mer enn de små detaljene:

1. Som forventet ligger samtlige gjennomsnittstall over de anslagene Devig estimerte på grunnlag av forhyringskontraktene. Dette gjelder – bortsett fra to tilfeller i partsberegningen – både for totalfortjenesten og for hyrene og parten enkeltvis. For totalfortjenesten ligger de faktiske utbetalingene mellom 3,8 og 110,76 prosent høyere enn de estimerte, gjennomsnittlig fikk mannskapene i de refererte stillingskategoriene utbetalt 43 prosent mer enn det Devig konkluderte med i sin analyse. Et noe mindre sterkt utslag får man når man ser på hyren alene: her er variasjonen mellom -3,06 og 90,97 prosent, også her med en gjennomsnittlig 43 prosent høyere utbetaling. Likeså er avviket noe mindre for partens vedkommende, gjennomsnittlig lå partsutbytte 37 prosent høyere enn Devigs estimat, i dette tilfellet er variasjonen enda større, nemlig fra -9,45 til 169,48 prosent. Selv om disse relative tallene vil forandres dersom man utvider datagrunnlaget med flere selskaper eller områder, er hovedtendensen klar: hvalfangernes opptjente (og utbetalte) lønninger var høyere enn antatt så langt av forskningen.
2. Som en følge av at hyren er relativt mer undervurdert enn parten i Devigs analyse, er forholdet mellom part og totalutbetaling i mine beregninger i de fleste tilfeller noe lavere. Trenden mot at partens andel var stigende for de fleste gruppene er imidlertid den samme også med de faktiske utbetalingene. Parten utgjorde i sesongen 1927-1928 mellom 40,8 og 66,4 prosent av totalfortjenesten, i sesongen 1930-1931 hadde forholdet økt til mellom 52,7 og 87,1 prosent. Høyest andel hadde i alle sesonger de hvalfangerne som direkte jobbet med bearbeidelsen av hvalen – i denne oversikten flenserne – mens de laveste lønningene (her representert ved lettmatros og messegutt) også hadde den høyeste hyreandel av totalfortjenesten.
3. Forandringen fra en sesong i forhold til den respektive forutgående sesong er beregnet for de tre siste sesongene. Det er tydelig at lønnsøkningen var størst mellom 1929-1930 og 1930-1931. Dette gjelder alle stillingene. Enkelte stillingsgrupper har imidlertid også før denne sesongen fått en solid lønnsvekst: annenflenserne opplevde således en større økning allerede en sesong før. For de andre sesongene er bildet mer differensiert. Devig ser en nedgang i fortjenesten mellom 1928-1929 og 1929-1930, mens utbetalingene viser at denne nedgangen i mange tilfeller kom allerede en sesong før. De absolutte tall er her imidlertid av mindre interesse, i mine beregninger øker for eksempel utvalget i 1929 – Kosmos-ekspedisjonen ble satt i fangst denne sesongen – og dette fører til en sterkere økning i fortjenesten. Beregningene i tabellen er foretatt

på et ulikt grunnlagsmateriale, slik at man må være forsiktig med konklusjonene. En hypotetisk utvidelse av datatilfanget i noen sesonger ville muligens forandre enkeltslutninger. I all hovedsak viser imidlertid tallmaterialet at hvalfangernes fortjeneste steg nesten kontinuerlig frem til sesongen 1930-1931, og spesielt i den siste sesongen var det svært store økninger for de fleste stillingskategoriene.

4. De absolutte tallene viser tydelig at lønnsnivået som helhet lå – delvis betraktelig – under det som refereres i enkelte sammenhenger. Antallet hvalfangere som tjente 10.000 kroner i løpet av en sesong er således nokså begrenset. Av 3696 observasjoner mellom 1926 og 1939 fra Sandar var det således bare 92 tilfeller (2,5 %) der fortjenesten lå over denne grensen. I denne analysen brukes det riktignok årsvise data som grunnlag, men tendensen er klar: kun et fåtall hvalfangere kunne regne med en femsifret fortjeneste. I det foreliggende datamaterialet er det dessuten kun 38 ulike personer som har hatt en så høy avlønning – elleve derav var skyttere og fire bestyrere. For Kosmos og Kosmos II viser avregningsbøkene at muligheten for en fortjeneste over 10.000 kroner var noe bedre i disse selskapene. Men så tilhørte jo Kosmos' kokerier også de største ekspedisjonene, slik at utgangspunktet for å få en større fangst og en bedre utnyttelse av hvalen skulle tilsi at sannsynligheten for høyere fortjeneste var større enn på mindre og mindre moderne ekspedisjoner. Mellom 1929 og 1936 ble det for Kosmos utbetalt 90 ganger mer enn 10.000 kroner, fordelt på 56 personer (4,6%). Av disse var det nesten halvparten av tilfellene (42) skyttere som fikk denne avlønnen, resten fordeler seg på styrmenn, maskinister og flensere, samt noen få andre stillinger (lege, pumpemann og apparatkoker). En lignende relasjon finner man for et Tønsbergselskap: Pelagos-ekspedisjonen utbetalte også ved flere anledninger lønn over 10.000 kroner mellom 1927 og 1931. Dette skjedde 36 ganger av 764 utbetalinger (4,7 %). I alt fikk 25 personer en fortjeneste i denne kategorien, skytterne stod for 15 av de 36 toppnoteringene (41,7 %), hovedparten av resten ble utbetalt til maskinister, styrmenn og bestyreren. For begge utvalgene må man derfor konkludere med at det vanlige mannskapet lå langt under den fortjenesten som blant annet Grytten skisserer. Også Dagbladets lønnsintervall hadde ikke spesiell stor forankring i den virkelige verden. Hvalfangerne var ikke så rike som noen fremstillinger i samtiden ville ha det til. Situasjonen ser muligens noe annerledes ut hvis man ser på reallønningen, dette skal tas opp nedenfor. Samtidig lå avlønnene godt over det nivået som fagforeningen hadde beregnet. De fleste mannskapene tjente mer enn 1600 kroner. Messeguttene lå riktignok et stykke under dette beløpet, men så var de jo som

regel heller ikke eldre enn femten, seksten år og måtte ikke forsørge familien hjemme. Det var altså ingen grunn – annet enn de politisk motiverte argumentene – for arbeiderpressen å hevde at ”det er bare nødsarbeid å gå på hvalfangst”¹⁶⁴.

5. Tabellen viser den sesongvise fortjenesten mannskapene hadde. Men de refererte tallene var selvsagt ikke de beløpene hvalfangerne fikk utbetalt ved avmønstring. Av det opptjente beløpet trakk selskapets kasserer allerede betalte kontantforskudd og saldoen i slappkisten (butikken om bord). Hvor mye hvalfangerne handlet for varierte selvsagt sterkt. Fra den tyske ekspedisjonen med flytende kokeri ”Jan Wellem” er det bevart en avregning fra slappkisten pr. 28. februar 1938, altså etter vel tre fjerdedeler av turen¹⁶⁵. Omsetningen var allerede da på over 41000 kroner. Gjennomsnittlig hadde hver hvalfanger handlet for litt over 111 kroner. Omregnet på hele sesongen betyr det at hver mann brukte rundt 150 kroner om bord. Riktignok var det et tysk kokeri, men all den tid de forhyrte nordmenn som regel lå på toppen av forbruket, er det lite sannsynlig at situasjonen har vært særlig annerledes på de norske kokeriene. Dessuten hadde familien hjemme hver måned fått utbetalt en del av hyren, dette trekket må altså motregnes avlønningen. For Pelagos og Kosmos-selskapene finnes det i tillegg til opplysningene om totalfortjenesten også informasjon om saldoen hver enkelt hvalfanger avsluttet sesongen med. Riktignok er det en viss heterogenitet i tallmaterialet siden det er oppgitt at enkelte saldi allerede er fratrukket kommunale skattetrekk, mens det hos andre er uklart om det nevnte beløpet er brutto- eller nettosaldoen. Men dette er små forstyrrelser, de utbetalte beløp kan i såfall betraktes som maksimumbeløp. Dessuten kan det tenkes at det var ulike årsaker til hvorfor hvalfangerne for eksempel fikk forskudd, eller hvor mye de kjøpte av tobakk eller klær på kokeriet. Forskjellige konsumvaner kan derfor bidra til en viss skjevhet i tallene. Uansett gir saldopplysningene en indikasjon om hvor mye hvalfangerne kunne disponere over ved avmønstring – og kun dette beløpet var det mulig å investere direkte i landbruket. I tillegg hadde man selvfølgelig mulighet til å ta opp lån, den fremtidige fortjenesten måtte da kunne dekke avdrag og renter. For Kosmos-ekspedisjonen lå den utbetalte saldoen i tidsrommet 1929 og 1936 gjennomsnittlig på 59,53 prosent, med ytterverdiene for enkelte hvalfangere på 1,72 og 100 prosent. Noe lavere utbetaling hadde Kosmos II mellom 1933 og 1936, her lå saldoens andel av totalfortjenesten mellom 3,42 og 123,94 % på individnivå, med et gjennomsnitt på

¹⁶⁴ Devig 1982: 99f.

¹⁶⁵ EDWG, *Zahlmeister - Abrechnung Slop-Kiste per 28. Febr.1938*, AO 5

54,57 prosent. Hvalfangerne i AS Pelagos fikk ved avmønstringen gjennomsnittlig 50,37 prosent av totalfortjenesten utbetalt. De individuelle ytterpunktene var i dette selskap 0,14 % og 131,55 %. Andeler over etthundre prosent er mulige dersom mannskapene hadde opptjent ekstrapenger på hjemturen eller fikk andre overføringer i tillegg til den ordinære fortjenesten. Dette var imidlertid unntaket. Størrelsen på saldoens andel kunne variere fra sesong til sesong uten at det er et tydelig mønster i utviklingen. Men generelt sett kan man konkludere med at hvalfangerne kunne regne med å få utbetalt mellom halvparten og $\frac{2}{3}$ av sesongens fortjeneste ved avmønstringen. En stor del av resten var imidlertid allerede kommet husholdningen til gode gjennom de månedlige trekkene.

Devigs tall er imidlertid ikke de eneste som eksisterer i litteraturen. De utgjør omtrent en halvpart av forskningens resultater med hensyn til hvalfangernes lønnsforhold. Den andre halvparten finner man hos Tønnessen¹⁶⁶ og Olsen¹⁶⁷. Tabell 13 gir en oversikt over beregningene som Olsen og Tønnessen (kolonner merket med **A**) har gjort (Tønnessen oppgir kun fortjenesten for sesongen 1930-1931, her er tallene imidlertid de samme) sammenlignet med mine gjennomsnittstall (kolonner merket med **B**) fra datamaterialet. De siste to kolonnene angir forandringen mellom de to undersøkte sesongene. I denne analysen er det valgt noen andre stillingsgrupper enn i Devigs avhandling. Også i dette tilfelle er det lønningene fra de flytende kokeriene som er grunnlaget for oversikten.

Tabell 13 – Utvalgte stillingers avlønning: en sammenligning av Tønnessens / Olsens tall og nye beregninger

	A	B	A	B	A	B
Stilling	1927/1928	1927/1928	1930/1931	1930/1931	Forandring i prosent	Forandring i prosent
stuert	7106	8141	10853	13807	52,73	69,60
koker	4168	5102	6711	7780	61,01	52,49
flenser	4629	6162	7641	9596	65,07	55,73
tømmermann	3808	5642	5628	6646	47,79	17,80
fyrbøter	2451	2934	3117	3947	27,17	34,53
kjeletømmer	2587	2992	3418	4303	32,12	43,82
matros	2451	3022	3117	4441	27,17	46,96
messebutt	750	904	1023	1252	36,40	38,50

Hovedresultatet i denne sammenligningen bekrefter de konklusjonene som ble trukket av den første lønnsanalysen. Både Tønnessen og Olsen har estimert for lav fortjeneste for de ulike

¹⁶⁶ Tønnessen 1969: 496

¹⁶⁷ Olsen 1994: 78

stillingskategoriene. Unntaket er messesguttene som ligger omtrent på samme nivå – ellers er det en underestimert på rundt 25 prosent for begge sesongene sett under ett (24 prosent i 1927-1928 og 26 prosent i 1930-1931). Dersom Tønnessen virkelig hadde tatt utgangspunkt i alle avlønninger fra sesongen 1930-1931, ville konklusjonen selvsagt vært en annen. Det faktum at hans tall oppgir lik fortjeneste for både matroser og fyrbøtere (og Olsen gjør det samme til og med i begge sesonger) tyder imidlertid på at beregningen ikke er foretatt på et fullstendig datamateriale. Tønnessen oppgir ikke kilden sin for det tallmaterialet han benytter – det kan imidlertid med rimelig stor sikkerhet fastslås at beregningene ikke er hans egne, men er foretatt av Hvalfangerforeningen. Tallmaterialet er identisk for alle stillingskategoriene, dessuten hadde Tønnessen en omfattende korrespondanse med Hvalfangerforeningen som skaffet ham grunnlagsmateriale. Også en lønnsoversikt har han fått fra foreningen. Dette går frem av et brev som direktør Einar Vangstein sendte Tønnessen, datert den 03. august 1966:

”Jeg vedlegger: [...]

6) Oppgave over gjennomsnittsfortjeneste pr. stilling 1919/20 til 1938/39. ”¹⁶⁸

Hvalfangerforeningens fullstendige oversikt er gjengitt i appendiks 2. Der beskrives også fremgangsmåten tallmaterialet er blitt beregnet på. For alle sesonger gjelder at de refererte tallene ikke utelukkende bygger på de faktiske avregningene, men er estimater på basis av nominelle størrelser. Dette varierer i tillegg fra sesong til sesong. Selv om denne oversikten er den mest omfattende og den som antagelig har mest reliabilitet av de nevnte beregningene, viser tallene at også denne estimeringen av de hittil i forskningen rapporterte lønnsnivåene ligger for lavt i forhold til de faktiske avlønningene. Riktignok kan denne konklusjonen for enkelte stillinger avvike noe, men det vesentlige her er hovedtendensen. Noe mer ambivalent er resultatene fra beregningen av lønnsutviklingen. For noen stillinger er det etter det nye datamateriale større lønnsøkning enn i de opprinnelige tallene, mens det for andre kategorier er en lavere økning.

I Hvalfangerforeningens arkiv finnes det i tillegg en enkeltstående oversikt over fangstmannskapenes fortjeneste som også inkluderer overtid. Oppstillingene har imidlertid ingen referanser til hvilke selskaper som dekkes av opplysningene, heller ikke

¹⁶⁸ KCCH. J.Tønnessens arkiv, *Korrespondanse og bilag angående hvalfangstens historie*, Eske 3

kildehenvisninger finnes i materialet. Estimater er dessuten ikke tatt opp igjen andre steder, det er derfor tvilsomt at denne beregningen er spesielt pålitelig. Den er tatt med i appendiks 3 for å presentere et mer fullstendig bilde av de tilgjengelige materialet for å anslå hvalfangernes avlønning. Hovedkonklusjonen av denne sammenstillingen er at den refererte fortjenesten ligger både over de anslagene som Hvalfangerforeningen selv har kommet frem til i sin tidligere beregning og over estimatene i mine beregninger. Dersom disse tallene skulle være riktige, bekrefter de dermed min konklusjon om at de hittil publiserte tallene har vært for lave – men det kan settes spørsmålsteget ved enkelte av de oppgitte gjennomsnittsførtjenester. Det er for eksempel tvilsomt at dekksguttene hadde en så høy fortjeneste som kr. 1886,-. Ingen dekksgutt i det underliggende datamaterialet i denne avhandlingen oppnådde denne fortjenesten (med mindre vedkommende fikk ny stilling i løpet av sesongen). Riktignok fantes det mange flere selskaper enn de det finnes avregninger for, men andre kilder tyder på at det i stor grad var et noenlunde likt lønnsnivå. Variasjonen kom stort sett gjennom fangstutbytte, men siden noen av de store ekspedisjonene er representert i avhandlingens datamaterialet, er det mest sannsynlig å anta at denne ikke verifiserbare oversikten viser for høye tall.

I de to refererte lønnsanalysene var det bare tatt et utvalg av det stillingsmangfold som fantes i hvalfangsten. Utvalget forsøker å gjengi et generelt bilde av lønnsforholdene og –utviklingen. Dette baseres på en inndeling i elleve kategorier av alle stillinger i hvalfangstekspedisjoner som ble foretatt i forbindelse med lønnsreguleringen i 1936-1937. I appendiks 4 finnes det en liste over disse elleve gruppene med tilhørende stillingsfordeling. Tabell 14 gir en oversikt over gjennomsnittsførtjenesten i disse ni kategoriene for sesongene 1927-1928 til 1930-1931. Riktignok er inndelingen av senere dato, men den brukes i dette tilfelle som om de elleve gruppene hadde allerede eksistert og vært i bruk før opplagsåret. Noen grupper inneholder få observasjoner, og selv om disse gir en indikasjon på den generelle trenden, er de mest interessante kategoriene de store gruppene (IVb,V, VI, VII, VIII og XI). Samtidig vises utviklingen som Hvalfangstens Arbeidsgiverforening har utarbeidet for sesongene 1935-1936 til 1938-1939 på grunnlag av innsendte opplysninger for de ulike kategoriene¹⁶⁹. Disse tallene som stammer fra rundt 20 selskaper per sesong inneholder også overtidsbetaling. Dette tallmaterialet er antagelig det mest nøyaktige som det går an å finne om hvalfangernes inntektsforhold. Dessverre er det for de siste tre sesongene ikke oppgitt en mer detaljert

¹⁶⁹ KCCCH. Hvalfangstens Arbeidsgiverforening, *Tariff-Forhandlinger*, Eske 1 (1936/37) og Eske 2 (1937/38-1939/40)

fordeling enn på gruppenivå. Arbeidsgiverforeningen har heller ikke beregnet lignende tall for de tidligere sesongene og den siste sesongen før krigsutbrudd.

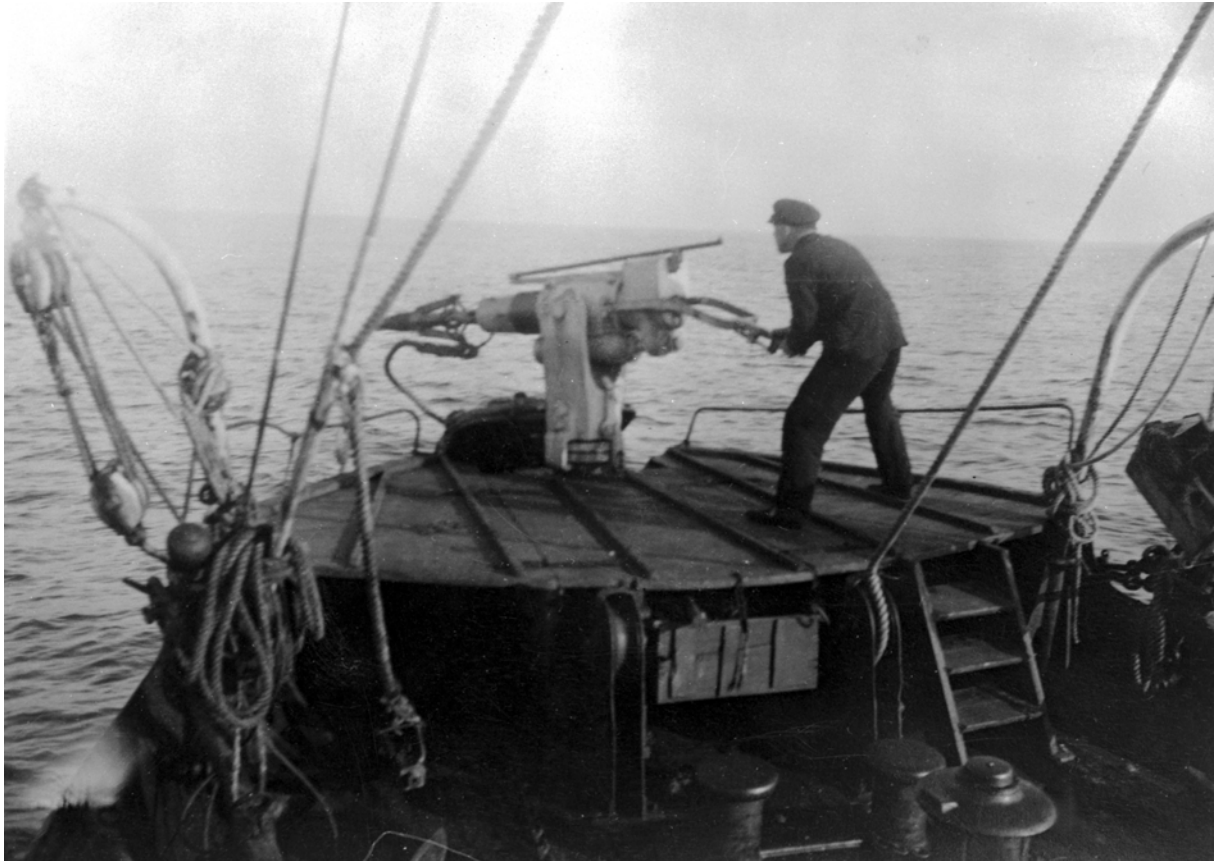
Tabell 14 – Gjennomsnittsfortjeneste for de ulike tariffgruppene i hvalfangsten (estimert for perioden før opplagsåret) supplert med oppgitte tall fra Hvalfangstens Arbeidsgiverforening for sesongene 1935-1936 til 1938-1939

Kategori	1927-1928	1928-1929	1929-1930	1930-1931	1935-1936	1936-1937	1937-1938	1938-1939
Gruppe I	8141	8844	8096	13807	6121	7087	8260	5051
Gruppe II	-	3250	6012	8937	4705	6402	7477	4614
Gruppe III	4565	4634	7083	7746	3817	4944	5702	3557
Gruppe IVa	3477	3960	4738	7355	-	-	-	-
Gruppe IVb	5504	5039	6061	7757	3563	-	5504	3458
Gruppe V	4394	4153	4890	6147	3269	-	4965	3160
Gruppe VI	3373	3184	3558	4409	2807	-	4552	2863
Gruppe VII	3008	3049	3312	4104	2374	3753	4336	2723
Gruppe VIII	2382	2678	3024	3803	2418	3405	3937	2462
Gruppe IX	2324	2303	2634	3179	1720	2388	2898	1860
Gruppe X	1409	1408	2221	1890	1241	1650	1897	1201
Gruppe XI	925	945	1173	1332	936	1309	1537	922

Siden inndelingen i gruppene ble endret etter sesongen 1936-1937, er noen tall ikke beregnet. Tabellens resultater er todelt. Den første perioden er den før opplagsåret. Alle gruppene har hatt en solid lønnsvekst i de fire sesongene før 1931, gjennomsnittlig hadde fortjenesten økt med 52 prosent. Igjen er det tydelig at gjennomsnittsfortjenesten for en stor del av de forhyrte lå på et høyt nivå. Den andre perioden startet antagelig allerede i 1932, de beregnede resultatene blir imidlertid ikke presentert før sesongen 1935-1936. De absolutte tallene etter 1935 kan i likhet med andre beregninger være for lave, men tabellen gir likevel et godt inntrykk av utviklingen i lønningene. Tydelig er nedgangen etter opplagsåret, fortjenesten i 1935-36 er således nesten halvert for mange stillingskategorier. Interessant er også at det er de lavere gruppene i hierarkiet som klarer å ta igjen det tapte raskest. Lønnsutviklingen var dermed best for gruppene VI, VII, VIII, X og XI. Alle tjente i sesongen 1937-1938 nominelt mer enn i 1930-1931, mens de andre gruppene i gjennomsnitt lå 23 prosent under dette nivå. For de sistnevnte hadde også nedgangen vært størst.

Noen hvalfangere på landstasjonene måtte overvintre utenom fangsts sesongen. Deres oppgave var å vedlikeholde stasjonens bygningsmasse og delvis fangstutstyret. Den antarktiske vinter var hard og ensformig – arbeidet fristet derfor lite. I forhyringskontraktene fantes det en klausul som kunne pålegge hvalfangeren å bli igjen på stasjonen når de andre reiste hjem. Til gjengjeld var man da sikret forhyring den påfølgende sesong også. Dessuten dreide hyren selvsagt i flere måneder enn vanlig, siden sommermånedene nå ble betalt fullt ut. For enkelte av hvalfangerne er det derfor tenkelig at lønnen kan ha ligget noe høyere enn det som er

beregnet i de forestående tabellene. Men noe større innvirkning har ikke overvintringen hatt på det generelle lønnsnivå. Til det var antallet hvalfangere som trengtes på landstasjonene for lite. Dessuten mistet landstasjonene mer og mer av sin betydning i forhold til den pelagiske fangsten.

Bilde 7: Skytter ved harpункanonen

Foto: Hvalfangstmuseets fotoarkiv

En gruppe hvalfangere skiller seg imidlertid ut – og det ikke bare i avlønningen – fra mengden. Skytternes inntekter lå som oftest betraktelig høyere enn det resten av mannskapet kunne tjene (hvis man ser bort fra bestyreren), noe som gjenspeilte den helt sentrale rollen skytterne hadde i enhver fangstekspedisjon. Variasjonen kunne også for denne kategorien være stor, både mellom ekspedisjonene og innad i selskapene. Generelt er det til tross for dette riktig å konkludere med at skytterne var kanskje den eneste gruppen hvalfangere, som virkelig tjente de beløp som både samtidens og ettertidens oppfatning av hvalfangernes fortjenestemulighet tillot dem. Dermed er det ikke sagt at ikke en skytter kunne ha en dårlig sesong, men grunnhyren og partsbestemmelsene sørget som regel for et tilfredsstillende resultat. Forskningens beskjeftigelse med mannskapenes avlønning er ikke særlig omfattende, men når det gjelder skytternes inntekt er det skrevet enda mindre om det. Det har delvis

sammenheng med at selskapene ikke var spesielt interessert i å oppgi skytternes avlønning – og konkurransen om de virkelig gode skytterne var hard – og med at resultatene kunne svinge mye fra sesong til sesong og fra selskap til selskap. Ved siden av de ulike skytternes personlige egenskaper skyldtes forskjellene også materiell, funksjon (bøyebåtskytterne tjente som regel mindre – deres hovedoppgave var å samle skutte hval for å trekke dem til kokeriet) og en del flaks. Etter hvert ble beregningsmåten for avlønnen mer komplisert på grunn av at ikke bare antall, men også art og størrelse på de skutte hvalene hadde innvirkning på skytterens totalavlønning. En enhetlig skytterfortjeneste er det derfor uråd å oppgi. Fra noen sesonger finnes det imidlertid tallmaterialet som kan gi en noe mer detaljert og generell fremstilling av skytternes lønnsvilkår. Tabell 15 viser den gjennomsnittlige fortjenesten skytterne hadde mellom 1927 og 1938¹⁷⁰. For hver sesong er det oppgitt antall hvalbåter og ekspedisjoner, samt lavest og høyest lønn i dette utvalget der disse beløpene ble oppgitt spesifikt (for noen sesonger / ekspedisjoner foreligger bare aggregerte tall).

Tabell 15 – Skytternes fortjeneste mellom 1927 og 1938

Sesong	Gjennomsnittsfortjeneste	Maksimum	Minimum	Antall ekspedisjoner	Antall skyttere
1927-1928	32975	58805	15769	6	21
1928-1929	32603	67011	16014	8	29
1929-1930	31004	53023	10728	8	37
1930-1931	31609	54007	11276	8	41
1932-1933	15081	20677	11022	5	32
1933-1934	15124	21465	12208	5	29
1934-1935	10340	16010	4892	5	36
1936-1937	23998	-	-	32	194
1937-1938	29865	54510	18284	24	155

Spesielt for de to siste sesongene foreligger det et omfattende materiale, men også før opplagsåret er det tydelig at skytterlønninger var spredt over et bredt spekter der den beste kunne tjene opptil fem ganger så mye som den dårligste. Tallene stammer fra de norske og engelske ekspedisjonene, nye aktører som Japan og delvis Tyskland prøvde å lokke til seg gode skyttere med enda høyere lønner. Disse finnes imidlertid ikke i oversikten. For skytterne gjelder den samme tendensen i lønnsutviklingen som for de andre mannskapene. De beste sesongene er før opplagsåret. Rett etter pausen ligger gjennomsnittsfortjenesten på et forholdsvis lavt nivå, deretter stiger den igjen. Men i motsetning til resten av hvalfangerne hadde skytterne muligheten til å tjene mye også i de dårlige sesongene. Tabellen viser heller ikke forskjellene mellom de ulike selskapene. Avhengig av kokeriets alder, teknologi og riktige valg med hensyn på fangstfelt og taktikk kunne det nemlig være stor variasjon mellom

¹⁷⁰ KCCH. TD og Hvalfangerforeningen, Diverse pakkesaker Eske 9 1919-1939

ekspedisjonene. Den dårligste skytteren med Star Whaling Co Ltd. Tjente i sesongen 1937-1938 for eksempel 7421 kroner mer enn den beste skytteren med ”Suderøy”. Sistnevnte hadde imidlertid med 26362 kroner heller ingen dårlig inntekt.

At hvalfangerne kunne tjene mer enn arbeidere i land var ingen ny situasjon for mellomkrigstiden. Lønnsforholdene om bord i den siste perioden hadde nesten alltid vært bedre, i alle fall siden den moderne fangsten tok til for alvor utenfor Finnmarkskysten:

”Det som utvilsomt tellet mest for rekrutteringen av det stadig økende antall av hvalfangere, var imidlertid det faktum at hvalfangsten ga sine utøvere et større økonomisk utbytte enn sjøfart, vanlig fagarbeid i land eller gårdsarbeid kunne gjøre det. [...] Og det var stor forskjell på de ca. 60 øre pr. dag som tjenesteguttene fikk og på hvalbåtmatrosens kontantlønn pr. dag som utgjorde ca. kr. 1,75. En vanlig dagarbeider i land hadde på samme vilkår ca. kr. 1,10 pr. dag og en matros i koffardifart ca. kr. 1,60 pr. dag. En matros på en hvalbåt fikk på denne måten i pengelønn og på ellers like vilkår nesten tre ganger så mye som en tjenestegutt og mer enn en halv gang til så mye som en dagarbeider i land.”¹⁷¹

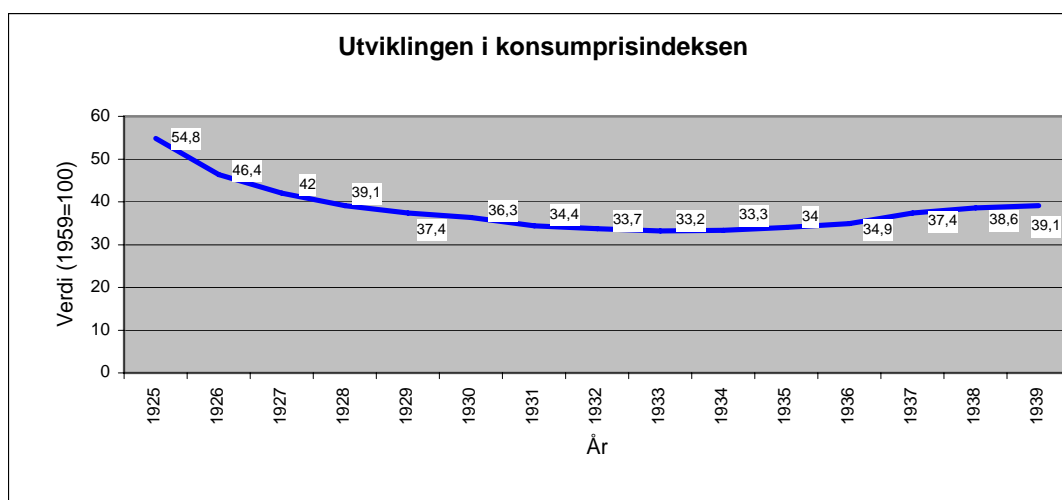
Disse tallene gjaldt for perioden 1883-1890, det interessante er ikke så mye de absolutte beløpene, disse har forandret seg en god del frem til mellomkrigstiden. Den relative fortjenesten er av større betydning. Lønnsforskjellene har i det minste forblitt konstant, men i de fleste tilfeller har de antagelig økt i forhold til perioden før århundreskiftet. Dette har blant annet sammenheng med den økte lønnsomheten i den pelagiske fangsten sammenlignet med den kystbaserte aktiviteten i Nord-Norge.

I analysen av lønnsforholdene er alle tall gitt i løpende kroner. Denne fremstillingen har dermed ingen opplysninger om reallønsutviklingen for hvalfangerne. Et generelt prisfall i forbindelse med paripolitikken medførte en stigning i kjøpekraften for de som enten økte inntekten eller holdt sitt nominelle lønnsnivå. Til og med en nominell nedgang kunne bety en forbedring i reallønnen dersom prisene ellers falt mer enn reduksjonen i lønnen. Nøyaktige utsagn om reallønsutviklingen i hvalfangstnæringen ville forutsette en omregning av de aktuelle fortjenestene i henhold til en prisindeks. Dette er ikke gjort i denne avhandlingen.

¹⁷¹ Johnsen 1959: 444 -447

Istedenfor begrenses analysen av reallønnsutviklingen til noen generelle punkter. Hovedgrunnen for det er at en indeksregulering ikke vil ha noen innvirkning på den interne rangeringen hvalfangerne imellom. Heller ikke sammenligningen med andre yrkesgrupper vil være påvirket av forskjellen mellom det nominelle og det reale nivå så lenge begge verdiene er oppgitt i samme kategori.

Figur 10 viser utviklingen i konsumprisindeksen fra 1925 til 1939. Man kan diskutere hvilken indeksregulering som gir det beste resultat og om en hvilken som helst valgt indeks virkelig klarer å gjenspeile situasjonen i forhold til det man ønsker å måle. I denne sammenheng er det imidlertid ikke de tekniske sidene ved deflateringen som interesserer. Hovedlinjene blir godt synliggjort ved hjelp av denne indeksen. Sammenligningsgrunnlaget er gitt ved året 1959 = 100.

Figur 10: Konsumprisindeksen i perioden 1925-1939¹⁷²

I forbindelse med paripolitikken falt prisene med nesten førti prosent fra 1925 til 1931. Denne nedgangen skjedde samtidig med at hvalfangerne opplevde en kraftig lønnsvekst. Reallønnen har derfor steget enda mer enn analysen av den nominelle fortjenesten har vist. I de årene der inntekten fra fangsten stagnerer eller faller, er også den generelle prisveksten moderat. Mot slutten av perioden stiger konsumprisindeksen igjen, men da øker også avlønningen i hvalfangsten på nytt. Dessuten når det allmenne prisnivå først i 1939 den høyden som det allerede hadde i 1928. I en helhetlig betraktning er det derfor riktig å hevde at hvalfangernes lønnsituasjon var svært positiv i et reallønnsperspektiv.

¹⁷² NOS XII 245 1969: 537

Et annet interessant aspekt i sammenheng med hvalfangernes totale økonomiske situasjon er den skattemessige behandlingen av deres tilleggsinntekter fra gårdsbrukene. Som regel var dette å regne som biinntekt siden mesteparten av årsinntekten kom fra hvalfangsten. Dette burde hvalfangerne i teorien også ha betalt skatt av – i praksis er det imidlertid usikkert i hvilken grad disse biinntektene ble skattlagt i det hele tatt. En anmerkning fra fylkesskattestyret i 1938 tyder på at så ikke alltid var tilfelle. Dessuten ble skatten uansett utlignet på et moderat nivå:

”I forbindelse med ansettelsene vekommende personlig arbeidsinntekt i forbindelse med gårdsdriften bemerker fylkesskattestyret at satsen for brukere som har vært ute på hvalfangst, og som nu i almindelighet er hjemme over halvparten av året og dertil i sommerhalvåret, gjennomgående ligger svært lavt og forholdsvis betydelig lavere enn for andre brukere. Såvidt sees er ingen av de brukere som har vært ute på hvalfangst lignet efter høiere arbeidsinntekt i forbindelse med gårdsdriften enn kr. 300.00.”¹⁷³

Lignende antydninger finnes i flere avisartikler om ligningen i ulike kommuner, flere steder ble det startet aksjoner mot ligningen dette året. Disse retter seg hovedsakelig mot den planlagte beskatningen av kost og losji om bord i forhyringstiden, men fylkesskattestyrets oppfordring til revurdering av kombinasjonsbrukernes jordbruksinntekter inngikk også som en årsak til misnøyen:

”Når også hvalfangerne i Vivestad har latt høre fra sig må man regne med at den aksjon som er reist i Andebu mot årets ligning også kommer til å gjelde hele Ramnes og det må formodes at også hvalfangerne i Stokke og Tjøme også kommer efter. Hvad som egentlig er grunnlaget for aksjonen foreligger endnu ikke oplyst. Men sannsynligheten taler for at det var skatteinspektøren i Vestfolds bemerkninger angående ligningen ifjor, forsåvidt angikk de hvalfangerne som hadde gårdsbruk ikke var tillagt fortjeneste på jordbruk og som i år er tatt til efterretning, der har vært selve aksjonens utgangspunkt. [...] For hvalfangerne blir jo det en betraktelig tilleggsberegning. Først kommer det omstridte med kostholdspenge og så da nu for de som har jordbruk eller småbruk, personlig arbeidsinntekt på gården i sommerhalvåret.”¹⁷⁴

¹⁷³ S.B., *Skatteligningen for Stokke 1937-38*, 08.februar 1938

¹⁷⁴ Horten Arbeiderblad, *Hvalfangernes skatt*, 20.august 1938

I hvilken grad denne aksjonen førte frem til et positivt resultat for hvalfangerne er usikkert, etter hvert ble fokus i debatten dreid over på kost- og losjispørsmålet. Uansett utfall er det interessant å notere at hvalfangstbøndene fikk en bedre skattemessig behandling enn vanlige bønder. Dette ga neppe utslag til å satse på jordbruk, men var sikkert heller ikke noen direkte ulempe for de som kombinerte næringene.

Avslutningsvis må det også nevnes at nivået på de refererte og beregnede lønningene var forbeholdt den pelagiske fangsten og fangsten i Sydishavet. For de hvalfangerne som deltok i den kystnære norske hvalfangsten om sommeren var fortjenestemulighetene mye lavere. Avregninger foreligger riktignok ikke, men en avisnotis kan gi en viss indikasjon på avlønningens størrelse:

”Fortjenesten for fiskerne som driver dette fisket kan også variere meget. [...] De beste vågehvalfangere kan i år regne med 2000 kr. i fortjeneste og det er ganske meget etter fiskernes regnemåte. Men så er det da bare de færreste som kommer op i dette relativt høie tall. Et par tre båter eller slikt. Det mest almindelige er en sommerfortjeneste på 3-400 kr. i ren netto.”¹⁷⁵

Dette beløpet er riktignok betydelig lavere enn det hvalfangerne på de store kokeriene tjente, men muligens ikke så dårlig sett i forhold til det fiskerne ellers ville fått om sommeren. Det neste avsnittet tar for seg de alternative lønsmulighetene og -nivåene i mellomkrigstiden.

5.2.2 Alternativ avlønning i mellomkrigstiden

”Naar ugift ungdom paa ca. 9 maaneders tur kan lægge sig op ca. kr. 2000, efter at klær og utstyr er betalt, saa er der ikke mange stillinger, som byr ungdommen slike chancer. Der er mange eksempler paa, at unge gutter reiser paa hvalfangst for at skaffe sig penge til videre utdannelse, kjøp av bondegaard eller lignende. [...] Hertil kommer, at en hel del av hvalfangerne er bondegutter, som arbeider hjemme paa gaarden om sommeren.”¹⁷⁶

Skipsreder Winge-Sørensen reagerte med dette innlegget på fru Castberg von der Lippes påstander om de lave lønningene i hvalfangsten. Det kan virke som om samtidens oppfatning støttet Sørensens syn. Den store interessen for hvalfangsten tyder på at fortjenestemulighetene i denne næringen var og ble oppfattet som gode. Men ikke alle hadde anledning til å bli med

¹⁷⁵ Vestfold Arbeiderblad, *2000 mann har drevet vågehvalfangst langs kysten i sommer*, 10. september 1938

¹⁷⁶ S.B., *Lønningene i hvalfangsten*, 04. februar 1925

når ekspedisjonene la ut med kurs mot Sydishavet om høsten. Og også de som hadde bestemt seg for å ta hyre måtte ha overveiet alternativkostnaden ved å jobbe i hvalfangsten. Dette avsnitt skal derfor undersøke hvilke andre muligheter til å skaffe seg inntekter som hvalfangerne hadde, og hvor store disse i så fall var i forhold til avlønningene i fangsten.

To faktorer i denne sammenheng skal bare nevnes innledningsvis. For det første hadde hvalfangerne i motsetning til mange av arbeiderne i land fri kost (og losji) mens de var forhyrt. Dette spilte kan hende ingen stor rolle for en familiefar som måtte forsørge kone og barn hjemme, men en unngkar kunne spare en god del penger på å begrense husholdningens utgifter til omtrent en tredjedel av året. Disse penger som man ikke måtte bruke var egentlig en skjult fortjeneste i hvalfangstnæringen, hvis man legger de til totalfortjenesten – selv om de ikke ble utbetalt kontant – vil hvalfangernes avlønning øke ytterligere. Enkelte andre yrker hadde også denne fordel, i skipsfarten og delvis i landbruket fikk de sysselsatte også kost og losji, det er derfor ikke sannsynlig at dette punktet var utslagsgivende for valget om man skulle delta i en hvalfangstekspedisjon eller ikke. Men siden det kunne dreie seg om et betydelig beløp, var det heller ikke å forvente at aktørene ikke skulle kalkulere med denne summen i sin vurdering.

For det andre må man ikke glemme at hvalfangernes arbeid ofte var kjennetegnet av at det både var tungt og ikke normert til en åttetimers arbeidsdag. En avis beregnet overtiden som en vanlig fangstarbeider utførte i løpet av en sesong:

”Et normalt arbeidsår regnes til 300 dager a 8 timer, hvilket blir 2400 timer. Det er altså ikke langt fra at fangstarbeiderne i løpet av 7 måneder presterer et helt normalt årsverk. [...] Skal man summere dette, kommer man uvegerlig til det resultat at ingen vil være fangstarbeider hvis han kan undgå det. Var her arbeid nok hjemme vilde det være uhyre vanskelig for hvalselskapene å få folk, og de vilde ikke få en mann til de nuværende lønninger.”¹⁷⁷

Det er alltid påkrevd en viss varsomhet ved slike beregninger, ikke minst når de settes frem i en politisk sammenheng. Men avlønningslistene viser også tydelig at overtid var en del av fangstens hverdag. Hvor mange timer det ble, varierte mye, men et par stikkprøver kan gi et omtrentlig inntrykk. I sesongen 1933-1934 jobbet arbeiderne om bord i ”*Kosmos II*”

¹⁷⁷ Vestfold Arbeiderblad, *Hvad tjener hvalfangerne*, 13. mai 1935

gjennomsnittlig 200 timer overtid, i den påfølgende sesongen var tallet steget til litt over 246 timer. To sesonger før opplagsåret jobbet arbeiderne på flytende kokeri ”Pelagos” i snitt 420 timer mer enn kontrakten skulle tilsi. I toppsesongen 1930-1931 var overtiden til og med rundt 530 timer per arbeider. Hvis man regner om den totale lønnen til timeslønn, vil kanskje attraktiviteten som hvalfangstlønnene hadde, forsvinne noe. Det er imidlertid også tenkelig at hvalfangerne anså den lange og intensive arbeidsperioden som *sunk cost* når de sto på bryggen i Sandefjord med kontanter i lommen. Uansett konklusjon på dette spørsmål er det viktig å slå fast at pengene i hvalfangsten på ingen måte var lettjente. Noen kan derfor ha valgt ikke å gå inn i denne næringen. Antagelig var imidlertid tallet av de som ønsket forhyring, men ikke fikk den, større. Spørsmålet ble da hvilke alternative arbeidsmuligheter det fantes.

Den første muligheten er den som lettest kan analyseres med hensyn til fortjenesten – og samtidig den som antagelig er vanskeligst å sannsynliggjøre. Den skiller seg imidlertid ut fra de andre på ett vesentlig punkt, nemlig det frivillige valget. I motsetning til de andre mulighetene som skisseres nedenfor er det første alternativ preget av ufrivillighet. En del av hvalfangerne ville nemlig ikke hatt noen annen jobb å gå til dersom forhyringen hadde falt bort. Derfor er spørsmålet her mer hvordan situasjonen hadde vært for hvalfangerne, dersom fangsten ikke hadde eksistert, blitt nedlagt eller forhyringen hadde blitt innskrenket sterkt, enn hva den enkelte kunne ha valgt istedenfor deltagelsen i fangsten. I forhold til ledighet måtte selv den laveste fortjenesten i hvalfangsten fremstå som lønnsom, særlig fordi det offentlige støtteapparatet var lite utbygd. At man heller dro på hvalfangst enn å gå ledig hjemme er derfor forståelig og opplagt. Men et vanskeligere spørsmål å svare på er hvor stor sannsynligheten var for å ende opp som arbeidsledig. Mellomkrigstidens ledighetstall har antageligvis ofte blitt fremstilt som høyere enn de faktisk var. Nyere forskning har modifisert disse tallene:

”[...] Tuvengs og Maddisons anslag viser en gjennomsnittlig ledighet på henholdsvis 5,7 og 6,8 prosent av arbeidsstyrken, mens Grytten har kommet frem til en åpen ledighet på 7,3 prosent. [...] Ledigheten var høyest på Østlandet og lavest på Sør- og Vestlandet. Gjennomsnittlig åpen ledighet i perioden 1921-1939 er beregnet til 9,1

prosent av den samlede arbeidsstyrke på Østlandet, mot 5,2 prosent på Sør- og Vestlandet.”¹⁷⁸

Men selv om det mer korrekte anslaget ligger på heller 8-9 prosent enn på 25-30 %, er dette tallet høyt nok til å måtte anta at mange hvalfangere ville havnet i denne kategorien. Tre grunner taler for en slik antagelse. For det første var mange av hvalfangerne ufaglærte, de hadde startet med hvalfangsten i ung alder og hadde aldri lært noe annet enn det de hadde bruk for i dette yrket. Tar man dessuten med i vurderingen at ledigheten var høyest i enkelte industrifagforeninger, er det rimelig å anta at mange hvalfangstarbeidere ikke ville funnet en plass i industrien. Deres kompetanse var med andre ord lite etterspurt i andre sektorer som allerede hadde for mange arbeidere. For det andre hadde hvalfangstens ringvirkninger skapt en god del arbeidsplasser også utenfor selve fangsten. Dermed ville ledigheten økt ikke bare blant hvalfangerne, men også i tilknyttede næringer dersom fangsten hadde stoppet eller blitt tydelig redusert. For det tredje hadde Vestfold opplevd en tilflytting av folk nettopp fordi hvalfangsten kunne skaffe arbeidsplasser. Dersom dette grunnlaget for eksistensen ikke hadde vært tilstede, ville mange antagelig ikke kommet til Vestfold i utgangspunktet. Omvendt ville en del av de som flyttet til Vestfold ikke hatt noe annet arbeide dersom de ikke fikk forhyring lenger.

En forholdsvis liten gruppe hvalfangere kunne også om sommeren få beskjeftigelse i hvalfangstselskapenes tjeneste. Særlig maskinistene og maskinarbeiderne trengtes til vedlikehold, oppgradering og oppsyn av hvalbåter og fangstutstyr. Dette arbeidet ble i slutten av 1930-tallet betalt med en timelønn på mellom 1,- og 1,50 kroner¹⁷⁹. Dette arbeidet var imidlertid ikke noe som man kunne regne som en alternativ sysselsetting. For det første var det de allerede forhyrte som fikk muligheten og for det andre var tilbudet avhengig av at selskapene var i drift.

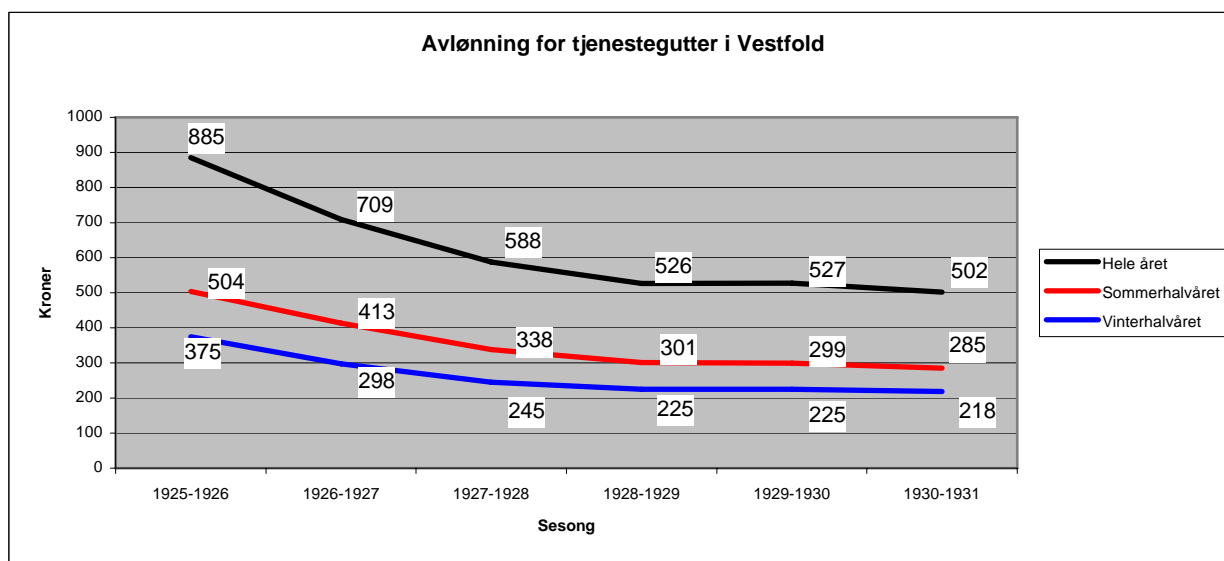
Det er vanlig at man i litteraturen sammenligner hvalfangernes avlønning med industriarbeiderlønnen. Dette finnes så vel i det siterte utdraget fra Grytten og i Olsens hovedoppgave. Men selv om dette var en viktig næringsgren, var det langt fra den eneste muligheten for hvalfangerne å sysselsette seg på i tilfelle de valgte noe annet enn fornyet

¹⁷⁸ O.H.Grytten, Dagens og mellomkrigstidens arbeidsledighet i Norge i et vesteuropeisk perspektiv, i: *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 2/1995: 204

¹⁷⁹ KCCH. Hvalfangstens Arbeidsgiverforening, *Diverse pakkesaker Eske 2 1937-1967*

deltalgese i fangstekspedisjonene (og for de som ikke ble med i det hele tatt). I primærnæringene var det både etterspørsel etter innleid arbeidskraft og man kunne også arbeide som selvstendig næringsdrivende. Som min analyse av yrkeskombinasjonens hyppighet har vist, var det en ikke ubetydelig andel av hvalfangerne som hadde forbindelse til landbruket. Dessuten kunne også de som ikke kom fra småbruk eller gårdsbruk få arbeid som gårdsgutt eller gårdsarbeider. Spesielt for ufaglært arbeidskraft kunne dette være aktuelt. Arbeidslønnen i jordbruket er derfor en viktig faktor i en alternativkostnadsvurdering. Den har imidlertid ikke blitt brukt i litteraturen når man skulle relatere hvalfangernes inntekt, selv om en stor andel av befolkningen fremdeles var sysselsatt i primærsektoren.

Figur 11 viser hvilken lønn tjenestegutter i Vestfold kunne regne med i de fem siste sesongene før opplagsåret. Ved siden av helårsfortjenesten er det også oppgitt avlønningsnivået for sommer- og vinterhalvåret. Alle beløpene er oppgitt i nominelle kroner.

Figur 11: Lønnsnivå for tjenestegutter i Vestfolds landbruk 1925-1931

Tjenesteguttene årslønn falt i løpet av disse fem sesongene, mest sannsynlig som et resultat av paripolitikkenes allmenne prisfall. Det interessante er sammenligningen med eventuelle stillinger om bord i hvalfangerflåten. Ut fra alder og erfaring er det mest naturlig å anta at de som fikk jobb som tjenestegutt i landbruket ville ha blitt forhyrt som dekksgutt, messegutt, lugargutt, salonggutt, byssegutt, smedgutt, kokerigutt, jollegutt, flensegutt eller muligens som youngmann eller arbeider etter hvert. I relasjon til disse stillingskategoriene (etter den senere tariffinndelingen – se ovenfor – ville det stort sett være gruppe IX, X og XI, antagelig med

hovedvekt på den sistnevnte) ser man at lønnen i hvalfangsten lå betraktelig høyere enn i landbruket.

Tabell 16 – Sammenligning av lønnsforhold for tjenestegutter i hvalfangst og landbruk 1927-31

Gruppe /Sesong	1927-28	i % fra forrige sesong	1928-29	i % fra forrige sesong	1929-30	i % fra forrige sesong	1930-31	i % fra forrige sesong
Tjenestegutter	588	82,9	526	89,5	527	100,2	502	95,3
Gruppe IX	2324	-	2303	99,1	2634	114,4	3179	120,7
<i>i % av Tjenestegutter</i>	395		437		499		633	
Gruppe X	1409	-	1408	99,9	2221	157,7	1890	85,1
<i>i % av Tjenestegutter</i>	239		267		421		376	
Gruppe XI	925	-	945	102,2	1173	124,1	1332	113,6
<i>i % av Tjenestegutter</i>	157		179		223		265	

Selv den lavest avlønnede stillingskategorien om bord i hvalfangstekspedisjonen fikk minst femti prosent mer lønn enn tjenesteguttene. I de siste sesongene før opplagsåret var forskjellene enda større, ved forhyring kunne aktørene tjene over dobbelt så mye som i land. Når man i tillegg kan observere at tjenesteguttens lønn i Vestfold i fire av de fem refererte sesonger lå høyere enn tjenesteguttens lønn på landsbasis (gjennomsnittlig 4,3 prosent over lønnen for hele riket), er det enda tydeligere hvor attraktivt en forhyring måtte være rent finansielt sett. Det er derfor ikke forunderlig at ikke bare Vestfoldungdommen var interessert i dette arbeidet. Helst ville guttene selv dratt ut på hvalfangst, men antall stillinger var begrenset. Avisen Velgeren kunne gjengi en samtale med arbeidskontorbestyrer Kristiansen på Oppland (nedenfor satt i kursiv) som gir et godt eksempel på situasjonen og hvordan folk utenfra Vestfold så på mulighetene i hvalfangsten:

”Det reiser i dag 13 mann til gårdsarbeide i nærheten av Tønsberg. [...] –Er det stor efterspørsel fra bygdene? Ja, det er fra bygdene den vesentligste efterspørselen kommer. Her i byen er det forholdsvis liten efterspørsel. Vi har nu ganske gode forbindelser utover bygdene, og vi har fått istand et samarbeide med arbeidskontoret i Tønsberg, slik at vi kan sende gårdsgutter dit ned. – Er det mange som reiser nedover? – Det skal reise endel 14. april. Hittil er det anmeldt 13 stykker, men det blir nok endel flere. I de nærmeste bygder heromkring er det for mange folk, men der nede er det behov for folk. I meldingen som jeg i dag har fått fra Tønsberg er det opført 20 ledige plasse for gårdsarbeidere. Det er selvfølgelig flere arbeidskontorer som konkurrer om

disse plasse, men vi er kommet godt i vei. Folk herfra er godt likt der nede, og de er hissige efter å få arbeidskraft herfra. – Hvordan er lønnen for gårdsgutter der nede? – Den er bedre enn her. Den ligger mellom 40 og 55 kroner for måneden for gutter i alderen 18-24 år. Det er kjekke og staute bondegutter som reiser, og de gjør nok alle rett for sig. – Har det ikke vært mulig å få folk herfra med i hvalfangsten? – Nei, det har vært fullstendig håpløst.”¹⁸⁰

Selv om guttene kanskje heller ville reist ut selv, var altså dette vanskelig for folk utenfra. Arbeidet som gårdsgutt i Vestfold var imidlertid bedre enn ingenting hjemme på Oppland. Samtidig må man også se på et annet aspekt av dette bildet, nemlig tjenesteguttens lønn i forhold til arbeidsgiverens mulighet for å dra ut på hvalfangst selv mens gårdsarbeidet ble utført av konen og gårdsgutten. At denne prioriteringen kunne være lønnsom bekreftes av flere tidligere hvalfangere som ble intervjuet i forbindelse med hvalfangstminnesamlingens arbeid. En informant uttalte seg generelt om hvalfangernes bakgrunn, binæringer og dette fenomenet:

”Det var mange bønder og bondegutter om bord. Mange bønder ansatte gårdsgutter og lot sønnene sine dra på hvalfangst.”¹⁸¹

En annen kunne erindre mer konkret hvordan de finansielle rammene rundt et slikt opplegg kunne se ut:

”Det lønte seg stort å ha hjelp på gården i vinterhalvåret, og selv dra på hvalfangst. Som et eksempel nevner informanten seg selv. I 1939 hadde han både gårdsgutt og gårdsjente på gården. Disse tjente henholdsvis 65 og 40 kroner pr. mnd., mens han selv tjente 300 kroner pr. mnd., pluss part som utgjorde minst like mye.”¹⁸²

Resultatene fra analysen av yrkeskombinasjonens hyppighet i kapitlets første del sier lite om hvem som utførte arbeidet på gården, men tallene fra folke- og jordbrukstillingen bekrefter at det var flere bonde- og småbrukersønner som dro ut på hvalfangst, enn bønder og småbrukere selv. I samtiden kan dette imidlertid ha virket annerledes:

¹⁸⁰ Velgeren, *Utvandring fra Oppland til Vestfold*, 14.04.1930

¹⁸¹ HAM, Informant 38, Sandefjord 1978

¹⁸² HAM, Informant 50, Sandefjord 1978

”Det var mye bønder og småbrukere. ’De fikk hyre gjennom en kjøttbeta, og noe greier på hyrekontoret.’ Mange av dem hadde gårdsgutt som drev på gården for dem om vinteren. ’De gjorde det bra på det for de hadde jo gutten for en slikk og ikkeno’ hjemme.’ Det var også en god del bondegutter på hvalfangst. Informanten var jo selv en av disse.”¹⁸³

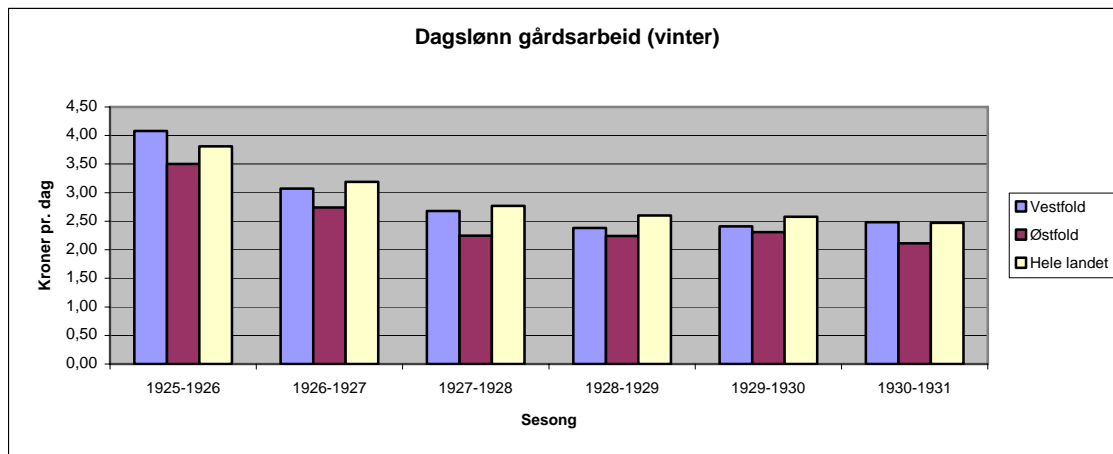
Den heller subjektive vurderingen av gårdsguttenes inntekt – sammenligner man det med en hvalfangers hyre og part kan det riktignok virke som en ”slikk og ikkeno” – er en enkelobservasjon. Av den må man imidlertid ikke få inntrykk av at alle gårdbrukere og småbrukere bare kunne ansette gårdsgutter og så ta hyre i hvalfangstekspedisjoner. Nyten av en gårdsgutt måtte også veies opp mot kostnaden i forhold til gårdens størrelse og behov. Kunne konen og brukerens barn klare arbeidet alene, var det ikke nødvendig å ansette ekstrahjelp. Dessuten var den refererte hyren på trehundre kroner riktignok en gjennomsnittlig hyre i denne sesongen. Ser man imidlertid på mellomkrigstidens mange sesonger, er bildet noe mer differensiert. For eksempel viser hyresatsene fra AS Rosshavets ekspedisjoner mellom 1925 og 1940 at det er først i de tre siste førkrigssesongene at gjennomsnittshyren ligger over denne grensen. For sesongen 1930-1931 er det samlet inn en oversikt over hyresatsene for 26 kokerier i feltet¹⁸⁴. Av disse var det ingen som betalte en hyre per måned som lå høyere enn 207,- kroner, mens gjennomsnittet lå på kr. 185,-. Det var derfor langt fra alle som hadde råd til å betale ekstrahjelp på gården.

Men ikke alle hvalfangere ville jobbet som tjenestegutt dersom de skulle ha funnet arbeid i landbruket. Dersom de ikke var gårdbrukere eller småbrukere selv, bestod muligheten til å få lønnet arbeid for en bestemt periode, for eksempel onnene. Gårdsarbeiderne tjente selvsagt mer enn tjenesteguttene, over lengre tid kunne de derfor kun ansettes på større gårder når bonden selv og hans sønner var på hvalfangst. Siden majoriteten av brukene var heller mindre, kan dette aspektet neglisjeres noe. Mer interessant er det å se på hva en mann kunne tjene i landbruket dersom han ikke fikk forhyring i hvalfangsten. Figur 12 viser dagslønnen for gårdsarbeid i vinterhalvåret for Vestfold, Østfold og Riket i gjennomsnitt¹⁸⁵. Alle tall er inkludert kost, slik at sammenligningen med hvalfangsten blir lettere å gjennomføre.

¹⁸³ HAM, Informant 42, Sandefjord 1978

¹⁸⁴ KCCH. Hvalfangerforeningen, *Diverse pakkesaker*, Eske 9

¹⁸⁵ NOS, *Arbeidslønnen i jordbruket*, diverse årganger

Figur 12: Oversikt over dagslønn i jordbruket 1925-1931

Den nominelle dagslønnen er imidlertid kun den ene faktoren som spiller en rolle for totalfortjenesten. Det var ikke sikkert at man fikk arbeid gjennom hele sesongen. For enkelhetens skyld antas det i den videre analysen at sysselsettingen var konstant, det vil si at et halvt års arbeid (fratrasket fri- og helligdager 150 dager) legges til grunn for beregningen. For sommerhalvåret er situasjonen noe vanskeligere, her er alternativlønnen til hvalfangsten mer sammensatt enn om vinteren. Ulike perioder ble betalt forskjellig, avhengig av arbeidet i de respektive onnene. Tabell 17 gir en oversikt over dette lønnspektrum i Vestfold, Østfold og Riket i gjennomsnitt for de ulike periodene.

Tabell 17 – Dagslønn for gårdsarbeid i sommerhalvåret 1925-1931

Periode	Vårønn			Slåtønn			Skurønn			Ellers		
	Vestfold	Østfold	Riket	Vestfold	Østfold	Riket	Vestfold	Østfold	Riket	Vestfold	Østfold	Riket
1925-1926	5,63	5,11	5,03	6,20	5,25	5,75	5,63	4,83	4,97	5,15	4,33	4,64
1926-1927	4,53	4,15	4,23	4,95	4,32	4,84	4,48	3,92	4,16	3,81	3,53	3,82
1927-1928	3,91	3,41	3,66	4,33	3,54	4,20	3,83	3,34	3,61	3,56	3,11	3,32
1928-1929	3,35	3,21	3,42	3,85	3,33	3,92	3,44	3,16	3,39	2,96	2,86	3,09
1929-1930	3,52	3,17	3,36	3,94	3,37	3,83	3,43	3,11	3,32	3,15	2,72	3,04
1930-1931	3,26	3,04	3,22	3,69	3,24	3,70	3,17	3,05	3,20	2,84	2,72	2,94

Når den samlede lønnen for sommerhalvåret skal regnes ut, benyttes det en snittverdi ¹. Grunnlaget for beregningen er også her 150 dager, basisverdien er Vestfoldsatsene. I tabell 18 er det satt opp hvilken fortjeneste en gårdsarbeider kunne regne med i vinterhalvåret og sommerhalvåret. Antagelsen er i dette tilfelle at aktøren kun jobbet som gårdsarbeider året rundt. Dersom man kombinerte gårdsarbeid med andre sysler, vil resultatet bli et annet. Sammenligningen med hvalfangsten er i denne sammenheng vanskeligere, siden de ulike stillingskategoriene ble avlønnnet veldig forskjellig. I motsetning til tjenestegutter vil

gårdsarbeidere ikke så lett kunne tilordnes en stillingskategori. Som ufaglært arbeidskraft er det mest sannsynlig at de ved forhyring ville blitt arbeidere på kokeriene, men det er også tenkelig at de ville blitt forhyrt som kjeletømmer eller smører. Derfor er det tatt ut tre stillingsgrupper som dekker et stort antall hvalfangere – gruppe VI, VII og VIII (se appendiks 4) – slik at man kan få et inntrykk av inntektsnivået. En annen stor gruppe, IVb, er utelatt fordi de fleste stillingene i denne gruppen krever mer erfaring eller utdanning enn det er naturlig å anta at de aktørene som skulle velge mellom hvalfangst og gårdsarbeid hadde. Riktignok var det mulig å stige i gradene selv uten formell utdanning – dette tok imidlertid noe tid og kan derfor ikke legges til grunn ved første forhyring. At noen kan ha fått en bedre stilling enn de i utgangspunktet var kvalifisert til, kan man se bort fra i den store sammenhengen. Nærmeste grunn til sammenligning vil dermed være mellom gårdsarbeiderne og gruppe VIII.

Tabell 18 – Sammenligning av lønnsforhold for gårdsarbeidere i hvalfangst og landbruk 1927-31

Gruppe / Sesong	1927-28	i % fra forrige sesong	1928-29	i % fra forrige sesong	1929-30	i % fra forrige sesong	1930-31	i % fra forrige sesong
<u>Gårdsarbeidere</u>	988,5	87,7	867	87,7	888	102,4	858	96,6
<u>Gruppe VI</u>	3373	-	3184	94,4	3558	111,7	4409	123,9
i % av Gårdsarbeidere	341		367		401		514	
<u>Gruppe VII</u>	3008	-	3049	101,4	3312	108,6	4104	123,9
i % av Gårdsarbeidere	304		352		373		478	
<u>Gruppe VIII</u>	2382	-	2678	112,4	3024	112,9	3803	125,8
i % av Gårdsarbeidere	241		309		341		443	

To resultater trer tydelig frem av denne tabellen. For det første lå fortjenesten i hvalfangsten over to ganger så høyt som det man kunne tjene som gårdsarbeider, i de fleste sesonger var forskjellen enda større. I den siste sesongen før opplagsåret fikk en vanlig ufaglært hvalfangstarbeider til og med over fire ganger så mye lønn som en gårdsarbeider. For det andre går også lønnsutviklingen i gårdsarbeiderens disfavør. Mens hvalfangstarbeideren i 1930-1931 tjente rundt 60 prosent mer enn i sesongen 1927-1928, hadde gårdsarbeideren en lønn som lå omtrent tretten prosent lavere. Tar man i betraktning at dette er nominelle verdier, blir forskjellen enda større dersom man ser på reallønnsutviklingen. Det er derfor klart at utfallet i valget mellom hvalfangst og landbruksarbeid nærmest var gitt – ikke minst fordi det var en større usikkerhet knyttet til inntekten fra gårdsarbeid.

Gårdsarbeid var selvsagt ikke det eneste alternativ til hvalfangsten, og spesielt i Vestfold må man anta at sannsynligheten var stor for at mange ville ha søkt arbeid i sjøfarten (vanlig

koffardifart) dersom de ikke hadde hatt muligheten til forhyring med fangstselskapene. Kombinasjonen mellom jordbruk og sjøfart har lange tradisjoner i Vestfold. Det er derfor også viktig å se på avlønningen i sjøfarten for å kunne bedømme fortjenesten i hvalfangsten. Hvalfangstens Arbeidsgiverforening har selv utarbeidet en oversikt over næringens lønnsrelasjon til vanlig sjøfart:

”Enskjønt lønningene i hvalfangsten selv i de dårlige år har ligget betraktelig over lønningene i landets øvrige næringsliv – har hvalfangstselskapene alltid vært av den opfatning at fangstfolkene bør tjene bedre når fangstens lønnsomhet gir anledning til det. De lønninger som blev betalt i sesongen 1935/36 stiller sig for følgende stillingers vedkommende – sammenlignet med de nugjeldende lønninger i koffardi således: (Sjømannsorganisasjonenes krav for 1936/37 er likeledes medtatt til sammenligning)

Stilling	Koffardi		Hvalfangst					
	Pr. mnd.	Årsfortjeneste	Beregnet fortjeneste 1935/36			Beregnet fortj. etter org. forslag 1936/37		
			Pr. mnd inkl. part	Fortj. i 6 ½ mnd.	Fordelt over 12 mnd.	Pr mnd.	Fortj. i 6 mnd.	Fordelt over 12 mnd.
Båtsmann	171	2053	552	3585	299	750	4637.50	386.50
Tømmermann	181	2172	562	3555	305	750	4637.50	386.50
Matros	156	1872	414	2690	224	667	4112.50	342.70
Lettmatros	87	1044	288	1870	156	367	2280	190
Youngmann	58	696	196	1275	106	283	1750	145.80
Dekksgutt	38	456	136	885	74	233	1440	120
Messegutt	38	456	140	910	76	233	1440	120
Pumpemann	182	2184	473	3075	256	717	4425	368.80
Fyrbøter	162	1944	398	2590	216	667	4112.5	342.70
Smører	91	1092	215	1400	117	667	4112.50	342.70
1.maskinist	503	6036	1413	9182	765	1913	15077	1256.40
2.maskinist	368	4416	993	6453	538	1348	8339	694.90
3.maskinist	298	3576	773	5024	419	1072	6618.50	551.50

Som det vil sees ligger fortjenesten på hvalfangst i en sesong på 6 a 7 måneders varighet betydelig over årsfortjenesten i koffardi. Hertil kommer at den vesentlige del av fangstmannskapene er beskjeftiget mellem sesongene. [...] Ifølge Hvalfangerforeningens statistikk over fordelig av hvalfangstflåtens mannskaper på de forskjellige hjemstavnskommuner fremgår det at deri siste sesong var hjemmehørende i

landkommuner i Vestfold 65,81 %
og i landkommuner utenfor Vestfold 8,25 %
tilsammen 74,06 %

av det samlede antall hvalfangere. Det er almindelig kjent at disse hvalfangerne fra landkommunene når de kommer hjem om våren, i meget stor utstrekning går direkte over i jordbruks- og delvis i skogsarbeide.”¹⁸⁶

Den siterte konklusjonen om lønnsperioden gjelder selvsagt også for sammenligningen med alle de andre yrkesgruppene, de refererte hvalfangerlønnene er jo i de fleste tilfeller opptjent i løpet av en sesong som var betydelig kortere enn kalenderåret. Hvalfangerne hadde derfor mulighet til å tjene mer penger i de månedene som lå mellom to forhyringsperioder. Av tallmaterialet i Arbeidsgiverforningens analyse ser man at fagorganisasjonens forslag ville ført til at månedslønnen (omregnet på hele året) for en hvalfanger i forhold til en vanlig sjømann ville ha vært mellom 85 og 277 prosent høyere. Men selv uten å oppfylle disse krav kunne hvalfangerne forvente en inntekt som lå mellom 29 og 100 prosent over det en tilsvarende stilling i koffardifarten ville ha blitt avlønnnet med – riktignok med en noe annerledes prioritering mellom stillingene enn den fagforeningen la opp til.

Undersøkelsen av den alternative avlønningen til hvalfangsten har så langt konsentrert seg om ulike former for sysselsetting i andre næringer og yrker. Det mest sentrale spørsmål er imidlertid ennå ikke tatt med i analysen – hvilken fortjeneste kunne man regne med i jordbruket ved å drive *egen* gård? Denne problemstillingen har interesse ikke minst i sammenheng med kombinasjonsyrkene. Hvalfangstens attraktivitet og betydning for den enkelte gårdbruker forutsetter at man kan relatere biinntekten til hovedinntekten. Men antagelig unndrar seg svaret på dette spørsmålet en ønskelig entydighet. Variasjonen i landbrukets struktur – med hensyn til enhetenes størrelse og produksjonsmønster – vil nødvendigvis føre til at konklusjonene også vil variere. Således er det tenkelig at noen aktører ikke ville kunne beholde gården uten ekstraintektene fra fangstsesongen. Andre derimot må ha hatt en tilstrekkelig inntekt fra gårdsdriften, ikke minst når man tenker på at hvalfangsten ble brukt til å spare penger med det mål for øye å skaffe seg en gård etter noen sesonger. I det følgende avsnitt skal det forsøkes å gi et svar på dette spørsmål, driftsgranskingene fra mellomkrigstiden står sentralt i denne sammenheng. Den nødvendige generaliseringen vil imidlertid resultere i at det er hovedtrekkene som kan belyses, ikke detaljene.

¹⁸⁶ KCCH. Hvalfangstens Arbeidsgiverforening, *Lønnskonflikten i hvalfangsten – (Diverse oppgaver og beregninger)*, Tariff-Forhandlinger, Eske 1

I tabell 19 viser det gjennomsnittlige overskuddet fra gårdsdriften for gårdsbruk i Østlandsområdet i mellomkrigstiden. Inndelingen i gruppene er den samme for alle år:

"Arealoppgavene omfatter den innmark som anvendes i egen planteproduksjon. I innmarksarealet er her medregnet dyrket jord og naturlig eng på innmark som regelmessig høstes ved slått samt kulturbeiter og beiter på gammel eng på den oprindelig dyrkede jord. Utmarksslåtter, utmarksbeiter og uryddede havnehager er ikke metatt i innmarksarealet. Gruppedelingen for Østlandet er foretatt slik at gr. I omfatter bruk under 100 da., gr. II bruk mellom 100 og 200 da., gr. III bruk mellom 200 og 300 da. og gr. IV bruk over 300 da."¹⁸⁷

Ved siden av de fire gruppene og det totale gjennomsnitt er også resultatene fra de respektive enhetene i Vestfold tatt med som gjennomsnittsverdier. Representativiteten for den sistnevnte gruppen er antagelig liten i forhold til fylkets totale antall gårdsbruk. Det er imidlertid lite sannsynlig at disse gårdene skulle være mindre representative enn hele utvalget er det i forhold til Østlandets samlede antall bruk. Derfor kan det internt i utvalget likevel være interessant å sammenligne enhetene i Vestfold med de andre Østlandsområdene.

Tabell 19 – Overskudd fra gårdsdriften i Østlandsområdet 1926-1940¹⁸⁸

Sesong	Gruppe I	Gruppe II	Gruppe III	Gruppe IV	Gruppe I-IV	Vestfold
1926-1927	-61,94	57,55	-170,57	583,23	108,24	1613,04
1927-1928	-33,65	651,16	1346,76	1471,58	824,18	2101,59
1928-1929	298,09	1036,76	2028,87	4620,18	1931,29	2192,36
1929-1930	403,61	1454,64	2248,31	4673,09	2073,60	2706,23
1930-1931	38,00	691,61	1405,15	1971,42	1027,51	2601,57
1931-1932	66,27	282,37	948,41	1763,78	707,08	2399,75
1932-1933	206,46	1073,52	1878,32	3530,54	1668,60	2482,91
1933-1934	-43,51	1082,96	2862,76	3680,20	1949,31	3321,95
1934-1935	282,45	1647,58	3787,25	6967,19	3416,54	2408,46
1935-1936	471,56	2169,59	3881,75	8439,62	3862,01	3364,62
1936-1937	402,23	2049,43	3571,89	6709,84	3268,97	4028,78
1937-1938	536,45	1959,77	5043,65	9966,44	4840,26	2852,59
1938-1939	374,18	1608,72	3933,09	7800,04	3799,90	3395,65
1939-1940	682,74	1746,47	3674,25	7906,05	3708,44	2633,33

Ofte kan aggregeringen tilsløre mer enn den skulle oppklare gjennom fokusering på et begrenset antall resultater. I dette tilfelle er det ikke annerledes. Detaljrikdommen som foreligger i de enkelte skjema går tapt i den samlede fremstillingen – ikke minst gjelder det de geografiske og produksjonsbetingede forskjellene i utvalgsmateriale. Gjennomsnittet viser

¹⁸⁷ DKS NV, *Regnskapsresultater fra norske gårdsbruk 18 (1925-1926)*, Fredrikshald 1927: 8-9

¹⁸⁸ DKS NV, *Driftsgranskinger 1925-1940*

således ikke spredningen i overskuddet. Allikevel kan man trekke ut noen viktige resultater av denne analysen:

1. I mange år var det lite overskudd å hente fra gårdsdriften, ja i enkelte tilfeller var det endog snakk om underskudd. Dette er spesielt tydelig for den første gruppen, altså bruk under 100 mål. Situasjonen bedrer seg mot slutten av den undersøkte perioden, særlig for de større enhetene. Dette faktum gjenspeiler de vanskelige årene for jordbruket på slutten av 1920-tallet og i begynnelsen av 1930-tallet og den gradvise forbedringen landbrukssektoren opplevde utover perioden.
2. Selv i de årene der overskuddet fra gårdsdriften var positiv er det ikke sikkert at dette beløpet var tilstrekkelig til å dekke det private forbruket aktørene hadde. Behovene kunne her selvsagt variere mye, men et visst grunnbeløp som selv de mest moderate og sparsommelige bøndene måtte bruke i løpet av et år, må man kunne forutsette. For de analyserte Vestfoldgårdene er det gjennomsnittlige forbruk i perioden under ett omtrent 4800 kroner per år, det laveste tallet ligger på rundt 1500-1600 kroner. Siden Vestfolds resultater stort sett lå over de fra de øvrige Østlandsgårdene, kan det tenkes at også forbruket på vestsiden av fjorden var noe høyere. Et forsiktig anslag kunne altså gå ut fra at den nedre grense for det private forbruket lå et sted mellom 1000 og 1500 kroner. Selv med dette nøkterne beløpet ville det for mange sesonger ha betydd at gårdsdriften alene ikke hadde vært tilstrekkelig lønnsom til å dekke det private forbruket for mange enheter i jordbruket. Gjennomsnittsoverskuddet for gruppe I ligger således i alle år tydelig under denne grensen, men også de større gårdene i gruppe II og III ville i enkelte sesonger ha fått problemer. Mange kunne nok overleve et underskudd i noen år, men i lengden var dette ikke mulig. Det er derfor klart at bøndene må ha hatt ytterligere inntekt for å kunne opprettholde eller øke sitt og familiens personlige forbruk over tid. *Hvor* disse ekstrapengene kom fra, er et annet spørsmål. Noen drev skogbruk ved siden av, andre var sysselsatt i eksterne næringer, levde av oppsparte midler eller lån og andre hadde familiemedlemmer som hadde biinntekter. Hvalfangsten kan også ha vært en mulighet.
3. Materialet fra Vestfold viser en oppsiktsvekkende todeling. I den første delen av perioden frem til 1933-1934 ligger overskuddet gjennomsnittlig mye høyere enn for Østlandet som helhet. I den andre delen fra 1934-1935 er overskuddet i Vestfold lavere enn i hele regionen. Med et så lavt antall observasjoner kan dette være tilfeldigheter, ikke minst fordi utvalget fra Vestfold ikke var konstant men omfattet

ulike bruk i de forskjellige sesongene. Årsaken til dette skiftet kan også ligge i at resten av Østlandet fikk etter hvert bedre vilkår til å drive jordbruk, mens gårdene i Vestfold muligens allerede hadde brukt sitt potensiale. Uansett årsak er det i alle fall interessant å konstatere at brukene i Vestfold i de vanskelige årene ser ut til å ha hatt bedre muligheter for positiv og høyere avkastning enn Østlandet generelt hadde.

Som analysen av yrkeskombinasjonen har vist, hadde mange hvalfangere bruk som var mye mindre enn de som driftsgranskingene undersøker. Det foreliggende materiale for småbrukene er mindre detaljert enn i gårdsbrukenes tilfelle. Men driftsresultatet per daa viser at situasjonen var ikke noe særlig bedre for de små enhetene. Tabell 20 presenterer det gjennomsnittlige beløp et småbruk på Østlandet kunne regne med etter at driftskostnadene var betalt.

Tabell 20 – Småbrukenes driftsresultater 1932-1940¹⁸⁹

Sesong	Driftsresultat (kroner per daa)
1932-1933	-1,09
1933-1934	1,98
1934-1935	5,73
1935-1936	13,57
1936-1937	12,58
1937-1938	16,94
1938-1939	9,61
1939-1940	15,45

Selv om situasjonen etter hvert ble noe bedre enn i de vanskeligste kriseårene, er det klart at et norsk småbruk ikke var kilden til materiell velstand. Med et maksimalt areal på 50 daa er det tydelig at det rene driftsoverskuddet fra småbrukene for de fleste enheter må ha ligget under 1000 kroner på 1930-tallet. Småbrukene var derfor i enda større grad enn gårdsbrukene avhengig av ekstrainntekter utenfor bruket.

I forbindelse med gjennomgangen av de ulike fortjenestemulighetene kan man – delvis som en konklusjon, delvis som en formulering av nye problemstillinger – sette frem tre viktige resultater:

¹⁸⁹ DKSNV, Regnskapsresultater fra norske småbruk, Halden 1937: 33

DKSNV, Regnskapsresultater fra norske småbruk - Driftsårene 1935-1936 og 1936-1937, Halden 1938: 38

DKSNV, Regnskapsresultater fra norske småbruk - Driftsåret 1937-1938, Halden 1939: 35

DKSNV, Regnskapsresultater fra norske småbruk - Driftsåret 1938-1939, Halden 1940: 37

DKSNV, Regnskapsresultater fra norske småbruk - Driftsåret 1939-1940, Halden 1941: 37

1. Hvalfangsten var bedre betalt enn de fleste andre yrker i land. Dette gjaldt i særlig grad for den delen av hvalfangerne som ikke hadde noen ytterligere utdannelse enn den de hadde fått gjennom deltagelsen i fangstekspedisjonene. I tillegg var reallønnsutviklingen for hvalfangerne i lange perioder positiv. Dette forsterket attraktiviteten som næringen hadde for arbeidssøkende i vanskelige tider.
2. Arbeidet om bord på kokeriene eller hvalbåtene var hardt og antagelig ikke like egnet for alle. Kompensasjon for dette forklarer delvis at lønningene lå høyere enn i land. Samtidig krevde en rekke stillinger en kompetanse man som regel kunne erverve kun gjennom erfaring i feltet. Dette gjalt ikke bare for skytterne, men også for mange av stillingene som var direkte knyttet til opp- og bearbeidingen av hvalene. Eksempelvis kan man nevne flensere, lemmere, kokere og separatører. Dessuten ekspanderte næringen i store deler av mellomkrigstiden. Uansett om utvidelsen skjedde i Norge eller i utlandet – og mot slutten av 1930-tallet var det sistnevnte mer vanlig enn det førstnevnte – var norske hvalfangere i stor grad involvert i prosessen. Dette opprettholdt etterspørselen etter spesialistene og delvis også vanlige arbeidere. Disse to punktene er sannsynligvis hovedforklaringen for hvorfor lønnene i hvalfangsten ikke ble presset nedover. Tatt i betraktning det store tilbudet av arbeidskraft skulle en predikere at lønnsnivået ville synke. Dette skjedde i liten grad – annet enn gjennom den nedgangen som skyldtes utviklingen i fangstresultatene. Den teknologiske forbedringen av hvalskrottenes bearbeidelse og en etter hvert mer effektiv organisering av hvalfangerne kan også ha bidratt til dette fenomenet.
3. Overskuddene fra driften av gårdsbruk eller småbruk var objektivt sett dårlige i mange av mellomkrigstidens sesonger. Inntektene fra hvalfangsten må derfor ha vært nyttige for de som kombinerte yrkene, uansett om man kan finne evidens for dette i det empiriske materialet eller ikke. I de fleste tilfeller må man kunne gå ut fra at brukene heller var tilskuddsforetak som lettere kunne holdes i drift gjennom hvalfangstpengene enn at hvalfangerne fikk ekstra inntekter fra sine brukene.

Det sistnevnte punktet skal bli analysert nærmere ved å se på bruken av de opptjente pengene i fangstekspedisjonene. Dessuten vil det bli trukket inn en del av de øvrige emnene som ble tangert i oversikten over den indirekte betydningen hvalfangsten og landbruket hadde for hverandre. Før dette vil det imidlertid bli tatt opp et annet aspekt av hvalfangstens historie som så langt ikke ha stått i sentrum av forskningens interesse.

5.3 Intermezzo: Nordmenn i den tyske hvalfangstens tjeneste

”Hver som ennu engang paastaar at jeg har skudd to knöllhval med et skudd, for igjennem besparelse av granater og krutt de tyske deviser til aa fobedre, vil jeg for fornærmelse anklage, da jeg har bewist at jeg denne forseelse ved mange bum har utlignet.

A.Maier”¹⁹⁰

Hvalfangernes egen avis om bord på flytende kokeri ”*Jan Wellem*” moret seg litt på bekostning av den tysk-norske skytteren Maier – men i grunnen var alle avhengig av at norske skyttere stilte seg til disposisjon for den unge tyske hvalfangstflåten. Den moderne hvalfangstens periode var i lang tid preget av nordmennenes dominanse, ikke bare i norske ekspedisjoner. Utenlandske selskap forhyrte i stor grad norske mannskaper, selv om deres andel nok har ligget lavere enn de 100 prosent Hvalfangerforeningen oppga¹⁹¹. Etter hvert ble konkurransen om de virkelig gode hvalfangerne hardere, og lønnsituasjonen speilet dette forhold – ikke minst gjaldt dette for skytterne i lange perioder. I oppstartsfasen planla også Erste Deutsche Walfang-Gesellschaft å forhyre rundt 50-60 norske hvalfangere som skulle lære opp de tyske mannskapene¹⁹². Da flytende kokeri ”*Jan Wellem*” la ut på sin første tur til Antarktis i september 1936 var dette tallet blitt betraktelig redusert, av de totalt 203 hvalfangerne som reiste sydover var kun 34 nordmenn, syv derav var skytterne på hvalbåtene. Med dette forholdstall lå Henkels ekspedisjon mye lavere enn de andre tyske selskapene, der andelen nordmenn ofte var rett under femti prosent¹⁹³. I samtiden skapte den tyske forhyringen mye diskusjon i Norge. Spesialistenes arbeid for et konkurrerende land ble ofte oppfattet som lite ønskelig og positivt:

”Vi har ved flere anledninger påpekt den naivitet som vi nordmenn altfor ofte utviser i retning av å hjelpe utlandet til å undergrave våre næringsveier. Vi har lært svenskene og andre nasjoner op til å drive Islandsfiske, slik at eksporten av Islandssild fra Norge er blitt sterkt redusert. Vi har lært russerne selfangsten i Kvitesjøen og engelskmennene hvalfangst i Sydishavet. [...] Tyskerne har samme rett som andre nasjoner til å drive hvalfangst, men når det tillike meddeles at man har sikret sig fangstfolk fra Norge, da må vi reagere.”¹⁹⁴

¹⁹⁰ EDWG (usortert) , *Deutsche Walzeitung Nr. 1 01. mai 1937*, Antarktis 1937: 15

¹⁹¹ NHT 1933: 220

¹⁹² F.Bohmert, *Vom Fang der Wale zum Schutz der Wale*, Düsseldorf 1982: 52

¹⁹³ *ibid*: 68

¹⁹⁴ Bergens Aftenblad, *Meningsløst*, 04.mai 1935

Til tross for at man fra norsk side – til og med gjennom lovbestemmelser – prøvde å forhindre utenlandsk forhyring av norske spesialister, var det ikke til å unngå at andre land startet opp egne hvalfangstekspedisjoner.

Også samarbeidet mellom de norske spesialistene og de tyske mannskapene var et mye diskutert tema i samtiden, riktignok mer i Tyskland enn i Norge. Offisielt balanserte både pressen og de tyske selskapene mellom en nasjonal preget tankegang om autarki og vissheten om hvor nødvendige de norske hvalfangerne var for ekspedisjonene. Utad ble det i mange sammenhenger understreket hvor problemfritt og godt samarbeidet på feltet var, en tysk avis skrev således om ”*Jan Wellem*” og hvalbåtene:

Die Besatzung stammte zum größten Teil aus deutschen Männern. 10 v.H. der Besatzung waren Norweger, die in ausgezeichneter kameradschaftlicher Zusammenarbeit den Deutschen die Feinheiten des neu aufgenommenen Handwerks beibrachten.¹⁹⁵

Lignende utsagn finner man mange steder, men i de interne dokumentene relativeres dette bilde ofte. To eksempler fra hvalbåtene i EDWGs ekspedisjon kan stå som et eksempel for dette:

”Wenn die Norweger auch unverhohlen zugeben, dass sie noch nie ein so gutes Schiff in bezug auf Einrichtung, Verpflegung und Behandlung in ihrem Heimatlande gehabt hätten, so wissen sie ihren Lohn und ihr Brot doch nicht besser zu danken, als durch unüberlegte Redensarten wie: wir arbeiten nur damit ihr auch etwas verdient, denn wir bekommen ja unsere Garantiesumme von 3400 Kronen. Auch sonst wird seitens der Norweger durch ihren gesonderten Arbeitsvertrag und ihrer direkten Arbeitsleistung zu einer wahren Arbeitsgemeinschaft nichts beigetragen. Nur die Vernunft der deutschen Besatzung und ihre Einsicht, vorläufig noch zu lernen und Erfahrung zu sammeln, vermeidet Reibereien.”¹⁹⁶

I denne sammenheng er det også interessant å merke seg at de norske hvalfangerne, i motsetning til de tyske, hadde en kontraktssikret minstefortjeneste på 3400,- kroner. Dette var muligens nødvendig for å forhyre mannskaper til et tysk selskap, men det kan ha vært med på

¹⁹⁵ Kölnische Zeitung, *Deutsche Walfänger in der Antarktis*, 11.april 1939

¹⁹⁶ EDWG, *Kapitänsbericht Bohnemann FD Treff VI 01.januar 1937*, AO 8

å dempe motivasjonen til å yte maksimalt. En annen kaptein, W. Kraul, kunne bekrefte dette inntrykket:

”Im Uebrigen fuehlen sich unsere norweg. Matrosen aber nur als Spezialisten und tun nicht mehr, als eben zum Walfang gehoert oder aber nur recht widerwillig. Stillschweigend fuehren dafuer unsere eigenen Leute die notwendigsten Schiffsarbeiten aus, eben nur um durch nichts den Erfolg der Expedition zu beeinträchtigen und in der Hoffnung in der naechsten Saison den Laden allein schmeissen zu koennen. Ich kann feststellen, dass unsere Leute in keiner Hinsicht mehr den norweg. Spezialisten nachstehen. Wohl manches sogar noch praktischer anfassend und handhaben wuerden.”¹⁹⁷

I hvilken grad disse observasjonene også var preget av den offisielle ideologiske betydningen av å fremstå som uavhengige og tysksentrerte er vanskelig å vurdere. Men siden denne karakteristikken av de norske hvalfangerne finnes flere steder kan det tydet på at virkeligheten ikke lå så langt unna. Broren til bestyreren Otto Kraul tar dessuten opp et annet aspekt i samarbeidsbilde. Læringseffekten ble nemlig som regel presentert som enda mer vellykket enn kooperasjonen. Ved flere anledninger ble det poengtert at de tyske hvalfangerne i EDWGs ekspedisjon var i løpet av kort tid blitt like gode som de norske spesialister. Fangstresultatene kan så noe tvil om denne påstandens grad av riktighet. Til tross for at planen var å gjøre seg uavhengig av norske spesialister ble det internt innrømmet at selskapet ikke kunne unnvære deres kompetanse, kapteinen Rudolf Schönwald rapporterte om de svake resultatene mange tyske mannskaper presterte:

“Ich muss sagen, dass auf einem Boot mit rein deutscher Besatzung nur unsere allerbesten ”Treff”-Matrosen sein müssten, wenn dieses Schiff erfolgreich arbeiten soll, und darin liegt wohl der Kardinalfehler.”¹⁹⁸

De norske hvalfangerne hadde sitt hjemsted som regel i Vestfold, men på ”Jan Wellem” fantes det i tillegg til mannskaper fra Tønsberg og omegn også folk fra Onsøy, Gudbrandsdalen og Ålesund i mannskapslisten. Hvor mange av disse som drev jordbruk ved siden av, er det uråd å si, men yrkeskombinasjonen forekom også blant nordmenn i tysk

¹⁹⁷ EDWG, *Kapitänsbericht W.Kraul FD Treff V 04.januar 1937*, AO 8

¹⁹⁸ EDWG, *Reisebericht ”JAN WELLEM” 07.januar 1939*, AO 51

tjeneste. Det ser imidlertid ut til at denne form for næringskombinasjon var et norsk særtrekk, i alle fall var dette forhold såpass usedvanlig at det ble tatt opp eksplisitt i en artikkel om de norske hvalfangernes karakteristikk og fordeler. Det er uklart hvem som skrev artikkelen, ut fra initialene kan det ha vært fire mannskaper fra kokeriet ”*Jan Wellem*”; uansett gir den et godt bilde på i hvilken grad norske hvalfangere ble ansett som forbilde også utover den rent fangst- og opparbeidingstekniske siden av hvalfangsten:

“Bei den Norwegern ist der Walfang, obwohl nur eine Saisonarbeit, größtenteils ererbtes Herkommen. Sie kommen fast alle aus einer Gegend ihres Landes, entweder aus dem Sognegebiet oder aus der Umgebung von Tönsberg, einem kleinen Städtchen in Südnorwegen. Ihre großen Schützen werden gleich Helden geachtet, jedes Kind kennt ihre Namen. In Tönsberg steht ein Denkmal des Mannes, der die Harpunenkanone erfunden hat. Alle Norweger auf unserem Schiff sind Handwerker oder Bauern. Einer hat 30 Stück Großvieh im Stall stehen, aber der Vater und Großvater führen bereits zum Walfang, so fährt er eben auch. Alle sind sie ergriffen vom ’Walfieber’, der uns Deutschen heute noch unverständlich ist, das wir jedenfalls noch nicht besitzen. Unsere Leute kommen zum größten Teil aus Seefahrtskreisen, auch viele Handwerker sind darunter, aber keine seßhaften Bauern, dagegen viele, die in langen Jahren der Arbeitslosigkeit und der schlechten wirtschaftlichen Verhältnisse es verlernt haben, Freude an einer Arbeit zu empfinden, die den ganzen Mann erfordert als solcher, und Genugtuung, sie dennoch geleistet zu haben. Sie finden heute größtenteils, daß sie sich die Arbeit doch leichter, den Verdienst höher vorgestellt haben. Auch örtlich ist die Zusammensetzung der deutschen ’Walfahrer’ nicht so einheitlich wie bei den Norwegern. Zwar überwiegen durchaus die Leute aus Hamburg – auf einem der deutschen Walfangschiffe soll der Kapitän Wert darauf legen, nur plattdeutschsprechende, waschechte Hamburger unter seine Besatzung eingereiht zu bekommen – aber wenn man dann diese ‘Hamburger’ sprechen hört, dann vernimmt man doch auffällig viele sächsische, thüringische, rheinische, bayrische usw. Laute. Immerhin gewinnt es doch den Anschein, als ob Hamburg und Bremen und das Gebiet zwischen den Mündungen der beiden großen Ströme das Stammgebiet des deutschen Walfanges werden wird, wie es ja auch das Stammgebiet der deutschen Hochseefischerei ist, und gerade aus ihr kommen auch heute schon die besten Kräfte für den Walfang. Aber vorläufig ist noch weder die berufliche Einheitlichkeit noch die örtliche bei den deutschen ‘Walfahrern’ zu finden, wie sie die Norweger auszeichnet

und die vielleicht bei ihnen der Boden für diese einzigartige Erscheinung des Walfiebers ist.”¹⁹⁹

To punkter kan fremheves spesielt. For det første er det observasjonen av fraværet av tyske bønder – i motsetning til de norske deltagerne – om bord. For det andre ser det ut til at mange tyske hvalfangere hadde sitt opphav i fiskeriene, og at de dermed ikke kombinerte yrkene, men byttet arbeidsfelt. Denne overgangen hadde også før funnet sted i Tyskland, den allerede nevnte bondeide ekspedisjonen på 1800-tallet var blitt rustet ut for arbeidsledige fiskere. Kvaliteten på disse fiskerhvalfangerne var det imidlertid delte meninger om. ”Jan Wellem”s bestyrer, Otto Kraul, ville ikke ha støttet det synet som ble presentert i ovenstående artikkel når han skriver i sin rapport:

”[...] Ich will nun hierbei nicht auf Einzelheiten eingehen, sondern nur schon jetzt erwähnen, dass bei der nächsten Auswahl der Leute allergrösste Sorgfalt aufzuwenden ist und wenn irgend möglich, keine Leute wieder von den Fischdampfern. Die Fischdampferleute, die hier jetzt an Bord sind, haben auch schon gesagt, dass sie die nächste Reise nicht wieder mitmachen; denn für so schwere Arbeit bei so geringer Bezahlung ginge keiner mit. Leider haben diese Fischerleute auch anderen guten Leuten die Köpfe verdreht. Bezüglich Seemannschaft und Disziplin sind die Leute aus der Handelsschiffahrt den Fischerleuten überlegen. [...]”²⁰⁰

Påstanden om at det ikke fantes bønder om bord på kokeriet er riktignok troverdig, men den utelukker ikke at det likevel kan ha forekommet yrkeskombinasjon også blant tyske hvalfangere. I denne sammenhengen er det interessant å se på hjemstedene til de tyske mannskapene. Artikkelen i Deutsche Fischerei-Rundschau poengterte jo at den geografiske tilhørigheten ikke var like homogen som i Norge. Dette kan stemme for mannskapene totalt sett, offiserene derimot kom for en stor del fra de nordtyske sjøfartsbyene. Av de 46 kontrakter mellom EDWG og de tyske offiserene (kapteiner, maskinister og lignende stillinger) som er bevart er det i 37 tilfeller mannskaper fra Hamburg som ble forhyrt. To offiserer kom fra Bremen, en fra henholdsvis Kiel, Flensburg, Vegesack, Altona, Lübeck og

¹⁹⁹ Deutsche Fischerei-Rundschau, *Walfieber*, 20.april 1938

²⁰⁰ EDWG, *Bericht des Expeditions-Leiters: Fangreise Süd-Georgien Fangfeld vom 31. Oktober 1936 bis 31. Januar 1937*, AO 8

Rostock, og en som har ikke oppgitt hjemstedet²⁰¹. For de andre hvalfangerne er det ikke mulig å bestemme hvor de kom fra, men en annen avisartikkel antyder at homogeniteten på langt nær var like fremtredende som i Vestfolds tilfelle. Denne artikkelen omhandler en senere ekspedisjon som ”*Jan Wellem*” foretok:

”[...] Die Besatzung zählt 310 Köpfe, davon 32 Norweger. Durchweg ein prächtiger Menschenschlag, der sich sehr angenehm von den Besatzungen unterscheidet, die man vielfach auf ausländischen Frachtern usw. antrifft. Dabei fällt auf, daß mehr als die Hälfte der Besatzung aus dem Binnenland kommt. Alle deutschen Dialekte sind vertreten. Neben westfälischen hört man schwäbische, sächsische, ostmärkische Laute, ja selbst den harten Akzent des Memeldeutschen. Alle sind sie in festlicher Stimmung, erwartet doch jeder irgendeinen lieben Verwandten in Hamburg. Der Gesundheitszustand der Mannschaft ist ausgezeichnet. Die Reise hat sich für jeden einzelnen gelohnt. 1000-2000 RM Ueberschuß sind auch beim einfachen Besatzungsmitglied keine Seltenheit. [...]”²⁰²

Tyske aviser var i likhet med de norske opptatt av produksjonen og fangstresultatene til de egne ekspedisjonene. Men utover de økonomiske resultatene og den politiske konteksten fangsten foregikk i ble det skrevet forholdsvis lite. Derfor kan det være noe vanskelig å sannsynliggjøre en hypotese om at yrkeskombinasjonen ikke var fremtredende. Når over halvparten av hvalfangerne kom fra innlandet, er det ikke sikkert at jordbruket ble neglisjert fullstendig. Ikke minst må dette settes i sammenheng med de planene som forelå – og delvis ble realisert – om å skape bosettinger for sjøfolk med tilhørende subsistensjordbruk slik det ble skissert i en annen avis:

”[...] Die Schulung der Siedler liegt in den Händen des Deutschen Siedlerbundes bzw. in der ersten Zeit in den Händen des Leiters des Reichsbundes der Kleingärtner und Kleinsiedler in Deutschland, denn auf den 1000qm Land, die zu jeder Siedlerstelle gehören, den gesamten Jahresbedarf an Gemüse und Obst zu erzeugen, will immerhin gelernt sein, zumal der Herr des Hauses sich zumeist noch den allergrößten Teil des Jahres auf See befindet. Auch Hühner- und Kaninchenhaltung ist nicht jedermanns

²⁰¹ EDWG, Hyrekontrakter AO 32

²⁰² Dr.F. Keim, *Oel aus dem südlichen Eismeer*, Wochenblatt der Landesbauernschaft Pommern, Stettin 29. april 1939

Sache, und man muß schon über einige praktische Kenntnisse verfügen, soll diese Kleinwirtschaft sich auch in jeder Weise nutzbringend und vorteilhaft für den Küchenezettel auswirken.”²⁰³

Om arbeidsfrontens ideologi også omfattet hvalfangerne er uklart, men ikke usannsynlig. I så fall ville imidlertid de respektive eiendommene være for små til å telle som egne bruk. Riktignok ville de kunne bidra til familiens underhold, men med ett mål dyrket mark lå disse nyryddinger under den grensen for småbruk som ble trukket tidligere i denne avhandlingen. Sitatet tyder imidlertid også på at det var tenkt å dyrke dette areal intensivt.

Interessen for deltagelsen i den tyske hvalfangsten var stor i en tid der arbeidsledigheten var høy og alternative arbeidsmuligheter ofte få, en avis kunne berette om alt annet enn mangel på søkere:

”[...] Welchen Widerhall hat das Wort Walfang in Deutschland gehabt! Aus allen Teilen Deutschlands treffen ununterbrochen Briefe ein von Bewerbern aus allen Berufsschichten: Schuster, Schneider, Friseure, auch Buchdrucker, wollen mit aller Gewalt und ganz egal, was sie verdienen, in das Eismeer fahren.”²⁰⁴

Ettersom krigen allerede hadde begynt, ble det imidlertid ikke mye mer tysk hvalfangst. Den norske forhyringen hadde allerede sunket i den siste sesongen i forhold til oppstartsfasen.

En sammenligning av forholdene i tyske og norske ekspedisjoner ville vært ufullstendig uten en analyse av fortjenestemulighetene. Siden avregningene ikke lenger eksisterer, må denne undersøkelsen nødvendigvis forbli punktuell. Ikke alle utenlandske hvalfangstselskaper rettet seg etter de norske tariffen, men EDWG lønnet de norske hvalfangerne etter samme tabell som de norske selskaper. Dette medførte ikke bare positive konsekvenser:

”Es stellte sich freilich auch heraus, daß die Qualität der angeworbenen Schützen zu wünschen übrig ließ. Auch das war nicht verwunderlich; denn aus welchen Gründen sollten erstklassige norwegische Harpuneure den gesellschaftlichen Boykott in Norwegen auf sich nehmen und bei den Deutschen arbeiten? Im allgemeinen waren

²⁰³ Der deutsche Seemann, *Das große Siedlungswerk der DAF für die deutschen Seeleute*, Nr. 9 1937: 397

²⁰⁴ Hamburger Fremdenblatt, *Im Wartesaal des Walfang-Heuerbüros*, 03.september 1939

nur stellungslose Spezialisten bereit, den Schritt nach Deutschland zu tun. Und stellungslose Harpuneure waren eben nicht erste Wahl. Zudem wurden die norwegischen Spezialisten auf den deutschen Schiffen nach dem norwegischen Tarif besoldet, nicht etwa durch besonders hohe Bezahlung angelockt.”²⁰⁵

I arkivmaterialet er det bevart noen få dokumenter som belyser lønnsnivået i EDWGs aktive hvalfangstperiode. Tabell 21 viser skytterlønningene for sesongen 1937-1938, tabell 22 resultatet for noen utvalgte stillinger i samme tidsrom. Alle tall er oppgitt i Reichsmark (RM), det totale kronebeløpet er tatt med i parentes i siste kolonne. Omregningen er foretatt på et snittkurs for dette tidsrommet, 1 RM tilsvarer 1,67 kroner²⁰⁶.

Tabell 21 – Avlønnen til skytterne i ”Jan Wellem”-ekspedisjonen i sesong 1937-1938²⁰⁷

Skytter på hvalbåt	Hyre		Part	Sum
	I havn	På feltet		
Treff I	778,67	2183,30	11695	14656,97 (24477)
Treff II	748,92	2183,30	4085,89	7018,11 (11720)
Treff I / III	778,67	2183,30	1040,68	13002,65 (21714)
Treff IV	778,67	2183,30	8080,70	11042,67 (18441)
Treff V	778,67	2183,30	10482,34	1344,31 (22452)
Treff VI	311,90	2183,30	11025,04	13520,24 (22579)
Treff VII	623,80	2183,30	22867,98	25675,08 (42892)
Treff VII / VIII	0	1985,76	12134,16	14119,92 (23580)
Treff III	0	1164,43	3963,62	5128,05 (8564)

Gjennomsnittsførtjenesten for EDWGs skyttere lå i 1937-1938 på 21824 kroner. Dette var klart lavere enn det skytterne tjente i andre ekspedisjoner, for de norske selskaper var gjennomsnittet (se tabell 15) i denne sesongen 29865 kroner, altså rundt 37 prosent høyere. Om dette skyldes vanskeligheter i oppstartsfasen, dårlige fangstbetingelser, den ovenfor siterte antagelsen om skytternes varierende kvalitet eller en kombinasjon av ulike faktorer, er vanskelig å slå fast. Uansett årsak er det tydelig at lønnsnivået for skytterne var bedre i de etablerte selskapene. I andre tyske og utenlandske selskaper kan dette imidlertid ha vært annerledes dersom man betalte mer for å få tak i førsteklasses fagfolk. Et annet tysk selskap, Walter Rau, betalte således 100.000 RM til bestyreren Lars Andersen for sesongen 1938-1939. Dette beløpet lå tydelig over det som Hjalmar Christensen tjente i ”Jan Wellem” samme sesong (60.000 RM)²⁰⁸.

²⁰⁵ F.Bohmert, *Der Walfang der Ersten Deutschen Walfang Gesellschaft*, Düsseldorf 1982: 69

²⁰⁶ NOS XII 245 1969: 522

²⁰⁷ EDWG, *Deutsche Revisions- und Treuhandaktiengesellschaft: Bericht nr. 11036 Anlage IIIa*, AO 182

²⁰⁸ Bohmert 1982a: 96

Tabell 22 – Avlønningen på ekspedisjonen ”Jan Wellem” i sesongen 1937-1938 (utvalg)²⁰⁹

Stilling	Hyre	Part	Sum
<u>Flytende kokeri</u>			
Kaptein	9600	4228,30	13828,30 (23093)
Bestyrer	12660	23457	36207 (60466)
Maskinist	7250	2828,30	10078,30 (16831)
2.maskinist	4200	2128,30	6328,30 (10568)
3.maskinist	3016,67	1428,30	444,97 (7423)
Maskinassistent	1920	728,30	2648,30 (4423)
Styrmann	4217,50	2478,30	6695,80 (11182)
2.styrmann	3440	1778,30	5218,30 (8715)
3.styrmann	3000	1603,30	4603,30 (7688)
4.styrmann	2086,33	1078,30	3164,63 (5285)
Sekretær (kasserer)	4200	2478,30	6678,30 (11153)
2.sekretær (kasserer)	2720	1428,30	4148,30 (6928)
Kokk	3600	1778,30	5378,30 (8982)
Kokerimester	2950	1253,30	4203,30 (7020)
Kjemiker	9000	3500	12500 (20875)
Lege	7820	0	7820 (13059)
<u>Hvalbåtene</u>			
Kaptein (Treff I)	5100	2311,70	7411,70 (12378)
Styrmann	2925	1443,40	4368,40 (7295)
Maskinist	4500	1764,90	6264,90 (10462)
2.maskinist	2565	1342,80	3907,80 (6526)
Maskinassistent	1965	901	2866 (4786)
Kaptein (Treff II)	5100	1906,12	7006,12 (11700)
Styrmann	4650	1397,76	6047,76 (10100)
Maskinist	4490	1705,83	6195,83 (10374)
2.maskinist	3420	1302,53	4722,53 (7887)
Maskinassistent	1965	876,84	2841,84 (4746)

En direkte sammenligning med de norske selskaper er i dette tilfelle vanskeligere siden det ikke finnes gjennomsnittstall for de enkelte stillingene i denne sesongen. Derfor ville det være riktig å jevnføre ”Jan Wellem” med en annen ekspedisjon som hadde omtrent de samme tekniske spesifikasjonene. Tallmaterialet for disse kokeriene (som hadde rundt 65000 fat lasteevne, for eksempel ”Saragossa” eller ”N.T.N. Alonso”²¹⁰) er imidlertid sjeldent bevart. Men det er mulig å sammenligne de tyske tallene med avlønningen i AS Fraternitas, kokeriet var riktignok noe mindre, med 57000 fat lasteevne, men til gjengjeld hadde dette selskapet mer erfaring i fangsten. Avregningen foreligger for året 1937, slik at sammenligningen ikke vil bli helt korrekt. Tilnæringsvis vil det imidlertid være mulig å vurdere de tyske hvalfangernes fortjeneste. I tabell 23 er det satt opp avlønningen i AS Fraternitas og ”Jan

²⁰⁹ *ibid.*

²¹⁰ Tønnessen 1969: 594-595

Wellem” for de respektive stillingene som fantes i begge ekspedisjoner. For hvalbåtene er det tatt med gjennomsnittet. Den siste kolonnen viser differansen i ”*Jan Wellems*” favør.

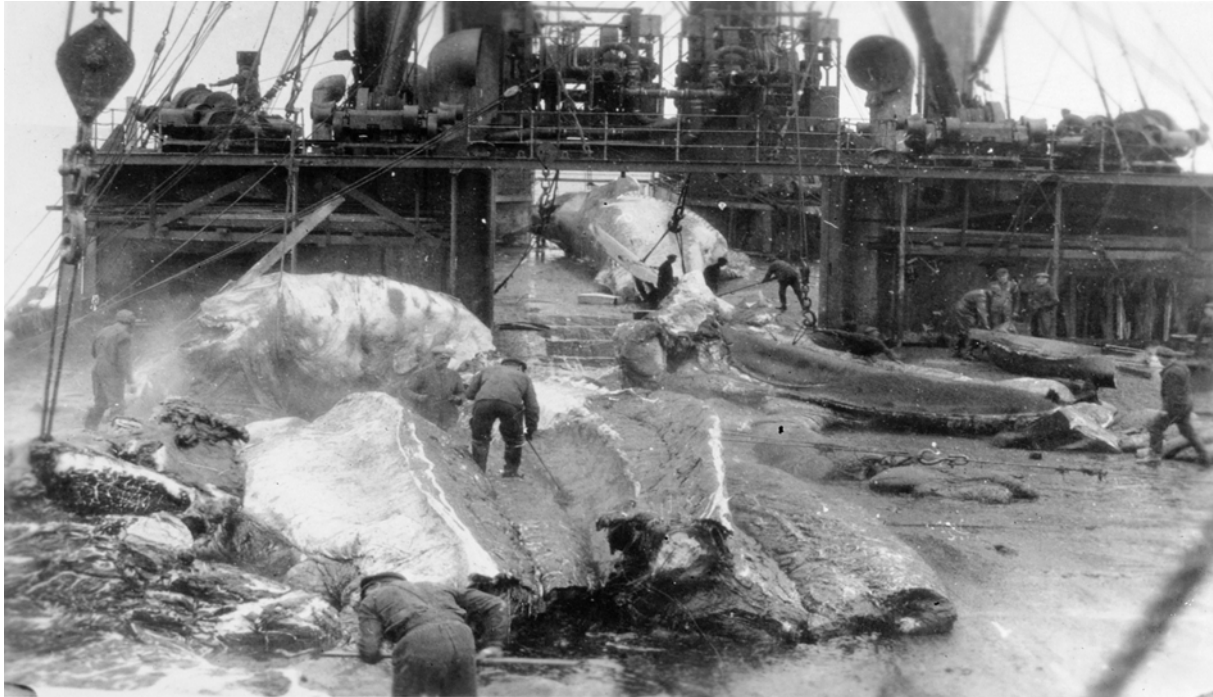
Tabell 23 – Sammenligning av fortjenesten i AS Fraternitas og ”*Jan Wellem*” 1937-1938

Stilling	AS Fraternitas	” <i>Jan Wellem</i> ”	Differanse
<u>Flytende kokeri</u>			
Kaptein	16483,75	23093,26	+ 40,1 %
Maskinist	11148,26	16830,76	+ 51 %
2.maskinist	8515,75	10568,26	+ 24,1 %
3.maskinist	6612,05	7423,10	+12,3 %
Maskinassistent	3934,22	4422,66	+12,4 %
Styrmann	9116,54	11181,99	+ 22,7 %
2.styrmann	7338,16	8714,56	+ 18,8 %
3.styrmann	6179,21	7687,51	+24,4 %
4.styrmann	5768,74	5284,93	- 8,4 %
Sekretær	5919,03	11152,76	+ 88,4 %
Kokk	4218,39	8981,76	+ 113 %
<u>Hvalbåtene</u>			
Styrmann	5786,10	8697,50	+50,3 %
Maskinist	6312,54	10404,71	+64,8 %
2.maskinist	4932,87	7206,33	+46,1 %
Maskinassistent	3649,67	4766,05	+30,6 %

Resultatene må på grunn av de nevnte svakhetene i datamaterialet tolkes veldig forsiktig, men det set ut til at de tyske offiserene ble avlønnnet på tilsvarende eller høyere nivå enn de norske. Forskjellene er ikke så store som tabellen viser, ”*Jan Wellem*” hadde omtrent 16 prosent større kapasitet. Dessuten minker differansen jo lengre ned man beveger seg på rangstigen. De to stillingene *kokk* og *sekretær* må antagelig sees bort fra, det er sannsynlig å anta at disse to kategoriene i den tyske ekspedisjonen ikke hadde de samme oppgaveområder. Hvis man ser på den generelle utviklingen i hvalfangsten, er det en tydelig stigning i avlønnningen etter sesongen 1936-1937. Denne oppgangen vil ikke reflekteres i AS Fraternitas tall. De vil sannsynligvis ligge høyere for neste sesong.

Sammenligningen er således særs vag, men et annet punkt kan bidra til et mer nyansert bilde. Den garanterte fortjenesten på 3400 kroner de norske deltagerne i ”*Jan Wellem*” lå nemlig et stykke over den gjennomsnittlige fortjenesten i 1935 (3135 kroner), temmelig nøyaktig på den for 1936 (3431 kroner) og godt under den for 1937 (4588 kroner). Dermed er det sannsynlig å anta at ”*Jan Wellem*” i utgangspunktet kunne by på omtrent like fortjenestemuligheter som de norske ekspedisjoner. Siden avlønnningen rettet seg etter norske tariffen var det endelige resultat mest avhengig av fangstens forløp. Utbytte per hvalbåt var lavere for ”*Jan Wellem*”

enn for gjennomsnittet av de norske kokeriene. EDWGs hvalbåter klarte bare å levere rundt $\frac{2}{3}$ av det en norsk hvalbåt i snitt presterte²¹¹. Dette skulle tilsi at fortjenesten også lå noe lavere enn i de norske ekspedisjoner. Entydige konklusjoner er det derfor ikke mulig å komme frem til, men for de norske hvalfangerne som ikke fikk hyre i Norge og for de tyske hvalfangerne måtte fortjenestemuligheten uansett det relative nivå fremstå som attraktiv.

Bilde 8: Kjøttplan på flytende kokeri

Foto: Hvalfangstmuseets fotoarkiv

5.4 Bruken av pengene

”Mitt inntrykk av hvalfangerne er imidlertid at de er fornuftige og økonomiske mennesker som evner å ta vare på det de så surt fortjener. De fleste har familie å forsørge og kanskje en liten eiendom å betale avdrag på. Det blir ikke noe til overs for ekstavaganser. Jeg ser bort fra dem med 10-50000 i inntekt pr. sesong; de er prosentvis så få at man ikke kan regne dem når man taler om hvalfangere i alminnelighet.”²¹²

Inntektsmulighetene og den faktiske fortjenesten for hvalfangerne har i de fleste tilfeller vært gode. Som resultatene fra avsnittet om fortjenestemulighetene viser, lå avlønningen delvis betraktelig høyere enn for sysselsetting i land eller til sjøs. Enda mer interessant er imidlertid hva hvalfangerne brukte disse pengene til. I denne sammenheng kan man gå ut fra en todeling. Den ene delen er knyttet til den månedlige trekkutbetalingen. Dette beløpet hadde antagelig mest betydning som et likviditetselement. Hyretrekket ble som regel utbetalt til den hjemmeværende familie og vil således ha bidratt til det daglige underhold. Folketellingen fra

²¹¹ Bohmert 1982b: 89

²¹² E. Bystrom, *Et år på Syd-Georgia*, Oslo 1944: 55

1930 viser at det ikke bare var de 10549 hvalfangerne som var med i fangsten som ble underholdt av denne aktiviteten. I Våle levde til sammen 593 personer i de husholdningene herredets 99 hvalfangerne kom fra. Av de sistnevnte var 41 hovedpersonen i husholdningen. Hver av disse levde med rundt 5,1 andre personer i husholdningen. I Stokke var de tilsvarende tallene 192 hovedpersoner med 4,8 personer i samme husholdning. Totalt levde 2487 personer i hvalfangerhusholdninger. Enda flere var det i Sandar, 3950 mennesker. Den gjennomsnittlige husholdningen var noe mindre, 4,3 personer levde i de 917 husholdningene der hvalfangeren var hovedperson. Disse tallene sier i utgangspunktet ingenting om forsørgelsesbyrden. Andre personer i husholdningen kan ha tjent og bidratt likeså. Tall fra mannskapslistene for flytende kokeri ”*Kosmos II*” viser imidlertid at hver hvalfanger i gjennomsnitt forsørget 1,6 personer. Det samme resultat gjelder for ”*Kosmos*” og ”*Pelagos*”. Beregningene er riktignok fra slutten av mellomkrigstiden, men det er ingenting som skulle tilsi at forholdet var lavere ti år tidligere da den generelle økonomiske situasjonen var noe svakere. Dette betyr at minst mellom 17.000 og 20.000 mennesker i Norge levde direkte av hvalfangsten i 1930. I tillegg kommer de som indirekte var avhengige av næringen – på verftene, i administrasjonen, i bearbeidelsen av fangstens produkter og gjennom diverse leveranser av varer og tjenester til næringen.

Den andre delen er de pengene som ble utbetalt ved avmønstringen. Avregningene fra noen selskaper har vist at dette beløpet vanligvis kunne variere mellom 50 og 75 prosent av totalfortjenesten. For eventuelle større investeringer var denne delen viktigere enn den første. Men det er viktig å huske på at avdrag på lån og renter også kunne dekkes av hyretrekket, slik at grensen mellom bruksområdene er heller ubestemte enn helt klare.

I teorien er det fire ulike anvendelsesmåter avlønningen kan ha blitt brukt på. For det første kan hvalfangeren ha brukt opp pengene med en gang på ting som ikke har noen direkte relasjon til landbruket. Mange gode historier om et stort, noe meningsløst pengeforbruk hører med til denne gruppen. Men også innkjøp av klær og andre forbruksgoder til familien dekkes av denne kategorien. For det andre kan pengene ha blitt brukt til å kjøpe utstyr til småbruket eller gårdsbruket. Det er tenkelig at maskiner eller redskaper ble fornyet, muligens ble det handlet nye dyr til besetningen. For det tredje kan hvalfangerne ha spart pengene til senere anskaffelse av større og dyrere ting. Biler og hus vil være eksempler på denne kategorien som i likhet med den første ikke er koblet til primærsektoren. For det fjerde er det mulig at noen sparte fortjenesten til å investere i landbruket, det vil si kjøpe gård eller utvide den eksisterende med mer jord eller bygninger. I mange tilfeller vil det ha vært en blanding av noen, muligens alle fire kategorier. Det nøyaktige forhold mellom bruksområdene er antagelig

vanskelig å bestemme, men det er heller ikke så viktig. Av større interesse er kategori to og fire, disse skal i det følgende avsnittet undersøkes nærmere.

5.4.1 Investeringer i landbruket på kort sikt

”Paa en reise langt oppe paa bondebygden hører jeg hvordan hvalen og fisket tilhavs diskuteres av gutter og tilårskomne mænd, som aldrig tidligere i sit liv hadde tænkt at de skulde til at pløie blaamyra for at tjene penger eller for at redde gaarden. [...] Saa reiser bondegutene fra gården sin, ja, ældste sønnen til og med, og leier hjælp mens de selv er væk – det lønner sig. Jeg har set dem blinke lunt til hverandre, og mumle om hvor mange ’blaa’ og ’finn’, der skulde til for at dække utgiftene derhjemme. Jeg tok en rundtur paa et kokeri midt i det yrende liv som hersket dagen før det satte ut fjorden. Og sikkert og visst skal det sies, at skjærgaardsbønder og fiskere var det lite av ombord, naar man undtar fagfolkene i maskinen og paa dækket, så stod bønderne der med tinen, stø paa benene og rake i ryggen, klar til at ta et arbeidstak og ofre litt av sine kræfter i kampen mellem de hvite snefjeld.”²¹³

Jordbrukstillingen fra 1939 gir en detaljert oversikt over maskin- og redskapsbeholdningen på Vestfolds gårdsbruk. Dette tallmaterialet kan brukes som et utgangspunkt for analysen. Sammenligningen med den forrige tellingen i 1929 kan dessverre kun gjennomføres på aggregert nivå, siden originalmaterialet på bruksnivå ikke lenger finnes.

Tabell 24 viser en samlet oversikt over maskiner og redskaper som ble oppgitt å være på brukene i 1929²¹⁴ og 1939²¹⁵ både i de tre undersøkte herredene, i Vestfold og som sammenligning i Østfold og i Riket som helhet. Den tredje kolonnen viser forandringen mellom de to tellingene. Forkortelsene står for en- og tospente arbeidsvogn med to eller fire hjul.

Tabell 24 – Oversikt over maskiner på brukene i 1929 og 1939 i ulike regioner

Region	Slåmaskiner			Selvbindere			Radsåmaskiner			Potetopptagere			Traktorer		
	1929	1939	+/-	1929	1939	+/-	1929	1939	+/-	1929	1939	+/-	1929	1939	+/-
Våle	375	357	-18	60	69	9	193	211	18	90	120	30	4	16	12
Stokke	429	440	11	42	49	7	194	243	49	88	130	42	5	14	9
Sandar	456	469	13	37	35	-2	237	252	15	98	146	48	0	7	7
Vestfold	5312	5135	-177	536	619	83	2372	2755	383	1280	1703	423	60	187	127
Østfold	6472	6626	154	991	1332	341	3608	3999	391	1592	1988	396	124	424	300
Riket	90901	98881	7980	6789	7861	1072	27012	30847	3835	14015	17429	3414	889	2831	1942
	Ekspljosjonsmotorer			Elektromotorer			Arbeidsvogner(4h2s)			Arbeidsvogner(4h1s)			Arbeidskjerrer(2h)		
	1929	1939	+/-	1929	1939	+/-	1929	1939	+/-	1929	1939	+/-	1929	1939	+/-
Våle	12	11	-1	79	137	58	54	61	7	412	420	8	583	581	-2
Stokke	28	16	-12	82	175	93	77	67	-10	506	472	-34	620	602	-18
Sandar	20	8	-12	127	287	160	57	34	-23	658	640	-18	727	698	-29
Vestfold	176	176	0	1510	2538	1028	718	470	-248	6190	6100	-90	8047	7780	-267
Østfold	308	527	219	1647	2230	583	1999	1776	-223	6560	6553	-7	11995	11548	-447
Riket	4380	6605	2225	17275	25790	8515	5559	4460	-1099	51738	49514	-2224	193468	170703	-22765

²¹³ S.B., *Da 9000 vikinger drog sydover*, 24. desember 1929

²¹⁴ NOS VIII 145 1931: 116

²¹⁵ NOS IX 191 1940: 222-223

De absolutte tallene må imidlertid suppleres med relative tall for å kunne vurdere de ulike størrelsene i forhold til hverandre. I tabell 25 gis det derfor en oversikt over maskintall per bruk i de respektive regionene. Antall bruk er også hentet fra tellingene, i dette tilfelle er det kun tatt med bruk over 2 daa. I de tilfellene hvor bruk under denne grensen har hatt maskiner av ulik type er disse tallene – så langt det har vært mulig – korrigert. De minste brukenes maskinbeholdninger var imidlertid så små at det som regel ikke spiller noen stor rolle.

Tabell 25 – Maskiner per bruk i 1929 og 1939 i ulike regioner

Region	Slåmaskiner			Selvbindere			Radsåmaskiner			Potetopptagere		
	1929	1939	+/-	1929	1939	+/-	1929	1939	+/-	1929	1939	+/-
Våle	0,880	0,877	-0,003	0,141	0,170	0,029	0,453	0,518	0,065	0,211	0,295	0,084
Stokke	0,642	0,738	0,096	0,063	0,082	0,019	0,290	0,408	0,117	0,132	0,218	0,086
Sandar	0,468	0,533	0,065	0,038	0,040	0,002	0,243	0,286	0,043	0,101	0,166	0,065
Vestfold	0,586	0,649	0,064	0,059	0,078	0,019	0,262	0,348	0,087	0,141	0,215	0,074
Østfold	0,525	0,693	0,168	0,080	0,139	0,059	0,293	0,419	0,126	0,129	0,208	0,079
Riket	0,372	0,411	0,039	0,028	0,033	0,005	0,111	0,128	0,018	0,057	0,072	0,015
	Traktorer			Eksplisjonsmotorer			Elektromotorer			Arbeidsvogner og -kjerrer		
	1929	1939	+/-	1929	1939	+/-	1929	1939	+/-	1929	1939	+/-
Våle	0,009	0,039	0,030	0,028	0,027	-0,001	0,185	0,337	0,151	2,462	2,609	0,147
Stokke	0,007	0,023	0,016	0,042	0,027	-0,015	0,123	0,294	0,171	1,801	1,914	0,114
Sandar	0,000	0,008	0,008	0,021	0,009	-0,011	0,130	0,326	0,196	1,480	1,559	0,079
Vestfold	0,007	0,024	0,017	0,019	0,022	0,003	0,164	0,319	0,155	1,641	1,811	0,170
Østfold	0,010	0,044	0,034	0,025	0,055	0,030	0,133	0,233	0,100	1,661	2,076	0,415
Riket	0,004	0,012	0,008	0,018	0,027	0,009	0,070	0,107	0,036	1,023	0,932	-0,091

De interessante resultater ligger ikke så mye i forandringen i løpet av tiåret mellom de to tellingene, men i forskjellene de ulike regionene imellom. Noen hovedpunkter kan trekkes frem:

1. Både Vestfold og Østfold har i nesten alle kategorier en større konsentrasjon i maskinparken enn gjennomsnittet for hele landet. Dette gjelder for 1929 og for 1939. Sammenligningen mellom de to fylkene resulterer i et noe annerledes bilde. Som regel har Østfold en høyere maskinbestand per bruk, i den andre tellingen er det kun for elektromotorer og potetopptagere at Vestfold kan oppvise en større tetthet. På fylkesnivå ser det altså ikke ut til at gårdene i Vestfold hadde en større grad av mekanisering enn Østfold. Sammenligner man Vestfold med landsgjennomsnittet, ser man at maskinkonsentrasjonen lå høyere i begge år – men dette trenger ikke å ha noen sammenheng med hvalfangsten. Like godt er det tenkelig at de naturgitte forholdene i Vestfold lå bedre til rette for mekanisert jordbruk.

2. Våle og Stokke ligger for de fleste kategoriene over snittet for Vestfold, mens Sandar i nesten alle grupper har en lavere konsentrasjon enn fylket. Denne observasjonen gjelder for begge tellingene. Skillet er tydelig, selv om Stokke i noen tilfeller har lavere bestand enn Vestfold. Den høyeste tettheten finnes i alle grupper i Våle. Dette kan være et tegn på at mekaniseringen ikke direkte var koblet til hvalfangsten – men på dette aggregerte nivå er det ikke mulig å trekke nøyaktige konklusjoner.
3. Ser man på forandringen mellom de to tellingene, er det også klart at Vestfold ikke skiller seg spesielt ut. Bortsett fra kategorien ”eksplosjonsmotorer” er veksten i Østfold større enn i Vestfold. Den er også høyere enn i de tre herredene med unntak av ”eksplosjonsmotorer” og ”potetopptagere”. Det er derfor ikke mulig å hevde at hvalfangsten i Vestfold førte til en større økning i mekaniseringen enn tilfelle var i andre landsdeler. Denne konklusjonen må imidlertid modifieres med tre anmerkninger. For det første er det undersøkte nivå også i dette tilfelle for lite spesifisert – det er således tenkelig at veksten i maskinbestanden skjedde nettopp på de brukene der eieren kombinerte driften med hvalfangst. For det andre vet man ikke hvordan situasjonen ville sett ut uten hvalfangst – alternativt kan man også si at denne oversikten ikke gir noe klart bilde av veksten i Østfold. Teoretisk sett kan også her hvalfangsten eller andre biyrker ha spilt en rolle. For det tredje er alle de refererte tallene knyttet til *kvantitative* observasjoner. De sier dermed ingenting om det *kvalitative* aspektet ved mekaniseringen. Det er med andre ord uvisst i hvilken grad maskinene var nye eller gamle. Satt på spissen kunne man tenke seg at Vestfoldbøndene erstattet de gamle redskapene fortløpende med nye – uten at forholdstallet ble endret på grunn av det – mens Østfoldbøndene kjøpte opp gamle maskiner i tillegg til de allerede eksisterende. Sannheten kan like godt ligge i midten, det aggregerte materialet er uansett ikke egnet til å avgjøre det kvalitative aspektet.

Samtidens oppfatning kan ha vært noe annerledes – spørsmålet er selvsagt hvilket utgangspunkt man sammenligner med – noen år etter krigen ble situasjonen beskrevet i et oversiktsverk. Interessant er her også koblingen mellom de kortfristige og langfristige investeringene:

”Den mekanisering av jordbruksdriften som for tiden er så sterkt aktuell på grunn av mangel på arbeidskraft, er allerede kommet langt i Vestfold sammenlignet med store deler av landet ellers. Alt i 1939 var 187 jordbrukstraktorer i fylket og tallet har siden økt sterkt. [...] Jordbrukets driftsbygninger må gjennomgående sies å være bra i Vestfold. I siste mannsalder er der bygd mange solide og tidsmessige hus, men her som ellers i landet ser en likevel også gamle og til dels falleferdige driftsbygninger på enkelte bruk.”²¹⁶

5.4.2 Investeringer i landbruket på lang sikt

”Kva var det som gjorde at så mange snudde ryggen til tradisjonelle yrke som jord- og skogsarbeid i fjellbygdene, og gav seg ut i noko så fjernt og ukjent som kvalfangst? Og dette gjorde dei friviljugt!”²¹⁷

Svaret på dette noe retoriske spørsmålet er klart: hvalfangsten ga arbeid og inntekter i en tid der dette ikke var vanlig å finne alle steder. Rauland og Vinje sendte et forholdsvis høyt tall hvalfangere til Sydishavet, mange av dem deltok for å kunne kjøpe seg et eget smpbruk eller gårdsbruk:

”Og ein veit at mange av dei som drog tidleg på kvalfangst frå Rauland og Vinje tenkte lenger fram enn til neste sesong, kjøpte seg jord og skog, bygde nye hus, og sette i gang med nydyrking for pengar dei hadde tent då dei var ute. Fleire småbruk blei resultatet av kvalfangsten i dei vanskelege 20- og 30-åra. Men det blei òg satsa på mange andre framtidsette prosjekt.”²¹⁸

Fjellbygdene er et godt eksempel for den mer langsiktige investeringen av hvalfangstpengene som ble nevnt innledningsvis i dette avsnitt. Denne fjerde gruppen inneholder tre ulike kategorier. For det første er det mulig å investere i et bruk gjennom kjøp. For det andre er det mulig å utvide et allerede eid bruk kvalitativt eller kvantitativt. I det sistnevnte tilfelle kjøpes eller leies mer areal eller det bygges nye hus og driftsbygninger. Ved en kvalitativ utvidelse oppgraderes den eksisterende eiendommen, enten gjennom restaurering (eventuelt også nybygg) eller gjennom jordforbedringer. For det tredje kan investeringen også foregå på et immaterielt plan, ved å skaffe seg utdanning innenfor landbrukssektoren. Dette vil være vanskelig å kvantifisere, men at det har forekommet, finnes det i alle fall indiser for.

²¹⁶ Sætherskar 1949: 94

²¹⁷ Rauland Historielag, *Kval i sikte – fra fjellbygda*, Rauland 2001: 21

²¹⁸ *ibid.*: 24

Fylkeslandbrukssjefen Abraham Hillestad kommer inn på dette punktet i en uttalelse til avisen Bygdenes Blad:

” Bondegutter har ofte nyttet de kontanter de har lagt opp seg på hvalfangst til å skaffe seg utdannelse, så også på denne måten er hvalfangsten kommet bygdenæringene til gode. Den bruken av fortjenesten kunne utvilsomt vært større. Det er et ønske at de bondeguttene som drar ut har dette for øye slik at de i enda høyere grad enn hittil kan kvalifisere seg for sin fremtidsgjærning.”²¹⁹

Det vanligere var imidlertid at hvalfangerne som investerte i landbruket, gjorde dette ved å kjøpe et små- eller gårdsbruk. Hvor mange som gjorde dette er vanskelig å anslå. For det første kan det ha godt noen år før de opptjente pengene ble brukt til dette formål. For det andre finnes ingen gode dokumentasjoner om kjøp av eiendom. Riktignok ble mange transaksjoner tinglyst, men som regel går det ikke frem av disse hvilket yrke kjøperen hadde. Dessuten måtte heller ikke alle overtagelser skje ved tinglysing. Man kan imidlertid se på noen andre aspekter som eventuelt kan kaste litt mer lys på spørsmålene rundt eiendomssalg. I et fritt eiendomsmarked vil stigende etterspørsel resultere i en prisøkning. Det er derfor sannsynlig å anta at Vestfold som tilflyttingsområde opplevde en stigning i prisen på eiendommene. Samtidig er mellomkrigstiden preget av paripolitikkens generelle prisnedgang. Dette hadde også innvirkning på eiendomsprisene. Tabell 26 presenterer en oversikt over prisutviklingen per skyldmark i noen fylker i tiden fra 1914 og frem til 1939²²⁰.

Tabell 26 – Utviklingen i eiendomsprisene i åtte fylker 1914-1939

År /Fylke	Østfold	Akershus	Hedmark	Oppland	Buskerud	Vestfold	Telemark	Riket
1914	2893	3228	2614	2701	3138	3366	3333	2782
1915	3108	3312	2922	2838	3369	3597	3700	2982
1916	3396	3614	3492	3227	3464	4035	4162	3388
1917	4453	6186	4226	4757	5844	5748	6580	5068
1918	7013	7663	6896	6191	8998	8006	8391	7182
1919	7527	8954	8426	6919	8899	9183	8902	7707
1920	8507	8691	8243	7408	9644	8721	8688	7763
1921	7588	8512	7257	7275	8785	7667	7400	7124
1922	6691	7823	6876	6809	7440	7517	7301	6551
1923	6928	7294	6095	5889	7761	6970	7121	6341
1924	7072	7759	5954	6147	7676	7643	7423	6536
1925	7344	7491	6058	6488	8111	7242	6974	6470
1926	6397	6209	5390	4985	6568	6303	6832	5621
1927	5601	6018	5121	4863	5571	5755	6027	5141
1928	5663	5884	5050	4750	5819	5581	5889	5100

²¹⁹ Næss 1951:200

²²⁰ SSB, Særtrykk av "Statistiske meddelelser", Oslo 1922-1940

1929	5024	5751	4918	4819	5828	5503	5908	4930
1930	5016	5442	4537	4099	4902	4978	5269	4543
1931	4506	4916	3919	3858	5135	5242	4857	4239
1932	4391	4683	3537	3379	4136	4748	4517	3936
1933	4145	4606	3969	3663	4432	4427	4171	3971
1934	4895	4849	4167	3763	5087	4567	4302	4247
1935	5013	5284	4398	4176	5256	4783	4328	4683
1936	5238	5930	4604	4580	5620	5543	4572	5099
1937	5087	6036	4670	4734	5653	5634	5177	5318
1938	5889	6199	4914	5380	6138	6114	5615	5617
1939	5951	6661	5225	5615	6251	6271	5748	5879

Prisoppgangen under og etter I. Verdenskrig er tydelig for alle fylker. Vestfold topper imidlertid denne utviklingen sammen med Buskerud. I enkelte år er snittprisen høyere i andre fylker, men i de påfølgende årene holder Vestfold seg over riksgjennomsnittet helt frem til 1939. Prisene faller igjen i forbindelse med paripolitikken, men når i motsetning til kronen ikke førkrignivå. Mot slutten av perioden stiger de igjen. Ser man imidlertid på forandringen mellom de enkelte årene etter 1925, modifiseres bildet noe. Utviklingen viser at prisene i Vestfold falt mer enn landsgjennomsnittet i noen sesonger (i 1925, 1927, 1928, 1930 og 1932). I 1926 og 1929 faller er situasjonen omvendt, på landsbasis faller prisene mer enn i Vestfold. I 1934, 1935, 1937 og 1939 stiger prisene i Vestfold mindre enn i landet ellers, i 1936 og 1938 er prisstigningen høyere i Vestfold. To år skiller seg litt ut: fra 1930 til 1931 faller eiendomsprisene på landsbasis med 6,7 prosent, mens det i Vestfold er en oppgang på 5,3 %. Om dette skyldes økt tilførsel av penger gjennom et godt år i hvalfangsten, er imidlertid usikkert. Omtrent den samme utviklingen gjelder nemlig også for Buskerud. Mellom 1932 og 1933 stiger eiendomsprisene i landet med 0,9 prosent. I Vestfold faller de derimot med 6,8 prosent. Denne utviklingen kunne ha sammenheng med forhyringspausen i opplagsåret, men siden det samme skjer i Telemark, er det ikke veldig sannsynlig. Det ser altså ikke ut som om hvalfangsten alene hadde stor nok påvirkningskraft til å forandre den generelle prisutviklingen i eiendomsprisene i større grad. For to sesonger kan det imidlertid ha vært en tendens til at pengetilførselen til fylket har gjenspeilet seg i prisene. En mulig forklaring for den heller svake påvirkningen kunne være at overdragelser i familien her er holdt utenfor. Andelen hvalfangere som var aktive i landbrukssektoren lå omtrent på 30 prosent. Mange av disse hadde imidlertid egen gård eller var eldste sønnen på bruket. Dermed kan eiendomsprisene bære i seg en viss skjevhet. I tillegg var det ikke bare situasjonen i hvalfangsten som var av betydning. Like viktig var forventningene som aktørene hadde til mulighetene innenfor landbruket. Lensmannen i Sandar, Fr. Enge ga i 1932 en illustrativ vurdering av dette faktum i et intervju med avisen Vestfold (Enges svar er satt i kursiv):

” Hvordan stiller det sig for tiden med pris på landeiendomer? – Der har ikke været noget større prisfall det siste år, men der er liten omsetning. Folk har ikke anledning til å kjøpe og lønnsomheten ved gårdsbruk er heller ikke slik at den frister til kjøp. Ved tvangsauksjoner blir imidlertid prisene meget lave så hvis man passer på ved disse auksjoner kunde man få billige eiendommer. Folk møter imidlertid ikke op til tvangsauksjoner. Det er som regel bare panthavere som møter frem. En spesiell art av eiendommer er nu næsten uselgelig. Det er småbrukene på 30-40 mål. De er for små å leve av, så hvis man ikke har noget arbeide ved siden er det næsten håpløst å sitte med et småbruk. Det som interesserer av gårdsbruk er eiendommer på 70-100 mål. Men der er som sagt få liebhavere også på disse for tiden.”²²¹

Bare noen få år senere var imidlertid situasjonen snudd på hodet. Istedenfor at folk ikke var interessert i å kjøpe, var det nå liten interesse for å selge gårdsbruk. En eiendomsmegler (satt i kursiv) beskrev situasjonen i 1936 i en samtale med Vestfold Arbeiderblad:

”Vi får henvendelsen fra hele landet, særlig fra storbygdene hvor folk gjerne vil nedover til Vestfold å ha sig bondegårder. Særlig er det Hedemark, Telemark og Østfold det gjelder. – Men det er altså umulig å tilfredsstille efterspørselen? – Ja, de bedre tidene som vi har fått, har ført med sig at folk ikke vil skille sig fra gårdene sine lenger. De har fått rentenedsettelse og lønnsomheten er steget, og de har ingen grunn til å flytte. ‘Vi kan ikke få de noe bedre’ sier bøndene til mig, svarer en av eiendomsmeglerne. – Hvad slags gårder er det man vil ha? – Det er de jevne bondegårder på 150-200 mål jord med skog – eller to hesters bruk som de også benevnes. Disse gårdene er de lønnsomme i drift. – Men når det gjelder bare boliger og småhus med haver, hvordan ligger det da an? – Vi har hatt forespørsler i hopetall fra hvalfangerne, men det er ikke blitt noen handel da de var nervøse for om de kom ut i år eller ei. Men det er mange av dem som har spart litt sammen da. Og det er all sannsynlighet for at det vil endre sig når de kommer tilbake til våren.”²²²

²²¹ Vestfold, *De økonomiske forhold i Sandar*, 23. september 1932

²²² Vestfold Arbeiderblad, *Bøndene har det så bra på gårdene sine at de ikke vil skille sig av med dem*, 27. oktober 1936

For Vestfold er det altså tydelig at det var en viss etterspørsel etter småbruk og gårdsbruk fra hvalfangernes side. Men dette har ikke vært mulig å påvise gjennom en generell vurdering av eiendomsprisene sammenlignet med andre fylker. En annen vinkling er å se på de forskjellige kommunene i Vestfold.

For Vestfold viser tabell 27 utviklingen for de enkelte herredene²²³. Tallmaterialet her er ikke gitt per år, men for femårsperioder. For hvert herred refereres prisen per skyldmark i løpende kroner. I forklaringsteksten presiseres dessuten hva slags eiendommer som ligger til grunn for statistikken og hvilke som er utelatt:

"Salg hvor særlige forhold kan antas å ha betinget en vesentlig høyere kjøpesum enn for almindelige jordbruk, som: hvor der hører meget skog til eiendommen, industrianlegg, stor husverdi, sådan beliggenhet ved by at det solgte kan antas bestemt til byggetomt eller lignende, er ikke tatt med. På den annen side er heller ikke tatt med salg hvor slektskap eller andre personlige forhold kan antas å ha hatt innflydelse på fastsettelse av kjøpesummens størrelse, f. eks. salg mellem foreldre og barn. Eiendommer utlagt ved skifte eller solgt ved tvangauksjon m.m. er heller ikke tatt med. For enkelte herreder hvor der bare har funnet sted nogen få salg er gjennomsnittsprisen ikke beregnet."²²⁴

Tabell 27 – Utviklingen i eiendomsprisene for Vestfolds herreder i perioden 1917-1941

Herred /Periode	1917-1921	1922-1926	1927-1931	1932-1936	1937-1941
Strømm	7259,40	8311,45	6710,23	6454,72	7184,63
Skoger	8944,84	9304,57	5948,09	5107,23	6875,48
Sande	7868,68	7751,12	5511,81	5643,39	6038,45
Hof	9730,46	7289,75	6006,85	5092,59	6392,24
Botne	7595,92	7417,80	4952,25	4928,74	6039,65
Våle	5572,07	5986,71	4297,25	3588,38	4996,68
Borre	8499,15	8092,56	5050,51	5677,19	7477,98
Ramnes	5950,83	6561,16	4602,94	4279,13	5386,98
Andebu	7741,34	6755,63	5410,87	4477,09	6668,39
Stokke	7666,60	6744,10	6342,65	4806,68	6317,72
Sem	7814,04	7245,57	6019,04	4919,01	6352,93
Nøtterøy	9873,60	9703,97	7988,01	6092,29	8568,52
Tjøme	9649,22	8257,85	6670,84	6765,33	9011,86
Sandeherad	8579,91	7481,73	6483,09	5423,91	6998,38
Tjølling	5770,25	6288,29	4728,09	4382,39	5550,40
Brunlanes	7479,36	6451,35	5889,23	5337,16	6171,83
Hedrum	5737,85	6860,48	5198,51	4500,36	6269,43
Lardal	6201,03	6482,19	5559,57	3668,20	5107,46

²²³ SSB, Særtrykk av "Statistiske meddelelser: Gjennomsnittspriser for faste eiendommer i landdistriktene, herredsvis, Oslo 1922-1942

²²⁴ SSB, Særtrykk av "Statistiske meddelelser", Oslo 1922 nr. 12: 4

Fylket	7518,93	7197,80	5442,24	4803,55	6296,80

Også i dette tilfellet er det prisnedgangen som er tydeligst. Tabellen viser imidlertid ikke hvor stor eiendommene var. Gjennomsnittssalget i fylket var en enhet på 2,80 skyldmark i hele perioden. I Sandar var det derimot kun 2,22 skyldmark per solgt eiendom. Stokke lå noe over gjennomsnittet, verdien var i dette herredet 2,86 skyldmark. Med 4,53 skyldmark per enhet hadde Våle den høyeste verdi i hele Vestfold. Flest medregnede salg i perioden hadde Stokke (703), situasjonen i Sandar var omtrent lik (697). Våle hadde kun 471 salg, men hvis man setter antall solgte eiendommer – og da er jo salg innen familien og tvangssalg holdt utenfor – i forhold til antall eksisterende eiendommer, forandrer bildet seg noe mer. Tar man jordbruksstillingen fra 1929 som en mellomverdi på antall skyldsatte bruk, får man følgende resultat: Våle hadde en salgskvotient på 0,98, det vil si at nesten hver eiendom i herredet matematisk sett skiftet eier i løpet av mellomkrigstiden. Kun Ramnes lå høyere med 1,04. For Vestfold var dette tallet kun 0,49. I Stokke var også omsetningsmengden stor, salgskvotienten var 0,89. Sandar derimot hadde med 0,34 en lavere andel solgte eiendommer i forhold til det totale antall bruk. Siden en rekke salg er holdt utenfor beregningene, må man gå ut fra at disse resultatene er minimumstall. I Våle og Stokke ble rundt 61 prosent av alle salg foretatt i de første to periodene, i Sandar var det 58 %. Dette kan være med på å forklare den forholdsvis høye gjeldsgraden i de tre herredene. Konsekvensen av dette vil bli tatt opp i avsnitt 5.6 nedenfor.

I hvilken grad dette mønster har sammenheng med hvalfangsten er imidlertid mer usikkert. Hypotesen som ble satt frem i kapittel tre om at eiendomsomsetningen skulle være større i de herredene der hvalfangstforhyringen stod sterkere, ser ikke ut til å kunne bli sannsynliggjort. Herreder som sendte mange hvalfangere til isen, som for eksempel Hedrum, Nøtterøy eller Sem, hadde i likhet med Sandar forholdsvis lave salgskvotienter (henholdsvis 0,36, 0,29 og 0,52). Interessen for eiendommene stiger heller ikke særlig i de årene hvalfangsten ekspanderer. Dermed kan man anta at det må ha vært andre årsaker til at folk kjøpte eiendom i de ulike herredene. En annen forklaring kan også være at mange overtagelser blant hvalfangerne kan ha foregått i familien eller falt utenfor statistikken av andre grunner.

5.5 Bønder som aksjeeiere

”Norge har på samme tid både en hel hvalfangstbefolkning, deri innbefattet de beste ekspedisjonsbestyere og hvalskyttere i verden, og et publikum som er villig til å kjøpe aktier i så hasardiøse bedrifter som hvalfangerselskapene

unekkelig er. I virkeligheten er det hvalaktiene som i Norge er det store publikums favorittpapirer fremfor alle andre.”²²⁵

Hvalfangstselskapenes aksjer var populære investeringsobjekter, til tider også spekulasjonsobjekter, og i mange år kunne eierne notere seg for en betydelig gevinst i form av utbytte og annen tilbakebetaling. Det kan med stor sannsynlighet for å ha rett påstås at det økonomisk eventyrlige preget næringen hadde – og som kom muligens til uttrykk i de noe høye antagelsene om fortjenesten – i stor grad ble støttet av de utbetalingene som aksjonærene fikk overført etter en vellykket fangstekspedisjon. Den følgende oversikten i tabell 28 er på langt nær et helhetlig bilde av aksjonærenes fortjeneste, men den viser avkastningen noen selskaper opererte med i et utvalg sesonger²²⁶. Riktignok fantes det også de selskaper som gikk konkurs eller måtte innstille driften, men det var de suksessrike som preget oppfatningen av hvalfangstens lønnsomhet – i alle fall frem til oppleggsåret. Men som tabellen viser ble det også i de senere sesongene i mellomkrigstiden utbetalt til dels respektable utbyttesummer.

Tabell 28 – Utvalgte hvalfangstselskapers utbetalte utbytte mellom 1934 og 1939

Sesong / Selskap	A/S Rosshavet	A/S Ørnen	Polaris A/S	Pelagos A/S	A/S Odd	Kosmos II A/S	AS Kosmos	Globus A/S
1934/1935	Aksjekapital	6 300 000	4 500 000	400 000	3 150 000	5 940 000	4 500 000	400 000
	Utbytte	1 260 000	0	340 000	315 000	0	270 000	300 000
	i % av kapital	20	0	85	10	0	6	75
1935/1936	Aksjekapital	5 600 000	4 123 000	400 000	2 800 000	5 440 000	4 500 000	400 000
	Utbytte	2 100 000	412 300	400 000	1 120 000	544 000	900 000	800 000
	i % av kapital	37,5	10	100	40	10	20	200
1936/1937	Aksjekapital	3 500 000	4 123 000	400 000	2 800 000	5 440 000	4 500 000	400 000
	Utbytte	3 500 000	1 236 900	400 000	1 120 000	1 632 000	1 800 000	400 000
	i % av kapital	100	30	100	40	30	40	100
1937/1938	Aksjekapital	3 500 000	4 123 000	400 000	2 800 000	5 440 000	4 500 000	400 000
	Utbytte	700 000	247 380	240 000	224 000	326 400	360 000	120 000
	i % av kapital	20	6	60	8	6	8	30
1938/1939	Aksjekapital	3 500 000	4 123 000	400 000	2 800 000	5 440 000	4 500 000	400 000
	Utbytte	350 000	247 380	240 000	168 000	326 400	270 000	200 000
	i % av kapital	10	6	60	6	6	6	50
Gjennomsnitt	i % av kapital	35,3	10,2	81	20,5	10,6	16	91

At et selskap var gjeldfri og aksjekapitalen tilbakebetalt etter noen få suksessfulle sesonger i Sydishavet var kan hende ikke regelen, men heller ikke det absolutte unntak. A/S Kosmos klarte dette for eksempel i løpet av to år²²⁷. De øvrige selskapers utbytte fortjener imidlertid også karakteristikken tilfredsstillende. Aksjenes attraktivitet er således forståelig.

²²⁵ A.Ræstad, *Hvalfangsten på det frie hav*, Oslo 1928: 56

²²⁶ KCCH. Norges Hvalfangstforbund, *Utbytte regnskapsårene 1934/35-1938/39*, Saksarkiv Eske 11 T-V

²²⁷ Tønnessen 1969: 365

Interessen for hvalfangstaksjene var tydeligvis ikke begrenset til en liten gruppe finansaktører eller til rederne som stod bak selskapene. Det er derfor ikke usannsynlig at også bønder kan ha vært engasjert i handelen av hvalfangstpapirer. Det opprinnelige eierskapet i form av å ha tegnet aksjer i forbindelse med oppstart av et nytt selskap må imidlertid antas å ha vært en ubetydelig del av det totale bildet. Det tyske eksperimentet med en ekspedisjon utrustet av bønder for landbrukets og regionens overflødige arbeidskraft i 1832 ville ikke vært mulig hundre år senere. Helt ukjent var interessen for hvalfangstaksjer imidlertid ikke hos bøndene. Tegning ved emisjoner ble satt i system til og med utenfor hvalfangstens hjemfylke Vestfold:

”De to store Sandefjordsrederier [Klaveness + Grønn, *min forklaring*] fikk forøvrig også tegnet aksjer blandt storbønder og skogeiere på Oplandene og Østerdalen. [...] De hadde en mann, som mot en mindre provisjon tegnet aksjer blandt østerdalskaksene.”²²⁸

Hvor stor østerdalskaksenes bidrag var, sier forfatteren ingenting om, det er sannsynlig at de stilte kun en bekjeden del av den nødvendige kapitalen. Disse rederiene var altså avhengige av andre kapitalgivere enn landbruket. Men i 1902 var det ennå mulig for Andreas Ellefsen å starte opp hvalfangstselskapet *Atlantic Whaling and Manufacturing Company Ltd.* i Aquaforte, Newfoundland sammen med Ragnvald Berg. Begge kom fra Stokke og selv om Ellefsen hadde allerede samlet erfaring fra Finnmarkshvalfangsten var han også gårdbruker.²²⁹ Det samme gjaldt for Ragnvald Berg, ”owner of a large agricultural estate adjoining the Ellefsen property at Skjærnes”²³⁰, som tegnet seg for 1,8 aksjer til en verdi av 27.500 kroner. Ellefsen holdt to aksjer, verdt 30.000 kroner. Totalt hadde selskapet en kapital på 205.000 kroner, de to entreprenørene bidro altså med rundt 28 % alene. Et slik familieeid foretak var nesten umulig å få startet opp i mellomkrigsperioden. I løpet av et kvart århundre hadde utviklingen fortrent de små aktørene. Kostnadene i mellomkrigstiden var steget kraftig i takt med den teknologiske utviklingen:

”Vi kan således til tider snakke om naturintensiv, arbeidsintensiv eller kapitalintensiv hvalfangst. Den pelagiske hvalfangsten var i høy grad av den siste type – den var storkapitalistisk, både på grunn av mulighetenes størrelsesorden og den store

²²⁸ H.Bogen, *Linjer i Den norske hvalfangsts historie*, Oslo 1933: 80

²²⁹ A.B.Dickinson / C.W.Sanger, *Norwegian Whaling in Newfoundland: The Aquaforte Station and the Ellefsen Family, 1902-1908*, St.Johns, 2001: 33

²³⁰ *ibid.*: 32

kapitalmengde i forhold til tidligere, som måtte mobiliseres. Derfor krever den moderne hvalfangst – foruten førsteklasses materiell og folk – i langt større grad enn tidligere finansielt innstilte og trenede menn, som med fantasi kan harmonisere kreftene til samspill.”²³¹

Ikke minst den pelagiske fangsten forutsatte et helt annet kapitalbehov enn den landbaserte fangsten. De store selskapene måtte derfor finne andre kapitalkilder enn primærnæringene. Unntaket er i denne sammenheng hvalfangstredere som hadde landbrukseiendom ved siden av. Disse aktørene holdt egne – og andre selskapers – aksjer samtidig som de var bønder. Men i protokollene oppføres de ikke som gårdbruker, og det er heller ikke sannsynlig at aksjeutbytte ble en viktig inntektskilde for gården. Regelen var derimot at småbrukere og gårdbrukere kjøpte hvalfangstaksjer senere i prosessen, altså som vanlige investorer på børsen. I denne forbindelsen kan motivasjonen for investeringen ha bestått av ulike faktorer. Et ønske om avkastning av den investerte kapitalen er sikkert hovedgrunnen, men i enkelte tilfeller ble tegningen ved emisjoner også brukt som et middel for å få hyre i ekspedisjonen. Denne metoden var imidlertid heller unntaket enn regelen, men den ble anvendt noen ganger av både kommuner og enkeltpersoner. Kommunene så her en mulighet til å skaffe arbeid til arbeidsledige gjennom å kjøpe seg inn i fangstforetak. Men også for enkeltpersoner foreligger det tilfeller der aktørene forsøkte å oppnå forhyring ved aksjetegning:

”5 hvalfangere i Stokke har til herredstyret sendt inn en søknad om kommunal garanti for tegning av 9 aktier i det nye foretagende som skal sende ut flytende kokeri ’Torodd’. Det gjelder 5 arbeidsledige som vil kunne få hyre med ’Torodd’ mot å tegne aktier. Formannskapet har ennå ikke behandlet saken.”²³²

Den senere behandlingen resulterte i at herredsstyre gikk mot søknaden, men eksempelet viser at ordningen har forekommet i praksis, fra andre selskaper og kommuner finnes det lignende tilfeller.

Mer vanlig var tross alt kjøp og salg av aksjer for investeringens og avkastningens skyld. Kvantifiseringen av denne virksomheten er vanskelig å gjennomføre. At det har forekommet engasjement fra bøndernes sider i visse perioder er sikkert, ethvert estimat av omfanget er

²³¹ O.Thorson, *Aktieselskapet Kosmos gjennom 25 år*, Oslo 1953: 27

²³² T.B., *Skal Stokke kommune garantere for hvalfangstaktier?*, 01.juni 1934

derimot mye mer usikkert. De få bevarte kildene gir imidlertid mulighet til enkelte stikkprøver fra ulike selskap. Således er det oppført tolv gårdbrukere i aksjeprotokollen til Sandefjordrederiet A/S Rosshavet fra 1923²³³. Blant disse er det imidlertid ingen enhetlig struktur å finne. Den geografiske spredningen fordeler seg slik: av de tolv oppførte aksjeeiere har to gårdbrukere hjemstedet i Vestfold og to på Nes i Romerike, henholdsvis en på Grue, Kløfta, Toten, Ringeby, Rygge, Furnes, Heddal og en i Ål i Hallingdal. Noen eide bare en eller to aksjer, andre hadde tidvis opptil 50 aksjer. Det samme gjelder for et annet selskap – A/S Kosmos – som har elleve gårdbrukere oppført som aksjeeiere i sitt aksjeprotokoll fra 1930 og utover²³⁴. I dette tilfelle sognet imidlertid syv av de registrerte til Vestfold, resten var hjemmehørende i Rygge, Hjevikkvåg pr. Bergen, Førde og i Sverige. Også for denne gruppen varierte aksjeholdningen, fra en og opp til 25 aksjer. Flere av disse aksjeeierne går også igjen i aksjeprotokollen til selskapet A/S Kosmos II fra 1933²³⁵. Ti gårdbrukere er nevnt i denne, seks fra Vestfold, og en fra henholdsvis Ål i Hallingdal, Hjelvikvåg, Hisøy pr. Arendal og Eide i Nordmøre. Høyeste antall aksjer blant gårdbrukerne i dette selskapet var 47 på en hånd. Utbytte aksjonærene mottok var selvsagt avhengig av det antall aksjer man til enhver tid eide. I A/S Kosmos II ble det betalt 50,- kroner per aksje, og mens flere av de registrerte aksjonærene fikk nettopp det, kunne en gårdbruker fra Tjølling innkassere hele 2000 kroner. Den svenske bonden som eide aksjer i A/S Kosmos fikk til og med 4800,- kroner som utbytte. Ser man på årslønnen en hvalfanger tjente i gjennomsnitt på denne tiden, er det tydelig at dette var et anseelig beløp. Noe lavere var summene som bondeaksjonærene i AS Sydhavet mottok i perioden 1925 til 1930. Syv gårdbrukere er eksplisitt nevnt i aksjeprotokollen, to av disse hadde sitt hjemsted i Sandar, en i Stokke, i Brunlanes, i Hedrum, i Furnes og på Flisen stasjon. Den sistnevnte står oppført med et utbytte på 5200,- kroner i ett år, men regelen var at beløpene varierte mellom 175,- til 1200,- kroner²³⁶. Aksjeantallet per aksjonær i denne gruppen var omtrent den samme som for de andre selskapene. Ved siden av utbyttet bestod selvfølgelig alltid muligheten for gevinst ved kjøp og salg – men dette sier aksjeprotokollene ingenting om.

Det kan tenkes at det var flere gårdbrukere blant aksjeeierne enn det protokollene opplyser om. Noen kan ha blitt oppført uten yrkestittel. Men ett resultat er uansett klart: i forhold til det totale antall aksjonærer var imidlertid bøndene i et mindretall. Tar man i tillegg med at

²³³ KCCH. ApRh 1923ff.

²³⁴ KCCH. ApK 1930ff

²³⁵ KCCH. ApKII 1933ff

²³⁶ KCCH. ApS 1925ff

enkelte hadde aksjer i flere selskaper, er det sannsynligvis riktig å konkludere med at det for den enkelte gårdbruker nok kunne være en lønnsom investering å sette av noen penger til å kjøpe hvalfangstaksjer – men at denne formen for pengebruk heller var unntaket enn regelen.

5.6 Gjeldskrisen og tvangsauksjoner

”Naar Tønsberg og distriktene heromkring trods kraftig paakjending har klart krigens eftervirkninger saapas godt, som det har, saa er det ingen tvil om at dette for en meget væsentlig del skyldes hvalfangsten. Man har grund til at tænke med gru paa hvordan det vilde været uten det tilsig som hvalfangsten gir. Vi maa derfor haape at den maa ’leve og blomstre’ i mange aar fremover til glæde baade for demden skaffer direkte fortjeneste og for det distrikt hvor den har sit sæte.”²³⁷

Antall tvangsauksjoner i de tre herredene fremgår av sorenskriverens arkiver. I tabell 29 presenteres det for første gang en samlet oversikt over de slutførte auksjonene i norske kommuner, her eksemplifisert ved Sandar, Stokke og Våle. Tallene angir det totale antall tvangsauksjoner i det respektive året, i parantes er det i tillegg oppgitt hvor mange av disse tilfellene som skyldtes andre årsaker enn misligholdte lån – altså for eksempel hjemmelsauksjoner, utestående gårdsskatt eller ikke betalt brannkontingent – eller der utfallet ikke ble rapportert i sorenskriverens auksjonsprotokoller. Noen få auksjoner ble heller ikke avsluttet med salg, enten fordi de innkomne budene ikke ble approbert, eller fordi det ikke kom inn noe bud i det hele tatt. Som regel ble det da lyst ut en annengangsauksjon – og enkelte eiendommer ble ikke solgt før på fjerde forsøk – men i noen tilfeller forble den videre skjebnen uviss. Tallene i tabellen er derfor tilnærmede størrelser. Av større interesse enn den nøyaktige verdien er ofte tendensen fra år til år. Dessuten må man ikke glemme at de refererte tvangsauksjonene ikke bare gjaldt landbrukseiendommer. Vanlige bolighus er også med i denne oversikten.

Tabell 29 – Antall tvangsauksjoner i Sandar, Stokke og Våle mellom 1925 og 1939

År	Auksjoner i Sandar	Auksjoner i Stokke	Auksjoner i Våle
1925	5 (3)	5 (3)	-
1926	15 (6)	6 (5)	7 (?)
1927	13 (6)	16 (6)	10 (?)
1928	11 (5)	5 (0)	7 (0)
1929	9 (1)	15 (5)	7 (0)
1930	10 (4)	14 (1)	5 (0)
1931	10 (2)	6 (0)	2 (0)
1932	15 (7)	12 (2)	16 (0)
1933	12 (9)	8 (2)	38 (1)

²³⁷ T.B., *Hvalfangsten med tilhørende næringer*, 19. desember 1929

1934	24 (6)	8 (0)	7 (0)
1935	13 (2)	12 (2)	4 (0)
1936	0 (0)	9 (3)	4 (0)
1937	6 (4)	2 (1)	1 (0)
1938	0 (0)	4 (1)	4 (0)
1939	1 (0)	0 (0)	1 (0)
Totalt	144 (55)	122 (31)	113 (1)

Med all nødvendig forsiktighet på grunn av materialets varierende kvalitet er det mulig å trekke frem tre resultater fra denne analysen:

1. I den grad det kan være riktig å bruke betegnelsen ”krise”, må det være for årene 1931-1934 for Sandar og Våle. For Stokke er derimot nivået på slutførte auksjoner noenlunde likt i perioden fra 1927-1935.
2. Det totale antall tvangsauksjoner - og da er det bare tatt med ”ekte” tilfeller, altså de som skyldtes misligholdte lån – virker ikke altfor høyt. Gjennomsnittlig per år ble 5,9 eiendommer solgt på denne måten i Sandar, 6,1 i Stokke og 8 i Våle. Setter man disse tallene i et annet perspektiv, blir situasjonen enda tydeligere. Spørsmålet er da i hvilken relasjon det absolutte tall tvangsauksjoner står til det totale antall skyldsatte bruk i de tre herredene. Med utgangspunkt i jordbrukstillingen fra 1929 får man da følgende forholdstall: i Sandar lå andelen eiendommer solgt på tvangsauksjon i alle undersøkte år under en prosent, i Stokke var den høyeste verdien 1,65 %. I Våle var situasjonen noe annerledes, her nådde andelen 7,72 % i 1933, ellers lå den også litt høyere enn i de to andre herredene. Etter 1934 var imidlertid også i Våle en prosent den øvre grensen.
3. Enkelte enheter ble tvangssolgt flere ganger, i en total beregning må disse holdes utenfor. For de tre herredene Sandar, Stokke og Våle dreier det seg om henholdsvis fem, åtte og seksten tilfeller. Sett under ett ble således 4,09 % av alle eiendommer i Sandar solgt på tvangsauksjon, for Stokke var tallet 10,52 % og for Våle 20,04 prosent.

Det sistnevnte resultatet kan sammenlignes med tall fra andre undersøkelser. For Opplandskommunen Jevnaker har Desserud i en hovedoppgave beregnet andelen tvangsauksjoner i forhold til det totale antall særskilt skyldsatte enheter. I løpet av hele

perioden kom 4,72 % av herredets eiendommer på tvangauksjon²³⁸. Dette tallet gjelder imidlertid bare for enheter over 1 skyldmark i verdi. Hvis man tok med alle bruk, ville tallet antagelig ligge noe høyere. Dessuten lå Jevnakers gjeldsgrad noe lavere enn i Vestfold, samlet sett var den 49,90 prosent. I tillegg til dette var enhetene i Jevnaker få, men forholdsvis store, sannsynligheten for at de skulle havne i økonomiske vanskeligheter kan derfor ha vært lavere enn for regioner med mindre store enheter. Denne konklusjonen støttes også delvis av Desseruds arbeid²³⁹. Et annet område i Oppland er undersøkt av Karsrud i 1980. For Balke sogn i Østre Toten var situasjonen helt annerledes enn for Jevnaker. Av de totalt ca. 500 eiendommene gikk 231 enheter til tvangsauksjon. Rundt 37 prosent av ble solgt med stadfestet bud²⁴⁰. Dette tallet ligger langt over Våles andel. Østre Toten hadde riktignok med 66,3 % en høyere gjeldsgrad enn Vestfoldfylkene²⁴¹, men dette alene forklarer ikke forskjellen.

I sammenheng med undersøkelsen av tvangsauksjonene er det påkrevd med en noe bredere komparasjon. Med tanke på å oppnå noenlunde meningsfulle resultater, kan det være riktig å velge noen kriterier som helst skulle oppvise en tilnærmet enhetlig struktur for alle objekter i analysen. Dette er vanskeligere å gjennomføre enn å konstatere. I tillegg til de mer objektive kvantitative størrelsene kommer kvalitative forskjeller mellom herredene. Et forsøk på å kontrollere alle faktorer samtidig vil mest sannsynlig ikke lykkes. I den etterfølgende analysen er det derfor lagt vekt på de kvantitative kriteriene^m. Ved siden av herredets gjeldsgrad er det tatt med størrelsen på det dyrkede areal (innmark) og antall særskilt skyldsatte enheter. Utvalgskriterienes verdier fra de tre Vestfoldsherredene og de aktuelle områdene til sammenligning i Østfold og Akershus er gjengitt i tabell 30.

Tabell 30 – Oversikt over utvalgskriteria for sammenligningen av gjeldssituasjonen i elleve herreder²⁴²

Herred	Sandar	Stokke	Våle	Ås	Vestby	Kråkstad	Sørum	Idd	Berg	Glemmen	Skjeberg
Gjeldsgrad	52,82	53,34	58,38	51,68	51,98	51,39	55,76	56,56	51,98	52,56	63,50
Areal (daa)	45327	43829	43999	41106	40286	46932	42824	27314	42372	6357	50086
Antall bruk	2053	789	479	409	517	775	513	567	973	561	940

²³⁸ Desserud 1981: 21

²³⁹ *ibid*: 76

²⁴⁰ E.P. Karsrud, *Når du intet har å betale med...*, Bergen 1980: 199

²⁴¹ *ibid*: 21

²⁴² NOS IX 18 1933: 58-62

NOS VIII 145 1931: 16-33

Ikke alle herreder oppviser like stor grad av overenstemmelse med Sandar, Stokke og Våle, men i dette tilfellet er det – som ofte i analyser av historiske data – anvendt prinsippet: det er i alle fall det beste som finnes. Resultatene fra de åtte herredene i Akershus og Østfold er presentert i tabell 31. Også i disse tilfellene gjelder det samme som for de ovenstående tallene: kun slutførte, stadfestede auksjoner over faste eiendommer er telt.

Tabell 31 – Antall tvangsauksjoner i åtte utvalgte herreder i Akershus og Østfold i perioden 1925-1939

År / Herred	Ås	Vestby	Kråkstad	Sørum	Idd	Berg	Glemmen	Skjeberg
1925	-	-	-	1	-	-	8	-
1926	-	-	-	4	5	4	22	8
1927	6	7	12	6	1	6	11	13
1928	4	6	11	9	10	3	31	35
1929	4	10	9	3	10	9	27	33
1930	5	10	11	14	2	6	16	23
1931	8	1	13	5	4	6	16	24
1932	2	9	11	6	3	5	21	29
1933	4	8	14	4	7	4	23	13
1934	3	5	4	2	5	4	21	12
1935	1	10	6	2	5	5	23	10
1936	1	3	4	0	3	2	12	3
1937	2	3	4	0	3	1	7	2
1938	0	1	4	0	5	1	6	3
1939	1	0	4	0	2	1	4	2
1925-1939	41	73	107	56	65	57	248	211

Forskjellene i tvangsauksjonsstrukturen kan som antydnet ha mange årsaker. I denne sammenheng er det også interessant å trekke inn en samtidig vurdering av høyesterettsadvokat Odd Nerdrum:

” Men meget interessant er det, at forgjeldelsen altså neppe har sin grunn i dårlige vilkår for næringen, andre årsaker spiller iallfall sterkt inn. En gjennomgåelse av statistikken for de enkelte herreder i Vestfold synes å vise at forgjeldelsen er verst i de herreder, hvor der har været livligst omsætning av gårdene.”²⁴³

Dette utsagn støttes også av de resultatene som ble funnet i analysen av utviklingen i eiendomsprisen. I tillegg til de allerede nevnte faktorene bidrar regionale ulikheter i næringens vilkår, bankenes utlåns- og innkrevingspolitikk og personlige egenskaper til å gjøre det enda vanskeligere å jevnføre tallene direkte. De sier således verken noe om årsakene til at en eiendom havnet i denne situasjonen eller hvem som fikk kjøpe den aktuelle enheten. Men noen punkter er tydelige. For det første ser det ikke ut til at Vestfolds herreder klarte seg

²⁴³ Morgenbladet, *Grunnlaget sikret – bare hvalfangsten holder!*, 21. desember 1933

bedre enn andre kommuner. For det andre fantes det store forskjeller innad i fylket. Mens hver femte eiendom i Våle ble tvangssolgt i denne perioden, var den tilsvarende andel i Sandar under fem prosent. Hvalfangsten *kan* være en årsak til dette. Ved to anledninger fikk imidlertid eierne av gårder som ble solgt på tvangsauksjon i Sandar melding om dette senere enn det som var vanlig. Kjennelsen ble nemlig lest opp mens de saksøkte var på hvalfangst.

5.7 Hvalfangstens betydning for herredene

”Om det saa er en typisk indlands- og jordbruksbygd som Andebu, der ingen forbindelse har med skibsfart og alt hvad til sjøen hører, saa blev der i forrige aar av gaardrukere og gaardbrukersønner, som hadde været paa hvalfangst - for det aller meste som almindelige arbeidere – betalt ca. 70,000 kroner i kommuneskatt. Hvilken betydning dette beløp har for kommunens økonomi vil man let forstaa, naar man hører at hele kommunebudgettet var paa 180,000 kroner. Dertil kommer at bygden takket være hvalfangsten ingen arbeidsledighet har – man har tvertimot maattet importere arbeidskraft andetstedsfra.”²⁴⁴

Dette punket er noe mer perifært i forhold til hvalfangstens betydning for landbruket, men som det ble nevnt i kapittel 1, må man ikke glemme at landbruket er en del av et større bilde, og kommunenes økonomiske muligheter var med på å danne den rammen landbruket kunne operere i. Bøndene ble for eksempel skattlagt etter herredenes skattøre, jo bedre økonomi et herred hadde, jo lavere var som regel de kommunale skattesatsene. Dessuten var også kvaliteten og kvantiteten på de kommunale tilbud noe som landbruket i det respektive herred kunne være interessert i å holde på et høyt nivå.

Bilde 9: Flytende kokerier i opplag 1931-1932

Foto: Hvalfangstmuseets fotoarkiv

²⁴⁴ T.B., *Et lite eksempel*, 28. mai 1930

Det er tre faktorer som spiller en rolle i denne sammenheng. For det første var enhver mann på hvalfangst én mann mer sysselsatt. Dette betyr da samtidig at denne mannen ikke måtte finne en annen arbeidsplass i sitt herred, eller i verste fall få støtte fra kommunen. Ikke minst i de vanskelige årene i mellomkrigstiden var de enkelte herredene derfor interessert i å opprettholde forhyringen fra hvalfangstselskapene. Et godt eksempel for dette ønsket er brevet formannskapet i Brunlanes sendte til Hvalfangerforeningen i Sandefjord den 16. juli 1932, altså rett før den første forhyringen etter oppleggsåret skulle ta til:

”Ca. 270 mann herfra Brunlanes har i flere år været ansatt ved forskjellige hvalfangstselskaper. Hvalfangstarbeidet har således blit deres levevei. Nu har de fleste av disse i ca 5/4 år gått ledige. Under de vanskelige arbeidsforhold har de ikke været istand til å få annet arbeide. Spesielt for de som har en stor forsørgelsesbyrde vil det under disse forhold være en velgjerning å komme i hvalfangstarbeide igjen i førstk. sesong. I vor kommune er der for tiden stor arbeidsledighet. [...] Under disse omstendigheter tillater man sig inntrengende å henstille til den ærede Hvalfangerforening å utvirke at der må bli forhyret til førstk. sesong også en del hvalfangstfolk fra Brunlanes. [...] Ærbødigst Louis Narvesen.”²⁴⁵

For det andre måtte hvalfangerne selvsagt betale kommuneskatten som alle andre. Siden deres inntekt ofte lå et godt stykke over det en kunne tjene ved arbeid i land, var det sannsynlig at også skattebeløpet ville være noe høyere enn det andre betalte. For det tredje betalte også hvalfangstselskapene skatt til kommunen. Det siste punktet er ikke knyttet til noen personlig deltagelse fra dette herred, men forutsetter at det respektive selskap hadde en eller annen form for tilknytting til kommunen.

Å kvantifisere det første punktet er naturligvis vanskelig, men sesongen 1931-1932 kan gi noen indikasjoner på hvilke ekstrabelastninger herredene måtte tåle dersom forhyringen ikke sikret arbeidsplassene. Dette punktet er imidlertid tett knyttet til det andre fordi skattegrunlaget nødvendigvis måtte bli mye lavere når hyre og part uteble. Tidsmessig opptrådte de to problemene riktignok noe forskjøvet: tiltakene mot ledigheten i opplagsåret måtte gripe umiddelbart, nedgangen i skatteinntektene derimot ble ikke tydelig før neste budsjettår. Men konsekvensen av begge punktene vil kunne sees i de kommunale

²⁴⁵ KCCH. Hvalfangerforeningen, *Diverse pakkesaker 10*, 1929-1934

skatteligningene. Av denne grunn behandles de to sammen, også det tredje punktet vil bli tangert i denne konteksten. Den tabellariske oversikten over skatteligningen vil være hovedkilden for analysen av hvalfangstens betydning for kommunene.

Betydningen som hvalfangernes individuelle skatteinnbetalinger hadde for den kommunale økonomien var selvsagt avhengig av hvor mange som var forhyrt i hver enkelt sesong. Det er derfor ikke uforventet at hvalfangernes bidrag til den totale skatteinngangen i Våle var mye mer beskjedent enn i Sandar – både absolutt og relativt. Tabell 32 viser hvordan forholdet mellom hvalfangernes og den totale skattebetalingen i mellomkrigstiden utviklet seg i de tre analyserte herredene. Til sammenligning er også prosentresultatet for hele Vestfold tatt med²⁴⁶.

Tabell 32 – Hvalfangernes (gruppe 12) skattebetalinger i forhold til den totale skattesummen 1925-1939

Inntektsår	Våle			Stokke			Sandar			Vestfold
	Skatt	Gr. 12	I %	Skatt	Gr.12	I %	Skatt	Gr.12	I %	I %
1925	202538	4290	2,1	353113	69630	19,7	1297953	219365	16,9	8,8
1926	187448	5904	3,1	342388	97078	28,4	1190148	233953	19,7	11,3
1927	180863	6112	3,4	320412	100934	31,5	1116942	247200	22,1	13,9
1928	174891	5484	3,1	285290	80555	28,2	1053056	237612	22,6	12,8
1929	170223	9787	5,7	305048	96989	31,8	1141544	286419	25,1	16,1
1930	174077	19428	11,2	318245	124775	39,2	1422152	403335	28,4	20,4
1931	177913	25841	14,5	336789	97735	29,0	1344741	424452	31,6	22,2
1932	181851	6404	3,5	309237	37502	12,1	711845	95567	13,4	8,1
1933	165706	7464	4,5	308704	65489	21,2	992183	299451	30,2	14,3
1934	152520	6182	4,1	283476	65389	23,1	1092507	339643	31,1	14,6
1935	156127	9001	5,8	304755	81659	26,8	1321079	385668	29,2	15,9
1936	166590	17813	10,7	366407	102901	28,1	1731476	395358	22,8	15,4
1937	213935	22802	10,7	481706	150575	31,3	2642307	712013	26,9	17,8
1938	260752	24549	9,4	551278	147636	26,8	3096535	708025	22,9	15,3
1939	258512	12379	4,8	527068	103705	19,7	2645170	400485	15,1	10,2

Tallene i tabellen viser et tydelig skille mellom de tre herredene, fem viktige resultater kan trekkes frem:

1. Som forventet er hvalfangernes skattebidrag for Våle mye lavere enn for Stokke og Sandar. Dette gjelder ikke bare de absolutte verdiene, men også den relative betydningen denne gruppen har hatt for den kommunale økonomien. Det aritmetriske gjennomsnitt for den refererte perioden er således 6,4 % andel for Våle, 26,5 % for

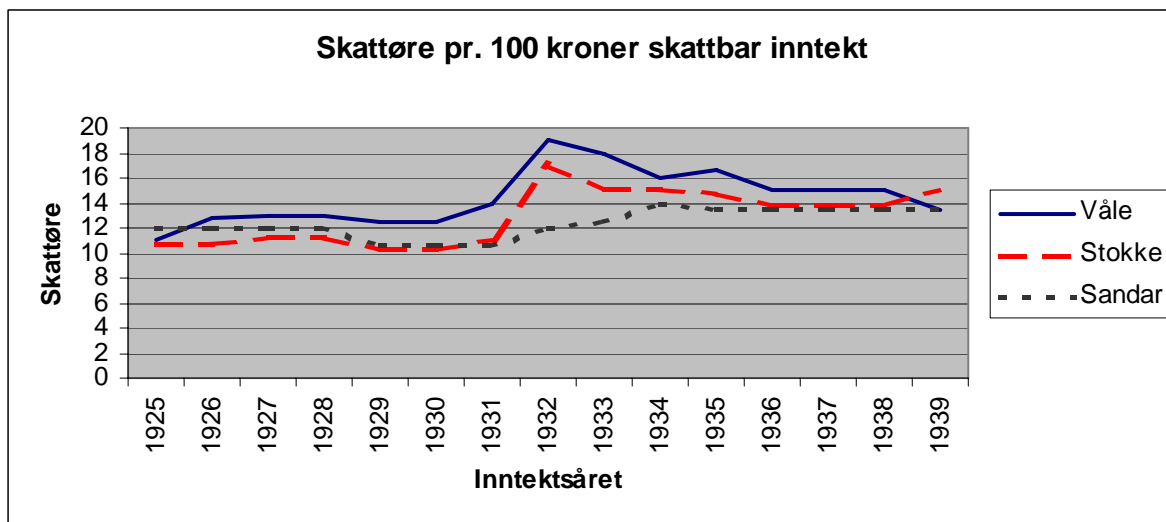
²⁴⁶ TOSVF, 1925-1939

Stokke og 23,9 % for Sandar. Vestfold i helhet ligger på 14,5 % mellom 1925 og 1939.

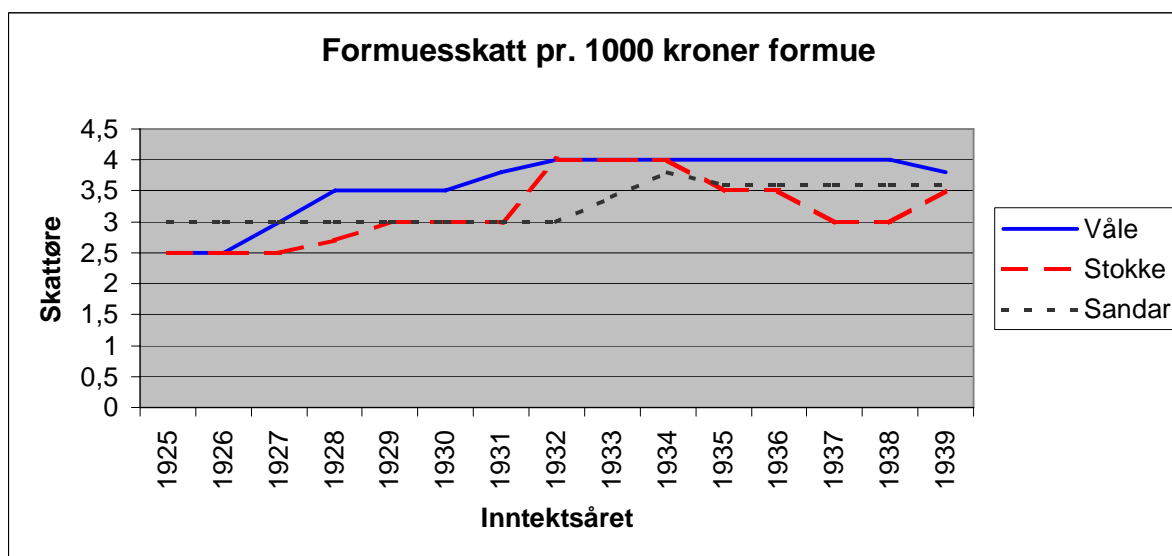
2. Både Stokke og Sandar ligger i alle år over fylkesgjennomsnittet, mens Våle i alle år ligger under Vestfolds nivå. Frem til opplagsåret spiller hvalfangernes skatt en relativt større rolle i Stokke enn i Sandar, dette forandrer seg i 1931. Først i 1936 og frem til krigen er det igjen Stokke som har den høyeste andelen.
3. De gode sesongene 1929-1930 og 1930-1931 setter sitt tydelige preg på ligningsresultatene. Dette gjelder alle tre herreder. Spesielt for Våle stiger andelen markert, men også Stokke når den høyeste verdien for denne perioden i 1930 – nesten 40 % av alle kommunens skatteinntekter stammer fra hvalfangerne. Dette faktum har selvsagt to årsaker, for det første er antallet hvalfangere forhyrt i disse sesongene spesielt høyt. For det andre sikret de særdeles gode kvantitative fangstresultater et høyt avlønningsnivå, selv om prisen på oljen var synkende. Dermed måtte også inntektsgrunnlaget bli høyere enn i de forutgående og etterfølgende sesongene.
4. Mot slutten av perioden synker hvalfangernes relative betydning noe. Den siste sesongen må antagelig betraktes med varsomhet på grunn av krigen. Men heller ikke i årene før ble de samme relative verdiene som i begynnelsen av 1930-tallet oppnådd. Dette skyldes imidlertid ikke så mye at hvalfangernes inntektsgrunnlag har svekket seg, tvert om er de absolutte skattebetalingene i slutten av 1930-årene høyere enn før. Det er derfor sannsynlig at det er veksten i de andre gruppers skattebidrag som gjør at den kommunale økonomien blir mindre avhengig av hvalfangernes inntekt.
5. Inntektsåret 1932 skiller seg ut for alle tre herredene. Både den absolutte og den relative skatteinngangen fra gruppe 12 er drastisk redusert i forhold til årene før. Årsaken til det er den manglende kontinuiteten i forhyringen på grunn av opplagsåret. For Stokke er nedgangen i skatteinnbetalingene fra hvalfangerne 62 % mellom disse to år, for Våle 75 % og for Sandar hele 77 %.

Til dette siste punktet må man imidlertid tilføye noen kommentarer. For det første er denne nedgangen ikke begrenset til dette ene året. For alle tre herreder tar det noen år før skatten stabiliserer seg igjen på et høyere nivå. Antallet hvalfangere som ble forhyrt etter sesongen 1932-1933 var nemlig lavere enn før den norske fangstpausen. For det andre er nedgangen i den totale skatteinnbetalingen mindre enn i denne spesifikke gruppen. Det vil si at selv om for eksempel Stokkes skatteinntekter fra hvalfangerne sank med omtrent 60000 kroner på ett år, gikk den totale skattesummen bare ned med 27000 kroner. For

Sandar lå reduksjonen i den totale sakteinngangen på 47 % og for Stokke på 8 %, mens Våle til og med økte det utlignede skattebeløpet med 2,2 % i 1932. Denne avbalanseringen av inntektssviktet har sammenheng med at skattesatsene ble økt i alle herreder i denne perioden. Figur 13 og 14 viser utviklingen i skattøre på inntekt og formue.

Figur 13: Utviklingen i de kommunale skattesatsene på inntekt mellom 1925 og 1939

Figur 14: De kommunale skattesatsene på formue mellom 1925 og 1939

På den ene siden viser figurene at nivået på skattesatsene i de to herredene der hvalfangsten hadde større betydning generelt, lå lavere enn i Våle. På den andre siden ser man også tydelig at satsene i etterkant av opplagsåret økes i alle tre herredene. Forandringene er ikke like store i alle tilfeller, men tendensen går klart mot en omdreining av skatteskruen. I Stokke betalte for

eksempel gårdbrukerne og småbrukerne til sammen i 1932 rundt 20000 kroner mer i skatt enn året før. Både den antatte formuen og den skattbare inntekten hadde imidlertid gått ned fra 1931 til 1932. De detaljerte tallene fra ligningene for både gruppe 1 (gårdbrukere) og gruppe 2 (småbrukere) finnes i appendiks 5.

For det tredje må man påpeke at nedgangen kommer etter to veldig gode sesonger. Dermed blir fallet mye tydeligere. Ser man bort fra 1932 og delvis 1933 er hvalfangernes skattebidrag etter opplagsåret ikke særlig mye mindre enn i årene før 1929. Når for eksempel Våle mellom 1933-1936 ikke klarer å nå det samme skattenivået som før 1929 er det ikke på grunn av hvalfangernes manglende skatteevne.

5.8 Produksjonsstrukturen i jordbruket

”Dersom man spurte hva de som drev jordbruk i kombinasjon med hvalfangst produserte, var det i overveiende grad snakk om mindre bruk med heller liten vekt på kornproduksjon utover fôr til dyra og forsyning av husholdningene med mel.”²⁴⁷

Observasjonen hadde sikkert sin gyldighet for Veierland, men dermed er det ikke sagt at forholdene for landbruket i andre deler av regionen var likeartede. Dette avsnitt skal ta opp spørsmålet om hvalfangstbøndenes produksjonsstruktur skilte seg fra det generelle mønster i området.

Utgangspunktet for analysen er jordbrukstillingen 1939. Denne kobles med de landbruksenhetene som ble identifisert som kombinasjonsbruk gjennom mannskapslistene (se avsnitt 5.1). For Våle er dette tallet særs lavt, med kun tre bruk. Resultatenes validitet er deretter. Våles data er derfor heller ikke splittet opp etter brukenes størrelse. Men de er tatt med for fullstendighetens skyld. For Stokke og Sandar er tilfanget noe bedre, med henholdsvis 48 og 335 bruksenheter.

Den underliggende hypotesen som skal undersøkes er om produksjonen hvalfangstbøndene og -småbrukerne stod for skilte seg ut fra den landbruksaktørene som ikke kombinerte driften med hvalfangst hadde. Det kan stilles opp en oversikt som vil se på om det er forskjeller i art og andel av de dyrkede vekstene, besetningen av dyr og maskinbeholdningen. Kategorien *Andre vekster* i tabellene nedenfor inneholder i all hovedsak frukttrær og bærbusker,

²⁴⁷ Haugen 1992: 102

kategorien *Høns* omfatter også kyllinger. Sammenligningen er gjennomført i tabellene 33, 34 og 35 for Sandar, Stokke og Våle for henholdsvis planteproduksjonen, dyrebesetningen og maskinbeholdningen. Resultatene er bare gjengitt for de fem viktigste vekstene. Likeså er det tatt med de vesentlige dyreslag og maskinene. I tillegg er materiale splittet opp i de bruk som hadde mer enn 2 daa dyrket mark og de som hadde mindre. Interessant er i denne sammenligningen ikke så mye hvor stor andel hvalfangstbøndene hadde av det totale dyrkede arealet, men hvor stor andel av det respektive totalareal som ble benyttet til de fem ulike vekstene.

Tabell 33 – Sammenligning av produksjonsstrukturen mellom "hvalfangstbruk" og de øvrige bruksenhetene i Vestfold i 1939

	Sandar (alle bruk)						Hvalfangstbruk i Sandar					
	< 2 daa	Andel	> 2 daa	Andel	Totalt	Andel	< 2 daa	Andel	> 2 daa	Andel	Totalt	Andel
Vårhvet	0,5	0,04 %	4823,1	11,05 %	4823,6	10,73 %	0	0 %	264	11,69 %	264	10,73 %
Havre	2,5	0,19 %	4992,6	11,43 %	4995,1	11,11 %	1	0,5 %	239,3	10,59 %	240,3	9,77 %
Poteter	151,2	11,55 %	2911,8	6,67 %	3063	6,81 %	26,6	13,23 %	156,7	6,94 %	183,3	7,45 %
Eng til slått	26,4	2,02 %	21920,8	50,2 %	21947,2	48,8 %	0,9	0,45 %	1268,5	56,15 %	1269,4	51,6 %
Andre vekster	1069,1	81,65 %	1015,3	2,33 %	2084,4	4,63 %	160,8	80 %	56,4	2,5 %	217,2	8,83 %
	Stokke (alle bruk)						Hvalfangstbruk i Stokke					
	< 2 daa	Andel	> 2 daa	Andel	Totalt	Andel	< 2 daa	Andel	> 2 daa	Andel	Totalt	Andel
Vårhvet	0	0 %	4940,1	11,69 %	4940,1	11,61 %	0	0 %	168,7	11,67 %	168,7	11,52 %
Havre	1,5	0,51 %	6298,3	14,9 %	6299,8	14,8 %	0	0 %	205,2	14,2 %	205,2	14,02 %
Poteter	51,5	17,59 %	2209,4	5,23 %	2260,9	5,31 %	2,5	13,09 %	79,5	5,5 %	82	5,6 %
Eng til slått	6	2,05 %	21453,7	50,75 %	21459,7	50,42 %	0,5	2,62 %	778,5	53,88 %	779	53,21 %
Andre vekster	222	78,82 %	395	0,93 %	617	1,45 %	16,1	84,29 %	15,8	1,09 %	31,9	2,18 %
	Våle (alle bruk)						Hvalfangstbruk i Våle					
	< 2 daa	Andel	> 2 daa	Andel	Totalt	Andel	< 2 daa	Andel	> 2 daa	Andel	Totalt	Andel
Vårhvet	-	-	-	-	4466,9	11,2 %	-	-	-	-	13	10,08 %
Havre	-	-	-	-	5792,5	14,52 %	-	-	-	-	17	13,18 %
Poteter	-	-	-	-	1653,4	4,15 %	-	-	-	-	7	5,43 %
Eng til slått	-	-	-	-	20716,3	51,94 %	-	-	-	-	82,5	63,95 %
Andre vekster	-	-	-	-	644,1	1,61 %	-	-	-	-	3	2,33 %

For alle konklusjoner gjelder at det ikke er foretatt signifikanstester. Dette har sammenheng med et delvis lite utvalg som muligens ikke er representativt heller. Hovedtanker er derfor å gi et generelt inntrykk for situasjonen. Ikke alle beregninger er like interessante, men de vesentlige resultatene kan samles i tre punkter. :

1. For alle tre herreder gjelder at produksjonsstrukturen på hvalfangstgårdene ikke dramatisk avviker fra den allmenne strukturen i regionen. De fem utvalgte planteslag hørte i alle tre kommuner med til den viktigste arealanvendelsen. Enkelte unntak fantes, men det er lite som tyder på at hvalfangstgårdene skulle systematisk ha satset på *andre* vekster enn det som ellers ble dyrket i kommunen.
2. Vektingen de ulike planteartene imellom er imidlertid noe annerledes. Det ser ut til at kombinasjonsbrukene i noe større grad satset på eng til slått og poteter, dessuten var

andelen av andre vekster større enn i herredet ellers. Dette kunne bety at hvalfangstbøndene drev noe mindre arbeidsintensivt enn de andre brukene.

3. Frukttrærne og bærbuskene er det hovedsakelig de minste enhetene som stod for. Disse hadde til gjengjeld – både vanlige og kombinasjonsbruk – en lavere andel kornproduksjon. Men for de større enhetene er den innledningsvis siterte observasjonen ikke spesielt fremtredende.

For de to andre sammenligninger flyttes vinklingen litt. I disse tilfellene er det mer interessant å undersøke hvor stor andel av den totale mengden i herredet som hvalfangstbrukene hadde – i forhold til deres andel av det totale antall enheter.

Tabell 34 – Sammenligning av dyrebesetningen mellom ”hvalfangstbruk” og de øvrige bruksenhetene i Vestfold i 1939

Sandar									
Antall bruk			Antall Hvalfangstbruk						
< 2 daa	> 2 daa	Totalt	Antall bruk < 2 daa	Andel	Antall bruk > 2 daa	Andel	Antall bruk totalt	Andel	
1721	880	2601	268	15,6 %	67	7,6 %	335	12,9 %	
Sandar (alle bruk)			Hvalfangstbruk i Sandar						
< 2 daa	> 2 daa	Totalt	< 2 daa		> 2 daa		Totalt		
Antall	Antall	Antall	Antall	Andel	Antall	Andel	Antall	Andel	Andel
Hester	7	903	0	0 %	35	3,9 %	35	3,8 %	
Storfe	9	5000	1	11,1 %	258	5,2 %	259	5,2 %	
Svin	38	2243	2	5,3 %	104	4,6 %	106	4,6 %	
Høns	7763	29835	759	9,8 %	2333	7,8 %	3092	8,2 %	
Pelsdyr	665	2972	31	4,7 %	62	2,1 %	93	2,6 %	
Stokke									
Antall bruk			Antall Hvalfangstbruk						
< 2 daa	> 2 daa	Totalt	Antall bruk < 2 daa	Andel	Antall bruk > 2 daa	Andel	Antall bruk totalt	Andel	
304	596	900	19	6,25 %	29	4,87 %	48	5,33 %	
Stokke (alle bruk)			Hvalfangstbruk i Stokke						
< 2 daa	> 2 daa	Totalt	< 2 daa		> 2 daa		Totalt		
Antall	Antall	Antall	Antall	Andel	Antall	Andel	Antall	Andel	Andel
Hester	2	791	0	0 %	31	3,9 %	31	3,9 %	
Storfe	3	4847	0	0 %	188	3,9 %	188	3,9 %	
Svin	40	1518	2	5 %	47	3,1 %	49	3,1 %	
Høns	2371	19534	77	3,2 %	1051	5,4 %	1128	5,1 %	
Pelsdyr	202	739	0	0 %	55	7,4 %	55	5,8 %	
Våle									
Antall bruk			Antall Hvalfangstbruk						
< 2 daa	> 2 daa	Totalt	Antall bruk < 2 daa	Andel	Antall bruk > 2 daa	Andel	Antall bruk totalt	Andel	
-	-	475	-	-	-	-	3	0,63 %	
Våle (alle bruk)			Hvalfangstbruk i Våle						
< 2 daa	> 2 daa	Totalt	< 2 daa		> 2 daa		Totalt		
Antall	Antall	Antall	Antall	Andel	Antall	Andel	Antall	Andel	Andel
Hester	-	-	805	-	-	-	-	2	0,25 %
Storfe	-	-	4450	-	-	-	-	14	0,31 %
Svin	-	-	1867	-	-	-	-	8	0,43 %
Høns	-	-	27831	-	-	-	-	120	0,43 %
Pelsdyr	-	-	67	-	-	-	-	0	0 %

Enkelte kuriositeter kommer ikke tilsyne gjennom denne aggregerte fremstillingen. Stokkes hvalfangere stod således for over 70 prosent av herredets kalkunhold. Men siden det bare

dreide seg om totalt 78 dyr, er de ikke tatt med i tabellen. Når det gjelder viktige resultater, kan man trekke frem to observasjoner i forbindelse med husdyrholdet:

1. Husdyrholdet på hvalfangstbrukene ser ut til å ha vært lavere prioritert enn på de øvrige enhetene. Ikke i noe tilfelle er den relative betydningen på hvalfangernes gårder og småbruk større enn deres andel av herredets enheter skulle tilsi. Tvert imot ligger de som regel noe under det respektive forholdstallet for hele kommunen.
2. Hvis man beregner antall dyr per enhet (ikke eksplisitt vist i tabellen), støttes den første observasjonen. Med noen unntak for fjørfe, pelsdyr og mindre nisjenæringer (kaniner og bikuber) er det færre dyr per enhet som drives av hvalfangerne enn ellers i kommunen.

Tabell 35 – Sammenligning av maskinbeholdningen mellom "hvalfangstbruk" og de øvrige bruksenhetene i Vestfold i 1939

Sandar	Antall bruk			Antall Hvalfangstbruk					
	< 2 daa	> 2 daa	Totalt	Antall bruk < 2 daa	Andel	Antall bruk > 2 daa	Andel	Antall bruk totalt	Andel
	1721	880	2601	268	15,6 %	67	7,6 %	335	12,9 %
	Sandar (alle bruk)			Hvalfangstbruk i Sandar					
	< 2 daa	> 2 daa	Totalt	< 2 daa		> 2 daa		Totalt	
	Antall	Antall	Antall	Antall	Andel	Antall	Andel	Antall	Andel
Slåmaskiner	0	468	468	0	0 %	28	6 %	28	6 %
Potetopptager	0	145,47	145,7	0	0 %	6,33	4,4 %	6,33	4,4 %
Traktorer	0	7	7	0	0 %	0	0 %	0	0 %
Treskeverk	1,5	362,05	363,55	0	0 %	19,08	5,3 %	19,08	5,2 %
Melkemaskiner	0	5	5	0	0 %	0	0 %	0	0 %
Separatorer	1	472	473	0	0 %	31	6,6 %	31	6,6 %
Personbiler	1	5	6	0	0 %	1	20 %	1	16,7 %
Komb. biler	0	4	4	0	0 %	0	0 %	0	0 %
Stokke									
	Antall bruk			Antall Hvalfangstbruk					
	< 2 daa	> 2 daa	Totalt	Antall bruk < 2 daa	Andel	Antall bruk > 2 daa	Andel	Antall bruk totalt	Andel
	304	596	900	19	6,25 %	29	4,87 %	48	5,33 %
	Stokke (alle bruk)			Hvalfangstbruk i Stokke					
	< 2 daa	> 2 daa	Totalt	< 2 daa		> 2 daa		Totalt	
	Antall	Antall	Antall	Antall	Andel	Antall	Andel	Antall	Andel
Slåmaskiner	1	440,1	441,1	0	0 %	16,5	3,7 %	16,5	3,7 %
Potetopptager	0	129,71	129,71	0	0 %	3,25	2,5 %	3,25	2,5 %
Traktorer	0	13	13	0	0 %	1	7,7 %	1	7,7 %
Treskeverk	0	228,9	228,9	0	0 %	8	3,5 %	8	3,5 %
Melkemaskiner	0	12	12	0	0 %	0	0 %	0	0 %
Separatorer	0	373	373	0	0 %	15	4 %	15	4 %
Personbiler	0	14	14	0	0 %	0	0 %	0	0 %
Komb. biler	0	8	8	0	0 %	2	25 %	2	25 %
Våle									
	Antall bruk			Antall Hvalfangstbruk					
	< 2 daa	> 2 daa	Totalt	Antall bruk < 2 daa	Andel	Antall bruk > 2 daa	Andel	Antall bruk totalt	Andel
	-	-	475	-	-	-	-	3	0,63 %
	Våle (alle bruk)			Hvalfangstbruk i Våle					
	< 2 daa	> 2 daa	Totalt	< 2 daa		> 2 daa		Totalt	
	Antall	Antall	Antall	Antall	Andel	Antall	Andel	Antall	Andel
Slåmaskiner	-	-	355,1	-	-	-	-	1	0,28 %
Potetopptager	-	-	122,71	-	-	-	-	0,5	0,41 %
Traktorer	-	-	15	-	-	-	-	0	0 %
Treskeverk	-	-	102,52	-	-	-	-	0,3	0,29 %
Melkemaskiner	-	-	6	-	-	-	-	0	0 %

Separatorer	-	-	265	-	-	-	-	2	0,75 %
Personbiler	-	-	30	-	-	-	-	0	0 %
Komb. biler	-	-	28	-	-	-	-	0	0 %

Maskineringen har allerede blitt undersøkt på et mer generelt nivå (se avsnitt xx). De resultater som kom frem i denne analysen støttes i det vesentlige også av den mer detaljerte undersøkelsen. Med unntak av personbiler i Sandar, kombinerte biler og en traktor i Stokke er den relative maskinbeholdningen på hvalfangernes bruk lavere enn deres andel av det totale antall bruksenheter. I Våle fantes det, noe overraskende, flere personbiler enn i Stokke og Sandar til sammen – men ingen av dem tilhørte en hvalfangstbonde. Også for maskinene gjelder at tettheten var i all hovedsak lavere på hvalfangstgårdene enn på de andre brukene i herredet.

En konklusjon av et så mangfoldig og ofte lite oversiktlig materiale må nødvendigvis forbli noe vag. På mange områder ligner hvalfangstbrukene i sin vektning av driftens ulike deler nokså mye på de andre enhetene. Analysen av bruksstrukturene har imidlertid vist at man ikke kan hevde at hvalfangernes gårder og småbruk var bedre maskinisert enn de andre brukene. Heller ikke husdyrbeholdningen var større enn på ikke-kombinerende enheter, som regel var situasjonen omvendt. Når det gjelder planteproduksjonen, ble det oppdaget en mulig tendens til en noe mindre arbeidskrevende produksjonsstruktur enn det som var vanlig ellers i kommunen. Det kan altså se ut som om hvalfangerne satset på en noe mer ekstensiv driftsmåte enn de bøndene som ikke reiste ut. En må imidlertid ikke glemme at det er knyttet en ikke ubetydelig grad av usikkerhet til disse tallene. De sier for det første ingenting om kvaliteten på noe av det undersøkte materialet. Både maskinene, dyrene, jordkvaliteten og lignende faktorer *kan* ha vært i mye bedre *kvalitativ* tilstand enn tilfellet var for de brukene som ikke hadde tilgang på ekstraintekter fra Sydishavet. En aggregert fremstilling vil imidlertid ikke kunne påvise dette. For det andre er utvalget noe mer begrenset enn det som er ønskelig. En nærmere analyse på mikronivået kunne skape større klarhet rundt dette spørsmålet.

6. Konklusjon

”Arkæologi er historie, svarer professoren [A.W. Brøgger]. Der er intet skille mellom de to vitenskapsgrene – jevnt blir de over i hinanden, væsentlig fordi det norske ervervsliv idag er det samme som for aartusener siden. Formene har skiftet, i gammel tid jaget kystbønderne sælen langs kysten. I vore dager fanger bønderne i Vestfold hval ved Syd Georgia, men nogen ensidig veidekultur er der like litet tale om idag som før. [...] Og desuten er vi oppe i en ny vikingetid. - ? - Kan De ikke forstaa, at vore fangstfolk, som nu jager over nærsagt hele kloden, bygger op et imperium, som det, der faldt sammen i høimiddelalderen, og som vore forfædre begyndte at bygge op i vikingetiden. Vikingenes tog var naturligvis røvertokter – den ting kan der ikke rokkes ved. Men jeg tror, at deres oprindelse var utvidede fangstture, som litt efter litt skiftet karakter. Vi faar haape vi evner at holde bedre paa det nye imperium end vi holdt paa det gamle. Litt tviler jeg paa vi kan det, for gjennom hele vor historie ser vi, at vi klarer bedre at erobre og i øieblikket nytte ut vor herligheter, end varig at forvalte. Dette drag i vor folkekarakter er saa sterkt, at noget ensidig bondefolk har vi aldrig været og blir det neppe nogensinde.”²⁴⁸

Konklusjonene ovenfor kan sikkert diskuteres, men Professor Brøggers beskrivelse inneholder mellom annet den viktige observasjonen at det var et stort antall bønder som dro på hvalfangst. Historien har vist at det heller ikke denne gang har lyktes å holde på imperiet. I hvilken grad det virkelig var bøndene som stod for oppbyggingen av det ”nye imperium”, var ett av punktene denne avhandlingen skulle se på. Dette kapittel skal avslutte analysen av yrkeskombinasjonen mellom landbruk og hvalfangst i mellomkrigstiden.

I innledningen ble det presentert tre hovedspørsmål som denne avhandlingen skulle prøve å svare på. Etter at disse er blitt tatt opp igjen, er det imidlertid også viktig å trekke noen mer generelle konklusjoner i forbindelse med dette arbeid.

6.1 Avhandlingens hovedspørsmål

”Hvalfangst var liksom ikke regnet som sjøfart, og hvalfangere var gjerne sett på som bønder. For mitt vedkommende stemte det jo forbløffende.”

- Ernst Georg Hostvedt, Brunlanes, 1924 -

De følgende tre spørsmål har fulgt avhandlingen som en rød tråd, mer eller mindre eksplisitt i de ulike kapitlene. Dette avsnitt trekker frem de viktigste svarene til hvert spørsmål:

I. Hvilket omfang hadde yrkeskombinasjonen mellom landbruk og hvalfangst i Vestfold i mellomkrigstiden ?

Utbredelsen av denne form for yrkeskombinasjonen varierte sterkt. Dette gjaldt først og fremst med hensyn til den *geografiske* fordelingen. Andelen bønder og bondesønner som var forhyrt i hvalfangstselskapene over *tid* var mer stabil. For Vestfold som helhet er det blitt

²⁴⁸ T.B., *Hvalfangerne – vor tids vikinger*, 06. oktober 1925

estimert at mellom 25 og 30 prosent av alle hvalfangere hadde tilknytting til landbruket. Mesteparten av disse var sønner og andre slektninger av gård- eller småbrukere. Men rundt syv prosent av de til hvalfangsten forhyrte aktører i 1930 drev et bruk ved siden av fangstaktiviteten. Disse andelene holdt seg på samme nivå utover 1930-tallet. For sesongene før 1930 er det vanskeligere å estimere omfanget av kombinasjonen, men det er sannsynlig at den i hvert fall ikke var lavere.

Regionalt kunne det imidlertid være mange flere hvalfangstbønder. I avhandlingen ble herredene Sandar, Stokke og Våle undersøkt – de to sistnevnte tilhørte en gruppe kommuner der omtrent halvparten av alle hvalfangere også var tilknyttet landbruket. I Sandar var det kun 20 prosent. Høyest forekomst av yrkeskombinasjonen fantes i innlandsherredene Lardal, Andebu og Ramnes. Her lå andelen mellom 65 og 71 prosent. Færrest hvalfangstbønder og bondesønner kom fra kystherredene som Nøtterøy og Tjøme.

En eventuell nytte av yrkeskombinasjonen kunne komme mellom 10 og 25 prosent av alle landbruksenheter over 2 daa dyrket mark til gode.

II. Hvordan så de økonomiske rammer og konsekvenser ut for aktører som var aktive i begge næringer?

Svaret på dette spørsmål består av fire ulike komponenter. To er knyttet til hvalfangsten, to til landbruket.

For det første er det muligheten til å få hyre i det hele tatt. Interessen for deltagelse i hvalfangsten var stor, og ikke alle fikk plass i en ekspedisjon. Størst sannsynlighet for å få være med hadde folk fra Vestfold – og innenfor dette fylke dominerte en liten gruppe herreder. Selskapenes hovedsete, tradisjoner og nettverk må antas å kunne forklare mesteparten av denne geografiske fordelingen.

For det andre er det blitt undersøkt lønnsforholdene i hvalfangsten. Det viste seg et interessant fenomen: hvalfangernes faktiske avlønning lå en god del høyere enn forskningen så langt har regnet med. Samtidig hadde kun et fåtall hvalfangere så høye inntekter som samtidens beretninger (som ettertiden stort sett har tradert videre) kan skape inntrykk av. Hvalfangernes gjennomsnittsinntekt steg betydelig frem til opplangssesongen 1930-1931. Deretter sank den litt, men viste oppadgående tendens igjen mot slutten av perioden. Mellom 1925 og 1939 lå *snittlønnen* over 3000 kroner. I de fleste sesongene var utviklingen enda mer positiv når man ser på reallønnen. I forhold til det man kunne tjene i land, fikk hvalfangerne mer penger i

løpet av et kortere tidsrom. Riktignok kompenserte lønnen for vilkårene ved fangsten, men det er klart at det allmenne lønnsnivået i hvalfangsten lå betraktelig høyere enn i land.

For det tredje er det et spørsmål i hvilken grad landbruket var økonomisk attraktiv. Beregninger på grunnlag av lønningene og driftsundersøkelser har vist at den vanskelige tiden som man stort sett forbinder mellomkrigstiden med gjenspeilet seg i denne sektorens økonomiske perspektiver.

For det fjerde måtte de bøndene som drog på hvalfangst skaffe alternativ arbeidskraft til gården i de åtte til ni månedene de selv var borte. I gjennomsnitt betalte brukerne xx kroner til innleid arbeidskraft. Men man må gå ut fra at mye av det forefallende arbeidet også ble utført av konen, barn og andre slektninger.

III. Hvilke konsekvenser hadde den gjensidige påvirkningen for de to næringene?

Det er klart at hvalfangsten hadde større betydning for landbruket enn omvendt. Riktignok hadde mange hvalfangstselskaper interesse i å forhyre arbeidskraft fra landbruket, men ellers var påvirkningen mer enveisrettet.

Inntektene fra hvalfangsten må ha vært et godt og i mange tilfeller nødvendig tilskudd til gårdsdriften. Det samme gjelder for de inntektene som man fikk av et eventuelt aksjeutbytte. Likeså må fortjenesten fra Sydishavet og andre fangstfelt ha spilt en ikke ubetydelig rolle i finansieringen av eiendomskjøp. Men en direkte virkning av disse pengene har det vært vanskelig å finne i datamaterialet. Både med hensyn til maskiniseringsgraden og antall tvangsauksjoner på bygdene skiller ikke hvalfangstherredene seg ut i spesiell grad. I de undersøkte herredene var det således ikke mulig å sannsynliggjøre en økt satsing på landbruksmaskiner, muligens finansiert av hvalfangstpengene. Tvert imot ser det ut til at kombinasjonsbrukene heller satset på mindre arbeidsintensive produksjoner enn å erstatte arbeidskraft gjennom maskiner. Det kunne heller ikke påvises at det var færre bruk i Vestfold som ble sendt til tvangsauksjon enn tilfelle var i sammenlignbare herreder i Østfold og Akershus. Dermed må konklusjonen begrense seg til to antagelser. For det første er det mulig at bruken av pengene heller konsentrerer seg om de *kvalitative* aspektene enn det *kvantitative*. Oppgradering av hus og maskiner kunne bli foretrukket kjøp, og utskifting av gammelt redskap med nytt vises ikke i tellingen. For det andre er det tenkelig at hvalfangstpengene bidro til å holde for eksempel antall tvangsauksjoner på et lavere nivå enn det ellers ville ha vært tilfelle. De bruksenhetene som på denne måten unngikk konkursen er det vanskelig å telle.

Fravær av bevis er i denne sammenhengen imidlertid ikke det samme som bevis for fravær. Interessen for forhyring i ekspedisjonene tyder på at fordelene ved å kombinere må ha vært større enn ulempene.

6.2 Generelle konklusjoner og anmerkninger – oppgaver for fremtidig forskning

”Praksis for historikeren er å publisere egne hypoteser med sterk sannsynleggjøring. *Falsifisering* er reservert for melding av andre historikarar. Sanneleg er det på tide med publisert falsifisering av *eigne* hypotesar. Det kunne til og med være nyttig for andre enn den som bomma.”²⁴⁹

Til tross for det relativt korte tidsrom siden den moderne norske hvalfangstens periode sluttet, er det allerede på mange områder blitt vanskelig å finne et godt datagrunnlag. Mellomkrigstiden er intet unntak fra denne observasjonen. En mer allmenn konklusjon må derfor bli at man som regel klarer å spørre mer enn det man kan forvente å kunne få svar på. I denne avhandlingen har dette vist seg å være tilfelle flere steder. Spesielt det tredje spørsmålet ovenfor er et godt eksempel for dette.

Teorien skulle ha tilsagt noe annet. Man ville ha forventet at Vestfold klarte seg bedre enn andre fylker under krisene på 1920- og 1930-tallet. Når dette ikke er blitt påvist, kan det være to årsaker til det. For det første er det mulig at det utvalgte kildematerialet var for dårlig, både med hensyn til den interne kvaliteten og med tanke på bredden i valg av kilder. Det er tenkelig at det finnes flere kilder enn de som er nevnt i avhandlingen. Av de tilgjengelige kildene er det imidlertid brukt det meste. En eventuell revurdering av kildevalget kan derfor i grunnen kun tjene på å inkludere enda flere *ulike* typer kilder. Dette vil være gode oppgaver for den fremtidige forskningen, både innenfor hvalfangsthistorien, men ikke minst for landbrukshistorien. For det andre kan det også tenkes at hvalfangsten riktignok skapte større velstand og tilførte bøndene i Vestfold tiltrenget kapital i en vanskelig tid, men at dette alene ikke var tilstrekkelig til å løfte fylket som helhet over snittet. Det er heller ikke sikkert at forskjellene var så små. De mange vurderingene fra samtiden og ettertiden tyder på at hvalfangsten virkelig ga et viktig og betydelig bidrag. Vanskeligheten ligger da mer i en *kvantifisering* enn i en *sannsynliggjøring* av dette fenomenet.

Avhandlingens resultater er presentert på et aggregert nivå. Klausuleringen i folketellingens materiale er en viktig årsak til at man ikke kan gå inn på et mikronivå. Samtlige informasjonen

²⁴⁹ S.Tveite, Historisk harakiri, i: G.Ersland / E. Hovland / S. Dyrvik, *Festskrift til Historisk Instituttets 40-års jubileum*, Bergen 1997: 93

skal være anonymiserte, slik at man ikke kan følge enkeltopplysninger tilbake til kilden. Kravet kan virke unødig strengt, men det er lagt til grunn for de resultatene denne avhandlingen har kommet frem til. I senere forskning vil det imidlertid være påkrevd å analysere mye mer på mikronivå, altså det enkelte gårdsbruk og de finansielle disposisjonene som denne enheten stod for. Koblingen mellom de ulike kildene vil da mest sannsynlig gi bedre resultater og kan hende også andre konklusjoner.

Avhandlingen har ikke benyttet økonometriske metoder i behandlingen av data. Det er et bevisst valg som ligger til grunn for denne avgjørelsen. For det første er datamaterialet i mange tilfeller på den ene siden for svakt – særlig på individnivå – til å kunne forvente pålitelige resultater. På den annen side er de historiske faktorene og sammenhengene i forbindelse med både hvalfangst og landbruk så mangfoldige og divergerende at en til problemstillingen adekvat modellering ville ført til uoversiktlige og uhåndterlige strukturer. Cliometriske tilnærminger kan være nyttige i mange sammenhenger, men det er ikke nødvendig å gjøre både bearbeidelsen og forståelsen av datamaterialet og resultatene mer komplisert enn det allerede er. Når de fleste av resultatene og sammenhengene lar seg presentere og forstå uten bruk av avansert statistikk og matematikk, mener jeg at dette er å foretrekke. I noen sammenhenger ville disse metodene kanskje gitt mer presise konklusjoner. I andre tilfeller ville de kanskje bare fått et feilaktig preg av vitenskapelighet. Men siden forskningen er en kumulativ prosess, er det ikke utenkelig at enkelte påstander og resultater senere kan vurderes på nytt ved en annen tilnærming.

Et annet område som man kan ta opp er knyttet til lokalhistorien. I denne avhandlingen har analysen i stor grad konsentrert seg om tre herreder. Kvantifiseringen i kapittel fem har imidlertid vist at forekomsten av yrkeskombinasjonen var særs høy i innlandsherredene. Det ville altså være mulig å undersøke ett av disse områdene – eventuelt en enda mindre del, for eksempel Svarstad i Lardal – mer i detalj.

Sitatet ved innledningen av dette avsnitt passer i så henseende til deler av dette arbeid. Personlig har jeg ingen motforestillinger mot dette resultatet. Men enda mer nyttig for andre enn en falsifisering av hypoteser må det være når hypotesene bare delvis er blitt sannsynliggjort eller falsifisert – da venter nemlig flere resultater på å bli funnet samtidig som det er blitt skapt noe mer klarhet rundt enkelte uklare momenter i historien. Avhandlingen har forsøkt å bidra til dette.

Sluttnoter

^a I sesongen 1939-1940 ble riktignok hvalfangsten startet omtrent som normalt, selv om mannskapene i enkelte tilfeller fikk valget om de ville avstå fra påmønstringen i forkant av krigen. Men de fleste ekspedisjoner dro til fangstfeltene som normalt. Det var først utover i sesongen at aktiviteten ble forstyrret og så innstillet helt. I Antarktis var krigshandlingene selvsagt mindre følbare, men på veien hjem måtte de kokeriene og hvalbåtene som ennå ikke hadde befunnet seg i krigsmaktens kontrollområder, ta valget om hvordan de ville forholde seg til krigens fronter.

^b Den mer fullstendige kategoriseringen av de ulike bygdetyperne karakteriseres slik:

”I industri- og forstadsbygdene må en anta at de fleste småbrukere har gode muligheter til arbeidsinntekt utenom jordbruk. Bruk i den størrelse som i andre bygder kommer i kategorien ufullstendige bruk eller problembruk, kan her ofte regnes som støttebruk idet familien har sin hovedinntekt fra annen virksomhet. [...] I jord- og skogbruksbygdene er næringslivet mer ensidig. Jordbruksbefolkningen må i det vesentlige leve av jordbruket og skogen, og de mange småbrukerne representerer et betydelig større problem her enn i industri- og forstadsbygdene. [...] Hovedkjennetegnet er forholdet mellom sysselsettingen i 3 næringsgrupper: a. bergverk, industri og varehandel, b. jord- og skogbruk, c. fiske, fangst og sjøfart. 1. Som industri- og forstadsbygder har en i første rekke regnet de bygder som ifølge folketellingen 1950 hadde minst dobbelt så stor sysselsetting i bergverk, industri og varehandel som i noen av de to andre næringsgruppene. Under industri er ikke regnet med bygge- og anleggsvirksomhet. [...] 2. Som industri- og jordbruksbygder er regnet de bygder hvor de to næringsgruppene er de største og hvor ingen av dem sysselsetter mer enn dobbelt så mange personer enn den andre. [...] 3. Jord- og skogbruksbygder har minst dobbelt så stor sysselsetting i landbruksnæringen som i noen annen næringsgruppe.”²⁵⁰

^c Det dreier seg her om arkivet til det argentinske selskapet Compañía Argentina de Pesca som drev hvalfangst fra landstasjonen Grytviken på Syd-Georgia. Mesteparten av mannskapene i de fleste sesonger var nordmenn. Selskapet ble senere kjøpt opp av Albion Star. En nøye

²⁵⁰ Thormodsæter 1960: 122-124

gjennomgang av denne prosessen finnes i Ian Hurts bok om Pescas historie (se litteraturlisten).

^d Avisen trykket også en detaljert oversikt over den bekrevne flyttestrukturen. Den er noe uoversiktlig, men skal likevel tas med i denne delen av avhandlingen:

”Anmeldte innflytninger og utflyninger i Sandar kommune i tiden 1925-1935.”²⁵¹

	Januar		Februar		Mars		April		Mai		Juni		Juli	
	Inn	Ut	Inn	Ut	Inn	Ut	Inn	Ut	Inn	Ut	Inn	Ut	Inn	Ut
1926	57	59	19	12	34	31	59	38	28	35	27	39	54	54
1927	66	33	30	18	29	29	45	36	40	26	32	17	80	53
1928	41	37	35	21	28	12	68	34	67	10	65	22	61	47
1929	49	38	30	14	39	20	83	50	40	33	76	28	91	34
1930	75	53	34	23	68	29	108	51	110	25	38	56	73	40
1931	28	25	37	15	37	34	59	49	30	31	63	39	68	40
1932	47	44	51	43	45	32	60	31	83	48	90	58	86	68
1933	65	34	32	13	36	27	66	30	50	35	58	25	72	33
1934	50	52	34	48	40	48	53	34	64	54	69	36	91	37
Samlet pr. mnd.	478	375	302	207	356	262	601	363	521	297	518	320	676	406
Netto innflyt. månedsvis	103		95		94		238		224		198		270	
	August		September		Oktober		November		Desember		Samlet innfl.	Samlet utflyt.	Netto iunfl.	
	Inn	Ut	Inn	Ut	Inn	Ut	Inn	Ut	Inn	Ut				
68	49	54	55	92	59	42	32	53	48		587	521	66	
56	42	43	31	56	43	83	54	29	33		589	415	174	
106	70	125	92	124	76	78	49	56	35		854	505	349	
62	41	60	54	81	50	73	62	84	58		768	482	286	
111	44	87	30	61	58	75	59	33	23		873	491	382	
96	61	100	78	95	83	70	52	65	71		757	578	149	
105	65	80	66	56	50	55	95	50	47		808	647	161	
92	56	77	69	80	55	43	32	50	36		721	445	276	
49	43	58	52	93	55						601	459	142	
745	471	684	527	738	529	519	435	420	351		6558	4543	2015	
	274		157		209		84		69					2015

^e Dette tema fortjener en nybehandling i forskningen. Mest sannsynlig fantes det en liste der de mest aktive innen fagforeningen ble oppført, slik at forhyringsagentene aktivt kunne la være å forhyre bråkmakere. Den offisielle holdningen har nok vært mer moderat, men i Salvesens arkiv finner man flere indikasjoner på at en slik liste har sirkulert fra sentralt hold. Likeså finnes det i kartoteket en egen kategori for mannskaper som ikke måtte forhyres igjen. Blant de mer hyppige grunner som fyll og annen uegnethet dukker det også med mer eller mindre jevne mellomrom opp betegnelsen som ”bråkmaker”, ”opvigler”, ”opsetsig” eller ”urostifter”. En av de som ble registrert fikk til og med påført merknaden ” styremedlem Sjømandsforbundet avd. LH”.

^f Dette forhold kan uttrykkes på mange måter, Larsens noe halvhjertet landbruksengasjement på Romerike beskrives også av Hurt i boken om Pescas historie. I denne sammenheng prøver

²⁵¹ S.B., *Den store innflytting til Sandar*, 01. desember 1934

også han seg på en mer generell forklaring av yrkeskombinasjonens fremtredende stilling i Norge:

”Ironically, it was Captain C A Larsen, now in semi-retirement as a gentleman farmer in Norway, who was to develop pelagic whaling in the Antarctic, as he had developed land-based whaling there. Larsen never found farming wholly congenial, despite the fact that the combination of seaman and farmer lies in the blood of the Norwegian coastal population.”²⁵²

^g Situasjonen er noe uklar rundt Osmundsen – gårdeier kunne også henseile til hans engasjement i eiendomssektoren i byene, mens bostedsadressen Kodal legger tanken nær at Osmundsen også eide et gårdsbruk.

^h Hvis man sammenligner mellomkrigstiden med perioden etter 1950 ser man at lønnsdifferansen mellom hvalfangsten og annet arbeid i land begynner å minske, følgelig er også interessen for deltagelse i hvalfangsten noe synkende etter 1950.

ⁱ Også de mannskapene som jobbet med produksjonsuavhengige arbeidsoppgaver, som for eksempel sykepasseren eller kokken, ble tildelt en produsjonspart. Ekspedisjonens lege var unntaket fra denne regelen, han fikk kun den månedlige hyren, men til gjengjeld lå den på et relativt høyt nivå i forhold til de øvrige ekspedisjonsmedlemmer. Til tross for denne høyere avlønnen ser det ut til at hvalfangstekspedisjonene ikke var legenes favorittarbeidssted – som regel er legene ført opp kun én sesong i mannskapstestene. Også i et par andre tilfeller skjedde avlønnen utelukkende gjennom hyren, men siden det dreier seg om så få observasjoner (enkelte ingeniører kunne betales uten part) er de ikke blitt tatt med i den videre analysen som et selvstendig element.

^j I all hovedsak har kildeopplysningene vært entydige, tildelingen er derfor unik, slik at hver aktør tilhører kun én gruppe. I de få tilfellene hvor en dobbel tilordning ville vært mulig, er individet blitt tildelt den gruppen med lavest kardinaltall.

²⁵² Hart 2001: 256

^k For sesongen 1930-1931 foreligger ikke oppdelingen i hyre og part for hvalfangerne fra Thor Dahl-selskapene. Derfor er her kun totalfortjenesten tatt med. I enkelte tilfeller kan da den gjennomsnittlige totalfortjenesten være lavere enn summen av hyre og part skulle tilsi. Dette har imidlertid ingen større innvirkning på resultatene.

^l De fire refererte periodene hadde varierende lengde, ikke bare mellom de ulike regionene, men de var også forskjellige fra år til år. Det er ikke mulig å fange opp de regionale – ja, muligens til og med lokale – variasjonene i en enkel oversikt. I denne avhandlingen er det derfor valgt en enkel gjennomsnittsberegning. Den aritmetiske middelveiden bidrar således til en viss skjevhet, men en vektning med de fire perioders lengde ville være for arbeidskrevende i forhold til nytten. For Vestfold gir denne forenklingen følgende tall:

Sesong	Kroner /dag
1925-1926	5,65
1926-1927	4,44
1927-1928	3,91
1928-1929	3,40
1929-1930	3,51
1930-1931	3,24

^m I tillegg kommer også et annet faktum som også er nevnt i kapittel 1: dataenes tilgjengelighet. Sorenskriverens protokoller er en allerede vag nok kilde *uten* at det oppstår tydelige hull i materialet. Men for sorenskriveriet Moss er det bevarte materiale så ufullstendig og delvis uforståelig at man kan sitere Jordanova: ”Many sources have survived accidentally.”²⁵³ En rekke herreder som ville være velegnet til sammenligning (Spydeberg, Skiptvet, Våler og Hobøl) faller dermed dessverre bort. Opplysningene finnes for enkelte år, men dette er for sporadisk til å kunne gi resultater av større verdi.

²⁵³ L. Jordanova, *History in Practice*, London 2000: 28

Appendiks 1

Omregning fra sesongdata til årsdata

Både avregningene fra Pelagos og Kosmos-ekspedisjonene foreligger på sesongbasis. I noen sammenhenger kan det være mer nyttig å oppgi hvalfangernes inntekt per år enn per sesong. Dette gjelder for eksempel når man skal sammenligne inntekten fra hvalfangsten med den man kunne forvente ved arbeid i land. Det ovenfor nevnte tallmaterialet må derfor omregnes før man kan benytte det sammen med opplysningene fra de andre selskapene. Totalfortjenesten må til dette formålet splittes opp. Parten ble utbetalt ved avmønstring, slik at den hvalfanger som kun var forhyrt om høsten, ikke fikk noe part for denne sesongen. Parten tilfaller dermed entydig ett år. Periodiseringen for hyreutbetalingene er derimot vanskeligere. For enkelhetens skyld er det lagt et forenkende prinsipp til grunn for omregningen, nemlig en todeling av sesongens hyre- og restinntekt. Dermed legges det en antagelse til grunn om at halvparten av én sesongs hyre (det samme gjelder for restinntekt, det vil si overtid, gratialer, overføringer og andre inntekter) tilhører sesongens høstdel. Denne regnes således som opptjent i ett år, mens den andre halvparten antas opptjent i sesongens vårdel – og tilhører dermed det påfølgende inntektsår. Ved en slik forenkling vil det naturligvis oppstå en del skjevheter. Eksempelvis tar ikke denne forenklingen hensyn til at overtid eller ekstraintekter antagelig var mer vanlig i den andre halvdel av sesongen, rett og slett fordi den egentlige fangstsesongen ikke begynte før november / desember. Dermed ville mer av hyreinntekten tilfalle det påfølgende inntektsåret. Men for det første er det uforholdsmessig mye – om det i det hele tatt er mulig – arbeid å beregne hver enkelt forhyringsperiode for å kunne finne den riktige andelen. For det andre var de fleste hvalfangere forhyrt i flere sesonger, slik at man med rimelig sannsynlighet kan anta at denne skjevheten enten utjevnes eller i det minste holdes konstant. For det tredje er datamaterialet omfattende, dermed vil man kunne regne med at avvik forekommer i begge retninger – og at sluttresultatet i gjennomsnitt således er forventningsrett.

Omregning fra årsdata til sesongdata

I de fleste tilfeller er det imidlertid mest naturlig å oppgi en sesongfortjeneste. Ikke minst i den eksisterende litteraturen oppgis hvalfangernes fortjeneste som regel per sesong istedenfor per år. For å kunne trekke de andre selskapene (AS Rosshavet, AS Vestfold og AS Sydhavet) som ikke oppgir sesongfortjenesten inn i analysen, må deres opplysninger omregnes til

sesongbaserte utbetalinger. I omregningen fra årsdata til sesongdata er det foretatt en del valg som kan ha ført til at nøyaktigheten i resultatet er blitt mer påvirket, enn om datamaterialet hadde eksistert i originalform. Nyttan av beregningene ansees imidlertid som større enn de marginale forskyvningene i resultatet som kan ha oppstått på grunn av forenklingene – denne feilkilden er dermed det minste av to onder. Følgende to aspekter ligger til grunn for omregningen:

1. Parten blir utbetalt ved avmønstring, som regel etter at fangstekspedisjonen er avsluttet og returnert til hjemstedshavn. Partsresultatet finnes derfor i avlønningslisten for det påfølgende året.
2. Hyren derimot er beregnet på grunnlag av antall hyredager per hvalfanger. Sesongen er delt i to deler, høsten og våren. Avlønnen for disse to delene finnes i to ulike avlønningsprotokoller. Den beregnede hyre er således summen av de to delene fra de respektive år som sesongen omfatter.

Sesongens inntekter inkluderer dessuten ekstrabetalinger som for eksempel overtid, overførte penger eller gratialer. Disse vil imidlertid ikke være eksplisitt spesifisert, men inngår i det hyrebeløpet som er lagt til grunn for beregningen.

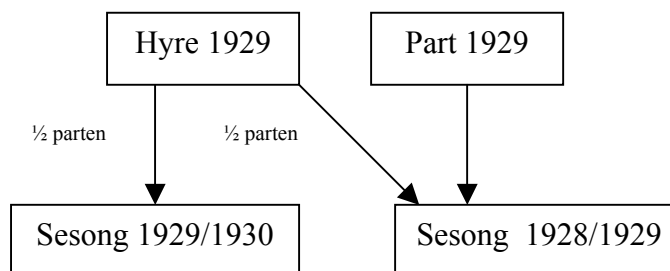
I det følgende gis en oversikt over de faktorene som kan ha påvirket beregningene noe negativt, felles for de er at et forsøk på å ta et annet valg ikke ville overlevd en kostnad-nytte betraktning.

1. I de tilfellene der en hvalfanger var forhyrt hele året splittes utbetalingen i to like halvparter. Dette forekom som regel for offiserer, men det finnes også en del eksempler der vanlige mannskaper er ført opp med sammenhengende forhyring. På landstasjonene var det dessuten alltid hvalfangere som overvintret – altså var der om sommeren. Disse vil også være oppført med helårshyre.
2. Den tyngste feilkilden ligger i den dynamiske utvikling av hyren. Ved en ny forhyring var det ikke uvanlig at hvalfangerne fikk en ny stilling, slik at årsresultatet består av to komponenter med ulik avlønn. Likeså kan den nominelle hyresatsen for stillingskategorien forandres mellom to sesonger. Når så den oppgitte hyren deles med antall hyredager, vil ikke denne forskjellen oppfanges, idet man antar (og dermed forenkler man situasjonen) at hyresatsen per forhyrt dag var konstant gjennom året. Av

to årsaker er imidlertid denne feilkilden mindre alvorlig enn den virker. For det første innebærer karrierestigen i hvalfangsten at lønshoppene holder seg innefor et moderat spektrum. Ingen messegutt ble styrmann i neste sesong, slik at det store flertallet av alle forfremmelser skjedde fra ett trinn til det nest høyereliggende. Dermed økte hyresatsen som regel kun med en beskjeden sum per måned. For det andre vil denne feilkildens utslag svekkes gjennom en aggregert betraktning over flere sesonger. Dessuten kunne forfremmelsen også forekomme i løpet av sesongen – en nøyaktig beregning av den korrekte hyre per dag er i etterkant tilnærmet umulig. Parten ble dessuten bestemt av stillingskategorien ved forhyringen, en eventuell forfremmelse i løpet av sesongen påvirket dermed kun hyre- og overtidssatsen.

3. Et fåtall hvalfangere forsvinner i omregningen. De dukker ikke opp i det påfølgende års avlønnings- eller mønstringsliste, slik at beregningen umuliggjøres. Årsaken til denne feilen er noe uklar, men det kan tenkes at forklaringen er basert på flere forhold. For eksempel kan noen ha avmønstret for å skifte selskap eller for å dra hjem etter noen måneder, uten at dette er blitt registrert riktig. Dødsfall ville være en annen mulighet. En kan også tenke seg at det i overføringen av mannskapslistene og avlønningslistene har skjedd feil. Uansett er dette en liten gruppe i underkant av to prosent, slik at feilen kan sees bort fra i den store sammenheng.

Oppsplittingen skjer altså etter følgende mønster (eksemplifisert ved året 1929):

Appendiks 2

For hver sesong er det oppgitt det totale antall mannskaper forhyrt. Dessuten viser tabellene 36 - 44 den absolutte og relative forhyringen fra Sandar, Stokke og Våle i de ulike sesongene. Alle tall stammer fra Hvalfangerforeningens arkiv²⁵⁴.

Tabell 36 – Selskapenes forhyring i de ulike herredene i sesongen 1930-1931

Selskap	Totalt	Sandar	Andel	Stokke	Andel	Våle	Andel
Norge	137	3	2,19 %	1	0,73 %	0	0,00 %
Mexico	123	27	21,95 %	15	12,20 %	0	0,00 %
Odd	458	55	12,01 %	9	1,97 %	0	0,00 %
Bryde & Dahl	393	111	28,24 %	13	3,31 %	0	0,00 %
Frango	120	40	33,33 %	7	5,83 %	0	0,00 %
Rosshavet	464	135	29,09 %	22	4,74 %	0	0,00 %
Vestfold	411	111	27,01 %	14	3,41 %	0	0,00 %
Sydhavet	142	41	28,87 %	4	2,82 %	0	0,00 %
Viking Whaling	223	82	36,77 %	8	3,59 %	0	0,00 %
Skytteren	257	21	8,17 %	23	8,95 %	6	2,33 %
Hektor	827	13	1,57 %	20	2,42 %	7	0,85 %
Polaris	250	11	4,40 %	5	2,00 %	0	0,00 %
Globus	192	14	7,29 %	7	3,65 %	0	0,00 %
Africa	348	22	6,32 %	11	3,16 %	2	0,57 %
Laboremus	144	38	26,39 %	11	7,64 %	0	0,00 %
Congo	122	27	22,13 %	8	6,56 %	0	0,00 %
Suderøy	196	4	2,04 %	4	2,04 %	2	1,02 %
Kosmos	355	91	25,63 %	19	5,35 %	1	0,28 %
Antarctic Pelagos Pontos	650	34	5,23 %	41	6,31 %	4	0,62 %
Tønsbergs hvalfangeri	587	0	0,00 %	26	4,43 %	11	1,87 %
Ørnen	390	127	32,56 %	6	1,54 %	0	0,00 %
Anglo-Norse Co.	241	5	2,07 %	6	2,49 %	4	1,66 %
Cia. Arg.de Pesca	428	12	2,80 %	20	4,67 %	5	1,17 %
Falkland Whaling Co.	209	0	0,00 %	2	0,96 %	0	0,00 %
Franternitas	219	74	33,79 %	13	5,94 %	0	0,00 %
Irvin & Johnsen The Kerg. SW Premier Wh. The South. Wh.	1146	336	29,32 %	33	2,88 %	4	0,35 %
Sevilla	245	22	8,98 %	10	4,08 %	2	0,82 %
Chr. Salvesen & Co.	1097	75	6,84 %	65	5,93 %	11	1,00 %
Polhavet	175	20	11,43 %	6	3,43 %	1	0,57 %

Tabell 37 – Selskapenes forhyring i de ulike herredene i sesongen 1932-1932

Selskap	Totalt	Sandar	Andel	Stokke	Andel	Våle	Andel
Rosshavet	255	99	38,82 %	15	5,88 %	0	0,00 %
Skytteren	250	13	5,20 %	20	8,00 %	6	2,40 %
Bryde & Dahl	239	110	46,03 %	7	2,93 %	0	0,00 %
Odd	240	85	35,42 %	7	2,92 %	0	0,00 %
Ørnen	240	92	38,33 %	5	2,08 %	0	0,00 %

²⁵⁴ KCCH. Hvalfangerforeningen, *Diverse pakkesaker 17, 1930-1967*

Kosmos II	318	12	3,77 %	13	4,09 %	6	1,89 %
Globus + Polaris	179	9	5,03 %	1	0,56 %	0	0,00 %
Kosmos	323	112	34,67 %	23	7,12 %	0	0,00 %
Hektoria Ltd.	262	2	0,76 %	7	2,67 %	2	0,76 %
Irvin & Johnson + Tafelberg	216	105	48,61 %	7	3,24 %	0	0,00 %
South. Whaling + S.Empress + S.Princess	581	272	46,82 %	18	3,10 %	0	0,00 %
Viking Corporation	252	123	48,81 %	8	3,17 %	0	0,00 %
Cia. Argentina de Pesca	243	86	35,39 %	10	4,12 %	2	0,82 %
Star Whaling Co.	273	10	3,66 %	10	3,66 %	2	0,73 %
Chr. Salvesen & Co. + New Sevilla	829	16	1,93 %	43	5,19 %	0	0,00 %

Tabell 38 – Selskapenes forhyring i de ulike herredene i sesongen 1933-1934

Selskap	Totalt	Sandar	Andel	Stokke	Andel	Våle	Andel
Rosshavet	266	111	41,73 %	12	4,51 %	0	0,00 %
Skytteren	249	7	2,81 %	27	10,84 %	4	1,61 %
Bryde & Dahl	237	122	51,48 %	5	2,11 %	0	0,00 %
Odd	229	82	35,81 %	4	1,75 %	0	0,00 %
Ørnen	229	87	37,99 %	4	1,75 %	0	0,00 %
Kosmos II	305	109	35,74 %	5	1,64 %	0	0,00 %
Kosmos	292	111	38,01 %	24	8,22 %	0	0,00 %
Globus + Polaris	210	12	5,71 %	2	0,95 %	0	0,00 %
Pelagos	286	6	2,10 %	10	3,50 %	5	1,75 %
Suderøy	187	7	3,74 %	4	2,14 %	4	2,14 %
Hektoria Ltd.	261	2	0,77 %	7	2,68 %	6	2,30 %
Star Whaling	307	11	3,58 %	12	3,91 %	3	0,98 %
Viking + Vestfold	264	126	47,73 %	10	3,79 %	0	0,00 %
Cia. Argentina de Pesca	283	95	33,57 %	11	3,89 %	1	0,35 %
Irvin & Johnson	284	115	40,49 %	5	1,76 %	0	0,00 %
S.Princess	289	145	50,17 %	8	2,77 %	0	0,00 %
S.Empress	289	140	48,44 %	7	2,42 %	0	0,00 %
Sevilla Whaling	280	11	3,93 %	20	7,14 %	0	0,00 %
Sourabaya	235	2	0,85 %	20	8,51 %	0	0,00 %
Salvestria	269	17	6,32 %	7	2,60 %	0	0,00 %
Leith Harbour	291	4	1,37 %	16	5,50 %	3	1,03 %

Tabell 39 – Selskapenes forhyring i de ulike herredene i sesongen 1934-1935

Selskap	Totalt	Sandar	Andel	Stokke	Andel	Våle	Andel
Africa	176	5	2,84 %	4	2,27 %	11	6,25 %
Bryde & Dahl	260	144	55,38 %	5	1,92 %	0	0,00 %
Globus	194	11	5,67 %	0	0,00 %	0	0,00 %
Kosmos	318	129	40,57 %	21	6,60 %	1	0,31 %
Kosmos II	318	124	38,99 %	5	1,57 %	0	0,00 %
Norske Hvalprodukter	242	9	3,72 %	75	30,99 %	3	1,24 %
Odd	258	93	36,05 %	5	1,94 %	0	0,00 %
Pelagos	297	7	2,36 %	14	4,71 %	6	2,02 %
Rosshavet	287	141	49,13 %	13	4,53 %	0	0,00 %
Skytteren	274	15	5,47 %	19	6,93 %	4	1,46 %

Syderøy	201	0	0,00 %	1	0,50 %	0	0,00 %
Ørnen	258	105	40,70 %	6	2,33 %	0	0,00 %
Antarctic	206	0	0,00 %	0	0,00 %	0	0,00 %
Cia. Argentina de Pesca	279	104	37,28 %	11	3,94 %	2	0,72 %
Hektor	263	3	1,14 %	9	3,42 %	7	2,66 %
Irvin & Johnson	284	133	46,83 %	3	1,06 %	0	0,00 %
Leith Harbour	296	0	0,00 %	14	4,73 %	6	2,03 %
N.Sevilla	302	4	1,32 %	19	6,29 %	0	0,00 %
Salvestria	295	13	4,41 %	5	1,69 %	0	0,00 %
Sourabaya	266	1	0,38 %	13	4,89 %	4	1,50 %
S.Empress	288	139	48,26 %	9	3,13 %	0	0,00 %
S.Princess	289	146	50,52 %	5	1,73 %	0	0,00 %
Star Whaling	316	10	3,16 %	10	3,16 %	2	0,63 %
Vestfold	264	132	50,00 %	9	3,41 %	0	0,00 %

Tabell 40 – Selskapenes forhyring i de ulike herredene i sesongen 1935-1936

Selskap	Totalt	Sandar	Andel	Stokke	Andel	Våle	Andel
Bryde & Dahl	266	151	56,77 %	3	1,13 %	0	0,00 %
Globus	204	11	5,39 %	2	0,98 %	0	0,00 %
Kosmos	316	128	40,51 %	28	8,86 %	0	0,00 %
Kosmos II	322	124	38,51 %	7	2,17 %	0	0,00 %
Norske Hvalprodukter	230	6	2,61 %	67	29,13 %	2	0,87 %
Odd	270	115	42,59 %	4	1,48 %	0	0,00 %
Pelagos	297	9	3,03 %	14	4,71 %	7	2,36 %
Polaris	227	9	3,96 %	5	2,20 %	0	0,00 %
Rosshavet	305	147	48,20 %	14	4,59 %	0	0,00 %
Skytteren	302	11	3,64 %	24	7,95 %	4	1,32 %
Suderøy	188	1	0,53 %	0	0,00 %	0	0,00 %
Ørnen	267	120	44,94 %	6	2,25 %	0	0,00 %
Cia. Argentina de Pesca	349	107	30,66 %	14	4,01 %	2	0,57 %
Hektor	282	2	0,71 %	10	3,55 %	6	2,13 %
Irvin & Johnson	320	145	45,31 %	4	1,25 %	0	0,00 %
Leith Harbour	296	0	0,00 %	14	4,73 %	5	1,69 %
New Sevilla	318	9	2,83 %	17	5,35 %	0	0,00 %
Salvestria	309	17	5,50 %	8	2,59 %	0	0,00 %
Sourabaya	269	1	0,37 %	13	4,83 %	6	2,23 %
S.Empress	301	153	50,83 %	9	2,99 %	0	0,00 %
S.Princess	289	133	46,02 %	7	2,42 %	0	0,00 %
Star Whaling	328	11	3,35 %	6	1,83 %	1	0,30 %
Vestfold	283	143	50,53 %	8	2,83 %	1	0,35 %
Viking	263	133	50,57 %	8	3,04 %	0	0,00 %

Tabell 41 – Selskapenes forhyring i de ulike herredene i sesongen 1936-1937

Selskap	Totalt	Sandar	Andel	Stokke	Andel	Våle	Andel
Bryde & Dahl	265	149	56,23 %	4	1,51 %	0	0,00 %
Globus	219	12	5,48 %	3	1,37 %	0	0,00 %
Kosmos	311	127	40,84 %	31	9,97 %	0	0,00 %
Kosmos II	327	129	39,45 %	7	2,14 %	0	0,00 %

Norske Hvalprodukter	248	7	2,82 %	65	26,21 %	3	1,21 %
A/S Odd	265	109	41,13 %	8	3,02 %	2	0,75 %
Pelagos A/S	302	8	2,65 %	21	6,95 %	7	2,32 %
Rosshavet	302	153	50,66 %	13	4,30 %	0	0,00 %
Finnhval	304	10	3,29 %	20	6,58 %	8	2,63 %
Suderøy	208	2	0,96 %	0	0,00 %	2	0,96 %
Ørnen	271	124	45,76 %	6	2,21 %	1	0,37 %
Blaahval	260	105	40,38 %	9	3,46 %	0	0,00 %
Sevilla	231	4	1,73 %	6	2,60 %	0	0,00 %
Polaris	234	8	3,42 %	5	2,14 %	0	0,00 %
Cia. Argentina de Pesca	360	109	30,28 %	16	4,44 %	3	0,83 %
Falkland Whaling	213	22	10,33 %	10	4,69 %	0	0,00 %
Hektoría	273	0	0,00 %	8	2,93 %	4	1,47 %
Fraternitas	211	79	37,44 %	7	3,32 %	1	0,47 %
Irvin & Johnson	308	148	48,05 %	3	0,97 %	0	0,00 %
Leith Harbour	344	0	0,00 %	12	3,49 %	6	1,74 %
New Sevilla	304	7	2,30 %	10	3,29 %	0	0,00 %
Salvestria	301	8	2,66 %	6	1,99 %	0	0,00 %
Sourabaya	288	2	0,69 %	7	2,43 %	7	2,43 %
S.Empress	298	106	35,57 %	4	1,34 %	0	0,00 %
S.Princess	312	108	34,62 %	6	1,92 %	0	0,00 %
Star Whaling	306	10	3,27 %	6	1,96 %	3	0,98 %
United Whaling	381	0	0,00 %	12	3,15 %	17	4,46 %
Vestfold	301	153	50,83 %	9	2,99 %	0	0,00 %
Vikingen	265	131	49,43 %	11	4,15 %	0	0,00 %

Tabell 42 – Selskapenes forhyring i de ulike herredene i sesongen 1937-1938

Selskap	Totalt	Sandar	Andel	Stokke	Andel	Våle	Andel
Lancing	239	15	6,28 %	5	2,09 %	0	0,00 %
N.T.Nielsen-Alonso	252	7	2,78 %	2	0,79 %	1	0,40 %
Skytteren	321	9	2,80 %	26	8,10 %	8	2,49 %
Pelagos	316	12	3,80 %	23	7,28 %	5	1,58 %
Kosmos II	350	146	41,71 %	18	5,14 %	0	0,00 %
Suderøy	203	0	0,00 %	0	0,00 %	0	0,00 %
C.A. Larsen	279	119	42,65 %	12	4,30 %	0	0,00 %
S.J.C.Ross	334	179	53,59 %	13	3,89 %	0	0,00 %
Thorshammer	290	159	54,83 %	4	1,38 %	0	0,00 %
Solglimt	291	122	41,92 %	4	1,37 %	2	0,69 %
Ole Wegger	289	139	48,10 %	5	1,73 %	1	0,35 %
Cia. Argentina de Pesca	402	110	27,36 %	14	3,48 %	0	0,00 %
Leith Harbour	325	2	0,62 %	6	1,85 %	1	0,31 %
Terje Viken	418	8	1,91 %	11	2,63 %	17	4,07 %
Hektoría	295	0	0,00 %	11	3,73 %	5	1,69 %
New Sevilla	378	1	0,26 %	9	2,38 %	0	0,00 %
Sourabaya	333	2	0,60 %	13	3,90 %	8	2,40 %
Salvestria	353	7	1,98 %	12	3,40 %	0	0,00 %
Ulysses	340	100	29,41 %	21	6,18 %	0	0,00 %
Vestfold	335	157	46,87 %	8	2,39 %	0	0,00 %

Svend Foyen	330	9	2,73 %	7	2,12 %	4	1,21 %
Tafelberg	345	139	40,29 %	5	1,45 %	0	0,00 %
S.Empress	342	101	29,53 %	7	2,05 %	1	0,29 %
S.Princess	332	116	34,94 %	8	2,41 %	0	0,00 %
Unitas	410	53	12,93 %	16	3,90 %	0	0,00 %
Walter Rau	400	42	10,50 %	13	3,25 %	0	0,00 %
Jan Wellem	367	0	0,00 %	1	0,27 %	3	0,82 %
Südmeer	258	6	2,33 %	31	12,02 %	0	0,00 %
Uniwaleco	252	18	7,14 %	6	2,38 %	1	0,40 %

Tabell 43 – Selskapenes forhyring i de ulike herredene i sesongen 1938-1939

Selskap	Totalt	Sandar	Andel	Stokke	Andel	Våle	Andel
Lancing	239	13	5,44 %	4	1,67 %	0	0,00 %
S.J.C.Ross	319	181	56,74 %	12	3,76 %	0	0,00 %
C.A. Larsen	323	117	36,22 %	14	4,33 %	0	0,00 %
Kosmos	334	130	38,92 %	24	7,19 %	1	0,30 %
Kosmos II	343	122	35,57 %	13	3,79 %	1	0,29 %
N.T. Nielsen-Alonso	252	10	3,97 %	3	1,19 %	1	0,40 %
Pelagos	329	11	3,34 %	21	6,38 %	7	2,13 %
Thorshammer	294	157	53,40 %	6	2,04 %	0	0,00 %
Solglimt	294	120	40,82 %	7	2,38 %	0	0,00 %
Ole Wegger	291	147	50,52 %	8	2,75 %	0	0,00 %
Strombus	60	1	1,67 %	1	1,67 %	1	1,67 %
Skytteren	323	11	3,41 %	25	7,74 %	8	2,48 %
Suderøy	206	2	0,97 %	0	0,00 %	4	1,94 %
Svend Foyen	356	8	2,25 %	14	3,93 %	2	0,56 %
Unitas	451	44	9,76 %	5	1,11 %	0	0,00 %
Tafelberg	333	144	43,24 %	3	0,90 %	0	0,00 %
S.Princess	336	96	28,57 %	4	1,19 %	1	0,30 %
S. Empress	344	97	28,20 %	9	2,62 %	0	0,00 %
Cia. Argentina de Pesca	399	117	29,32 %	15	3,76 %	2	0,50 %
Ulysses	324	107	33,02 %	11	3,40 %	0	0,00 %
Vestfold	319	159	49,84 %	8	2,51 %	0	0,00 %
Walter Rau	430	34	7,91 %	2	0,47 %	0	0,00 %
New Sevilla	362	3	0,83 %	7	1,93 %	1	0,28 %
Salvestria	338	4	1,18 %	11	3,25 %	0	0,00 %
Sourabaya	317	3	0,95 %	10	3,15 %	6	1,89 %
Leith Harbour	311	1	0,32 %	2	0,64 %	1	0,32 %
Wikingen	346	24	6,94 %	19	5,49 %	0	0,00 %
Südmeer	277	2	0,72 %	11	3,97 %	0	0,00 %

Tabell 44 – Selskapenes forhyring i de ulike herredene i sesongen 1939-1940

Selskap	Totalt	Sandar	Andel	Stokke	Andel	Våle	Andel
Lancing	239	12	5,02 %	2	0,84 %	0	0,00 %
S.J.C.Ross	309	176	56,96 %	12	3,88 %	0	0,00 %
Kosmos	348	134	38,51 %	22	6,32 %	1	0,29 %
Kosmos II	352	114	32,39 %	11	3,13 %	1	0,28 %

N.T.Nielsen-Alonso	253	10	3,95 %	2	0,79 %	0	0,00 %
Pelagos	333	9	2,70 %	22	6,61 %	6	1,80 %
Thorshammer	291	156	53,61 %	6	2,06 %	0	0,00 %
Solglimt	295	107	36,27 %	12	4,07 %	1	0,34 %
Ole Wegger	290	131	45,17 %	9	3,10 %	1	0,34 %
Suderøy	215	0	0,00 %	0	0,00 %	0	0,00 %
Svend Foyrn	350	5	1,43 %	12	3,43 %	2	0,57 %
Tafelberg	327	93	28,44 %	10	3,06 %	0	0,00 %
S.Princess	336	92	27,38 %	7	2,08 %	0	0,00 %
S.Empress	344	70	20,35 %	16	4,65 %	0	0,00 %
Ulysses	331	116	35,05 %	14	4,23 %	0	0,00 %
Vestfold	313	148	47,28 %	7	2,24 %	0	0,00 %
New Sevilla	348	9	2,59 %	8	2,30 %	2	0,57 %
Salvestria	331	17	5,14 %	11	3,32 %	0	0,00 %
Sourabaya	304	2	0,66 %	6	1,97 %	0	0,00 %
Hektoria	320	4	1,25 %	8	2,50 %	3	0,94 %
Terje Viken	398	4	1,01 %	10	2,51 %	9	2,26 %
Uniwaleco	256	11	4,30 %	3	1,17 %	0	0,00 %
Cia. Argentina de Pesca	417	116	27,82 %	11	2,64 %	1	0,24 %
Leith Harbour	315	6	1,90 %	5	1,59 %	0	0,00 %

Appendiks 3

Oversikten som Hvalfangerforeningen har stilt sammen, er den mest omfattende som finnes i forbindelse med hvalfangernes lønnsforhold. Siden foreningen har hatt tilgang til opplysninger fra en lang rekke selskaper som det ikke lenger er bevart noe arkivmateriale fra i det hele tatt, er det lite sannsynlig at det noensinne vil la seg gjøre å utarbeide en like detaljert og vidtfaavnende presentasjon med *bedre* data. Derfor er hele oversikten tatt med her, selv om den i stor grad refererer til konstruerte tall og ikke til faktiske avregninger. Men en analyse av lønningene basert på selskapenes avregninger kan ikke foretas uten å miste bredden i utvalget. Således er det en trade-off mellom ulike faktorer. Uansett valget vil denne oversikten imidlertid måtte brukes som en viktig – muligens den viktigste – referanse. I litteraturen finnes den imidlertid ikke, bortsett fra noen få ganger Tønnesson har brukt den, slik at denne appendiks også har som hensikt å presentere oversikten for første gang i sin helhet.

Metoden som er brukt for å komme frem til tallmaterialet²⁵⁵ kan diskuteres, den varierer mellom de ulike sesongene, slik at resultatene ikke er konsistent beregnet. Tabell 45 gir en systematisk oversikt over de parametrene som danner grunnlaget for beregningene.

Tabell 45 – *Mannskapsfortjenestens beregningsgrunnlag*

Sesong	Grunnlag	Forklaringer f: fat h p: hyre og part m: måneder d: dager k: kokerier
1919-20	20965 f h p 8,5 m	
1920-21	24500 f h p 8,5 m	
1921-22	23411 f h p 8,5 m	
1922-23	20863 f h p 8,5 m	
1923-24	16429 f h p 8,5 m	
1924-25	23320 f h p 8,5 m	
1925-26	25950 f h p 8,5 m	
1926-27	28425 f h p 265 d	
1927-28	43171 f h p 260 d	
1928-29	45549 f h p 253 d 5 k	
1929-30	8,67 m 13 k	
1930-31	8,6 m 26 k	
1931-32	4k	
1932-33	106922 f h p 8,03 m	
1933-34	101045 f h p 7,6 m	
1934-35	82025 f h p 7,6 m	
1935-36	?	
1936-37	?	
1937-38	?	
1938-39	?	

²⁵⁵ KCCH. Hvalfangerforeningen, *Diverse pakkesaker 9*

Det foreligger i dette tilfelle minst en todelt estimeringsmetode. For de siste fire sesongene er det ikke oppgitt på hvilket grunnlag resultatene er blitt beregnet, det kan imidlertid antas at man fortsatte med samme metode som i de tre foregående sesongene. Den første metoden ble brukt i sesongene 1919-20 til 1927-28 og igjen etter opplagsåret 1931-32. Gjennomsnittsproduksjonen i fat ble multiplisert med den fastsatte partsatsen, deretter ble hyren beregnet som produkt av hyresatsen og lengden av forhyringsperioden. Den andre metoden - kun brukt i fire sesonger – var mer sofistikert. For sesongen 1928-29 ligger det ved datamaterialet en instruksjon for hvordan beregningen skulle foretas. Uten at det eksplisitt er nevnt i det samlede materialet, må man gå ut fra at en lignende metode også ble anvendt i de andre sesongene der man har oppgitt antall kokerier.

”Først regnes ut gjennomsnittsfortjeneste for Ross, Nielsen-Alonso, Thorshammer, Lancing og Thor I. Disse båter har vi fått mannskapslister fra og utregnet fortjenesten på basis av den virkelige fangst. For øvrig har vi funnet fram hyre- og partsatser for sesongen 1928/29, som er satt opp til vegledning. Vi har så regnet ut gjennomsnittsfortjenesten for de øvrige flytende kokerier (unntatt C.A. Larsen) på basis av satsene til vegledning. Gjennomsnittsfangsten har vi funnet ved å ta totalfangsten til disse flytende kokerier og dividert med 21,3 kokerier. Da de oppførte satser til vegledning er basert på 3 båter, har vi dividert samlet antall hvalbåter, i dette tilfelle 64, med 3. Når vi har regnet ut gjennomsnittsfortjenesten til sistnevnte kokerier, ganger vi disse tall med 20, således at vi finner hva hver mann (f.eks. 1. tømmermann, 1.båtsmann) tilsammen har hatt i hyre og part. Disse totalsummer legges da sammen med totalsommene på skjema X. De nye totalsummer divideres så med 25, og vi får gjennomsnittshyre pr. mnd. som no ganges med gjennomsnittshyretid som er 253 dager. Dette gjennomsnittshyrebeløp legges sammen med gjennomsnittspart, og vi får gjennomsnittsfortjeneste.”²⁵⁶

Beregningsprosedyren er i etterkant noe vanskelig å forstå, men det går tydelig frem av instruksen at resultatene er konstruerte tall. Til og med for de navngitte kokeriene er det ikke sikkert at utgangspunktet er *de facto* avregninger. Totalt sett kan det hende at estimatet på fortjenesten ikke ligger så langt unna det en ville kommet frem til ved å bruke de faktiske avregningene, men for den enkelte ekspedisjons deltager kunne fortjenesten variere kraftig.

²⁵⁶ ibid.

Spesielt forhyringslengden og overtidsbetalingen kunne gi større utslag enn den skisserte formelen kunne fange opp. Den behandler dessuten alle ekspedisjoner likt med hensyn til størrelse. I sesongen 1930-31 er således også mange små selskaper med i beregningsgrunnlaget – sannsynligheten for å få hyre var imidlertid større i de store ekspedisjonene, slik at materialet muligens får en liten skjevhet. Til tross for enkelte kritikkpunkter må det imidlertid understrekes at det foreliggende materialet som er publisert for første gang i tabell 46, må regnes som en viktig kilde i enhver analyse av hvalfangernes lønnsforhold.

Tabell 46 – Hvalfangstselskapenes (sydhavsselskapenes) gjennomsnittsførtjeneste sesongene 1919/20-1938/39 ifølge Hvalfangerforeningens avlønningsberegninger ²⁵⁷

Stilling	1919/20	1920/21	1921/22	1922/23	1923/24	1924/25	1925/26	1926/27	1927/28	1928/29
1.styrmann	6964	9265	6912	6317	5652	6898	7293	7796	9474	9479
2.styrmann	5279	7468	4891	4424	3981	4882	5145	5492	6414	6476
3.styrmann	4647	5850	4041	3624	3269	3779	4201	4198	4835	4828
4.styrmann	-	-	-	-	-	-	-	-	4371	-
maskinmester	8024	10360	8464	7580	6782	8448	8912	9311	10978	11016
2.maskinist	6125	8285	6209	5564	5031	6198	6508	6722	7445	7437
3.maskinist	4647	6700	4657	4173	3774	4649	4881	4986	5767	5809
4.maskinist	-	-	-	-	-	-	-	-	5059	-
stuert	5916	7680	5741	5274	4831	5732	6514	6154	7705	7630
1.telegrafist	4239	4870	4168	3802	3536	3949	4104	4355	5449	5543
1.smed	4222	5425	3764	3165	3063	3587	3772	3933	4447	4512
planformann	-	-	-	-	-	-	-	-	5952	-
1.kokk	4227	5393	3721	3165	2946	3822	3980	3914	4529	4491
2.telegrafist	-	-	-	-	-	-	-	-	3033	-
1.koker	-	4630	4232	3791	3392	3852	4076	3712	5502	4451
1.flenser / 1.lemmer	3797	5213	3807	3408	3009	3884	4116	4040	4932	4964
2.kokk	2958	4723	2636	2535	2357	3291	3423	3266	3980	3920
nattkokk	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
baker	2958	4723	2636	2535	2357	3291	3423	3266	3506	3920
reparatør	-	5425	3764	3573	3063	3630	3815	3472	3973	4071
elektrikker	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1.båtsmann	3593	4935	3530	3373	3063	3587	3772	3560	4066	4124
1.tømmermann	3802	4935	3764	3373	3063	3587	3772	3560	4230	4164
1.separatør	-	-	-	-	-	-	-	-	5294	-
2.smed	2746	4053	2659	2403	2181	2696	2825	2692	3004	3029
2.båtsmann	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2.tømmermann	-	-	-	-	-	-	-	-	3728	-
2.koker	3186	4053	3105	2952	2686	3142	3297	3384	4121	3843
2.flenser / 2.lemmer	2913	4053	3084	2735	2425	3035	3220	3075	3627	3707
pumpemann	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
donkeymann	3383	4053	3318	2743	2521	2909	3038	2913	3204	3242
motormann	-	-	-	-	-	-	-	-	3973	-
skjærer	2913	4053	3084	2735	2425	3035	3220	2746	2897	2930
kjeletømmer	2114	3350	2211	2025	1847	2367	2484	2462	2727	2754
matros	2539	3563	2636	2238	2060	2421	2526	2408	2596	2603

²⁵⁷ ibid.

fyrbøter / smører	2539	3563	2636	2238	2060	2421	2526	2408	2596	2603
kjelestuer	-	3350	1765	2025	1847	2282	2399	2231	2460	2477
sliper	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
arbeider	1904	2893	1765	1731	1598	1890	1969	2001	2347	2352
2.separatør	-	-	-	-	-	-	-	-	3049	-
opslager	1479	1643	1201	1036	969	1200	1239	1221	1368	1377
lemper	-	2435	1765	1561	1428	1678	1757	1682	1717	1748
lettmatros	1904	2435	1765	1604	1471	1720	1799	1682	1738	1739
youngmann	1184	1765	1148	1055	967	1146	1199	1044	1139	1167
byssegutt	-	-	-	-	-	-	-	-	881	-
salonggutt	-	-	-	-	-	-	-	-	924	-
messe-gutt	824	1218	861	738	671	775	814	726	796	805
dekksgutt	824	1218	861	738	671	775	814	726	794	805

Stilling	1929/30	1930/31	1931/32	1932/33	1933/34	1934/35	1935/36	1936/37	1937/38	1938/39
1.styrmann	10323	13090	9362	8050	7681	6490	7201	8654	10172	5958
2.styrmann	7183	8707	6437	5483	5238	4449	5300	6589	8008	4564
3.styrmann	5297	6364	4909	4440	4242	3604	4230	5376	6821	3878
4.styrmann	4670	6002	-	4065	3884	3299	3679	4862	6293	3567
maskinmester	12136	15207	10986	9508	9075	7676	8903	10740	12851	7407
2.maskinist	8259	9867	7783	6392	6111	5201	6251	7627	9300	5390
3.maskinist	6192	7370	5536	4961	4740	4027	4847	5966	7356	4259
4.maskinist	4915	6307	4144	3798	3631	3094	3743	4357	5724	3292
stuert	9040	10853	7583	6553	6267	5342	6121	7086	8260	5043
1.telegrafist	6017	6643	5433	4975	4765	4087	4704	5686	7459	4181
1.smed	5466	6232	5151	4172	3985	3381	3916	4693	5633	3368
planformann	-	8662	-	-	-	-	3961	4693	5633	3368
1.kokk	5232	6092	4579	4052	3877	3312	3658	4693	5633	3368
2.telegrafist	4205	4421	4257	3839	3675	3147	3729	4693	5633	3368
1.koker	5352	6711	4990	4426	4217	3544	3795	4482	5386	3210
1.flenser / 1.lemmer	6450	7641	4995	4426	4217	3544	3798	4482	5386	3210
2.kokk	4137	4516	3794	3531	3379	2888	3289	4102	5386	3210
nattkokk	2927	3822	3018	3531	3379	2888	3289	4102	5386	3210
baker	4726	5668	4007	3638	3480	2970	3237	4102	5386	3210
reparatør	5004	6307	3344	3784	3611	3052	3510	4102	5386	3210
elektrikker	5086	4968	4727	3624	3459	2929	3350	4102	5386	3210
1.båtsmann	4728	5624	4083	3477	3324	2829	3482	4102	5386	3210
1.tømmermann	4679	5628	4164	3558	3402	2899	3465	4102	5386	3210
1.separatør	4354	4993	3868	3357	3207	2723	3011	4102	5386	3210
2.smed	3484	3919	3452	2942	2814	2401	2903	3934	5386	3210
2.båtsmann	4429	4269	3726	2981	2853	2436	3068	3934	4783	2835
2.tømmermann	4067	4559	3686	3317	3168	2688	3108	3934	4783	2835
2.koker	3772	4510	3302	3504	3342	2823	3089	3934	4783	2835
2.flenser / 2.lemmer	4032	5037	3565	3383	3225	2717	3103	3934	4783	2835
pumpemann	4126	4625	3703	3263	3117	2647	3042	3934	4783	2835
donkeymann	3688	4341	3573	2942	2814	2401	2796	3670	4783	2835
motormann	3627	3827	2948	2942	2814	2401	2766	3670	4783	2835
skjærer	3067	3555	2942	2701	2580	2189	2571	3670	4432	2627
kjeletømmer	2933	3418	2934	2741	2619	2224	2555	3670	4432	2627
matros	2713	3117	2747	2714	2596	2213	2589	3414	4167	2410
fyrbøter / smører	2713	3117	2777	2554	2445	2090	2462	3414	4167	2410
kjelestuer	2580	3112	2648	2434	2328	1984	2481	3414	-	-
sliper	-	-	-	2701	2580	2189	2350	3414	4167	2410
arbeider	2416	2810	2500	2247	2149	1831	2271	3135	3806	2229

2.separatør	3085	3889	2005	-	-	-	-	3135	3806	2229
opslager	1715	1991	2088	1444	1382	1180	-	-	-	-
lemper	1520	2075	-	-	-	-	-	-	-	-
lettmatros	1780	2059	1874	1765	1689	1444	1783	2205	2773	1595
youngmann	1201	1428	1260	1244	1187	1003	1219	1445	1819	1041
byssegutt	1168	1439	1179	1084	1035	880	1134	1445	1819	1041
salonggutt	975	1464	1179	856	817	692	903	1233	1519	855
messegutt	929	1023	896	856	817	692	869	1233	1519	855
dekksgutt	863	1023	896	856	817	692	870	1233	1519	855

Appendiks 4

Det er selvsagt tenkelig at disse avlønningssommene som er listet opp i tabell 47 faktisk ble betalt i et selskap som det ikke er bevart dokumenter fra. Men nivået i dette materialet tyder på at det i så fall var et ekstraordinært godt resultat dette foretaket og de forhyrte mannskapene oppnådde.

Tabell 47 – Sammenstilling av fortjenesten for fangstmannskapene (inkludert overtid)²⁵⁸

Stilling	1935/36	1934/35	1930/31	1925/26	1924/25
styrermann	7220	6811	18061	9965	7472
2.styrermann	5718	5031	13013	6515	5922
3.styrermann	4617	4095	7650	5370	4462
stuert	6121	5586	14580	6988	6198
kokk	3658	3477	7170	4568	4173
2.kokk	3289	3047	5460	3416	3073
messeggutt	901	750	1312	1100	933
tømmermann	3641	3301	6630	4961	4166
2.tømmermann	3288	3060			
båtsmann	3762	3322	7000	8874	4290
matros	2838	2538	4620	3270	2916
baker	3237	3215	7175	4600	3550
lettmatros	2000	1701	3142	2513	2125
youngmann	1346	1166	2218	1739	1496
dekksgutt	948	810	1886	1139	977
maskinist	8903	8347	18384	10263	8982
2.maskinist	6557	5864	11178	7645	6700
3.maskinist	5233	4630	9185	6017	5250
donkeymann	3164	2953	6907	4681	4221
fyrbøter	2695	2391	3961	3211	2826
smed	4049	3685	8283	4566	3904
2.smed	2971	2650	5550	3035	2960
koker	4185	3887	9249	5866	4892
2.koker	3412	3182	6495	4794	3973
flenser	4008	3887	11800	5141	4358
2.flenser	3330	3126	9270	3869	3382
spekkskjærer	2756	2437	5081	3907	3376
elektrikker	3576	3473	5688		
arbeider	2475	2076	3770	2672	2234
reparatør	3735	3554	6618	4172	4152
telegrafist	4704	4421	7930	5229	4754
kjeletømmer	2754	2441	4761	3032	2769

²⁵⁸ KCCH. Hvalfangerforeningen, *Diverse pakkesaker 25*

Appendiks 5

Tabell 48 – Inndeling av hvalfangstmannskapene i elleve grupper i forbindelse med tariff-forhandlingene 1936/1937

Gruppe I	stuert
Gruppe II	1.telegrafist
Gruppe III	1.smed planformann 1.kokk 2.telegrafist
Gruppe IV a	baker
Gruppe IV b	1.koker 1.flenser 1.lemmer 2.kokk nattkokk 2.smed baker reparatør elektrikker elektrisk sveiser og brenner 1.båtsmann 1.tømmermann tankformann 3.telegrafist pølsemaker 1.separator
Gruppe V	2.båtsmann 2.tømmermann altnuligmann 2.koker 2.flenser 2.lemmer pumpemann donkeymann motormann
Gruppe VI	skjærer kjeletømmer bensagmann
Gruppe VII	matros fyrbøter og smører sliper
Gruppe VIII	arbeider 2.separator opslager
Gruppe IX	lettmatros smøregutt
Gruppe X	youngmann

	byssegutt
Gruppe XI	maskingutt salonggutt messegutt dekksgutt lugargutt

Denne inndelingen i elleve (tolv) grupper dannet grunnlaget for tariffoverenkomster mellom hvalfangstselskapene på den ene siden og Norsk Sjømannsforbund på den andre siden. For første gang ble denne inndelingen brukt i sesongen 1936-1937, men allerede etter denne sesongen ble det foretatt justeringer i tilordningen, flere grupper ble omorganisert eller lagt sammen, slik at det totale antallet ble redusert men en gruppe. Den refererte inndelingen stammer fra tiden etter modifiseringen, den nye grupperingen²⁵⁹ var så gjeldende frem til krigen som grunnlag for forhandlinger om hyre- og partssatser.

Oversikten inneholder ikke alle eksisterende stillinger i hvalfangsten, men gruppene gjengir de mest sentrale og vanlige kategoriene. Inndelingen gjelder for stillinger på de flytende kokeriene og på landstasjonene. Den omfatter imidlertid ikke offiserstillingene og maskinistene. Disse gruppene var organisert i egne fagforbund og forhandlet dermed adskilt fra de øvrige mannskapene. For hvalbåtene fantes det dessuten egne tariffsatser, de respektive stillingene er derfor ikke tatt med i denne oversikten.

²⁵⁹ NHT 1939.10, *Hyrer og parter*, Sandefjord 1939: 392

Appendiks 6

Tabell 49 – Gårdbrukernes (gruppe 1) skattebetalinger i forhold til den totale skattesummen 1925-1939²⁶⁰

Inntektsår	Våle			Stokke			Sandar			Vestfold
	Skatt	Gr. 1	I %	Skatt	Gr. 1	I %	Skatt	Gr. 1	I %	I %
1925	202538	101277	50,0	353113	99501	28,2	1297953	92929	7,2	17,0
1926	187448	89178	47,6	342388	73882	21,6	1190148	64868	5,5	15,6
1927	180863	78897	43,6	320412	63868	19,9	1116942	59660	5,3	14,6
1928	174891	81361	46,5	285290	63503	22,3	1053056	54720	5,2	14,6
1929	170223	73742	43,3	305048	60476	19,8	1141544	49197	4,3	12,9
1930	174077	64871	37,3	318245	50967	16,0	1422152	48085	3,4	11,2
1931	177913	61117	34,4	336789	52251	15,5	1344741	45396	3,4	10,6
1932	181851	67275	37,0	309237	71871	23,0	711845	49615	7,0	13,9
1933	165706	60456	36,5	308704	56745	18,4	992183	51921	5,2	12,1
1934	152520	57899	38,0	283476	51009	18,0	1092507	51428	4,7	11,7
1935	156127	60394	38,7	304755	48016	15,8	1321079	52048	3,9	10,9
1936	166590	53786	32,3	366407	49914	13,6	1731476	48022	2,8	9,4
1937	213935	70044	32,7	481706	51137	10,6	2642307	60200	2,3	7,7
1938	260752	75767	29,1	551278	59499	10,8	3096535	60950	2,0	7,0
1939	258512	71285	27,6	527068	80496	15,3	2645170	68388	2,6	7,9

Tabell 50 – Småbrukernes (gruppe 2) skattebetalinger i forhold til den totale skattesummen 1925-1939²⁶¹

Inntektsår	Våle			Stokke			Sandar			Vestfold
	Skatt	Gr. 2	I %	Skatt	Gr. 2	I %	Skatt	Gr. 2	I %	I %
1925	202538	5867	2,9	353113	9453	2,7	1297953	16046	1,2	1,4
1926	187448	4879	2,6	342388	7756	2,3	1190148	13850	1,2	1,5
1927	180863	6802	3,8	320412	5661	1,8	1116942	7890	0,7	1,4
1928	174891	6153	3,5	285290	5236	1,8	1053056	6951	0,7	1,4
1929	170223	5460	3,2	305048	5723	1,9	1141544	6538	0,6	1,3
1930	174077	5338	3,1	318245	4441	1,4	1422152	6477	0,5	1,1
1931	177913	4717	2,7	336789	4216	1,3	1344741	5577	0,4	1,0
1932	181851	5333	2,9	309237	5398	1,7	711845	3887	0,5	1,2
1933	165706	4303	2,6	308704	3405	1,1	992183	5480	0,6	1,0
1934	152520	3751	2,5	283476	3402	1,2	1092507	7386	0,7	1,0
1935	156127	4151	2,7	304755	5374	1,8	1321079	8166	0,6	0,9
1936	166590	2232	1,3	366407	3449	0,9	1731476	9886	0,6	0,9
1937	213935	2278	1,1	481706	3754	0,8	2642307	7688	0,3	0,7
1938	260752	4301	1,6	551278	3925	0,7	3096535	9793	0,3	0,6
1939	258512	5308	2,1	527068	5395	1,0	2645170	10174	0,4	0,8

²⁶⁰ TOSVF 1925-1939

²⁶¹ *ibid.*

Kildeliste og litteraturliste

I. Arkivmateriale

Kommandør Chr. Christensens Hvalfangstmuseum Sandefjord

AS Kosmos og AS Kosmos II

Aksjeprotokoll 0001
Aksjeprotokoll 0002
Aksjeprotokoll 0003

Avregninger

I-1 1929-1930
I-2 1930-1931
I-3 1932-1933
I-4 1933-1934
I-5 1934-1935
I-6 1935-1936
II-1 1933-1934
II-2 1934-1935
II-3 1935-1936

Lønningsprotokoll 2 (Lønningsberetninger 1936)
Lønningsprotokoll 3 (Lønnsoppgaver 1937 og 1938 for ^A/_S Kosmos ^m/ hvalb. og ^A/_S Kosmos II ^m/ hvalb.)
Lønningsprotokoll 4 (Lønnsoppgaver for ^S/_S Fraternitas og ^S/_S Ulysses ^m/ hvalb.)

Mannskapslister I-1 1935/36
Mannskapslister I-1 1938/39
Mannskapslister I-2 1939/40

Mannskapslister II-2 1934/35
Mannskapslister II-3 1935/36
Mannskapslister II-4 1936/37
Mannskapslister II-5 1937/38
Mannskapslister II-6 1938/39

Mannskapsprotokoller 0001
Mannskapsprotokoller 0002
Mannskapsprotokoller 0003

AS Rosshavet

Aksjeprotokoll 1 (1923-)

Lønnsoppgaver 1 (1923-1935)
Lønnsoppgaver 2 (1936-1950)

Mannskapslister 1 (1923/24-1939/40)

Thor Dahl selskapenes arkiv

Mannskapskartotek (Perm 1-85 og Perm 1-17)

AS Sydhavet

Diverse protokoller 8 (Aksjeprotokoll)

Lønnsoppgaver 1 (1920-1936)

Mannskapslister 1 (1914/15-1930/31)

AS Vestfold

Lønnsoppgaver 1 (1920-1945)

Mannskapslister 1 (1920/21-1930/31)

Hvalfangstens Arbeidsgiverforening

Oppgaver over fortjeneste 1 (1936/37-1938/39)

Tariff-forhandlinger 1 (1936/37)

Tariff-forhandlinger 2 (1937/38-1939/40)

Diverse pakkesaker 1 (1937)

Diverse pakkesaker 2 (1937-1967)

Hvalfangerforeningen

Diverse pakkesaker 9

Diverse pakkesaker 10

Diverse pakkesaker 17

Diverse pakkesaker 25

Norges Hvalfangstforbund

Diverse pakkesaker (12 esker)

Saksarkiv 1 (A-B)

Saksarkiv 8 (P-R)

Saksarkiv 11 (T-V)

Johan Tønnessens arkiv

Korrespondanse og bilag angående hvalfangstens historie 3

Korrespondanse og bilag angående hvalfangstens historie 4

Hvalfangstminnesamlingen

Kartotek: 8 med skuffer avskrifter av det muntlige intervjumateriale

Vestfold Fylkesmuseum Tønsberg

AS Pelagos

Avregninger 1928/29

Avregninger 1929/30

Avregninger 1930/31

Avregninger 1938/39

Avregninger 1939/40

Werksarchiv Fa. Henkel Düsseldorf

Erste Deutsche Walfang-Gesellschaft

Aktenordner 5

Akternordner 8

Aktenordner 32

Aktenordner 51

Aktenordner 182

Usortert materiale (8 esker)

Salvesens arkiv (hos Long Traders Tønsberg)

Onesimus Andersens arkiv

Forhyringskartotek (6 skuffer)

Riksarkivet Oslo

Folketellingen 1930

151^a Hof
151^b Hof
152^a Botne
152^b Botne
153^a Våle
153^b Våle
153^c Våle
154^a Borre
154^b Borre
154^c Borre
155^a Ramnes
155^b Ramnes
156^a Andebu
156^b Andebu
157^a Stokke
157^b Stokke
157^c Stokke
157^d Stokke
158^a Sem
158^b Sem
158^c Sem
158^d Sem
158^e Sem
158^f Sem
159^a Nøtterøy
159^b Nøtterøy
159^c Nøtterøy
159^d Nøtterøy
159^e Nøtterøy
159^f Nøtterøy
159^g Nøtterøy
160^a Tjøme
160^b Tjøme
160^c Tjøme
161^a Sandar
161^b Sandar
161^c Sandar
161^d Sandar
161^e Sandar
161^f Sandar
161^g Sandar
161^h Sandar
162^a Tjølling
162^b Tjølling
162^c Tjølling
164^a Brunlanes
164^b Brunlanes
164^c Brunlanes
164^d Brunlanes
165^a Hedrum
165^b Hedrum
165^c Hedrum
165^d Hedrum

166^a Lardal

166^b Lardal

Statistisk Sentralbyrå Jordbrukstillingen 1939

Vestfold

113 Borre, Våle

116 Stokke

120^a Sandar

120^b Sandar

Norges Landbruksøkonomiske Institutt (1911)-1986

C – Journaler / Deltakerlister

0001 Journal for driftsstatistikk 1911-1946

D – Driftsgranskinger

Undersøkelser over jordbrukets driftsforhold

0014 (1925-1926)

0015 (1926-1927)

0016 (1927-1928)

0017 (1928-1929)

0018 (1929-1930)

0019 (1930-1931)

0020 (1931-1932)

0021 (1932-1933)

0022 (1933-1934)

0023 (1934-1935)

0024 (1935-1936)

0025 (1936-1937)

0026 (1937-1938)

0027 (1938-1939)

0028 (1939-1940)

Statsarkiv Oslo

Follo Sorenskriveri

Sluttede auksjoner 38 (1927)

Sluttede auksjoner 39 (1927)

Sluttede auksjoner 40 (1928)

Sluttede auksjoner 41 (1928)

Sluttede auksjoner 42 (1929)

Sluttede auksjoner 43 (1929)

Sluttede auksjoner 44 (1930)

Sluttede auksjoner 45 (1930)

Sluttede auksjoner 46 (1931)

Sluttede auksjoner 47 (1931)

Sluttede auksjoner 48 (1932)

Sluttede auksjoner 49 (1933)

Sluttede auksjoner 50 (1933)

Sluttede auksjoner 51 (1934)

Sluttede auksjoner 52 (1935)

Sluttede auksjoner 53 (1936)

Sluttede auksjoner 54 (1937)

Sluttede auksjoner 55 (1938)

Sluttede auksjoner 56 (1939)

Idd og Marker Sorenskriveri

Sluttede auksjoner 10 (1926-1927)
Sluttede auksjoner 11 (1928)
Sluttede auksjoner 12 (1929)
Sluttede auksjoner 13 (1930-1931)
Sluttede auksjoner 14 (1932-1933)
Sluttede auksjoner 15 (1934-1938)
Sluttede auksjoner 10 (1939-1949)

Onsøy Sorenskriveri

Sluttede auksjoner 14 (1925)
Sluttede auksjoner 15 (1926)
Sluttede auksjoner 16 (1927)
Sluttede auksjoner 17 (1928)
Sluttede auksjoner 19 (1929)
Sluttede auksjoner 20 (1930)
Sluttede auksjoner 21 (1931)
Sluttede auksjoner 22 (1932)
Sluttede auksjoner 23 (1933)
Sluttede auksjoner 24 (1933)
Sluttede auksjoner 25 (1934)
Sluttede auksjoner 26 (1935)
Sluttede auksjoner 27 (1935)
Sluttede auksjoner 28 (1936)
Sluttede auksjoner 29 (1937-1938)
Sluttede auksjoner 30 (1939)
Sluttede auksjoner 31 (1938-1942)

Tune Sorenskriveri

Sluttede auksjoner 45 (1933)
Sluttede auksjoner 46 (1934)
Sluttede auksjoner 47 (1935-1936)
Sluttede auksjoner 48 (1937-1940)

Statsarkiv Kongsberg

Horten Sorenskriveri

Auksjonslister 1 (1935-1941)

Larvik Sorenskriveri

B – Sluttede auksjoner Eske II 27 – II 34 (1925-1935)

Mellom Jarlsberg Sorenskriveri

Auksjonslister 4 5 6 (1926-1935)

Sandar Sorenskriveri

Auksjonslister 1 (1937-1941)
Auksjonsdokumenter 1 (1936-1939)

Søndre Jarlsberg Sorenskriveri

B – Sluttede auksjoner Eske 9-24
Auksjonsregister 2 (1925-1941)

Kommunearkiv Våle

Skattelister og ligningsprotokoller

Usortert materiale mellom 1925 og 1939

II. Trykte kilder

Statistisk Sentralbyrå

NOS VII. 199	Arbeidslønnen i jordbruket, Oslo 1926
NOS VIII.33	Arbeidslønnen i jordbruket, Oslo 1927
NOS VIII.63	Arbeidslønnen i jordbruket, Oslo 1928
NOS VIII.92	Arbeidslønnen i jordbruket, Oslo 1929
NOS VIII.127	Arbeidslønnen i jordbruket, Oslo 1930
NOS VIII.158	Arbeidslønnen i jordbruket, Oslo 1931
NOS VIII. 134	Jordbrukstelingen i Norge 20. juni 1929, Oslo 1930
NOS VIII. 182	Folketellingen i Norge 01. desember 1930, Oslo 1932
NOS VIII. 196	Folketellingen i Norge 01. desember 1930, Oslo 1932
NOS IX.18	Gårdbrukernes og småbrukernes formue og gjeld, Oslo 1932
NOS IX.165	Skattestatistikken for budsjettåret 1938/39, Oslo 1939
NOS IX.189	Skattestatistikken for budsjettåret 1939/40, Oslo 1939
NOS IX. 191	Jordbrukstelingen i Norge 20. juni 1939, Oslo 1940
NOS X.1	Bureising med statsstøtte, Oslo 1941
NOS X.10	Skattestatistikken for budsjettåret 1940/41, Oslo 1941
NOS X.183	Bøndernes bruttoformue og gjeld, Oslo 1949
NOS XII.245	Historisk statistikk 1968, Oslo 1969

Statistiske meddelelser (særtrykk) 1922 nr. 12
Statistiske meddelelser (særtrykk) 1927 nr. 10
Statistiske meddelelser (særtrykk) 1932 nr. 6 og 7
Statistiske meddelelser (særtrykk) 1937 nr. 6
Statistiske meddelelser (særtrykk) 1942 nr. 7, 8 og 9

Tabellarisk oversikt over skatteligningene 1926-1927
Tabellarisk oversikt over skatteligningene 1927-1928
Tabellarisk oversikt over skatteligningene 1928-1929
Tabellarisk oversikt over skatteligningene 1929-1930
Tabellarisk oversikt over skatteligningene 1930-1931
Tabellarisk oversikt over skatteligningene 1931-1932
Tabellarisk oversikt over skatteligningene 1932-1933
Tabellarisk oversikt over skatteligningene 1933-1934
Tabellarisk oversikt over skatteligningene 1934-1935
Tabellarisk oversikt over skatteligningene 1935-1936
Tabellarisk oversikt over skatteligningene 1936-1937
Tabellarisk oversikt over skatteligningene 1937-1938

Det Kongelige Selskap for Norges Vel

Regnskapsresultater for norske gårdsbruk 18 (1925-1926)
Regnskapsresultater for norske gårdsbruk 19 (1926-1927)
Regnskapsresultater for norske gårdsbruk 20 (1927-1928)
Regnskapsresultater for norske gårdsbruk 21 (1928-1929)
Regnskapsresultater for norske gårdsbruk 22 (1929-1930)
Regnskapsresultater for norske gårdsbruk 23 (1931-1932)
Regnskapsresultater for norske gårdsbruk 24 (1932-1933)
Regnskapsresultater for norske gårdsbruk 25 (1933-1934)
Regnskapsresultater for norske gårdsbruk 26 (1934-1935)
Regnskapsresultater for norske gårdsbruk 27 (1935-1936)
Regnskapsresultater for norske gårdsbruk 28 (1936-1937)
Regnskapsresultater for norske gårdsbruk 29 (1937-1938)
Regnskapsresultater for norske gårdsbruk 30 (1938-1939)
Regnskapsresultater for norske gårdsbruk 31 (1939-1940)
Regnskapsresultater for norske gårdsbruk 32 (1940-1941)

Rehnskapsresultater fra norske småbruk, Halden 1937
 Regnskapsresultater fra norske småbruk – Driftsårene 1935-1936 og 1936-1937, Halden 1938
 Regnskapsresultater fra norske småbruk – Driftsårene 1937-1938, Halden 1939
 Regnskapsresultater fra norske småbruk – Driftsårene 1938-1939, Halden 1940
 Regnskapsresultater fra norske småbruk – Driftsårene 1939-1940, Halden 1941

III. Aviser

Bergens Aftenblad -	04. mai 1935
Dagbladet -	25. juli 1929
Den 17de mai -	03. august 1929
Der deutsche Seemann -	9/1937
Deutsche Fischerei-Rundschau -	20. april 1938
Grazer Tagespost -	29. oktober 1936
Hamburger Fremdenblatt -	03. september 1939
Horten Arbeiderblad -	20. august 1938
Kölnische Zeitung -	11. april 1939
Morgenbladet -	29. juni 1929; 21. desember 1933; 25. april 1938
Namdalen -	03. mai 1937
Norsk Hvalfangsttidende -	1933; 1940.1
Sandefjords Blad -	04. februar 1925; 24. juli 1926; 24. desember 1929; 01. desember 1934; 08. februar 1938
Tidens Tegn -	17. september 1929
Tønsbergs Blad -	06. oktober 1925; 08. januar 1926; 26. juni 1926; 19. desember 1929; 28. mai 1930; 31. desember 1930; 14. juli 1932; 25. juli 1932; 29. juli 1932; 03. august 1932; 11. august 1932; 01. juni 1934; 06. april 2002
Velgeren -	14. april 1930
Vestfold -	23. september 1932; 23. oktober 1939
Vestfold Arbeiderblad -	28. april 1932; 13. mai 1935; 27. oktober 1936; 10. september 1938
Wochenblatt der Landesbauernschaft Pommern -	29. april 1939

IV. Litteratur

Anfinsen, L. (1947):	”Våle herred”, s. 1284-1285 i: Berg, L., Bjanes, O.T. & Dietrichson, W. (red.): <i>Norske gardsbruk Vestfold fylke II</i> , Oslo
Bakka, D. (1992):	<i>Hvalfangsten: eventyret tar slutt</i> , Krohn Johansen, Larvik
Basberg, B. (2002):	”A Ship Ashore? Organisation and Living Conditions at South Georgia Whaling Stations 1904-1960”, i: <i>International Journal of Maritime History</i> XIV (1): 93-113
Bernhardt, P.B. (2001):	<i>Den flytende fabrikken – kokeriet</i> , Universitetet i Trondheim, Trondheim

- Bettum, Frithjof (1960): *Hvalfangstens utvikling og dens hovedproblemer i dag*, Norges Handelshøyskole, Bergen
- Bibelselskapet (1991): *Bibelen*, Det norske Bibelselskap, Oslo
- Bogen, H. (1933): *Linjer i Den norske hvalfangsts historie*, Aschehoug, Oslo
- Bogen, H. (1938): *Den norske hvalfangst i historisk perspektiv*, Norsk Sjømannsforbund, Oslo
- Bogen, H. (1953): *Aktieselskabet "Ørnen"*, Kommandør Chr. Christensens Hvalfangstmuseum, Sandefjord
- Bohmert, F. (1982a): *Der Walfang der Ersten Deutschen Walfang-Gesellschaft*, Henkel KGaA, Düsseldorf
- Bohmert, F. (1982b): *Vom Fang der Wale zum Schutz der Wale*, Henkel KGaA, Düsseldorf
- Boldt-Christmas, G.E.F. (1950): *Loggbok bland valfångare*, Bonniers, Stockholm
- Brekke, E.N. (u.å.) *Hvalfangst fra steinalder til motaalder og litteraturen om den*, upublisert, Sandefjord
- Brox, O. (1971): *Avfolkning og lokalsamfunnsutvikling*, Universitetet i Bergen, Bergen
- Bruun, S.F. (1949): *Sem og sjøen*, Vestfold historielag, Sem
- Bystrøm, E. (1944): *Et år på Syd-Georgia*, Dybwad, Oslo
- Børresen, D.I. (2003): "Bondegutt i Sydishavet", s. 4-5 i: *Sophus (Larvikmuseenes årbok) 2003*, Larvik
- Chalmers, A.F. (1999) *What is this thing called science?*, Open University Press, Buckingham
- Dahl, O. (1991): *Grunntrekk i historieforskningens metodelære*, Universitetsforlaget, Oslo
- Davis, L.E. & Gallmann, R. E. (1993): American Whaling 1820-1900: Dominance and Decline, s. i : Basberg, B., Ringstad, J.E. & Wexelsen E. (red.): *Whaling and History*, Kommandør Chr. Christensens Hvalfangstmuseum, Sandefjord
- Desserud, T. (1981): *Tvangsauksjoner over gårder i Jevnaker 1925-1939 med vekt på årsakene*, Norges landbrukshøgskole, Ås
- Dickinson, A. & Sanger, C.W. (2001): *Norwegian Whaling in Newfoundland: The Aquaforte Station and the Ellefsen Family 1902-1908*, International Maritime Economic History Association, St.Johns
- Devig, T. (1992): *Fagbevegelsen og hvalfangerne*, Universitetet i Oslo, Oslo
- Furet, F. (1985): "Quantitative methods in history", s. 18 i: Le Goff, J. & Nora, P. (red.): *Constructing the Past*, Cambridge University Press, Cambridge
- Gjerdåker, B. (2002): *Norges Landbrukshistorie Bind III*, Samlaget, Oslo
- Grytten, O.H. (1995) "Dagens og mellomkrigstidens arbeidsledighet i Norge i et vesteuropeisk perspektiv", i: *Tidsskrift for Samfunnsforskning*, (2): 204
- Harnes, P.A. (1986) *Storhvalfangsten i Sandøy Kommune 1917-1940*, Universitetet i Trondheim, Trondheim
- Hart, I.B. (2001): *Pesca – The History of Compañía Argentina de Pesca Sociedad Anónima of Buenos Aires*, Aidan Ellis Publishing, Whinfield
- Haugen, K. (1992): "... mer lønnsomt at pløie sjøen end den magre landjorden", Universitetet i Oslo, Oslo
- Heyerdahl, E.F. (1929): *Driftsrapport Strømnes Lannstasjon Sesong 1928/1929*, upublisert, Tønsberg / Sandefjord
- Hillestad, A. (1947): "Jordbruket i Vestfold", s. 60-66 i: Berg, L., Bjanes, O.T. & Dietrichson, W. (red.): *Norske gardsbruk Vestfold fylke I*, Oslo

- Hodne, F & Grytten, O.H. (1992): *Norsk Økonomi 1900-1990*, Tano, Oslo
- Hoffstad, A. (1974) *Sandefjord – Byen vår*, Sandefjord
- Hohman, E.P. (1935): “American and Norwegian Whaling: A Comparative Study of Labor and Industrial Organization”, *Journal of Political Economy* **43**, (5): 628-652
- Hudtwalcker, C.H. (1937): *Walfang*, Dr.Holms & Co., Bremerhaven
- Hveding, Ø. (1982): *Landbrukets gjeldskrise i mellomkrigstiden*, Statens Lånekasse for Jordbrukere, Oslo
- Hvidsten, J. & Solum, S. (1947): ”Stokke herred”, s. 1082-1084 i: Berg, L., Bjanes, O.T. & Dietrichson, W. (red.): *Norske gardsbruk Vestfold fylke II*, Oslo
- Høire i Vestfold (1937) *Hvalfanger – hvad velger du?*, Tønsberg
- Jannsen, A. (1937): *Tausend Jahre deutscher Walfang*, F.A. Brockhaus, Leipzig
- Johnsen, A. (1959): *Den moderne hvalfangsts historie Bind I*, Norges Hvalfangstforbund, Oslo
- Johnsen, O.A.(1954): *Tønsbergs historie Bd. I-III*, Tønsberg kommune, Tønsberg
- Jordanova, L (2000): *History in Practice*, Arnold, London
- Jünger, E. (1980): *Subtile Jagden*, Klett Cotta, Stuttgart
- Jürgens, H.P. (1977): *Abenteuer Walfang*, Koehlers Verlagsgesellschaft mbH, Herford
- Juul-Wiig, F. (1937): *Om hvalfangere, hval og hvalfangst*, upublisert, Sandefjord
- Karsrud, E.P. (1980): *Når du intet har å betale med...*, Universitetet i Bergen, Bergen
- Клейненберг, С.Е. (1955): *Китобойный Промысел Советского Союза*, Всесоюзный Научно-Исследовательский Институт Морского Рыбного Хозяйства и Океанографии (ВНИРО), Москва [S.E. Kleijnenberg, *USSRs Hvalfangstindustri*, Hele Unionens Vitenskapelige Forskningsinstitutt for havbruk og oseanografi (VNIRO), Moskva]
- Kloster, J. (1997): *Kystkultur – en begrepsdrøfting*, i: *Norsk Sjøfartsmuseums Årsberetning 1996*, Oslo
- Krašovec, S. (1966): *The Future of Part-time Farming*, s. i: *Proceedings of the twelfth International conference of agricultural economists*, Lyon
- Krohn-Holm, J. (1974) *Tjølling bygdebok Bind I*, Tjølling kommune, Tjølling
- Larsen, S.S. (1980): ”Omsorgsbonden – et tidsnyttingsperspektiv på yrkeskombinasjon, arbeidsdeling og sosial endring”, i: *Tidsskrift for Samfunnsforskning*, 1980 (**21**): 283-296
- Le Goff, J. (1985): ”Mentalities: a history of ambiguities”, s. 172 i: Le Goff, J. & Nora, P. (red.): *Constructing the Past*, Cambridge University Press, Cambridge
- Lengsfeld, K. (1998): *Halligleben um 1900*, Heide
- Lindquist, O. (1997): *Peasant Fisherman Whaling in the Northeast Atlantic Area ca 900-1900 AD*, Háskólinn á Akureyri, Akureyri
- Materiale (1937): *Materiale for den Internasjonale konferanse om hvalfangst i London*, Oslo
- Mjelde, Hakon (1951): *Hval i sikte*, John Griegs Forlag, Bergen
- Møller, V. (1985): *Sandar Bind I-III*, Sandefjord kommune, Sandefjord
- Mørch-Olsen, O. (1925): *Hvalfangst i sydhavet*, Tønsbergs Forlag, Oslo
- Myhre, B. & Øye, I. (2002): *Norges Landbrukshistorie Bind I*, Samlaget, Oslo

- Norsk Matros- og Fyrbøterunion og Vestfolds Distriktsorganisasjon av Hvalfangstarbeidere (1933): *Hvalfangstarbeiderne og Fagorganisasjon*, Oslo
- Næss, Ø. (1951): *Hvalfangserselskapet Globus A/S 1925-1950*, Larvik
- Olsen, P.E. (1994): *Hvalfangstens økonomiske betydning for Vestfold i mellomkrigstiden*, Universitetet i Oslo, Oslo
- Overn, O.M. (1929): *Eventyret om den norske hvalfangsten*, Stranberg & Co., Oslo
- Pedersen, E. Et al. (1974): *Kriser og krisepolitikk i Norden under mellankrigstiden*, Almqvist & Wiksell, Uppsala
- Rauland Historielag (2001): *Kval i sikte – fra fjellbygda*, Rauland historielag, Rauland
- Ræstad, A. (1928): *Hvalfangsten på det frie hav*, Aschehoug, Oslo
- Røer, N. (1947): ”Sandar herred”, s. 758-760 i: Berg, L., Bjanes, O.T. & Dietrichson, W. (red.): *Norske gardsbruk Vestfold fylke II*, Oslo
- Spengler, O. (1998): *Der Untergang des Abendlandes*, C.H. Beck, München
- Steen, S. (1929): *Ferd og fest*, Frydenlunds bryggeri, Oslo
- Steinert, R. (1932): *Med kokeri og hvalbåt*, Nasjonalforlaget, Oslo
- Sætherskar, J. (red.) (1949) *Det norske næringsliv*, Det Norske Næringsliv Forlag, Bergen
- Sømme, A. (1933): *Jordbruket i Norge*, Norske Arbeiderpartis forlag, Oslo
- Thormodsæter, A. (1960): *Regionale ulikheter i norsk jordbruk*, Norges Landbruksøkonomiske institutt, Oslo
- Thorvaldsen, G. (1996); ”Hvorfor dro vestfoldingene på hvalfangst i nord?”, i: *Heimen XXXIII* (2): 91-101
- Thorson, O. (1953): *Aktieselskapet Kosmos gjennom 25 år*, Dreyer, Oslo
- Tveite, S. (1959): *Jord og gjerning*, A.s. Bøndenes Forlag, Kristiansand
- Tveite, S. (1974): ”Krisa i nordeuropeisk landbruk i mellomkrigsåra, i: *Syn og Segn*, 80 (6): 358-365
- Tveite, S. (1997): ”Historisk harakiri”, s. 87-93 i: Erslund, G.A., Hovland, E. & Dyrvik, S.(red.): *Festskrift til Historisk Instituttets 40-års jubileum*, Universitetet i Bergen, Bergen
- Tønnessen, J. (1969): *Den moderne hvalfangsts historie Bind 2-4*, Norges Hvalfangstforbund, Oslo
- Vesterlid, J. (1992): *Hvalfangerkoner og barn forteller*, Vestfold grafiske, Sandefjord
- Villiers, A (1927): *Paa hvalfangst i Sydishavet*, Pio., København
- Wasberg, G.C. (1963): *Larvik i motgang og vekst*, Larvik
- Webb, R. (1993): *Norwegian Contributions to Modern Whaling in the American Pacific Northwest*, s. i: Basberg, B., Ringstad, J.E. & Wexelsen E. (red.): *Whaling and History*, Kommandør Chr. Christensens Hvalfangstmuseum, Sandefjord
- Wexelsen, E. & Devig, T. (1981): ”Hvalfangerne forteller”, i: *Vestfoldminne* : 60
- Østberg, K. (1934) *Norsk bonderett – Niende bind*, Cappelen, Oslo

Robert Lalla

Institutt for økonomi og ressursforvaltning
Norges landbrukshøgskole
Postboks 5003
N-1432 Ås,
Telefon: (+47) 6494 8600
Telefaks: (+47) 64943012
e-post: adm@ior.nlh.no
<http://www.nlh.no/ior>

ISSN 0802-3220
ISBN 82-575-0572-2

Robert Lalla ble født i Essen, Tyskland i 1974. Han er utdannet *cand.agric* fra Norges landbrukshøgskole (1999) med hovedoppgave innen økonomisk historie.

I norsk økonomisk historie har yrkeskombinasjoner alltid spilt en viktig rolle. I særlig grad gjelder dette for primærnæringene. Én av de tallrike kombinasjonsmulighetene bestod av landbruk og hvalfangst. Spesielt den pelagiske hvalfangsten i antarktiske farvann var godt egnet i forbindelse med landbruk siden man på denne måten kunne utnytte årstidene i de ulike geografiske områdene. I tillegg må det forventes at hvalfangstens inntektsnivå vil ha virket attraktivt også for aktører fra primærnæringene. Avhandlingen analyserer forekomsten og betydningen av denne – i forskningen så langt neglisjerte – formen for yrkeskombinasjon. Undersøkelsen er tidsmessig begrenset til perioden 1925-1940 og tar geografisk utgangspunkt i Vestfold, med herredene Sandar, Stokke og Våle som spesifiserte analyseobjekter. Tre hovedspørsmål stilles i avhandlingen. For det første foretas en kvantifisering ved å estimere antall hvalfangere som hadde tilknytning til landbruket. Her foreligger det delvis store regionale forskjeller. For det andre undersøkes hvalfangernes lønnsnivå i sammenligning med alternative fortjenestemuligheter. Et viktig resultat av denne delen er at oppfatningen av lønnsnivået i hvalfangsten må revideres på en rekke punkter. Til slutt analyseres også i hvilken grad deltagelsen i hvalfangstekspedisjonene har påvirket aktiviteten i jordbruket, og hvilken betydning inntektene har hatt for landbruket i de respektive områdene. Svarene på det siste spørsmålet gjenspeiler imidlertid også den usikkerheten som er knyttet til slike analyser på tvers av næringsområder. Avhandlingen tar dessuten opp enkelte mer generelle aspekter ved hvalfangsthistorien. Dessuten er det inkludert et internasjonalt bidrag for å belyse et av den videre forskningens *desideratum*: forhold, betingelser og nordmenns innsats i den utenlandske fangsten, eksemplifisert ved den tyske hvalfangsten i mellomkrigstiden.

Professor Stein Tveite har vært veileder for avhandlingen.

Robert Lalla jobber fortiden som amanuensis ved Institutt for økonomi og ressursforvaltning
Telefon: (+47) 6494 8600
Telefaks: (+47) 6494 3012
e-post: robert.lalla@ior.nlh.no